MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG
BAND CXXIII—CXXIV

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ТОМ CXXIII—CXXIV

ЛЬВІВ 1917

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG
BAND CXXIII—CXXIV

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ТОМ CXXIII—CXXIV

ЛЬВІВ 1917

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

Зміст CXXIII і CXXIV тому.

Inhalt des CXXIII und CXXIV Bandes.

Elenchus maiorum hymnorum Deiparae.

„De hymnographia Mariana in Ecclesia Graeca“

Theol. Doct. **Petri Krypjakevyč** operis posthumi pars secunda.[1])

A. Elenchus hymnorum B. V. M. dictorum *KONTAKIA*.

a) Romani.

1. Hymnus in Nativitatem B. V.: *„Ἡ προσευχὴ“* cum acrosticho: *Ἡ ᾠδὴ Ῥωμανοῦ.*

Prooemion: Ἰωαχεὶμ καὶ Ἄννα· ὀνειδισμοῦ ἀτεκνίας...

Initium I. str. *Ἡ προσευχὴ ὁμοῦ καὶ στεναγμὸς...*

Habet 11 strophas, quae finiuntur ephymnio: *ἡ στεῖρα τίκτει τὴν Θεοτόκον· καὶ τροφὸν τῆς ζωῆς ἡμῶν.*

Argumentum. Oratio Ioachim et Annae exauditur a Deo. Qui prius ob sterilitatem ab omnibus spreti, — imo ab ipsis sacerdotibus detrectantibus munera ab iis accipere — nunc accipiunt a Deo Filiam, quam donum Deo offerunt. Laetantur de hoc parentes et omnes tribus Israel. Deinde Ioachim struit convivium. B. V. deducitur cum lampadibus in templum et ibi alitur cibo angeli. — Gratiarum actio Annae, quae beatam se dicit magis quam Sarra et Anna Samuelis mater. — Maria adolescens a Zacharia pontifice Iosepho sponsa datur. — Benedicitus partus Annae, B. Virgo, quae mediatrix est hominum apud Deum. — Terminatur hymnus oratione pro populo cum imperatore ac pastoribus Ecclesiae.

Editus est a Pitra in Analectis S. T. I. p. 198—201.

2. Hymnus in Annunciationem B. V.: *„Τῷ ἀρχαγγέλῳ“* cum acrosticho: *Τοῦ ταπεινοῦ Ῥωμανοῦ.*

Prooemion: Ὅτι οὐκ ἔστιν ὡς σὺ ἐλέημον.

Initium: Τῷ ἀρχαγγέλῳ Γαβριήλ· δεῦτε καὶ συμπορευθῶμεν.

---

[1]) Cf. Записки Н. Т. Ш. т. CXXI.

Habet in Cod. Patmensi 18 strophas, quae finiuntur eodem ephymnio, quod in Acathisto: *Χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε!*

Argumentum. Str. 1. Invitantur omnes, ut cum Archangelo properent ad salutandam Reginam Mariam. Str. 2. Descensus Archangeli in Nazaret. Str. 3—11. Dialogus inter Angelum et B. V. Mariam de mysterio incarnationis Divinae. Str. 12—18. Postquam abiit Angelus, dialogus B. V. cum S. Iosepho.

Ineditus. Invenitur in Cod. Patmensi № 212 cum inscriptione: *Ἕτερον κοντ. εἰς τ'. εὐαγγελισμὸν τῆς ὑπάγίας θεοτόκου...* etc.

3. Hymnus in Nativitatem Domini.[1]) — „*Ἡ Παρθένος*", qui acrostichide inscribitur: *Τοῦ ταπεινοῦ Ῥωμανοῦ ὁ ὕμνος.*

Prooemion: Ἡ Παρθένος σήμερον...

Initium: Τὴν Ἐδὲμ Βηθλεὲμ ἤνοιξε...

Habet 24 longas (20 vers.) strophas, quae pariter ac prooemion finiuntur ephymnio: *Παιδίον νέον ὁ πρὸ αἰώνων Θεός.*

Argumentum. Totus hymnus circa adventum Magorum ex Oriente in specum Bethlehemicam versatur et magnifica colloquia B. Virginis tum cum infante Iesu, tum cum regibus Orientis amplectitur — demum post oblata a Magis munera oratione pro populo terminatur.

Editus est in Pitrae Analectis S. primo loco.

4. Hymnus in Synaxim B. Deiparae: „*Ἡ κεχαριτωμένη*" qui inscribitur: „*Κονδάκιον τῶν ἐπιλοχείων τῇ ἐπαύριον τῶν Χριστυομεννῶν*" (Cf. Pitra Dc. p. 514), in *acrostichide* vero habet: „*Τοῦ ταπεινοῦ Ῥωμανοῦ*".

Prooemion: Ὁ πρὸ ἑωσφόρου.

Initium: Τὸν ἀγεώργητον βότρυν.

Continet 18 strophas (22 versus longas), quae omnes terminantur *ephymnio:* „*Ἡ κεχαριτωμένη*", quam ob causam ita quoque intitulatus est apud Pitram.

Argumentum. Mariam dulce salutantem infantulum Iesum audivit in inferno Eva et expergefacta excitat e somno *ἰσυθανάτῳ* Adamum, quo factu ambo auscultantes vocem Mariae laetantur de vere instante in terra, dein properant ad pedes Mariae. Eva queritur de sua flebili sorte, Maria vero consolatur eam. Deinde Maria ingreditur in specum, inclinat se ei praesepe et teneris verbis flagitat Filium de salute protoparentum. Amoenissimo dialogo inter Matrem et Filium absolvitur iste hymnus, qui, ni fallor, pulcherrimus est inter omnia poemata divi Romani.

---

[1]) Quum moris Graecorum sit, B. V. Mariam maxime ob eius maternitatem divinam laudare et cum propterea in festo Nativitatis Domini B. Mater Iesu maxime soleat praedicari, ideo omnes qui exstant hymnos in Nativitatem Domini consulto hymnis Virgineis adiungimus.

Editae 3 primae strophae apud Pitram; caetera inedita inveniuntur in Cod. Patinensi № 212.[1])

5. Hymnus in *Μεθεορτὴν* Nativit. Christi („*Ὅπερ ὁρῶ*“) cum acrosticho: „*Ὁ ὕμνος Ῥωμανοῦ*“.

Prooemion; Κατεπλάγη Ἰωσήφ.

Initium: Ὅπερ ὁρῶ νοῆσαι οὐ χωρῶ...

Continet 13 strophas.

Ineditus. Extat in supra dicto Cod. Patmensi.

(Argumentum mihi ignotum).

6. Hymnus in Purificationem B. V. (Hypapante). Acrostichis: „*Τοῦτο Ῥωμανοῦ τὸ ἔπος*“.

Habet triplex *prooemion:*

I. *Χορὸς ἀγγελικός...*

II. *Ὁ σάρκα δι' ἡμᾶς...*

III. *Ὁ μήτραν παρθενικὴν...*

Initium: Τῇ Θεοτόκῳ προσδράμωμεν...

Continet 18 strophas (21 vers. longas) eum *ephymnio:* „*Ὁ μόνος φιλάνθρωπος*“.

Argumentum. Turbae coelestes angelorum admirantur Filium Dei in ulnis Virginis gestatum, Maria autem, procedens in templum, in soliloquio meditatur tremendam prolis suae naturam. In templo occurrit ei Simeon senex, qui inspirata oratione alloquitur ad infantem Salvatorem. Stupente de hoc Maria, senex revelat ei magna mysteria Dei facienda per Salvatorem. Et rursus conversus ad infantulum precatur Eum: Nunc dimitte servum tuum. Inferus Iesus annuens orationi senis promittit ei mox futuram translationem a saeculo. Finitur hymnus oratione pro populo ac civitate.

Editus a Pitra in Analectis S.

7. Hymnus de Virgine iuxta Crucem („*Τὸν ἴδιον ἄρνα*“). Acrostichis: „*Τοῦ ταπεινοῦ Ῥωμανοῦ*“.

Prooemion: Τὸν δι' ἡμᾶς σταυρωθέντα...

Initium: Τὸν ἴδιον ἄρνα· ἡ ἀμνὰς θεωροῦσα...

Habet 17 strophas cum *ephymnio:* „*ὁ υἱὸς καὶ θεός μου*“.

Argumentum. Hymnus hic continet praecipue dialogum cum Filio suo B. Matris dolentis, de quo ita Pitra: „Flebile, inquit, Virginis iuxta Crucem carmen est, amoenum tamen, haud pathetica quodam melodia, neque suavi *εὐρυθμία* destitutum, immo ut saepe apud Romanum, dramatica pompa ornatum et eleganti distinctum colloquii varietate“. (Op. cit. p. 101).

---

[1]) Vide strophas nonnullas in nostro Anthologio.

b) Aliorum.

8. In Conceptionem (*Σύλληψιν*) B. V. M. hymnus cum acrostichide *„ἀδω"*.
Prooemion: *ὡς πλατυτέρα...*
Initium: *Ἄρρητυν βλέπων...*
Continet 3 strophas.
Ineditus: invenitur in Cod. Patmensi supra dicto.
9. In eandem festivitatem hymnus Iosephi.
Acrostichis: *Ἰωσήφ*.
Prooemion: *Ἑορτάζει σήμερον...*
Initium: *Ἰωαχεὶμ ὁ θαυμασιός...*
Habet 5 strophas cum *ephymnio:* *„τὴν ὑπὲρ λόγον τὸν λόγον κυήσασαν"*.
Editus totus a Pitra in Analectis; duae strophae eum prooemio editae prius a Toscani et Corra. Op. cit.
10. In eandem fest. hymnus Georgii (?)
Acrostichis: *ΓΕΩ...*
Prooemion: *Ἰωαχεὶμ ὁ ἱερός...*
Initium: *Γαλήνη πάσῃ νοητῇ.*
Aliud *prooemion:* *Τῆς προς ἀνθρώπους* habent Toscani et Cozza. Op. cit. pag. 160.
Ephymnion: *αὐτὴ γὰρ χαίρει χαρᾶς προμηνύματα.*
In Cod. Patm. sunt tantum 3 strophae — una stropha cum alio prooemio edito apud Toscani et Cozza.
11. In eandem fest. hymnus *„ΩΔΗ"* (?)
Prooemion: *Ἡστεῖρα σήμερον...*
Initium: *Ὡς φωσφόρος σκηνή...*
Duae strophae (*Ω. Δ.*) cum ephymnio *λυτρούμενος* inveniuntur apud Toscani et Cozza. Op. cit. p. 155.
12. In eandem fest. hymnus *„Ὁ χορηγός"*.
Prooemion: *Ἰωαχεὶμ καὶ Ἄννα τῆς ἀτεκνίας...*
Initium: *Ὁ χορηγὸς τῆς σοφίας Χριστέ...*
Est imitatio in forma hymni Romani in Nativitatem B. V. et habet idem *ephymnion:* *ἡστεῖρα τίκτει τὴν Θεοτόκον καὶ τροφὸν τῆς ζωῆς ἡμῶν.*
Exstat una strophe cum prooemio in Toscani et Corra Hymnologia graeca de Imm. Conc. B. V.
13. In Nativitatem B. V. *κοντάκιον ἦχ. γ'*.
Prooemion: *Ἡ Παρθένος σήμερον καὶ Θεοτόκος...*
Initium: *Τῇ στειρευούσῃ καρπὸς ἐδόθη...*

Exstat una strophe in Menaea mensis Septb. editionis novae Romanae, post 6-m oden Canonis Iosephi. *Γηθόμενοι σήμερον*".

14. In eandem Navitatem alius hymnus, cum acrostichide: „*ᾆσμα*"

Prooemion: Τὴν ἐξ ἀκάρπου βλαστήσασαν...

Initium: Ἄισμα ᾀσμάτων πᾶσα ἡ κτίσις...

Exstat in Codice Cryptoferrensi *Δ. α.* I (men. Septbr.) post 6-m oden Canonis Bartholomaei: „*Χοροὶ ἀλαλάξατε*". (Vide in nostro Anthologio).

15. Postridie Nativitatis B. V. hymnus in S. Annam.

Prooemion: Εὐφραίνεται νῦν ἡ Ἄννα...

Initium: Ἡ τῶν δεσμῶν τῆς πρὶν ἀτεκνίας...

Exstat una str. cum prooemio in Menaea ed. Romanae post 6-m oden Canonis „*Τὴν λαμπάδα τὴν τοὺ νοητοὺ*".

16. Hymnus Georgii in Praesentationem B. V. in templo (*Εἰσόδια*) cum acrostichide: „*Τοῦ ταπεινοῦ Γεωργίου ὕμνος*".

Prooemion: Ὁ καθαρώτατος ναὸς τοῦ Σωτῆρος...

Initium: Τῶν ἀποῤῥητῶν τοῦ Θεοῦ...

Ephymnion: αὐτὴ ὑπάρχει σκηνὴ ἐπουράνιος.

Continet 24 strophas, quas, exceptis duabus ultimis edidit Pitra in Analectis, duae vero ultimae strophae (*Ο. Σ.*) inveniuntur in Cod. Patmensi.

De quo hymno merito observat Pitra, auctorem eius Georgium sub forma dialogi inter Zachariam Sacerdotem et Annam, quae triennem Puellam obtulit „fere totam Marianam theologiam" expensisse, collectis videlicet omnibus de Ea symbolis V. F.

Nota. Aliud *prooemion:* Εὐφροσύνης σήμηρον ἡ οἰκουμένη... invenitur in Menaea Romana pridie huius festi.

17. Aliud *κονδάκιον εἰς τὰ Εἰσόδια...*

Prooemion: Τῇ ὑπερμάχῳ στρατήγῳ... (sicut in acathisto).

Initium: Ὦ Παρθένε ἁγία· ὑπεράγιον λόγον...

Una strophe exstat in Cod. Cryptoferr. *Δ. α.* III.

18. Hymnus in Annunciantionem (*Εὐαγγελεσμὸν*) B. V., dictus *Ἀκάθιστος*.

Acrostichis: alphabetus.

Prooemion: Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ...

Initium: Ἄγγελος πρωτοστάτης...

Ephymnion: Χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε...

(Cf. Byzant. Zeitschr. T. XVIII, 3 et 4).

19. Postridie Annunciationis B. V. hymnus in Anchang. Gabrielem cum acrostichide „Γ α β ρ ι ή λ τ ά δ ε“.

Prooemion: *Τῆς ὑπερφώτου...*

Initium: *Γένος ἀδαμιατον...*

(Cf. K. Krumbacher. Die Acrostichis etc.).

20. Hymnus in *προεορτῇ* Nativitatis Domini cum acrostich. „τ α ύ τ η ἡ ᾠ δ ὴ τ ά λ α“.

Prooemion: *Εὐφραίνυο Βηθλεὲμ...*

Initium: *Τῆς σῆς Παρθένε κυήσεως...*

Continet 13 strophas.

(Cf. Krumbacher, Acrostichis № 146).

21. Hymnus Iosephi Hymnographi in Vigilia Nat. Chr.

Acrostichis: *Ἰ ω σ ή φ.*

Prooemion: *Ἡ Παρθένος σήμερον τὸν προαιώνιον Λόγον...*

Initium: *Ἱεραὶ προφητῶν ῥήσεις...*

Edit. apud Pitram Anal. T. I, p. 381—83.

(Cf. Krumbacher, Acrostichis № 97).

22. Hymnus in Synaxin B. V. cum acrostichide: „Τ ῶ ν ἐ π ι λ ο χ ί ω ν ἡ ᾠ δ ή“.

Prooemion: *Ἐν τῇ Βηθλεὲμ δρῶντες...*

Initium: *Τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν ἡ Παρθένος ἐν ἀγκάλαις...*

Ephymnion: *κρατοῦσα ἀγκάλαις τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ...*

Ex hymno longo 16 stropharum, manent 7 dumtaxat in Cod. Patmensi.

(Cf. Krumbacher, Acrostichis № 147).

23. Aliud *κοντάκιον* in eandem festivitatem.

Prooemion: *Χριστοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ...*

Initium: *Οὐράνιος ἑορτὴ ἀνεδείχθης...*

Ephymnion: *τὸν πεχθέντα βασιλέα..*

Una strophe cum prooemio exstat in Cod. Cryptofer. *Δ. α.* XIV.

24. Alius hymnus alphabeticus in Synaxin B. V. (*Ἕτερον κοντάκιον εἰς τὴν σύναξυν τῆς Θεοτόκου*).

Prooemion: I. *Ὡς ὑετὸς ἐν πόκω...*

„ II. *Ὁσὸς Υἱὸς Παρθένε πανάμωμε...*

Initium: *Ἀπαιτούμενος ἁγνη...*

Ephymnion: „*Χαῖρε ἡ μετὰ τόκον ὑμνουμένη Παρθένος*“.

Ineditus. Exstat in Cod. Patmensi supradicto.

25. In Obdormitionem B. V. hymnus Cosmae (*Τείχισον*) cum acrostich.: „Τ ο ύ τ α π ε ι ν ο ῦ Κ ο σ μ ᾶ ὕ μ ν ο ς“.

Prooemion: Τὴν ἐν πρεσβείαις...
Initium: Τειχισόν μου τὰς φρένας Χριστέ...
Habet 21 strophas cum *ephymnio:* „ὁ μήτραν οἰκήσας ἀειπάρθενον“.

Argumentum. A stropha I. usque ad VI. piae meditationes de Maria assumpta. Str. VII. incipit historia. Ad lectum morientis Deiparae nubibus translati congregantur Apostoli, Maria autem iis valedicit (VIII—XII). Angeli invisibiliter adstantes animam S. Virginis accipiunt deportantes in caelum (XIII). Apostoli vero cum lacrymis et sacris hymnis Corpus s. conducunt ad sepulcrum, eos sequuntur multae turbae (XIV—XVII). Iudaeus quidam temere aggressus ad lecticam evertendam punitur manibus arefactus. Exuviae B. V. deponuntur in monumento, Ipsa autem mediatrix christianorum fortissima apud Deum permanet (XIX—XXI).

Editus in Anthologio Romano 1738. a.

(Cf. In Analectis Pitrae excursum in hocce canticum p. 527).

26. In Obdorm. B. V. alius hymnus incerti auctoris (Hamartoli) cum acrostich.: „Τοῦ ἁμαρτωλοῦ τὸ ποίημα“.

Prooemion triplex: I. Ἀφ' οὗ μετέστης...
II. Ὡς πολυτίμητον...
III. Τίμιος ἐνάντιον..

Initium: Τῇ Μαριὰμ ἄγγελος ἄλλως...

Continet strophas 20, quae 24 vers. constant, terminaturque *ephymnio:* „ἡ ἐν μητράσι Παρθένος“.

Argumentum. Angelus missus in domum Ioannis Apostoli sistit se ante B. V. et in splendida oratione nuntii sui rationem exponet (1—5). Maria post effusas grato animo preces Deo, accersit amicos et propinquos iisque suum e mundo discessum nuntiat (6—9). Ioannes caeteros Apostolos convocat. Ultimum colloquium Mariae cum Apostolis (10—12). Quo peracto B. V. reclinat se in iuxta positum monumentum et animam Deo reddit (14). Priusquam tumulo Corpus B. V. committeretur, commotio fit inter Iudaeos: instigant iuventutem, ut funeris exequias impediant (15). Cum ergo lectica B. V. in foro veheretur, unus ex turba impetit eam, ut in humum deiiceret, at improviso manibus truncatus in terram cadit. (17). Poenitentia affectus credit et sanatur a s. Petro (18). Funere peracto, dum Apostoli domum reversi, panes gustant, apparet in medio eorum Christus et nuntiat, velle se corpus B. V. honorare ita, ut invisibile sit hominibus: Quod et factum est: „nusquam enim Mariae Deiparae ossa carnemque cernere contigit“ (19—20).

Pulcherrimum hoc ποίημα et omnium forte hymnorum in Obdormitionem antiquissimum, magno cum labore a I. B. Pitra e codice Corsinio digestum ac restitutum, editum est in Analectis I, 516—535.

27. Acathistus de B. Virginis transitu.

Acrostichis secundum alphabetum.

Prooemion: Τῇ ἀθανάτῳ καὶ σεπτῇ μεταστάσει σου...

Initium: Ἄγγελοι οὐρανόθεν...

Ephymnion: Χαῖρε νύμφε ἀνύμφευτε...

Continet strophas 13, quae alphabetum ab *A* usque ad *M*. percurrunt, ultima vero *Ω* initio habet. In prima Angeli Virginem salutant, in caeteris vero Apostoli et Evangelistae: Petrus, Paulus, Ioannes, Andreas, Iacobus, Philippus, Bartholomaeus, Thomas, Matthaeus, Lucas, Marcus, seorsim quisque procedentes, ultimum vale morienti Matri Salvatoris dicunt; in ultima genus hominum S. Deiparae preces suas effundit.

Editus a Pitra in Analectis (T. I, p. 263).

28. Aliud κοντάκιον in Obdormitionem B. V.

Prooemion: Τῇ ἐνδόξῳ μνήμῃ σου...

Initium: Νῦν εὐφραινέσθω οὐρανός...

Una strophe cum prooemio edita in Menaea Romana.

29. Canticum de Veste B. V. in Blachernis.

Prooemion: Περιβολὴν πᾶσι πιστοῖς...

Initium: Τὴν καθαρὰν καὶ ἀληθῆ...

Ephymnion: Χαῖρε Παρθένε χριστιανῶν καύχημα.

Tres strophae (*ΤΟΥ*) cum prooemio editae a Pitra in Analectis.

30. Canticum de Zona B. V. in Chalcoprateis.

Prooemion: Τὴν θεοδόχον γαστέρα σου...

Initium: Τίς γηγενῶν τὰ σὰ μεγαλεῖα...

Ephymnion: ἡ μόνη τεκοῦσα ἀειπάρθενος.

Tres strophae cum prooemio editae a Pitra l. c.

31. Aliud canticum in eodem festo (*καταθέσια τῆς τιμίας Ζώνης*) cum acrostich.: *ΩΔΗ*.

Prooemion: Τα καταθέσια τῆς σῆς θείας ζώνης...

Initium: Ὠράθη θέαμα Φρικτόν...

Ephymion: „πράττειν κυρίου τὰ θεία προστάγματα“.

Ineditus, exstat (3 str. cum prooem.) in Cod. Cryptofer. *Δ. α.* XII, idem cum aliqua mutatione in Cod. *Δ. α.* XI, in diem 2 Julii.

32. Paracleticon aegrotantium (*κονδάκιον παρακλητικὸν τῆς παναγίας Θεοτόκου ψαλλόμενος εἰς νοσοῦντας. Φέρον ἀκροστιχίδα: Τοῦ ἐλεεινοῦ*).

Prooemion: Ἡ ἐν ἀνάγκαις...

Initium: Τί δοθείη· καὶ τί προστεθείη...

Habet 11 strophas cum *ephymnio: „Τὴν λύπην τῆς ψυχῆς μου διασκέδασον“.*

Editus in Pitrae „Analectis“.

(Cf. Krumbacher, Acrostichis № 104).

Nota. In Paracletico Cryptoferrensi (edito 1738) pag. 189, invenitur prima stropha (Τί μοι δοθείη) huiusce hymni, cum alio tamen *prooemio:* „Πρεσβεία θερμή· καὶ τεῖχος“ et alio *Ephymnio:* „ἡ μόνη ταχέως προστατεύουσα“.

33. Aliud Paracleticon B. V. (Acrostich.: *τοῦ π...*).

Prooemion: Προστασία τῶν χριστιανῶν...

I. Initium: (apud Pitram): *Τάχυνον εἰς πρεσβείαν...*

II. Alibi vero: Ἐκτεινὺν σου παλάμας...

Quatuor strophae cum prooemio editae a Pitra in Analectis, quae finiuntur hoc singulari ephymnio:

Τάχυνον εἰς πρεσβείαν
καὶ σπεῦσον εἰς σωτηρίαν
ἡ προστατεύουσα ἀεὶ
Θεοτόκε τῶν τιμώντων σε.

B. Elenchus Canonum Deiparae.

a) Canones in dies festos B. V. Deiparae.

Secundum ordinem Calendarii.[1])

Die 8 Septembris Nativitas B. V.

(cum προεόρτιος die 7 et SS. Ioachim et Anna die 9-a).

1. a) *Γηθόμενοι σήμερον* μετ' εὐφροσύνης...*
Ἦχ.δ'. Εἱρμ. „Ἀνοίξω τὸ στόμα μου“.
Ἀκροστιχίς. „Γέννησιν ὑμνῶ τῆς θεόπαιδος Κόρης Ἰωσήφ“.

2. b) *Δεῦτε πιστοί* Πνεύματι θείῳ γηθόμενοι...*
Ἦχ.β'. „Δεῦτε λαοὶ ᾄσωμεν“
Ποίημα τοῦ Κυρίου Ἰωάννου Μοναχοῦ.

---

[1]) Canones isti maximam ob partem excerpti sunt ex optima quae nunc valet editione: „Μηναῖα τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ“ Romae, 1888—1901, qui autem ibi desunt et dempti sunt aliunde, notabuntur suo loco. Numerus, qui praefigitur, est summarius omnium Canonum Deiparae.

3. c) *Χορευέτω πᾶσα κτίσις* εὐφραινέσθω καὶ Δαυὶδ*...*
Ἦχ. πλ. δ. „Τῷ συντρίψαντι πολέμους"
Ποίημα τοῦ Κυρίου Ἀνδρέου Κρήτης.

4. d) *Τὴν λαμπάδα τὴν τὸν νοητὸν* Ἥλιον ἀστράψασαν...*
Ἦχ. β'. „Ἐν βυθῷ κατέστρωσε"
Ἀκροστιχ. „Τοὺς σοὺς γονεῖς Πάναγνε, μέλπω προφρόνως".

5. e) *Χοροὶ ἀλαλάξατε* πατριαρχῶν...*
Ἦχ. δ'. „Ἀνοίξω τὸ στόμα μου"
Ἀκροστιχ. „Χαρᾷ ὁ κόσμος νῦν πανηγυρίζεται"
Ποίημα Βαρθολομαίου.

Exstat in Cod. Cryptofer. *Δ. α.* I.

6. f) *Ἡ ἁγία τῶν ἁγίων* ἐν ἁγίῳ ἱερῷ* βρέφος ἀνατίθηται* (?)
Ἦχ. πλ. δ'. „Τῷ συντρίψαντι πολέμους"
Ποίημα Ἀνδρέου (?)

Nota. Canon iste exstat in Cod. Cryptoferr. Δ. α. I sub die 8-va Septbr. cum hac inscriptione: ἕτερος κανὼν εἰς αὐτὴν τὴν ἑορτὴν et incertum est, sit ne ille identicus cum supranotato Can. № 3, an potius destinatus in τὰ Εἰνόδια censeri debeat.

Die 21 Novembris: *Ἡ ἐν τῷ Ναῷ Εἴσοδος τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου.*

7. *Ἁγίων εἰς ἅγια* ἡ Παναγία καὶ ἄμωμος*...*
Ἦχ. δ'. „Ἀνοίξω τὸ στόμα μου"
Ἀκροστιχίς. Κατὰ Ἀλφάβητον μέχρι τῆς ζ' ᾠδῆς.
Ποίημα Ἰωσήφ.

Nota. Canon iste προεόρτιος est insolitus structura: septem primae Odae currunt secundum alphabetum, ab Α usque ad Ω: octava vero et nona Ode constituunt quasi distinctum διῴδιον ad instar illius in Evangelismum Ioannis Damasceni. Octava nempe continet alphabeticum dialogum inter Annam et sacerdotem Zachariam; nona vero habet in acrosticho nomen hymnographi: Ἰωσήφ.

8. *Σοφίας, Πανάχραντε*, σὲ θησαυρὸν ἐπιστάμενοι*...*
Ἦχ. δ' „Ἀνοίξω τὸ στόμα μου".
Ἀκροστ. μέχρι τῆς Ζ' ᾠδῆς. „Σὺ τὴν χάριν, Δέσποινα, τῷ λογῳ δίδου"
Ποίημα τοῦ κυρίου Γεωργίου.

Nota. Pariter ac praecedens habet canon hicce — exhausta in 7 Odis praedicta acrostichide — in octava Ode alphabeticum dialogum inter Annam et Zachariam, in nona vero Alphabetum inversum Ω. — Α,

9. *Συνδράμωμεν σήμερον* τῇ Θεοτόκῳ...*
Ἦχ.α'. Ὠδὴν ἐπινίκιον.
Ποίημα τοῦ κυρίου Βασιλείου (Πηγαριώτου)[1])

Nota. Uterque canon hic et Georgii et Basilii Pegariotae habet, quod satis rarum est, Oden II, quae tamen ut solito omissa est etiam in editione Romana. Prostant vero hae Odae in codice Cryptoferrensi Δ. α. III.

Die 8 et 9 Decembris *Σύλληψις τῆς Ὑπεραγ. Θεοτόκου* et *προεόρτια.*

10. a) *Χαρᾶς ἡμῖν* σήμερον προκαταγγέλλονται*...*
Ἦχ.β'. Δεῦτε λαοί, ᾄσωμεν.
Ἀκροστιχίς. „Χαρᾶς ἀνοίγει Χριστὸς ἡμῖν τὰς πύλας".
Ἐν δὲ τοῖς Θεοτοκίοις Γεωργίου.

Nota. Praedicta acrostichis includit una cum Canone προεόρτιῳ Deiparae etiam alium Canonem in honorem S. Patapii, ex ratione, ut ex quinque strophis, quibus unaquaeque constat Ode, duae S. Patapium spectent. Cf. Toscani et Corra O. c. p. 79.

11. b) *Τὴν σύλληψιν σήμερον* θεόφρον Ἄννα*...*
Ἦχ.α'. „Ὠδὴν ἐπινίκων".
Ποίημα Ἀνδρέου Κρήτης.

12. c) *Ἡ τοῦ κόσμου σήμερον χαρὰ*...*
Ἦχ.β'. „Ἐν βυθῷ κατέστρωσε"
Ἀκροστ. (ἄνευ τῶν ΘΘ) „Ἡ τὴν χαρὰν τέξουσα τίκτεται Κόρη"
Ποίημα Ἰωσήφ. Ἐν δὲ τοῖς ΘΘ. „Γεωργίου"
(Cf. Toscani et Cozza O. c. p. 41).

13. d) *Ἄννης πιστοί*, δεῦτε τὴν ἔνθεον σύλληψιν*
Ἦχ.β'. Δεῦτε λαοί, ᾄσωμεν.
Ἀκροστιχίς. „Ἄννης ὀκαρπὸς ἀνανεοῖ τὴν κτίσιν".
Editus in Toscani et Cozzae Hymnologia de Imm. Conc. Deiparae.

14. e) *Ἁγνὴν Παρθένον Θεόπαιδα*, Μητέρα...*
Ἦχ.α' „Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε"
Ἀκροστιχὶς κατ' Ἀλφάβητον.

---

[1]) Basilius Pegariotes, ita a loco nativitatis dictus, erat Archiepiscopos Caesareae Cappadociae et πρωτοθρόνος aequalis imperatori Constantino Porphyrogenitae (912—959). Cf. Philareti Černihoviensis. Op. cit. p. 315.

Editus apud Toscani et Cozza op. c. p. 25. — Etiam in Mignii Patrol gc. T. 106, p. 1014. — Est opus Cosmae Vestitoris.

Die 26 Decembris *Σύναξις τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου.*

Nota. Typicon praescribit in hanc festivitatem: Κανόνες τῆς Ἑορτῆς ἀπαραλλάκτως, καθὼς καὶ ἐν τῇ Ἑορτῇ, scilicet eosdem, quos et in Nativitate Domini Canones Cosmae et Damasceni. Et quidem:

15. I. Canon Cosmae, cuius initium et simul hirmus *Ἦχ.β.*

Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν ἀπαντήσατε*.*
Ἀκροστιχίς „Χριστὸς βροτωθεὶς ἦν ὅπερ Θεὸς μένῃ".

II. Canon Damasceni, iambicus cuius acrostichis:

„Εὐεπίης μηλέεσσιν ἐφύμνια ταῦτα λίγαινει
Υἷα Θεοῦ μερόπων εἵνεκα τακτόμενον
Ἐν χθονὶ καὶ λύοντα πολύστονα πήματα κόσμου.
Ἀλλ' Ἄνα ῥητῆρας ῥύεο τῶνδε πόνων".

Initium et simul hirmus *Ἦχ.α'.*

16. *Ἔσωσε λαὸν, θαυματουργῶν Δεσπότης*.*

Nota. Etiamsi Canon hic principaliter Nativitatem Domini canit, ob eximiam tamen pietatem Damasceni erga B. Virginem, totus Eiusdem laudibus abundat. — Alii Canones in Synaxin sunt:

17. *Ἀγαλλιάσθω ἡ κτίσις* ὁ γὰρ Θεὸς...*
Ἦχ.δ' „Τῷ ὁδηγήσαντι"
Ποίημα Ἀνδρέου.

Exstat in Codice Cryptoferr. Δ. α. IV.

18. *Χαῖρει πᾶσα ἡ γῆ* τὸν τοῦ πόλου Ποιητὴν...*
Ἦχ.δ'. „Ἅρματα Φαραώ"
Ἀκροστιχ. „Χαίροις ἄχραντε τῆς χαρᾶς ἡμῶν βρόσις".
Ποίημα Βαρθολομαίου.

Exstat in eodem Cod. Cryptoferr. Δ. α. IV.

Die 2 Februarii *„Ὑπαπαντὴ τοῦ Κυρίου"* **et d. 3 S. Simeon.**

19. a) C. proëortios:

Ἄσομαί σοι, Κύριε ὁ Θεύς μου, τῷ νηπιάσαντι σαρκὶ*...*
Ἦχ.δ'. „Ἄσομαί σοι Κυριε".

Editus multoties in Menaeis, ut Romana 1896.

20. b) alius C. proëortios:

Ἀγκάλας ἁπλώσαντες...

Ἦχ.δ'. „Ἀνοίξω τὸ στόμα μου“.

Ἀκροστιχίς κατ' Ἀλφάβητον.

Editus in Anthologio Rom. 1738.

21. c) C. in Apodipno:

Τὸν πάντα Θεὸν κρατοῦντα χειρί...

Ἦχ.Δ'. „Χοροὶ Ἰσραὴλ ἀνίκμοις“.

Ἀκροστιχίς „Τὸ πάνφερον φέρει σε πρεσβύτης βρέφος“.

Ποίημα Βαρθολομαίου.

Editus in Anthologio Rom. 1738. (e Cod. Cryptofer. Δ. α. VI).

22. d) C. Cosmae:

Ῥανάτωςαν ὕδωρ νεφέλαι...*

Ἦχ.γ'. Χέρσον ἀβυσσοτόκον“.

Ἀκροστιχίς „Χριστὸν γεγηθὼς πρέσβυς ἀγκαλίζεται“.

Ποίημα Κοσμᾶ Μοναχοῦ.

(Cryptofer. Δ. α. XX habet: ποίημα Ἰω.!)

23. e) C. Andreae:

Ὡς τοῦ νόμου Κύριος τοῦ νόμου τὴν διάταξιν.*

Ἦχ.γ'. „Φαραὼ τὰ ἅρματα“.

Ποίημα Ἀνδρέου Κρήτης.

Editus in Anthologio Rom. 1738. (e Cod. Cryptofer. Δ. α. XXI).

23. f) C. Josephi in S. Symeon:

Δικαίων σκηνώμασι περιχαρῶς αὐλιζόμενος*...*

Ἦχ.δ'. „Ἀνόιξω τὸ στόμα μου“.

Ἀκροστιχ. „Δέχου τὸν ὕμνον Συμεὼν θεοδόχε Ἰωσήφ“.

24. g) C. Anastasii de Hypapante cuius initium:

Ὁ πρὶν τιμῶν...

Memoratur in Hirmologio Cryptoferratensi E. γ. 11.
(Cf. Pitra. Juris Eccl. graec. Historia et Monum. T. II, p. 248).

Die 25 Martii *Εὐαγγελισμὸς τῆς Ὑπεραγ. Θεοτόκου*

26. a) C. proëortios:

Ὁ κόσμος περιχαρῶς εὐφράνθητι...*

Ἦχ.δ'. „Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον“

Ποίημα Γεωργίου, οἱ δὲ Θεοφάνους.

27. b) C. Theophanis cum dyodio Damasceni:

Ἀδέτω σοι, Δέσποινα, κινῶν τὴν λύραν...*
Ἦχ.δ'. „Ἀνοίξω τὸ στόμα μου“.
Ἀκροστιχίς κατ' Ἀλφάβητον μέχρι τῆς Ζ' Ὠδῆς.

Nota. Pulcherrimus hic Canon duabus partibus constat. Primae septem Odae sunt opus Theophanis et dialogum alphabeticum inter Angelum et B. Virginem continent. Octava vero et nona Ode celeberrimum δυώδιον Ioannis Damasceni constituunt, quod uti vidimus non unum invenit imitatorem. Acrostichis in VIII. Ode est alphabetus rectus, in IX. autem inversus.

28. c) C. Andreae Cretensis:

Σήμερον Γαβριὴλ ὁ ἀσώματος ἐλθὼν ἄνωθεν*...*
Ἦχ.δ'. „Ἁρματηλάτην Φαραὼ“.
Ποίημα Ἀνδρέου.

Nota. Canon hic praesefert diversam ab aliis, archaicam formam. Odae habent plures consueto strophas (6—7), quae fere iisdem (in alia ode aliis) verbis incipiunt. Ita vg. in I Odae omnes strophae incipiunt a v. Σήμερον, in V Χαῖρε vel Χαίρας in VII—Τον. Habet etiam II. Oden, cuius omnes strophae incipiunt a „Ἴδετε, ἴδετε“.

Exstat in Cod. Cryptoferr. Δ. α'. XVII.

29. d) C. in Archangelum:

Ὡς φῶς χρηματίζοντα...*
Ἦχ.δ'. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου“.
Ἀκροστ. Ὡς παμμέγιστον τὸν Γαβριὴλ αἰνέσω Ἰωσήφ“.

30. e) Alius C. alphabeticus:

Ἄρχων τῶν ἄνω ταγμάτων φωτοειδὴς...*
Ἦχ.πλ.β'. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.

Nota. Est C. alphabeticus et continet dialogum inter Archangelum et B. Virginem. Prima strophe (Ἄρχων) est introductio poëtae et verbum Angeli. Altera (Βούλομαι) verba Deiparae, tertia (Γνωρισμωτέρως) iterum Angeli a. s. p.

Fragmentum huius Canonis habet Cod. Cryptofer. Δ. α. XXII infin.

In Sabbato quintae hebdomodis Quadragesimae, dicto *τοῦ Ἀκαφίστου.*

31. *Χριστοῦ βίβλον ἔμψυχον*...*
Ἦχ.δ. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.
Ἀκροστιχ. „Χαρᾶς δοχεῖον σοὶ πρέπει χαίρειν μόνῃ“.
Ποίημα Ἰωσήφ.

In Parasceve magna *εἰς Θρῆνον τῆς Ὑπεραγ. Θεοτόκου.*

32. *Θέλον σου τὸ πλάσμα Σωτήρμου ζωῶσαι...*

Nota. Triodrion Slavicum adscribit canonem hunc Simeoni Logothetae (qui idem videtur esse cum S. Metaphraste).

Codex vero Vatic. 1072 Theophani.

33. Alius C. *θρηνητικὸς τῆς Ὑπεραγ. Θεοτόκου:*
Ἀναρτηθέντα ὡς ἴδε...
Ἦχ.πλ.β'· Ὡς ἐν ἠπείρῳ.

Etiam (in Triodio Slavico) adscribitur Simeoni Logothetae. Attamen I. B. Pitra adscribit eum alicui Nicolao Patriarchae Cpolitano. Cf. Spicilegium Solesmense 4 (1858) p. 491—495).

In tempore Paschali *Κ. Ἀναστάσιμος τ. Ὑπ. Θεοτόκου.*

34. *Θανατώσεως τὸν ὅρον* ἀνεμόχλευσας*...*
Ἦχ.α' „Ἀναστάσεως ἡμέρα“·
Ἀκροστιχίς ἐν τοῖς πρώτοις τροπαρίοις Θεοφάνους.

Cf. Πεντηκοστάριον. Romae 1883.

Die 2 Julii *Κατάθεσις τῆς τιμίας Ἐσθῆτος τῆς Ὑπ. Θεοτόκου.*

35. *Ἐσθῆτά σου σεπτὴν* Θεοτόκε Παρθένε*...*
Ἦχ.δ' Τριστάτας κραταιούς.
Ἀκροστ. „Ἐσθῆτα τιμῶ τῆς Πανάγνου Παρθένου Ἰωσήφ.

36. *Τὴν χάριν ἡ Θεοτόκος σήμερον*
Ἦχ.δ'. „Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον“
Ἀκρ. „Τὴν σὴν πόθῳ Δέσποινα δοξάζω χάριν. Γεώργιος“.

Exstat in Anthologio Rom. 1738.

37. *Λαμπάδα φωτοφανῆ καὶ ἄδυτον* ὁ τῆς Πανάγνου ναὺς*...*
Ἦχ.δ' Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.

Die 15 Augusti *Κοίμησις τῆς Ὑπ. Θεοτόκου.*

C. proëortios:

38. *Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ*, τῷ ἐκχώρᾳ ζώντων...*
Ἦχ.πλ.δ' „Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ“.
Ἀκροστ. „Αἰνῶ γεγηθὼς τοῦ Θεοῦ τὴν Μητέρα Ἰωσήφ“.

39. b) Alter C. proëortios:

Τάφῳ παρθενοδόχῳ“ προσιῶμεν πιστοί...*
Ἠχ.πλ.α'. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.
Ἀκροστιχ. „Τῆς Θεϋτόκου κοίμησον ἐξᾴδω λέγων“.
Ποίημα Θεοφάνους.

Exstat in Cod. Cryptofer. Δ. α. XXIII et Δ. δ. II.

40. c) C. in Apodipno:

Χορεῖαι νοεραὶ οὐρανίων ταγμάτων...
Ἠχ. δ'. „Τριστάτας κραταιοὺς“.
Ἀκροστιχ. „Χαρὰν ξένη κοίμησις ἀνθρώπων φέρει“.
Ἐν δὲ Θεοτοκίοις. Γεωργίου.

Cryptofer. Δ. α. XII.

41. d) C. Cosmae:

Πεποικιλμένη τῇ θείᾳ δόξῃ*...*
Ἠχ.α'. „Παγεωθεῖσα ῥευστὴ οὐσία“·
Ἀκροστιχίς „Πανηγυριζέτωσαν οἱ θεόφρονες“
Ποίημα τοῦ Κυρίου Κοσμᾶ.

42. e) C. Damasceni:

Παρθένοι νεανίδες σὺν Μαριὰμ τῇ Προφήτιδι*...*
Ἠχ.δ' Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.
Ποίημα Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ.

43. f) C. Theophanis:

Καταχρέως, Δέσποινα, τὴν σὴν Κοίμησιν...
Ἠχ.β'. Ἐν βυθῷ κατεστρώσε.
Ἀκροστιχ· „Κοίμησιν ὑμνῶ τῆς Θεητόκου Κόρης“
Ποίημα Θεοφάνους.

(Antholog. Roman. 1738).

44. g) C. inacrostichus:

Πανηγορίζοντες εὐσεβείᾳ τὴν σὴν μετασίασον Ἁγνή...
Ἠχ.βαρ. „Τῷ ἐκτινάξαντι“.

Exstat in Anthologio supradicto.

45. h) Alius c. inacrostichus:

Ἡ θεοδέγμων κιβωτὸς ἡ πρόξενος...
Ἠχ.πλ.δ' „Ἁρματηλάτην Φαραὼ“.

Exstat ibidem.

46. i) alius C. cum acrosticho:
Ὕμνοις τὴν σὴν Δέσποινα Κοίμησιν...
Ἦχ.β' „Δεῦτε λαοὶ ᾄσωμεν“.
Ἀκροστιχ. „Ὕμνοις μελῳδῶ τὴν τάφην τῆς Παρθένου“.
Exstat ibidem.

Die 31. Augusti *Καταθέσια τῆς τιμίας Ζώνης τ'. Ὑπ. Θ.*

47. *Ἰσχύν με θείαν εὐσεβῶς περίζωσον...*
Ἦχ.πλ.δ'. Ἁρματηλάτην Φαραώ.
Ἀκροστιχίς „Ἰσχύν με τὴν σὴν ζῶσον, ἁγνὴ Παρθένε. [Ἰωσήφ“.

48. *Λαμπάδα φωτοφανῆ ἄδυτον ὁ τῆς Παρθένου ναός...*
Ἦχ.δ'. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον·
Est retractatus et parum immutatus Can. 37.

Nota. Liceat nobis hic loci apponere duos adhuc Canones in festu B. V., quorum quidem textus graecus desideratur, versio tamen existit in Menaeis Slavis, nempe:

49. a) Canon *προεόρτιος* in Hypapante:
„**Сéрдца ꙗ̑коже рꙋ́цѣ всѝ предꙋготóвлше**“ (Corda et manus omnes praeparemus).

50. b) Canon in „Protectionem B. V.“ (Покровъ):
„**Съ чи́ны свѧтыхъ а҆́гглъ**“ (Cum choris sanctorum Angelorum).

B. *ΚΑΝΟΝΕΣ ΠΑΡΑΚΛΗΤΙΚΟΙ ΤΗΣ ὙΠΕΡΑΓΙΑΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ.*

Nota. Numerus secundus indicat seriem Canonum in collectione, primus vero est summarius omnium Canonum Deiparae.

I.

Κανόνες ἐν τῇ Παρακλητικῇ ἤτοι Ὀκτωήχῳ τῇ μεγάλῃ,[1]

(Ψαλλόμενοι τῇ Κυριακῇ, τῇ Τετάρτῃ καὶ τῇ Παρασκευῇ πρωΐ κατὰ τοὺς η′ ἤχους).

Ἦχος α′.

51. 1) *Τῇ Κυριακῇ.*
*Ποίαν σοι ἐπάξιον ᾠδὴν**[2])
Εἱρμός. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιὰ...

52. 2) *Τῇ δ′.*
*Ἅγιόν σε τέμενος εὑρὼν**....
Εἱρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιὰ...
Ἀκροστιχὶς κατ᾽ Ἀλφάβητον.
Ποίημα Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ.

53. 3) *Τῇ Παρασκευῇ.*
*Ἐν τῷ πελάγει τῶν δεινῶν**...
Εἱρμ. Τῷ βοηθήσαντι Θεῷ...
(In Cod. Cryptoferr. Δ. γ. I. ποίημα Ἰγνατίου).

Ἦχος β′.

54. 4) *Τῇ α′.*
*Ἄϋλος πάλαι κλῖμαξ**...
Εἱρμ. Ἄτριπτον ἀσυνήθη.
Ἀκροστ. „Ἄιδω τὸν αἶνον τῇ φερεσβίῳ Κόρῃ".
Ποίημα Ἰωάννου μοναχοῦ.

---

[1]) Cf. Παρακλητικὴ ἤτοι Ὀκτώηχος ἡ μεγάλη. Ἐν Ῥώμῃ, 1885.
[2]) Cf. infra III. 3., ubi Canon hic Cosmae tribuitur.

55. 5) *Τῇ δ'.*
Ὡς ὡραίαν, ὡς περικαλλῆ...*[1])
Εἱρμ. Ἐν βυθῷ κατέστρωσέ ποτε.
Ἀκροστ. Ἀλφάβητος ἀντιστρόφως.

56. 6) *Τῇ ς'.*
Τὸν εὐσεβῶς σὲ Θεοτόκον κυρίως Ἁγνὴ*...*
Εἱρμ. Δεῦτε λαοὶ ᾄσωμεν.
Ἀκροστ. „Τοὺς προστρέχοντας εἰς σὲ σῶζε, Παρθένε".

Nota. In Danielis Thesauro et in Actis Sanctorum Ianuar. II Canon hic adscribitur Ioanni Mauropodi archieppi Euchaitarum, cuius alios Canones vide sub V.)

Ἦχος γ'.

57. 7) *Τῇ α'.*
Γόνυ κάμπει ἅπασα φύσις...*
Εἱρμ. Ἆισμα καινόν.
Ἀκροστίχ. (σὺν τοῖς Εἱρμοῖς) „Ἄγω τρίτον μέλισμα σοὶ Θεοτόκε".
Ποίημα Ἰωάννου Μοναχοῦ.

58. 8) *Τῇ δ'.*
Ῥαντισμῷ θείου ῥείθρου...*
Εἱρμ. Τὸ κατάσκιον ὄρος.
Ἀκροστ. „Τρίτον μέλισμα τῇ Θεητόκῳ φέρω".

59. 9) *Τῇ ς'.*
Ἡ νοερὰ νεφέλη οὐρανίου...*
Εἱρμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ.[2])

Ἦχος δ'.

60. 10) *Τῇ α'.*
Ἐσείσθησαν λαοὶ ἐταράχθησαν ἔθνη*...*
Εἱρμ. Τριστάτας κραταιούς.
Ἀκροστίχ. (σὺν τοῖς Εἱρμοῖς) „Τέταρτος ὕμνος τῇ πανευκλεεῖ Κόρῃ".

61. 11) *Τῇ δ'.*
Ὡς οὖσα καθαρωτέρα, Πάναγνε*...*
Εἱρμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.
Ἀκροστ. „Ὠδὴ τετάρτη τῇ Θεοτόκῳ Κόρῃ".

---

[1]) In Cod. Cryptoferr. Δ. γ. I inscriptio: ποίημα Ἰωσήφ.
[2]) In Cod. Cryptoferr. Δ. γ. XII ποίημα Ἰγνατίου.

62\. 12) *Τῇ ϛ'.*

Ὁ ὢν φύσει ἄκτιστος καὶ τῷ Πατρί...*

Εἱρμ. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.

Ποίημα Θεοφάνους.

Ἦχος πλ.α'.

63\. 13) *Τῇ α'.*

Φῶς τὸ κατασκηνῶσαν ἐν σοὶ Πανάχραντε...*

Εἱρμ. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.

Ἀκροστ. „Φῶς ἡ τεκοῦσα φώτισόν με Παρθένε".

64\. 14) *Τῇ δ'.*

Πύλη τῆς θείας δόξης...*

Εἱρμ. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.

Ἀκροστ. „Πέμπτον πέφυκε ᾆσμα νῦν τῇ Παρθένῳ"·

65\. 15) *Τῇ ϛ'.*

Πύλη τοῦ ἀπροσίτου φωτός...*

Εἱρμ. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.

Ἀκροστ. „Πέμπτη δέησις τῇ Θεοτόκῳ πέλει".

Ἦχος πλ.β'.

66\. 16) *Τῇ α'.*

Μεταλαβοῦσα ἡ Εὔα τῆς τοῦ φύτου*...*

Εἱρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας.

Ἀκροστ. „Μῆτερ Θεοῦ τὴν ἄφθονόν μοι δὸς χάριν".

67\. 17) *Τῇ δ'.*

Ἐκ πονηρᾶς συμβουλίας τοῦ δυσμενοῦς*...*

Εἱρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας.

Ἀκροστ. „Ἕκτον προσάξω τῇ Θεητόκῳ μέλος. Ἰωσήφ".

68\. 18) *Τῇ ϛ'.*

Ἄχραντε Παρθένε κεχαριτωμένη*...*

Εἱρμ. Κύματι θαλάσσης.

Ἀκροστ. κατ' Ἀλφάβητον.

Ἦχος βαρύς.

69\. 19) *Τῇ α'.*

Ἄβυσσον ἡ τεκοῦσα τῆς εὐσπλαγχνίας...*

Εἱρμ. Νεύσει σοῦ πρὸς γεώδη.

Ἀκροστ. κατ' Ἀλφάβητον.

70. 20) *Τῇ δ'.*
Τάγματα ὑπερέβης τῶν ἀσωμάτων...*
Εἱρμ. Νεύσει σοῦ πρὸς γεώδη.
Ἀκροστ. „Τὴν ὑβδόμην δέησιν Ἁγνὴ νῦν δέχου“.
Ποίημα Ἰωσήφ.

71. 21) *Τῇ ϛ'.*
Ὡς τερπνότατον ᾀσμάτων...*
Εἱρμ. Τῷ συντρίψαντι πολέμους.

Ἦχος πλ. δ'.

72. 22) *Τῇ α'.*
Ἄχραντε Θεοτόκε, ἡ σεσαρκωμένον...*
Εἱρμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ.
Ἀκροστ. κατ' Ἀλφάβητον.

73. 23) *Τῇ δ'.*
Δεδοξασμένα περὶ σοῦ λελάληνται...*
Εἱρμ. Ἁρματηλάτην Φαραώ.
Ἀκροστ. „Δέησίς ἐστιν ὀγδόη τῇ Παρθένῳ. Ἰωσήφ“.

74. 24) *Τῇ ϛ'.*
Τὸ Θεοτόκον σε κηρύττειν ἄχραντον...*
Εἱρμ. Ἁρματηλάτην Φαραὼ ἐβύθισε.

II.

ΠΑΡΑΚΛΗΤΙΚΟΝ
σὺν ΘΕΩΙ Ἁγίῳ
ΤΗΣ ὙΠΕΡΑΓΙΑΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ.
(Paracleticon Cryptoferrense, editum Romae, 1738).

Ἦχος α'.

75. 1) *Δέσποινα πανάχραντε Ἁγνὴ*...*
Εἱρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιά.

— 2) *Ἅγιόν σε τέμενος* (Cf. supra I, 2).

76. 2) *Ῥεῖθρά μοι δακρύων ψυχικῶν*...*
Εἱρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος.
Ἀκροστ. „Ῥύσιν δίδου μοι ψυχικῶν μωλυσμάτων“.
(Cf. Rocchi o. c. p. 15).

77. 4) *Παρθένε μόνη πανύμνητε*...*
Εἱρμ. Μικρᾶς δουλείας ῥυσθείς.

78. 5) *Ἡ μόνη τὸν ἄχρονον Θεὸν ἐν χρόνῳ*...*
Εἱρμ. Ὠιδὴν ἐπινίκιον ᾄσωμεν.

79. 6) *Δώρησαι δακρύων μοι πηγάς*...*
Εἱρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιά.
Ἀκροστ. „Δέξαι δέησιν δευτέραν σῶν οἰκετῶν“.
(Cf. P. A. Rocchi, o. c. p. 16).

Ἦχος β'.

80. 7) *Ὡς ἀγαθὸς* καὶ πολυέλεος Κύριος*...*
Εἱρμ. Δεῦτε λαοὶ ᾄσωμεν.

81. 8) *Σὲ τοῦ Θεοῦ* τὸ καθαρώτατον σκήνωμα...*
Εἱρμ. Δεῦτε λαοὶ ᾄσωμεν.

— 9) *Τὸν εὐσεβῶς* σὲ Θεοτόκον...* (v. supra I, 6).

— 10) *Ὡς ὡραίαν, ὡς περικαλλῆ...* (v. supra I, 5).

82. 11) *Ἡ τὴν πηγὴν* τῆς ἀπαθείας κυήσασα*...*
Εἱρμ. Δεῦτε λαοί.

83. 12) *Φῶς καὶ ζωὴ* καὶ ὁδηγὸς...*
Εἱρμ. Δεῦτε λαοί.

Ἦχος γ'.

84. 13) *Ἱλασμόν μοι παράσχου* τῶν ἐγκλημάτων...*
Εἱρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.

— 14) *Τὸ κατάσκιον ὄρος* σὲ ὁ προεῖδεν*.* (v. supra I, 8).
Εἱρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι (?)

85. 15) *Ἀμελείᾳ τὸν βίον* διατελέσας*...*
Εἱρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι...
Ἀκροστ. κατ' Ἀλφάβητον.

86. 16) *Ἀρδευθῆναι πλουσίως* δάκρυσι δίδου*...*
Εἱρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.
Ἀκροστ. „Ἄιδω τρίτον σοι δακρύων γέμον μέλος“.
(Cf. P. A. Rocchi, o. c. p. 18).

87. 17) *Ὡς πηγὴν εὐσπλαγχνίας* καὶ συμπαθείας*...*
Εἱρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.
Ἀκροστ. κατ' Ἀλφάβητον ἀντιστρόφως.

88. 18) *Στεναγμόν μοι παράσχου*..·*
Εἱρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.

Ἦχος δ'.

89. 19) *Σπλαγχνίσθητι Δέσποινα*...*
Εἱρμ. Ἀνόιξω τὸ στόμα μου...

— 20) *Ὡς οὖσα καθαρωτέρα**. (v. supra I, 11).

90. 21) *Πηγὴν οὐκ ἔχω δακρύων*...*
Εἱρμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ.

91. 22) *Αἱ πράξεις αἱ κρύφιαι*...*
Εἱρμ. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.

92. 23) *Ἰλύος ἐκ παθῶν* λογισμῶν τρικυμίας*...*
Εἱρμ. Τριστάτας κραταιούς.

93. 24) *Ἐν ξύλῳ προσηλωθεὶς μακρύθυμε*...*
Εἱρμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.

Ἦχος πλ. α'.[1])

94. 25) *Φωτοφόρε σκηνή* τοῦ Βασιλέως Χριστοῦ*...*
Εἱρμ. Τῷ σωτῆρι Θεῷ.

95. 26) *Ἔχουσα μετανοίας* καιρόν...*
Εἱρμ. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.

96. 27) *Ταῖς ἡδοναῖς τοῦ βίου* καταθελγόμενος*...*
Εἱρμ. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.

97. 28) *Σταυροῦ τὸν θεῖον τύπον* ἡμῖν δεδώρησαι*...*
Εἱρμ. Ἵππον καὶ ἀναβάτην·

98. 29) *Πνεῦμα συντετριμμένον* παράσχου μοι...*
Εἱρμ. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.

---

[1]) „Verum illud peculiare est in Canonibus toni huius — ait P. Rocchi — quod omnes sint inacrostichi". At tantum in hac Paracletica, nam uti vidimus in Octoecho sunt cum acrostichide.

99. 30) *Τὸν σταυρωθέντα Χριστὸν* ὑπὲρ τοῦ κόσμου...*
Εἱρμ. Τῷ σωτῆρι Θεῷ.

Ἦχος πλ. β'

100. 31) *Ταῖς ἡδοναῖς ταῖς τοῦ βίου* ἀμαυρωθεὶς*...*
Εἱρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.

— 32) *Ἐκ πονηρᾶς συμβουλίας* (v. supra I, 17).

101. 33) *Κατακαμπτόμενος πλήθει* τῶν πονηρῶν...*
Εἱρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.

102. 34) *Ἡ τὸν ἀχώρητον Λόγον* ἐν σῇ γαστρὶ*...*
Εἱρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.

103. 35) *Ἔχεις δυναστείαν* ποιεῖν ὅσα θέλεις*...*
Εἱρμ. Κύματι θαλάσσης.

104. 36) *Τὴν σκοτισθεῖσαν ψυχήν μου*...*
Εἱρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.

Ἦχος βαρύς.

105. 37) *Τὸ τῆς ζωῆς μου προορῶν* ἐφεστηκὸς τέλος...*
Εἱρμ. Τῷ ἐκτεινάξαντι.

— 38) *Ἄβυσσον ἡ τεκοῦσα* (v. supra I, 19).

— 39) *Τάγματα ὑπερέβης* (v. supra I, 20).

106. 40) *Στῆσον τὰς καταιγίδας* τῶν ἡδονῶν...*
Εἱρμ. Νεύσει σου πρὸς γεώδη.

107. 41) *Σὲ τὴν αἰτίαν τῆς ἡμῶν* σωτηρίας...*
Εἱρμ. Τῷ συνεργήσαντι.

108. 42) *Δέσποινα Θεοτόκε* τοὺς ἐπὶ σοὶ πεποιθότας...*
Εἱρμ. Νεύσει σου πρὸς γεώδη.

Ἦχος πλ. δ'.

109. 43) *Ἐν σοὶ Παρθένε τὴν ἐλπίδα τίθημι*...*
Εἱρμ. Ἁρματηλάτην Φαραώ.

110. 44) *Τὴν ἀμαυρωθεῖσαν ταῖς ἡδοναῖς*...*
Εἱρμ. Ὑγρὰν διοδεύσας.
Ἀκροστ. „Τὴν σὴν σκέπην Δέσποινα δὸς σοῖς οἰκέταις".
(Cf. P. A. Rocchi, o. c. p. 23).

111. 45) *Ἱλεόν μοι Παρθένε* τὸν Χριστὸν...*
Εἱρμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ.

112. 46) *Πολλοῖς συνεχόμενος πειρασμοῖς*...*[1])
Εἱρμ. Ὑγρὰν διοδεύσας.

113. 47) *Ἄχραντε Θεοτόκε* παῦσον τὰς ὀδύνας...*
Εἱρμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ.

114. 48) *Νέκρωσον τῆς σαρκός μου* ἄχραντε...*
Εἱρμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ.

III.

ΠΑΡΑΚΛΗΤΙΚΟΝ τῆς Ὑπεραγίας ΘΕΟΤΟΚΟΥ.
Cod. Cryptoferr. *Δ. γ.* I. (f. 137—176).

Ἦχος α'.

115. 1) *Ὑπείκει φόβῳ Παντάνασσα ἀγγέλων...*
Εἱρμ. Χριστὸς γεννᾶται δοξάσατε.

116. 2) *Λόγοις σε σεμνὴ* τὴν ὑπὲρ λόγον...*
Εἱρμ. Ἔσωτε λαόν.
Ἀκροστ. „Λίτην δέχου Πάναγνε τῶν σῶν προσφύγων".
Ποίημα Ἰγνατίου.

— 3) *Ποίαν σοι ἐπάξιον ᾠδὴν...* (v. I, 1).
Inscriptio in Cod. *Δ. γ.* I: *Κανὼν ἐγκωμιαστικὸς εἰς παναγίαν Θεοτόκον φερ. ἀκροστ. τήνδε. Πάντες σε ὑμνοῦμεν πόθῳ Θεοτόκε. (Ποιημα) του Κο Μχ (Κοσμᾶ μοναχοῦ).*

[1]) Canon hic, qui vulgatim adscribitur Theostericto monacho (IX s.), tanta celebritate gaudet, ut in quocunque codice, ubi Canones Deiparae inveniuntur, certe eum invenies. Nuncupatus etiam „Κανὼν παρακλητικὸς μικρὸς" in oppositione ad alium, qui est Theodori Lascaris imperatoris et vocatus K. π. μέγας (v. infra).

117. 4) *Ἁγίασμα ἄχραντον χαῖρε Περθένε...*
Εἱρμ. Ὠιδὴν ἐπινίκιον.
Inscriptio: *Κανὼν ἐγκωμιαστικὸς εἰς τ. Ὑπ. Θ-κον. φερ. ἀκροστ. κατὰ στοιχ. τηνδε τος ΘΘ. (θεοτοκίοις) Κλήμεντος.*

— 5) *Ἐν τῷ πελάγει τῶν δεινῶν...* (v. I, 3),
Inscriptio in codice: *Κανὼν παρακλητικός εἰς τ. Ὑπ. Θ-κον τοῦ Ἰγνατίου.*

— 6) *Ἅγιόν σε τέμενος εὑρών.* (v. I, 2).

118. 7) *Δεῦτε πάντες συνέλθωμεν πιστοί χρεωστικῶς...*
Εἱρμ. Διὰ στύλου πυρὸς καὶ νεφέλης.
Inscriptio: *Κανὼν ἱκετευκτικὸς εἰς τ. Ὑπ. Θ-κον.*

Ἦχος β'.

119. 8) *Ἡ πάντων ἐπήκους ἐν θλίψεσι καὶ ἐν περιστάσει...*
Εἱρμ. Βυθοῦ ἀνεκάλυψε.
Ἀκροστ. ἐν τοῖς ΘΘ. „Θεοῦ χάρις".

120. 9) *Ἐγκωμίων σοι ἀειθαλὲς διάδημα...*
Εἱρμ. Τῷ τὴν ἄβατον.
Inscriptio: *Κανὼν ἐγκωμιαστικὸς καὶ παρακλητικὸς εἰς τ. ἅγιαν Θεοτόκον φερ. ἀκροστιχίδα τήνδε· „Ἐγκωμιάζει τὴν Θεητόκον Θέκλα",*[1]) *ἐν δὲ τοῖς ΘΘ. Κλ' (Κλήμεντος).*

— 10) *Ἄϋλος πάλαι Κλίμαξ...* (v. I, 4).

— 11) *Τὸν εὐσεβῶς σε Θεοτόκον...* (v. I, 6).

121. 12) *Πάντες πιστοί* δεῦτε συμφώνως τιμήσωμεν...*
Εἱρμ. Δεῦτε λαοί.

— 13) *Ὡς ὡραίαν ὡς περικαλλῆ...* (v. I, 5).
Ποίημα Ἰωσήφ.

[1]) Nova itaque invenitur foemina inter hymnographos, quam suspicatus est iam I. B. Pitra, qui de Contacio LXXI in honorem S. Theclae loquens, „nomen eius — ait — carmen retinet Θέκλα, quo etiam significari potest rarissima quaedam μουσουργὸς, quae cum celebriori Cassia in chorum melodorum cooptatur". Et alibi: „Nec poëta latet, si fuerit Thecla, certe inter elegantes saec. IX melodos computanda". — Cf. Analecta Sacra T. I, p. 445 et p. 636.

122. 14) *Ἐν φωναῖς ᾀσμάτων...*
Εἱρμ. Ἐν βυθῷ κατέστρωσε.
Ποίημα Θεοδώρου Στουδίτου.

Ἦχος γ'.

123. 15) *Ὡς Μητέρα Θεοῦ σε Πνεύματι Θείῳ...*
Εἱρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.
Inscr. *Καν. ἐγκωμιαστικὸς εἰς Ὑπ. Θ-κον.*

— 16) *Γόνυ κάμπει ἅπασα κτίσις...* (v. I, 7).

124. 17) *Εὐσπλαγχνίας ἀράτου* Μῆτερ τοῦ Κτίστου...*
Εἱρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.
Ἀκροστ. „Εἴσβλεψον Ἁγνὴ πρὸς τρόπους Ἀρσενίου“.[1])

125. 18) *Ὁ ὑψηλὸς βραχίων* ἡ θεία....*
Εἱρμ. Βραχιόνι ὑψηλῷ.
Inscr. *Κανὼν εἰς τ. Κν. ἡμ. Ἰν. Χν. καὶ εἰς τ. Ὑπ· Θ-κον, ψαλλόμενος ἐν θλίψεσι.*

126. 19) *Σὲ ὑμνεῖν ἀξίως* ἀσθένει...*
Εἱρμ. Θαυμασεὺς ἐνδόξοις.
Inscr. *Κανὼν εἰς τ. Ὑπεραγ. Θ-κον ψαλλόμενος ἐν συμφοραῖς κ. θλίψεσι, φερ. ἀκροστ. ἐν τοῖς ΘΘ. „Τοῦ ἀθλίου Νικηφόρου“.*

— 20) *Τὸ κατάσκιον ὄρος*...* (v. I, 8).

— 21) *Ἡ νοερὰ νεφέλη*...* (v. I, 9).

Ἦχος δ'.

127. 22) *Ἡ μόνη ἐν πειρασμοῖς...*
Εἱρμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.
Inscr. *Κανὼν τῆς Ὑπ. Θ-κον ψαλλόμενος ἐν θλίψεσι, φέρ. ἀκροστ. „Ἡλιοῦ παράκλησις τῇ Θεοτόκῳ“, ἐν δὲ τοῖς ΘΘ. Κλήμεντος.*

128. 23) *Προσδέχου τὴν ἐκ ψυχῆς παράκλησιν...*
Εἱρμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.

— 24) *Ἐσείσθησαν λαοί* ἐταράχθησαν...* (v. I, 10).

---

[1]) De τρόποις, v. qua dicta sunt supra in § 1.

129. 25) *Ἐγκώμιον ἄξιον τὸ χαῖρέ σοι...*
Εἱρμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.
Ἀκροστ. „Ἐγκωμιάζω τὴν Θεοτόκον φόβῳ“ ἐν τοῖς ΘΘ. Κλήμεντος.

130. 26) *Τὸν λόγον ἐν τῇ γαστρί σου...*
Εἱρμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ τῷ παραδόξως.
Inscr. *Κανὼν ἱκετευτικὸς εἰς τ. Κν. ἡμ. Ἰν. Χν. κ. εἰς τ. Ὑπ. Θ-κον.*

— 27) *Ὡς οὖσα καθαρωτέρα...* (v. I, 11).

131. 28) *Τείνας ἐν τῷ σταυρῷ τὰς παλάμας...*
Εἱρμ. Ἁρματηλάτην Φαραώ.
Inscr. *Κανὼν εἰς τ. Κν. ἡμ. Ἰν. Χν. κ. εἰς τ. Ὑπ. Θ-κον.*

Ἦχος πλ. α'.

132. 29) *Ὕμνον σοι κατ' ἀξίαν προσφέρειν...*
Εἱρμ. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.

— 30) *Φῶς τὸ κατασκηνῶσον...* (v. I, 13).

133. 31) *Ῥήματα ἐγκωμίων καὶ δέησιν...*
Εἱρμ. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.
Inscr. *Κανὼν τῆς Θεοτόκου ψαλλόμενος εἰς νοσοῦντας, φέρων.*
Ἀκροστ. „Ῥῶσις πέφυκας τοῖς νοσοῦσι Παρθένε“, ἐν τοῖς ΘΘ. Κλήμεντος.

134. 32) *Τὴν νοητὴν νεφέλην καὶ οὐρανόν...*
Εἱρμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ, τῷ ποιήσαντι.

— 33) *Πύλη τῆς θείας δόξης...* (v. I, 14).

— 34) (Deest).

135. 35) *Σῶν οἰκετῶν ἐκ βάτους καρδίας...*
Εἱρμ. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.
Ἀκροστ. „Σῶν προσφύγων δέησιν, Ἁγνὴ προσδέχου“.
Ἐν δὲ τοῖς ΘΘ. Θεοφάνους.

Ἦχος πλ. β'.

136. 36) *Ἀνελλείπει τὴν χάριν* ὡς...*
Ἦχ. πλ. β Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ, τῷ ἐκ δουλείας.
Ἀκροστ. ἐν τοῖς ΘΘ. Κλήμεντος.

— 37) *Μεταλαβοῦσα ἡ Εὔα*... (v. I, 16).

137. 38) *Ἐν τῷ φωτὶ τῆς θείας σου*...
Εἱρμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ τῷ.
Inscr. *Κανὼν ἐγκωμιαστικὸς τ. Ὑπ. Θ-κον.*

— 39) *Ἐκ πονηρᾶς συμβουλίας*... (v. I, 17).

138. 40) *Τρόμῳ καὶ χαρᾷ σοι* τὸ χαῖρε*...
Εἱρμ. Κύματι θαλάσσης.
Ἀκροστ. „Τοὺς αἰνοῦντας σε σῶζε ὦ Θεοτόκε“.
Ἐν τοῖς ΘΘ. Εὐθυμίου.

139. 41) *Ἡ Θεὸν ὑπερφυῶς* σαρκὶ τεκοῦσα*...
Εἱρμ. „Βοηθὸς καὶ σκεπαστής“.

140. 42) *Εὔφημόν με δεῖξον*...
Εἱρμ. Κύματι θαλάσσης.
Ἀκροστ. „Ἕκτον μέλος σοι προσφέρω Θεητόκε“.

Ἦχος βαρύς.

— 43) (Deest folium).

141. 44) *Ὑποπεσόντα τῇ φθορᾷ* παρακοῇ*...
Εἱρμ. Τῷ ἐκτινάξαντι.
Ἀκροστ. „Ὕμνοις γεραίρω τὴν Θεητόκον Κόρην“.

142. 45) *Σοὶ τῇ Μητρὶ τοῦ Λυτρωτοῦ* ὡς προξένῳ*...
Εἱρμ. Τῷ συνεργήσαντι Θεῷ.

— 46) *Ἄβυσσον ἡ τεκοῦσα τῆς εὐσπλαγχνίας*... (v. I, 19).

— 47) *Τάγματα ὑπερέβης τῶν ἀσωμάτων*... (v. I, 20).

143. 48) *Χαῖρε τὸ στόμα τῶν προφητῶν*...
Εἱρμ. Πόντῳ ἐκάλυψε Φαραώ.

144. 49) *Σώματος ὁ γινώσκων τὸ ἀσθενές*...
Εἱρμ, Νεῦσει σου πρὸς γεώδη.
Ἀκροστ. „Σῶν οἰκετῶν Πάναγνε τὰς λιτὰς δέχου“.

Ἦχος πλ. δ'.

145. 50) *Πάλαι θεοπτεία Μωσῆς**...
Εἱρμ. Ἄισωμεν ᾠδὴν τῷ Θεῷ.
Ἀκροστ. Ἐν τοῖς ΘΘ. Κλήμεντος.

— 51) *Ἄχραντε Θεοτόκε, ἡ σεσαρκωμένον...* (v. I, 22).

— 52) *Πολλοῖς συνεχόμενος πειρασμοῖς*...* (v. II, 46).

— 53) *Τὴν ἀμαυρωθεῖσαν ταῖς ἡδοναῖς...* (v. II, 44).

146. 54) *Τ.. ἀληθ.. τοῦ Θεοῦ Μητέρα* τὴν πλατυτέραν...*
Εἱρμ. Τῷ ἐκτινάξαντι.

— 55) *Δεδοξασμένα περί σου...* (v. I, 23).

147. 56) .... *μάτων οἰκτρῶν*.*
Θεοκυῆτορ δέχου σοι...
Εἱρμ. Ἄισωμεν ᾠδὴν τῷ Θεῷ.
Inscr. „*Κανὼν εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον, ψαλλόμενος ἐν θλίψεσι καὶ εἰς ἐπιδρομὴν ἐχθρῶν*“.

IV.

ΠΑΡΑΚΛΗΤΙΚΟΝ τῆς Ὑπεραγ. Θ-κου.
Ποίημα τοῦ Ἰωάννου Μ.
Cod. S. Marci Venet. LXXXVII C. PP. Class. II Cod. CLII.

Ἦχος α΄.

148. 1) *Πάντων καὶ ἀγγέλων καὶ βροτῶν...*
Εἱρ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιά.
Ποίημα Ἰωάννου Μοναχοῦ.

149. 2) *Χαῖρε προφητῶν τὸ ἀψευδὲς* καὶ ἀπρόσιτον...*
Εἱρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος.

150. 3) *Χαίροις ὁ πανάγιος ναὸς* τοῦ Βασιλέως...*
Εἱρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος.

151. 4) *Χαρᾶς αἰτία χαρίτωσον* τὸν νοῦν μου...*
Εἱρμ. Χριστὸς γεννᾶται δοξάσατε.

152. 5) *Νεφέλην ὁλόφωτον γνόντες Παρθένε*...*
Εἱρμ. Ὠιδὴν ἐπινίκιον πάντες λαοί.

153. 6) *Ἰσχὺς καὶ ὀχύρωμα ἀνθρώπων χαῖρε*...*
Εἱρμ. Ὠιδὴν ἐπινίκιον ᾄσωμεν.

154. 7) *Χαίροις ἀκήρατε πηγὴ* ἡ τὸ ὕδωρ...*
Εἱρμ. Τῷ βοηθήσαντι Θεῷ.

Ἦχος β'.

155. 8) *Ἡ τὸ φῶς τοῖς πέρασιν Ἁγνὴ*...*
Εἱρμ. Ἐν βυθῷ κατέστρωσε.

156. 9) *Χαῖρε κόσμου σκέπος καὶ χαρὰ* χαῖρε...*
Εἱρμ. Ἐν βυθῷ κατέστρωσε.
Ἀκροστ. τῆς Η' ᾠδῆς καὶ τῆς Θ'. Ἰωάννης.

157. 10) *Χαῖρε θρόνε πύρινε Θεοῦ* χαῖρε...*
Εἱρμ. Ἐν βυθῷ κατέστρωσε.

158. 11) *Χαρᾶς φωτεινώτατον δοχεῖον* πλήρωσον...*
Εἱρμ. Βυθῷ ἀνεκάλυψε.

159. 12) *Χαῖρε χαρὰν τοῖς ἐν πελάγει τῶν θλίψεων...*
Εἱρμ. Δεῦτε λαοὶ ᾄσωμεν.

160. 13) *Χαῖρε αὐγὴ* τὴν φωτοφόρον αὐγάσασα...*
Εἱρμ. Δεῦτε λαοὶ...

161. 14) *Χαρὰν τὴν σὴν* ναὶ φωτισμὸν...*
Εἱρμ. Δεῦτα λαοὶ...

Ἦχος γ'.

162. 15) *Ἀληθῆ Θεοτόκον σὲ ἐγνωκότες...*
Εἱρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.

163. 16) *Χαῖρε θρόνε Κυρίου* χαῖρε Παρθένε...*
Εἱρμ. Χέρσον ἀβυσσοτόκον.

164. 17) *Χαῖρε στάμνε τὸ μάννα φέρουσα ἔνδον...*
Εἱρμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ τῷ διαγαγόντι.

165. 18) *Χαίροις ὑπεραγία* Λόγον ἅγιον...*
Εἱρμ. Χέρσον ἀβυσσοτόκον.

166. 19) *Θεοδόχε Παρθένε* χαῖρε ἡ πᾶσαν...*
Εἱρμ. Χέρσον ἀβυσσοτόκον.

167. 20) *Χαῖρε σεμνὴ Μήτηρ Θεοῦ* χαῖρε Κυρία...*
Εἱρμ. Ἄισμα ἀναπέμψωμεν λαοί.

168. 21) *Χαῖρε ὄρος ἅγιον* χαῖρε παστάς...*
Εἱρμ. Φαραὼ τὰ ἅρματα.

Ἦχος δ'.

169. 22) *Φωτί σου καθαρωτάτῳ λάμπρυνον*...*
Εἱρμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.

170. 23) *Ἡ πάντα τῇ ὑπὲρ νοῦν κυήσει σου*...*
Εἱρμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.

171. 24) *Σκιρτῶντες μετ' εὐφροσύνης ἅπαντες*...*
Εἱρμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.

172. 25) *Τὸν νοῦν μου χαρίτωσον* ἐσκοτισμένον...*
Εἱρμ. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.

173. 26) *Φωτί μου καταύγασον* ἐσκοτισμένον...*
Εἱρμ. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.

174. 27) *Χαρᾶς τὴν καρδίαν μου* ὡς χαροπάροχος...*
Εἱρμ. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.

175. 28) *Φωτί σου νοητῷ* Θεοτόκε Παρθένε...*
Εἱρμ. Τριστάτας κραταιούς.

Ἦχος πλ. α'.

176. 29) *Χάριτός σου τῆς θείας* νῦν πλήρωσον...*
Εἱρμ. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.

177. 30) *Αἴγλης σου τῆς φωσφόρου* Θεογεννῆτορ ἁγνή...*
Εἱρμ. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.

178. 31) *Χαῖρε, τὸ τῶν Ἀγγέλων* θαῦμα ἐξαίσιον...*
Εἱρμ. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.

179. 32) *Φωτοδόχε λαμπὰς*, τὴν ταπεινήν μου...*
Εἱρμ. Τῷ Σωτῆρι Θεῷ.

180. 33) *Χάριτός σου σεμνή* τὴν ταπεινήν...*
Εἱρμ. Τῷ Σωτῆρι Θεῷ.

181. 34) *Χαῖρε θρόνε Θεοῦ, δεδοξασμένε Ἁγνή...*
Εἱρμ. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.

182. 35) *Χαῖρε τοῦ ἀπ' αἰῶνος* φρικωδεστάτου σεμνή...*
Εἱρμ. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.

Ἦχος πλ. β'.

183. 36) *Τὴν σκοτισθεῖσαν ψυχήν μου* τῷ σῷ φωτί...*
Εἱρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας.

184. 37) *Φαεινοτάταις ἀκτῖσι* τοῦ φωτὸς* τὴν ψυχήν μου...*
Εἱρ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.

185. 38) *Χαρᾶς ἀπείρου μου πλήρωσον...*
Εἱρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.

186. 39) *Χάριτός σου θείας* χαρίτωσον Κόρη...*
Εἱρμ. Κύματι θαλάσσης.

187. 40) *Χαίροις οἰκουμένης* κραταίωμα θεῖον* χαῖρε...*
Εἱρμ. Κύματι θαλάσσης.

188. 41) *Χάριτός σου ἀγαθή* τὴν ταπειτήν μου...*
Εἱρμ. Βοηθὸς καὶ σκεπαστής.

189. 42) *Αὔγασόν μου τὴν ψυχὴν* τῷ θείῳ φέγγει σου...*
Εἱρμ. Βοηθὸς καὶ σκεπαστής.

Ἦχος βαρύς.

190. 43) *Φέγγει σου ἀπροσίτῳ* Θεοκυῆτορ Παρθένε...*
Εἱρμ. Νεύσει σου πρὸς γεώδη.

191. 44) *Χαῖρε τῆς εὐσεβείας* τὸ ἀκατάσειστον τεῖχος...*
Εἱρμ. Νεύσει σου πρὸς γεώδη.

192. 45) *Αὔγασον τῷ φωτί σου* Θεοκυῆτορ τὸν νοῦν μοῦ...*
Εἱρμ. Νεύσει σου πρὸς γεώδη.

193. 46) *Θείῳ φωτί σου ἀγαθή* αὔγασόν μου...*
Εἱρμ. Τῷ συνεργέσαντι Θεῷ.

194. 47) *Χαῖρε ἡ πύλη τοῦ Θεοῦ* ἄχραντε...*
Εἱρμ. Τῷ συνεργέσαντι Θεῷ.

195. 48) *Φώτισόν μου Θεοτόκε* ταῖς αἰσθήσεις τοῦ νοὸς...*
Εἱρμ. Τῷ συντρίψαντι πολέμους.

196. 49) *Χαῖρε πάντων προστασία* τῶν ὑμνολογούντων σε...*
Εἱρμ. Τῷ συντρίψαντι πολέμους.

Ἦχος πλ. δ'.

197. 50) (*Τῷ Σάββ. ἑσπ. Καν. ἦχ.πλ.δ.*).

198. 51) *Φωτὶ τῆς σῆς πρεσβείας τὸν νοῦν μοῦ φώτισον...*
Εἱρμ. Ἁρματηλάτην Φαραώ.

199. 52) *Τὸν ἐσκοτισμένον μου λογισμὸν* φωτί σου...*
Εἱρμ. Ὑγρὰν διοδεύσας.

200. 53) *Φωτός σου ταῖς θείαις μαρμαρυγαῖς* φωτί σου...*
Εἱρμ. Ὑγρὰν διοδεύσας.

201. 54) *Χαῖρε Ὑπεραγία* τὸν εὐεργέτην Θεὸν ἡμῶν...*
Εἱρμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ.

202. 55) *Χαῖρε τῆς βοηθείας* τὸ ἀκαταμάχητον...*
Εἱρμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ.

203. 56) *Θείᾳ ἐπιλάμψει σου* τὸν νοῦν μου καταλάμπρινον...*
Εἱρμ. Ἄισμα ἀναπέμψωμεν.

V.

CANONES IOANNIS EUCHAITAE.

Cod. Vindobon. Theol. gr. LXXVIII (Nessel), — olim: CCXCIX.[1]).

(*Ἦχος α'*).

204. 1) *Ἅγιον εὑρών σε ἱερόν* ὁ ἐν ἁγίοις ἐπαναπαόμενος*...*
Εἱρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος.
Ἀκροστ. „Ἀπάρχομαί σοι τῶν ἐμῶν λόγων Κόρη· ὁ τλήμων Ἰωάννης".

205. 2) *Πάντων ἡ τεκοῦσα τῶν καλῶν* τὸν χορηγὸν...*
Εἱρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος.
Ἀκροστ. „Πρώτην δέησιν προσφέρω σοι Παρθένε· πένης Ἰωάννης".

206. 3) *Ψαλμικῶς τὰς χεῖρας οἱ πιστοὶ* δεῦτε κροτοῦντες*...*
Εἱρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος.
Ἀκροστ. „Ψυχῆς ἐμῆς γένοιο Δέσποινα σκέπη. Ἰωάννου μοναχοῦ".

---

[1]) Titulus plenus in Codice: † Κανόνες παρακλητικοὶ τῆς ὑπεραγίας Δησποίνης ἡμῶν Θ-κου. Ποίημα Ἰωάννου μοναχοῦ τὸ ἐπικλῶ μαυρόποδοι· τοῦ ἐν ὑστέροις χρόνοις χρηματίσαντος ἀρχιερέως εὐχαΐτων· οὗ τὸ ὄνομα ἐντέτακται τῇ ἀκροστιχίδι ἑκάστης ἐνάτης ᾠδῆς. (fol. 88).

207. 4) *Σάκκῳ καὶ σποδῷ καὶ στεναγμῷ* καὶ ἐν κλαυθμῷ...*
Εἱρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος.
Ἀκροστ. „Σώτειρα σῶσον σοί με προσπεφευγότα· ὕμνος Ἰωάννου.

(*Ἦχος β'*).

208. 5) *Μεμυκότα χείλη τῆς ψυχῆς* ἄνοιξον καὶ τράνωσον*...*
Εἱρμ. Ἐν βυθῷ.
Ἀκροστ· „Μολπὴν ᾄδω δευτέραν Θεοτόκε. ὁ μοναχὸς Ἰωάννης“.

209. 6) *Μετὰ Θεὸν* σὲ βοηθὸν ἀκαταίσχυντον*...*
Εἱρμ. Δεῦτε λαοί.
Ἀκροστ. „Μέλος φέρω σοι δεύτερον Θεοτόκε. ὁ μοναχὸς Ἰωάννης“.

210. 7) *Λυτρωτὴν τεκοῦσα τὸν Χριστὸν*...*
Εἱρμ· Ἐν βυθῷ.
Ἀκροστ. „Λίμης με πάσης ἐξελοῦ Θεοτόκε. τὸν μοναχὸν Ἰωάννην“.

211. 8) *Βυθῷ βαθυτάτης ἀπωλείας τοὺς ἐν τὸν βυθὸν...*
Εἱρμ. Βυθοῦ.
Ἀκροστ. „Βυθοῦ με κακῶν ἀνάγογε Παρθένε· σὸν δοῦλον Ἰωάννην.

212. 9) *Παθοκτόνον πένθος καὶ κλαυθμὸν* λύπην τε...*
Εἱρμ. Ἐν βυθῷ κατέστρωσε.
Ἀκροστ. „Πυλῶν σκότους ῥῦσαι με τοῦ φωτὸς πύλη· ἔπος Ἰωάννου“.
Titulus: „*Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν Ὑπεραγ. Θεοτόκον ἐκ προσώπου ἀνθρώπου ἀποβλέψαντος* (in margine: *μὴ δρῶντος*)“.

213. 10) *Ὄμβρησόν μοι ἁγνὴ* δακρύων ῥεῖθρα δαψιλῆ*...*
Εἱρμ. Τὴν Μωσέως ᾠδήν.
Ἀκροστ. „Ὄμβρησον ἁγνὴ δακρύων μοι λιβάδας. θρῆνος Ἰωάννου“.

(*Ἦχος γ'*).

214. 11) *Τὸν Σωτῆρα μου Λόγον* ἡ διὰ λόγου κυήσασα...*
Εἱρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.
Ἀκροστ. „Τρίτον μέλισμα τῇ παννμνήτῳ πλέκω. δοῦλος Ἰωάννης“.

215. 12) *Τὴν κεχαριτωμένην μόνην Δέσποιναν* τὴν καλήν...*
Εἱρμ. Χέρσον ἀβυσσοτόκον.
Ἀκροστ. „Τρίτον γεραίρω τὴν Θεοτόκον Κόρην· ὁ πένης Ἰωάννης“.

216. 13) *Ψάλλων παναρμονίως ᾄδει, Δέσποινα ὁ προπάτωρ...*
Εἱρμ. Χέρσον ἀβυσσοτόκον.
Ἀκροστ· „Ψυχῆς ἐμῆς φώτισον ἁγνὴ τὰς κόρας. μοναχοῦ Ἰωάννου“.

217. 14) *Πνεύματος παναγίου σκεῦος ἅγιον*...*
Εἱρμ. Χέρσον ἀβυσσοτόκον.
Ἀκροστ. „Πυρὸς γεέννης ἐξελοῦ με Παρθένε· Ἰωάννην μοναχόν“.

218. 15) *Ἁγιάσματος οἶκε* σκήνωμα δόξης Κυρίου*...*
Εἱρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.
Ἀκροστ. „Ἅρπασον ἁγνὴ ταρτάρου με πυθμενὸς Ἰωάννην δοῦλον“.

219. 16) *Στόματι θεοφόρῳ πνευματοφόρος τις ἔφη....*
Εἱρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.
Ἀκροστ. „Σύ μοι γένου Δέσποινα τεῖχος καὶ σκέπη· ᾠδὴ Ἰωάννου“.

(*Ἦχος δ'*).

220. 17) *Τὸ στόμα μου πλήρωσον* χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως...*
Εἱρμ. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.
Ἀκροστ. „Τέταρτον ᾠδῆς ᾆσμα σοὶ Κόρη φέρω. ὁ μοναχὸς Ἰωάννης“.

221. 18) *Τὸν Λόγον Θεοῦ τεκοῦσα σαρκὶ* λόγον δι' ἀγγέλου...*
Εἱρμ. Χοροὶ Ἰσραὴλ ἀνίκμοις πόσι.
Ἀκροστ. „Τέταρτον ᾆσμα σοὶ Θεοῦ Μῆτερ φέρω· μοναχὸς Ἰωάννης“.

222. 19) *Δακρύων ἐπιρροὰς παράσχου μοι* Θεογεννήτρια...*
Εἱρμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.
Ἀκροστ. „Δάκρυσι πλῦνον καρδίαν ἐμὴν Κόρη. Ἰωάννου μοναχοῦ“.

223. 20) *Δοχεῖον ἱερὸν ἱερὰ Θεοτόκε* γεγονυῖα τοῦ σεπτοῦ...*
Εἱρμ. Τριστάτας κραταιούς.
Ἀκροστ. „Δέσποινα δός μοι πνεῦμα συντετριμμένου· τῷ Ἰωάννῃ“.

224. 21) *Ὠιδὴν χαριστήριον ᾄδω σοι Κόρη πανάμωμε...*
Εἱρμ. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.
Ἀκροστ. „Ὠιδὴν χαριστήριον ᾄδω σοι Κόρη ὁ ἁμαρτωλὸς Ἰωάννης“.
Titulus: *Ἕτερος Κανὼν εὐχαριστήριος εἰς τὴν ὑπεραγ. Θ-κον ἐπὶ τῇ τοῦ πολέμου παρελεύσει.*

225. 22) *Ἔμφοβος καὶ ἔντρομος* ἐν ταπεινώσει πνεύματος...*
Εἱρμ. Ὁ πατάξας Αἴγυπτον.
Ἀκροστ. „Ἐνώτισαί μου τὴν προσευχὴν Παρθένε· ὕμνος Ἰωάννου“.

(*Ἦχος πλ. α'*).

226. 23) *Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἑλκῦσαι χᾶριν αἰτῶ.*
Εἱρμ. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.
Ἀκροστ. „Πέμπτον προσαυδῶ σοὶ Θεοῦ Μῆτερ μέλος· ἐγὼ Ἰωάννης“.

227. 24) *Πονηρᾷ συμβουλῇ παρακοῆς τὸ πικρὸν...*
Εἱρμ. Τῷ Σωτῆρι Θεῷ.
Ἀκροστ. „Πέμπτην δέησιν ὦ Θεοῦ Μῆτερ δέχου· τάλανος Ἰωάννου“.

228. 25) *Στόματί τε καὶ γλώσσῃ καὶ λογισμῷ καὶ ψυχῇ...*
Εἱρμ. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.
Ἀκροστ. „Σῶσον με Σώτειρα σκότους ἐξωτέρου· Ἰωάννην δοῦλον“.

229. 26) *Ὁ Σωτήρ μου Χριστὸς* ὁ δὶ ἐμὲ δι' εὐσπλαγχνίαν...*
Εἱρμ. Τῷ Σωτῆρι Θεῷ.
Ἀκροστ. „Οἰκτρὰν δέησον μὴ παρόψει Παρθένε πτοχοῦ Ἰωάννου“.

(*Ἦχος πλ. β'*).

230. 27) *Ἐκ τῶν ἀΰλων ταμείων* τοῦ παντουργοῦ*...*
Εἱρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας.
Ἀκροστ. „Ἕκτον πλέκω Πάναγνε σοὶ λόγων στέφος· ἐγὼ Ἰωάννης“.

231. 28) *Εὐρύχωρόν σε τέμενος Θεοῦ* καὶ ἐνδιαίτημα...*
Εἱρμ. Τμηθείσῃ τμᾶται.
Ἀκροστ. „Ἕκτον προσαυδῶ σοι μέλος Θεοῦ πύλη· ὁ αὐτὸς Ἰωάννης“.

232. 29) *Σὲ παναγία Παρθένε* πρὸς τὸν ἐκ σοῦ* σαρκωθέντα...*
Εἱρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας.
Ἀκροστ. „Σὺ τῆς ἐμῆς Δέσποινα χαρὰ καρδίας· μοναχοῦ Ἰωάννου“.

233. 30) *Κύματι κακίας παθῶν καταιγίσι* καὶ ἐπικλύσεσι...*
Εἱρμ. Κύματι θαλάσσης.
Ἀκροστ. „Κράτος γενοῦ μοι καὶ σκέπη Θεοτόκε· Ἰωάννῃ δούλῳ“.

234. 31) *Φωτὸς δοχεῖον Παρθένε* τοῦ ἐκ φωτὸς*...*
Εἱρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.
Ἀκροστ. „Φωτὸς πύλη ῥῦσαι με πυλῶν ἐξ ᾅδου· Ἰωάννην μοναχὸν“.

235. 32) *Συντετριμμένῃ καρδίᾳ* καὶ λογισμῷ τεταπεινομένῳ...*[1])
Εἱρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.
Ἀκροστ. „Σκέποις με, κόσμου παντὸς ἡ σκέπη Κόρη· ἔπος Ἰωάννου“.

236. 33) *Ἀπὸ πηλοῦ σχὼν τὸ εἶναι* ἀπὸ χοὺς καὶ γεώδους κράματος...*
Εἱρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.
Ἀκροστ. „Ἁγνὴ Κόρη ῥῦσαι με πάγης δαιμόνων· μοναχὸν Ἰωάννην“.
Titulus. „*Ἕτερος Κανὼν ψαλλόμενος, ὅταν τις πολεμῆται ὑπὸ παθῶν ἀκαθάρτων*“.

237. 34) *Κόπασον τὸν σάλον ἁγνὴ τῆς ψυχῆς μου*...*
Εἱρμ. Κύματι θαλάσσης.
Ἀκροστ. „Κόπασον Ἁγνὴ τῶν παθῶν μου τὸν σάλον· ὕμνος Ἰωάννου“.
Titulus. „*Ἕτερος Κανὼν εἰς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν*“.

238. 35) *Κατὰ τὸ πλῆθος τῶν πόνων καὶ ὀδυνῶν...*
Εἱρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.
Ἀκροστ. „Κοίμισον (sic) *ἁγνὴ τὸ σφοδρόν μου τῶν πόνων· τοῦ Ἰωάννου*“.
Titulus. „*Ἕτερος Κανὼν παρακλητικὸς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου· ψαλλόμενος ἐπὶ ἀρρώστοις*“ (in margine: „*εἰς ἀσθενεῖς*“).

---

[1]) Nullibi in codice hoc usurpatur iota subscriptum.

239. 36) *Ἀπορίᾳ παντελεῖ* καὶ ἀπογνώσει...*
Εἱρμ. „Βοηθὸς καὶ σκεπαστής“.
Ἀκροστ. Ἀλφάβητος ἄχρι τῆς ἑβδόμης, εἶτα· „ἡ ᾠδὴ αὕτη τοῦ Ἰωάννου“.
Titulus. *„Ἕτερος Κανὼν εἰς αὐτὴν ὑπόθεσιν“.*

240. 37) *Τὸ κραταιὸν ἐν ἰσχύϊ* καὶ δύνατον* ἐν πολέμοις Κύριον*...*
Εἱρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.
Ἀκροστ. „Τοῖς σοῖς ἄχραντε συμμάχησον οἰκέταις· ᾠδὴ Ἰωάννου“.
Titulus. *„Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον ἐπὶ προσδοκίᾳ βαρέοι πολέμου κατὰ τὴν Μαγαλόπολιν· ἐκ διαφόρων ἐθνῶν τῆς Ἰταλῶν γλώσσης συγκροτηθησομένου“.*

241. 38) *Ῥανίδος δίκην ὀλίγης* αἱ πονηραὶ* καὶ μικραὶ ἡμέραι μου*...*
Εἱρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.
Ἀκροστ. „Ῥῦσαι με σεμνὴ δαιμόνων τυραννίδος· ᾠδὴ τοῦ Ἰωάννου“.
Titulus. *„Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν Ὑπεραγ. Θεοτόκον ἐκ προσώπου ἀνθρώπου ψυχορραγοῦντος καὶ μὴ δυναμένου λαλῆσαι“.*

242. 39) *Ψαλμῳδικαῖς ἐν φωναῖς καὶ ἐν ᾠδαῖς...*
Εἱρμ. Ὁ αἰσθητὸς Φαραώ.
Ἀκροστ. „Ψυχῆς ἐμῆς Δέσποινα σὺ Θυμηδία· ᾠδὴ ἀθλίου Ἰωάννου“.

(Ἦχος βαρύς).

243. 40) *Ἔχουσα τῆς σοφίας τὸν χορηγὸν...*
Εἱρμ. Νεύσει σου πρὸς γεώδη.
Ἀκροστ. „Ἐν ἑβδόμῳ Δέσποινα μέλπω σε κρότω· ὁ τλήμων Ἰωάννης“.

244. 41) *Ἄβυσσον εὐσπλαγχνίας καὶ χορηγὸν συμπαθείας...*
Εἱρμ. Νεύσει σου πρὸς γεώδη.
Ἀκροστ. „Αὕτη δέησις ἑβδόμη τῇ Παρθένῳ· τοῦ μοναχοῦ Ἰωάννου“.

245. 42) *Βάρει τῆς ἁμαρτίας* τῆς βαρυτέρας μολύβδου...*
Εἱρμ. Νεύσει σοῦ πρὸς γεώδη.
Ἀκροστ. „Βρυγμοῦ με ῥῦσαι τῶν ὀδόντων Παρθένε τὸν Ἰωάννην“.

246. 43) *Λόγον μοι ἔμπνευσον Θεοῦ λόγου σκήνωμα...*
Εἱρμ. Πόντω ἐκάλυψε.
Ἀκροστ. „Ληστῶν με ῥῦσαι Παρθένε ψυχοκτόνων· ὕμνος Ἰωάννου“.

(*Ἦχος πλ. δ'*)

247. 44) *Δίδου μοι λόγον, τῷ Πατρὶ συνάναρχε* Λόγε...*
Εἱρμ. Ἁρματηλάτην Φαραώ.
Ἀκροστ. „Δέχου δέησιν ὀγδόην Θεοῦ θρόνε· ἐκ μοναχοῦ Ἰωάννου“.

248. 45) *Τὸ καθαρὸν τῆς παρθενίας τέμενος...*
Εἱρμ. Ἁρματηλάτην Φαραώ.
Ἀκροστ. „Τὴν ὀγδόην δέησιν ἁγνὴ προσδέχου μοναχοῦ Ἰωάννου“.

249. 46) *Ὑμνολογίαις ἱεραῖς ὑμνήσωμεν τὴν πολυΰμνητον*...*
Εἱρμ. Ἁρματηλάτην Φαραὼ.
Ἀκροστ. „Ὕμνοις σε τιμῶ τοῦ Θεοῦ τὴν Μητέρα· Ἰωάννης δοῦλος“.

250. 47) *Ὥσπερ ἐκ νηπίων νεογενῶν* καὶ θηλαζόντων...*
Εἱρμ. Ἀισμα ἀναπεμψωμεν λαοί.
Ἀκροστ. Ὠιδὴν ἐνάτην τῇ πανυμνήτῳ πλέκω· ἁμαρτωλὸς Ἰωάννης“.

251. 48) *Ὕμνοις ἀνυμνεῖν διαπάντος ἐπιποθῶν σὲ Δέσποινα...*
Εἱρμ. Ἆσμα ἀναπεμψωμεν λαοί.
Ἀκροστ. „Ὕμνοις ἀνυμνῶ τὴν πανύμνητον Κόρην· ὕμνος Ἰωάννου“.

252. 49) *Τέκνον* οὐρανίου με Πατρὸς* ἀνάδειξον...*
Εἱρμ. Ἆσμα ἀναπέμψωμεν λαοί.
Ἀκροστ. „Τὴν ἐλπίδα μέλπω σε τὴν ἐμὴν Κόρη· ὁ μοναχός Ἰωάννης“.

253. 50) *Τὸ τεῖχος τὸ μέγα χριστιανῶν* τείχισον Παρθένε...*
Εἱρμ. Ὑγρὰν διοδεύσας.
Ἀκροστ. „Τὴν τοῦ Λόγου λόγοις σε τιμῶ Μητέρα· ὁ τάλας Ἰωάννης“.

254. 51) *Δακρύων με ῥῦσαι καὶ στεναγμῶν τῶν ἐν τῇ γεέννῃ...*
Εἱρμ. Ὑγρὰν διοδεύσας.
Ἀκροστ. „Δέκατος οὗτος ὕμνος ἁγνῇ Παρθένῳ, ὃν ᾄδει ὁ Ἰωάννης“.

255. 52) *Λόγοις σε γεραίρειν ἐπιχειρῶν* Λόγον ὑπερ λόγον...*
Εἱρμ. Ὑγρὰν διοδεύσας.
Ἀκροστ. „Λόγοις γεραίρω τὴν τροφόν σε τοῦ Λόγου· Ἰωάννης“.

256. 53) *Ὕμνοις γεραίρω σε* ᾠδαῖς μηγαλύνω σε*...*
Εἱρμ. Θάλασσαν ἔπηξας.
Ἀκροστ. „Ὕμνοις γεραίρω τὴν ἐμὴν προστασίαν· τάλας Ἰωάννης“.

257. 54) *Παραδείσου ἡ τὰς πύλας διανοίξασα πιστοῖς...*
Εἱρμ. Τῷ συντρίψαντι πολέμους.
Ἀκροστ. „Πρόστητί μου Δέσποινα καιρῷ τῆς δίκης· τοῦ Ἰωάννου“.

258. 55) *Τὸν ἐγκάρδιον μου πόθον* τὴν διάπυρον στοργὴν...*
Εἱρμ. Τῷ συντρίψαντι πολέμους.
Ἀκροστ. „Τὴν ἀντίληψιν τὴν ἐμὴν μέλπω πόθω· μοναχὸς Ἰωάννης“·

259. 56) *Καλλοποιοῦ εὐπρεπείας ἀνάκτορον*...*
Εἱρμ. Ἡ κεκομμένη τὴν ἄτομον.
Ἀκροστ. „Κατώδυνον δέησιν ἁγνὴ προσδέχου μοναχοῦ Ἰωάννου“.

260. 57) *Ὑπερουσίου οὐσίας ἀνάκτορον* καὶ καταγώγιον...*
Εἱρμ. Ἡ κεκομμένη τὴν ἄτομον.
Ἀκροστ. „Ὑμνῶν σε χαίρω τῆς χαρᾶς τὸ χωρίον· ὁ πτωχὸς Ἰωάννης“.

261. 58) *Τὸ ὀφειλόμενον τοῖς δεσπόταις* παρ' εὐγνωμόνον οἰκέτων...*
Εἱρμ. Τῷ ἐκτινάξαντι.
Ἀκροστ. „Τὸ χωρίον σε τῆς χαρᾶς μέλπω Κόρη· ὁ μοναχὸς Ἰωάννης“.

262. 59) *Τὴν ἀδιόδευτον ὄντως πύλην*...*
Εἱρμ. Τῷ ἐκτινάξαντι.
Ἀκροστ. „Τῆς καρδίας μου τὴν σκέπην μεγαλύνω· τάλας Ἰωάννης“.

263. 60) *Ἔμπνευσόν μοι Παρθένε λόγον ἀνυμνεῖν...*
Εἱρμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ.
Ἀκροστ. „Ἔργοις με τὴν σώζουσαν ἐν λόγοις σέβω· ἐγὼ ὁ Ἰωάννης“.

264. 61) *Ἁγία Παρθένε Μῆτερ Θεοῦ* ἄκουσον φωνῆς μου...*
Εἱρμ. Ὑγρὰν διοδεύσας.
Ἀκροστ. „Ἅγνισον ἁγνὴ δακρύων με λιβάσιν· ἡ ᾠδὴ αὕτη Ἰ ω ά ν ν ο υ".
Inscr. in margine: *Ἐκ προσώπου ἀνθρώπου μὴ δρῶντος.*

265. 62) *Παθῶν μου τὸν ἄστατον καὶ δεινὸν...*
Εἱρμ. Ὑγρὰν διοδεύσας.
Ἀκροστ. „Παθῶν ἰλῦος ἔκσπασόν με Παρθένε· τὸν ἀμελῆ Ἰ ω ά ν ν η ν".
Titulus. † *Κανὼν ψαλλόμενος, ὅταν τις πολεμῆται ὑπὸ παθῶν ἀκαθάρτων.*

266. 63) *Τὰς ἀσθενείας μου καὶ νόσους ἴασαι Θεογεννήτρια...*
Εἱρμ. Ἁρματηλάτην Φαραώ.
Ἀκροστ. „Τὰς ἀσθενείας ἰάτρευσόν μου Κόρη· μοναχοῦ Ἰ ω ά ν ν ο υ".
Titulus. *Ἕτερος Κανὼν εἰς ἀσθενεῖς.*

267. 64) *Χαῖρε κατάρας παλαιᾶς ἡ λύτρωσις καὶ εὐλογίας πηγή...*
Εἱρμ. Ἁρματηλάτην Φαραώ.
Ἀκροστ. „Χαίροις χαρᾶς σκήνωμα τῆς λύπης λύσις. ᾠδὴ Ἰ ω ά ν ν ο υ".
Titulus. † *Κανὼν χαρμόσυνος ψαλλόμενος ἐν τῷ χαιρετισμῷ τῆς Θεοτόκου.*

268. 65) *Παρακοῆς με πεπτωκότα, Δέσποινα...*
Εἱρμ. Ἁρματηλάτην Φαραώ.
Ἀκροστ. „Παρακοῆς βόθρου με ῥῦσαι Παρθένε· Ἰ ω ά ν ν η ν μοναχόν".
Titulus. † *Ἕτερος Κανὼν ψαλλόμενος ἐπὶ ἐγκλήματι παρακοῆς τοῦ ἰδίου πατρός* (in margine: *εἰς παρακοὴν ἐντολῆς*).

269. 66) *Ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ τὴν εὐσπλαγχνίαν σου Θεογεννήτρια...*
Εἱρμ. Ἁρματηλάτην Φαραώ.
Ἀκροστ. „Ὑπερμάχησον τῶν πολιτῶν σου Κόρη· ὑμνοδία Ἰ ω ά ν ν ο υ".
Titulus. † *Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον ἐπὶ προσδοκία βαρέος πολέμου κατὰ τὴν Μεγαλόπολιν· ἐκ διαφόρων ἐθνῶν τῆς Ἰταλῶν γλώσσης συγκροτηθησομένου, οὗ ἡ ἀκρόστιχις κτλ...*

270. 67) *Φώτισον τὴν ψυχήν μου* ἔμψυχε λυχνία...*
Εἱρμ. Ἄισωμεν τῷ Κυρίῳ.
Ἀκροστ. Φωνῆς ἄκουσον τοῦ στεναγμοῦ μου Κόρη· ἔπος Ἰωάννου".

VI.

ΘΕΟΤΟΚΑΡΙΟΝ

ὡραιότατον καὶ χαρμόσυνον, τὸ συγγραφὲν ἐκ τῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους Βίβλων.

Edit. Venetiis 1681 (*αχπά'-παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ*).

Continet 40 Canones B. V. in octo tonos divisos et insuper duos alios Canones.

Ἦχος α'.

271. 1) *Χαίροις ἱλαστήριον ψυχῶν*...*
Εἱρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιά...
(*Ποίημα Κυρίου Θεοδόρου Λασκάρη.*
Cf. Cod. Sabbae № 81).

272. 2) *Ἀῤῥήτως συνέλαβες Θεὸν...*
Εἱρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιά...

— 3) *Ἡ μόνη τὸν ἄχρονον Θεὸν...* (v. II, 5).

273. 4) *Ὤφθης πλατυτέρα οὐρανῶν...*
Εἱρμ. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος.

— 5) *Ψαλμικῶς τὰς χεῖρας...* (v. V, 3).

Ἦχος β'.

274. 6) *Μήτηρ Θεοῦ κλῖνον τὸ οὖς σου...*
Εἱρμ. Δεῦτε λαοὶ ᾄσωμεν...

— 7) *Μεμυκότα χείλη τῆς ψυχῆς...* (v. V, 5).

— 8) *Σὲ τοῦ Θεοῦ τὸ καθαρώτατον...* (v. II, 8).

— 9) (*Ἡ*) *Τὴν πηγὴν τῆς ἀπαθείας...* (v. II, 11).

275. 10) *Μετανοίας καιρὸν καὶ προθεσμίαν...*
Εἱρμ. Τὴν Μωσέως ᾠδήν.

'Ηχος γ'.

— 11) *Τὸν Σωτῆρα μου λόγον...* (v. V, 11).

276. 12) *Χρυσοπόρφυρε κλίνη, σκήνωμα δόξης Κυρίου...*
Εἱρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.

— 13) *Τὴν Κεχαριτωμένην μόνην Δέσποιναν...* (v. V, 12).

277. 14) *Ἡ Θεὸν καὶ Δεσπότην πάντων αἰώνων τεκοῦσα...*
Εἱρμ. Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι.

278. 15) *Σκήνωμα θείας δόξης ὄρος ἅγιον...*
Εἱρμ. Χέρσον ἀβυσσοτόκον.

'Ηχος δ'.

— 16) *Δακρύων ἐπιῤῥοὰς παράσχου μοι...* (v. V, 19).

279. 17) *Σὺ μόνη ἀντίληψις* καταφυγὴ καί συντήρησις*...*
Εἱρμ. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.

— 18) *Δοχεῖον ἱερὸν ἱερὰ Θεοτόκε...* (v. V, 20).

280. 19) *Κυρίως χαὶ ἀληθῶς γεγέννηκας Θεόν...*
Εἱρμ. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.

281. 20) *Ἁπάσης γυμνούμενοι τῆς ἐκ τῶν ἔργων βοηθείας...*
Εἱρμ. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.

'Ηχος πλ. α'.

— 21) *Στόματι τὲ καὶ γλώσσῃ...* (v. V, 25).

— 22) *Ὁ Σωτήρ μου Χριστὸς* ὁ δι' ἐμὲ...* (v. V, 26).

— 23) *Πνεῦμα συντετριμμένον παράσχου μοι* (v. II, 29).

— 24) *Φωτοφόρε σκηνὴ τοῦ Βασιλέως...* (v. II, 25).

282. 25) *Πᾶσαι σε τῶν ἀνθρώπων γεραίρουσι γενεαί...*
Εἱρμ. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.

'Ηχος πλ. β'.

283. 26) *Πῶς μου θρηνήσω τὸν βίον τὸν ῥυπαρόν;...*
Εἱρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ...

Nota. In cod. Hierosolym. S. Sabbae № 434 inscribitur Canon hic:

„*Κανὼν παρακλητικὸς καὶ ἐξομολογητικὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ποίημα τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου Κυροῦ Μεθοδίου*".

Cf. A. Papadopulos-Kerameus Ἱεροσολυμιτικὴ - Βιβλιοθήκη, Petropol. 1891).

284. 27) *Πῶς προσέλθω σοι ἀγαθή* κατεγνωσμένος ἐγὼ ὁ τάλας...*
Εἱρμ. Βοηθὸς καὶ κεπαστής.
Nota. Biblioth. Bodleianae Cod. 2 (c XII s) habet Canonem hunc cum acrostichide:
„*Παναγία προσδέξαι τοῦ Ἰωάννου θρῆνον*".
Cf. H. O. Coxe. Catalogue.

— 28) *Φωτὸς δοχεῖον Παρθένε...* (v. V, 31).

285. 29) *Δέξαι τὴν δέησιν ταύτην* ἐκ ῥυπαρῶν* χειλέων...*
Εἱρμ. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.
Exstat in Cryptofer. Δ. γ. X cum Acrost.:
„*Δός μοι Παρθένε δάκρυα μετανοίας*".

— 30) *Σὲ παναγία Παρθένε πρὸς τὸν ἐκ σοῦ...* (v. V, 29).

Ἦχος βαρύς.

— 31) *Ἄβυσσον εὐσπλαγχνίας κ, χορηγόν...* (v. V, 41).

— 32) *Ἔχουσα τῆς σοφίας τὸν χορηγόν...* (v. V, 40).

— 33) *Τὸ τῆς ζωῆς προορῶν ἐφεστεκός...* (v. II, 37).

286. 34) *Τίμιον τοῦ Δεσπότου θεοχαρίτωτε σκῆνος...*
Εἱρμ. Νεύσει σοῦ πρὸς γεώδη.

287. 35) *Ὅλος ἐπιθυμία καὶ γλυκασμὸς σωτηρίας* ὁ τόκος σου...*
Εἱρμ. Νεύσει σου πρὸς γεώδη.

Ἦχος πλ. δ'.

— 36) *Χαῖρε κατάρας παλαιᾶς ἡ λύτρωσις...* (v. V, 64)

— 37) *Ἁγία Παρθένε Μῆτερ Θεοῦ ἄκουσον...* (v. V, 61).

— 38) *Ὑμνολογίαις ἱεραῖς ὑμνήσωμεν...* (v. V, 46).

— 39) *Δίδου μοι λόγον τῷ Πατρὶ συνάναρχε...* (v. V, 44).

— 40) *Φώτισον τὴν ψυχήν μου, ἔμψυχε λυχνία...* (v. V, 67).

— 41) *Χριστοῦ Βίβλον ἔμψυχον...* (v. can. in Fest. № 31).

288. 42) *Χαῖρε τῶν πατέρων τὸ εὔφημον κράτος...*
Εἱρμ. Κύματι θαλάσσης.
Inscriptio. „*Κανὼν εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον. ὃν κατὰ πᾶν Σάββατον ἑσπέρας ἀναγινώσκουσιν ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ Ὄρει τοῦ Ἄθω εἰς τὸ Ἀπόδειπνον*".

VII.

APPENDIX
continens varios undique congestos Canones Deiparae.

a) Cod. Cryptoferr. Δ. γ. X.

289. — *Τίς τὰ μεγαλεῖα σου σεμνή, ὦ Θεομῆτορ...*
Ἦχ.α'.. Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος.

290. — *Λόγος ἐμοὶ εὔρυθμος ὅλως σὺ πέφυκας...*
Ἦχ.β'. Δεῦτε λαοί...

291. — *Ἄλλον παράδεισόν σε γινώσκομεν...* (Cod. Δ. γ. I. ?)
Ἦχ.πλ.α'. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.

— — *Δέσποινα τοῦ κόσμου βοήθεια πάντων...*
Ἦχ.πλ.β'. Κύματι θαλάσσης.
Nota. Est idem quod: Ἔχεις δυναστείαν (v. II, 35).

292. — *Ἀναλογίζου ψυχή μου* τὰς πονηρὰς...*
Ἦχ.πλ.β'. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.

293. — *Δόξα πρέπει καὶ τιμὴ* τῷ ἐκ Παρθένου...*
Ἦχ.πλ.β'. Βοηθὸς καὶ σκεπαστής.
Ἀκροστ. „*Δέχου Δέσποινα Ἀλυπίου τῶν θρήνων μοναχοῦ*".

294. — *Ἄναρχε Λόγε καὶ Κτίστα δημιουργέ...*
Ἦχ.πλ.β'. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.
Ἀκροστ. κατ' Ἀλφάβητον.
(*Ποίημα Κοσμᾶ μοναχοῦ*).

295. — *Ἄναρχον Λόγον τεκοῦσα* τὸν τοῦ Πατρός...*
Ἦχ.πλ.β'. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.
Ἀκροστ. κατ' Ἀλφάβητον, ἐν δὲ τοῖς ΘΘ. Στεφάνου.

296. — *Ὁ ἀποῤῥήτῳ προνοίᾳ Λόγε Θεοῦ...*
Ἦχ.πλ.β'. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.
Titulus. *Κανὼν εἰς τ'. Κ-ν. ἡμ. Ἰ-ν. Χ-ν. καὶ εἰς τ'. Ὑπεραγ. Θ-κον.*
(*Ποίημα Κοσμᾶ μοναχοῦ*).

297. — *Διὰ χρηστότητος πλοῦτον Λόγε Θεοῦ...*
Ἦχ.πλ.β'. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.
Titulus. *Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τ'. Κ-ν. ἡμ. Ι-ν. Χ-ν. καὶ εἰς τ'. ὑπερένδοξον Θ-κον τ'. αὐτοῦ Μ-ρα ψαλλόμενος ἐπὶ συμφοραῖς καὶ θλίψεσι.*

298. — *Νόμου σωτηριώδης* καταλιπὼν τοῦ Δεσπότου...*
Ἦχ. βαρ. Νεύσει σου πρὸς γεώδη.

299. — *Δεδοξασμένη ἡ Θεὸν κυήσασα...*
Ἦχ.πλ.δ'. Ἁρματηλάτην.
Ἀκροστ. „*Δέσποινα Θεοτόκε βοήθει μοι τῷ ἁμαρτωλῷ*“.

b) Cod. Vatic. gr. 1072.

300. — *Καὶ μὴ θέλων πράττω τὰ δεινά.*
Ἦχ.β'. Ἐν βυθῷ κατέστρωσε.

301. — *Σὺ τὸν πανάγαθον Λόγον...*
Ἦχ.δ'. Τῷ ὁδηγήσαντι.
Titulus. *Κανὼν εἰς Κ-ν. ἡμ. Ἰ-ν Χ-ν καὶ εἰς ἄχραντον οὗτοῦ Μητέρα, ψαλλόμενος ἐπὶ συμφοραῖς καὶ θλίψεσι* — (Editus?)

302. — *Φέρεις χερσὶ Παρθένε...*
Ἦχ.πλ.α'. Ἵππον καὶ ἀναβάτην.

303. — *Δέσποινα Παρθένε* φαύλης καρδίας...*
Ἦχ.πλ.β'. Κύματι θαλάσσης.

304. — *Ἄφθορε, ἄμωμε...*
Ἦχ. βαρ. Νεύσει σου...
Ἀκροστ. κατ' Ἀλφάβητον.

305. — *Ὡς Θεοῦ Μήτηρ παῤῥησίαν ἔχουσα...*
Ἦχ.πλ.δ'. Ἁρματηλάτην...

c) Alii codd. Romani.

306. — *Ὁρμῶνει μοι Δέσποινα τῆς σῆς εἰκόνος τὰ θαύματα...*
Titulus. *Κανὼν εἰς τ'. θαυματοῦργον εἰκόνα τῆς Ὑπεραγ. Θεοτόκου.*
(Cod. Vatic. gr. 579).

307. — *Τῆς φιλανθρωπίας τοῦ Χριστοῦ...*
Titulus. *Κανὼν εὐχαριστήριος τῆς Ὑπεραγ. Θ-κου, οὗ ἡ ἀκροστιχίς.*
„Τὸν εὐχάριστον αἶνον Ἁγνὴ προσδέχου“.
(Cod. Palat. 138).

308. — *Μορφὰς καὶ ἰνδάλματα.*
Est Canon IV Photii cum acrostichide:
„Ὕμνος τέταρτος τῇ πανάγνῳ Παρθένῳ· Φωτίου“.
(Cod. Palat. 138).

d) Alii canones Photii patriarchae.

309. — *Πύλη τοῦ φωτὸς...*
(*Ἦχ.α'.*) cum acrostich. *„Πρώτη δέησις τῇ πανάγνῳ Παρθένῳ· Φωτίου“.*

310. — *Θρήνου καιρὸς...*
(*Ἦχ.β'.*) cum acrostich. *„Θρηνῶδες ᾆσμα δεύτερον τῇ Παρθένῳ· Φωτίου“.*

311. — *Τὸν ἐν σοὶ ἀποῤῥήτως...*
(*Ἦχ.γ'.*) cum acrostich. *„Τρίτη δέησις τῇ πανευκλεεῖ Κόρῃ· Φωτίου“.*

312. — *Τὸ στόμα...*
(*Ἦχ.πλ.δ'.*) cum acrostich. *„Ταύτῃ καὶ ἡ δέησις ὀγδόη πρέπει Φωτίου“.*

Nota. Praefati quattuor canones Photii inserti sunt in recens Theotocarion, a Nicodemo Naxio editum* Venetiis a. 1864. Cf. Pitra Analecta Sacra T. I, p. 438.

e) Alii canones B. V. memorati a Pitra.

313. — *Ἀναβοῶν ὁ σὸς προπάτωρ. Ἄχραντε...*
Ἦχ.πλ.δ'. Ἁρματηλάτην Φαραώ.

Titulus. *Κανὼν ψαλλόμενος ἐν τῷ ἁγιονύμῳ ὄρει τοῦ Ἄθω ἐν τῇ ἱερᾷ καὶ βασιλικῇ μονῇ τῶν Ἰβήρων, ἐν τῷ πανσέπτῳ ναῷ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Πορταΐτησσας οὗ ἡ ἀκροστιχίς· „Ἄιδω σοι τῇ Μητρὶ τοῦ Λόγου· Γαβριὴλ θύτης"*.
Cf. Pitra. Hymnographie p. 13.

314. — *Τὸν Λόγον...*
Titulus. *Κανὼν εἰς τὰ ἐγκαίνια τοῦ θείου ναοῦ τῆς Κρυπτοφέρρης οὗ ἡ ἀκροστιχίς. „Τρεῖς παῖδες Ἁγνὴ τὸν σὸν ὑμνοῦσι τόκον"*.
Opus Bartholomaei. Cf. Pitra. Hymnographie p. 18.

315. — *Ἠρέτισας...*
Canon in vetusto Theotocario Vetreto. Cf. Pitra. Analecta S. T. I. XXXI.

f) Cod. Monacensis 205.

316. — *Ἡ πύλη τῆς πρὸς ἡμᾶς σου Κύριε συνκαταβάσεως...*
Ἦχ.δ'. Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον.

317. — *Πίστις ἡγείσθω μόνη...*
Ἦχ.πλ.α'... (in feria VI).

318. — *Τὴν ἐσπιλωμένην πολλαῖς ἁμαρτίαις...*
Ἦχ.πλ.β'... (in feria IV).

g) Codices Hierosolymitani[1]).

319. — *Ὥσπερ ἀμνὸς ἀνηρτήθης...*
Titulus. *Κανὼν σταυροθεοτόκιος εἰς τὴν Ὑπεραγ. Θ-κον, Ἦχ.πλ.β'.*
(Cod. Mon. S. Sabae № 162).

320. — . . . . (Canon in diem 24. martii).
Titulus. *Κανὼν εἰς τὴν Ὑπ. Θ-κον. οὗ ἡ ἀκροστιχίς. „Χαρᾶς με τῆς σῆς πλῆσον εὐλογεμένη"*.
(Cod. S. Sabbae № 241).

321. — *Ἡ Ἁγνὴ ἐν τάφῳ...*
Titulus. *„Κανὼν ἐγκωμιαστικὸς εἰς τ'. κοίμησιν τῆς Δεσποίνης ἡμ. Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, ὅστις ψάλ-*

---

1) Cf. A. Papadopoulos-Kerameus Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, T. II. Catalogus Codd. Monasteru S. Sabbae — Petropoli, 1891—99.

λεται κατὰ τὴν τάξιν τοῦ Κανόνος τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, περισταμένων τῶν ἱερέων κυκλῷ τοῦ ἐπιταφίου τῆς Θεοτόκου... Ἠχ.πλ.α'.
(Cod. S. Sabbae № 275).

322. — *Ἄνοιξον, δέσποινα ἁγνὴ ἡμῶν τὰ θεῖά σου ὦτα...*
Titulus. *Παράκλητις εἰς τὴν Ὑπεραγ. Θ-κον ψαλλομένη κατὰ τὴν τρίτην τῆς ἑβδομάδος ἡμέραν, ἡ ἀκροστιχίς ὁ ἀλφάβητος.*
(Cod. S. Sabbae 313, № 2).

323. — *Ἀναστάσεως τὴν χάριν ἐχαρίσω ἡμῖν...*
Titulus. *Κανὼν εἰς τ'. Ὑπεραγ. Θ-κον ψαλλόμενος ἐν τῇ παρακλήσει ἀπὸ τῆς γ' τῆς Διακαινησὶ μου ἄχρι τῆς τρίτης τῆς πρὸ τῆς Ἀναλήψεως... ἀκροστιχὶς ἀλφάβητος. Ἠχ.α'.*
(Ibidem № 7).

324. — *Θαλάσσης τῆς νοητῆς τὰ κύματα...*
Ἠχ.δ'... Est Canon in D. N. J. Ch., in B. V. Deiparem S. Angelos, S. Ioannem Baptistam et omnes SS.
(Cod. S. Sabbae № 362).

325. — *Πάτερ παντοκράτορ...*
Ἠχ.πλ.β'. Titulus. *Ἕτερος Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν ἁγίαν καὶ ὁμοούσιον Τριάδα καὶ εἰς τὴν Ὑπεραγ. Θ-κον. Ποίημα Φωτίου πρχου.*
(Ibidem).[1])

326. — *Ἁγίων ἁγία Μήτηρ...*
Ἠχ.πλ.δ'. Ἀκροστ. Ἀλφάβητος, ἐν δὲ τοῖς ΘΘ. Ἀντίληψις.
(Ibidem).

327. — *Ἀπὸ στενώσεως ψυχῆς...*
Ἠχ.πλ,δ'. Ποίημα Θεοφάνους.
(S. Sabbae Cod. № 434).

328. — *Φωτί με τῶν πρεσβειῶν σοῦ φώτισον Θεογεννήτρια...*
Titulus. *Κανὼν εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Μητέρα τοῦ Φωτός, φέρων συνεχὲς τὸ τοῦ φωτὸς ὄνομα. Θεοκτίστου μοναχοῦ, οὗ ἡ Ἀκροστιχίς· „Φωτὸς δοχεῖον φώτισόν με φωτίσου, ἀμήν“.*
(Cod. S. Sabbae 434. Idem Canon existit in Codd. S. Marci Venetis Cl. II. cod. CLV (214) et CLVII (216)...

[1]) Alios Canones Photii v. supra.

329. *Ὤφθησαν αἱ πηγαὶ τῆς ἀβύσσου...*
Titulus. *Κανὼν εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Παναγίας Θεοτόκου, ποίημα μὲν ὂν τοῦ ἁγίου μεγάλου ποιητοῦ Κοσμᾶ εἰς τὴν τῶν βαίων ἑορτήν, μεταποιηθεὶς δὲ ἀπὸ μέρους εἰς ταύτην ἱερὰν τὴν ἑορτὴν ἀπὸ τοῦ ἁγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυροῦ Φιλοθέου, — οὗ ἡ ἀκροστιχίς· Ὡσάννα Χ-ς εὐλογεμένος Θεός. Ἦχ.δ'. Ἀρχή. Ὤφθησαν κτλ...*
(Cod. Metochii S. Sepulchri 303, № 103).

h) Codd. Sinaitici.[1]

330. — *Εὐρών σε ἱερόν...* (?)
(V. Gardthausen Cod. 854).

331. — *Ἄχραντε κατεύθυνον ἡμῶν...* (?)
(Ibidem Cod. 856).

332. — *Πηγὴν ἡ κυήσασα τῆς ζωῆς...*
Titulus. *„Ἕτερος Κανὼν παρακλητικὸς εἰς Ὑπ. Θεοτόκον ἐπὶ ἀσθενοῦντα“.*
(V. Gardthausen Cod. 862).

333. — . . . .
Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον.
Ποίημα Θεοδώρου τοῦ Γραπτοῦ.
Explicit. *Παρθένε Δέσποινα Θεοτόκε, ἡ τὸν Θεόν...* reliqua deficiunt.
(V. Gardthausen Cod. 1004).

i) Canones in Patrologia Gr. Migne'i.

334. — *Ὑπεραγία ἡ Θεὸν κυήσασα...*
Ἦχ.πλ.δ'. Ἁρματηλάτην Φαραώ.
Titulus. *Ἰωάννου μοναχοῦ καὶ πρωτασηκρῆτις τοῦ Ζωνάρα Κανὼν εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον, οὗ ἡ ἀκροστιχίς· „Ὕστατος ἦχος ὕστατον πλέκει μέλος“.*
Nota. Canon hic continet cum laudibus Deiparae connexas increpationes variorum haereticorum, quorum nomina superposita sunt singulis stròphis, et quidem: 1. Arius, 2. Sabellius, 3. Macedonius, 4. Apolllinarius, 5. Nestorius, 6. Marcion, 7. Eunomius, 8. Eutyches, 9. Manes, 10. Origenes (!) 11. Didymus, 12. Evagmis, 13. Novatus, 14. Encratitae, 15. Mas-

[1]) V. Gardthausen Catalogus Codicum Sinaiticorum.

saliani, 16. Aërius, 17. Paulus Samosatenus, 18. Sergius, 19. Pyrrhus, 20. Apelles, 21. Leo Isaurus, 22. Bogomili, 23. Itali (!) — (Cf. Patr. gr. T. 135).

335. — *Τῶν λυπηρῶν ἐπαγωγαὶ χειμάζουσι...*
Ἦχ.πλ.δ'. Ἁρματηλάτην Φαραώ.
Titulus. *Κανὼν παρακλητικὸς ὁ μέγας εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον.*
Ποίημα τοῦ βασιλέως Θεοδώρου Δούκα τοῦ Λασκάρεως. (V. Patr. gr. T. 140. — Editus etiam in pluribus liturgicis libris).

336. — *Ἅπασα τάξις καὶ ἡλικία...*
Ἦχ.πλ.β'. Ὡς ἐν ἠπείρῳ.
Titulus. *Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον ὑπὲρ τῶν νῦν περιστασέων.*
Ποίημα τοῦ βασιλέως Μανουὴλ τοῦ Παλαιολόγου. (Patr. gr. T. 56. Ibi etiam notantur codices mss.).

k) Canones Marci Eugenici.[1]
(Vindobon. Cod. 187 [Nessel] f. 47).

337. 1) *Ἄρχομαι σήμερον τοῦ τελευταίου...*
Ἦχ.α'. Ὠιδὴν ἐπινίκιον.
Ἀκροστ. „Ἀπάρχομαι σοι τῶν ἐμῶν λόγων Κόρη“.

338. 2) *Τῇ σῆς χρηστότητος ῥοπῇ πεποιθὼς Πανύμνητε...*
Ἦχ.β'. Ἐν βυθῷ.
Ἀκροστ. „Τὴν ἐν μάχαις ἄγρυπνον ὑμνῶ προστάτιν Μάρκος“.

339. 3) *Τῆς τρυφῆς σχειμαροις (?) ζῶν καὶ ἁλόμενος...*
Ἦχ.γ'. Ὁ τα ὕδατα πάλαι.
Ἀκροστ. „Τὴν τῶν νόσων λυτῆραν αἴνω Παρθένον Μάρκος“.

340. 4) *Χαρᾶς ἡμῶν πρόξενος...*
Ἦχ.δ'...
Ἀκροστ. „Χαίροις χαρᾶς ἔκφανσις, ἀρᾶς ἡ λύσις, Μάρκου“.

341. 5) *Ἡ κρίσιν ἐν νεφέλαις...*
Ἦχ.πλ,α'...
Ἀκροστ. „Ἡ κοσμοχαρμόσυνος ὑμνείσθω Κόρη“.

---

[1]) Canones isti honorem B. V. „Hodegetriae“ destinati erant in quindecim dies Augusti mensis ante Obdormitionem Deiparae. — Cf Philareti Černihov. Conspectus hymnographorum etc. pag. 377,

342. 6) *Τὰ τῆς οἰκουμένης συντρέχουσιν ἄκρα...*
Ἦχ.πλ.β'. Τὴν τοῦ γένους σώτειραν εὐρύθμως ᾄδω.

343. 7) *Ἔχουσα τῆς σοφίας τὸν χορηγόν...*
Ἦχ. βαρύς...
Ἀκροστ. „Ἔτι προσαυδῶ τοῦ Θεοῦ τὴν Μητέρα Μάρκος“.

344. 8) *Ἐκ τῶν περάτων θεαρχίων...*
Ἦχ.πλ.δ'...
Ἀκροστ. „Ἔσχατος ὕμνος τῇ Παννυμνήτῳ γέρας Μάρκου“.

l) Nonnulli alii canones Deiparae.

345. — *Μὴ ἀπώσῃ ἀγαθή...*
Nota. Canon hic exstat in Mosquensi Cod. 310. (Cf. Archimandritae Vladimiri Systematica discriptio codicum mss. Synodalis Biblioth. Mosq.) et videtur esse idem, qui in Rutheno Octoëcho magna praescribitur in ἀποδείπνου Tom. VI, fer. VI. („Нє ѿтрини блага“).

346. — *Ἅπλουν* ἐρυθρᾶς ὑγρογείτονα τρίβον...*
Ἦχ.δ'. Θείῳ καλυφθείς.
Titulus. *Ἕτερος κανὼν εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτὴν (Εὐαγγελίσμου) οὗ ἡ ἀκροστιχὶς ἡρῳελεγεῖον·*
„Ἄγγελος οὐρανόθεν πολυήρατον ἄρτι καταπτάς
παιδοφόρον Μαρίῃ φθέγξατο γηθοσύνην·
ἡ δ' ὑποκυσσαμένη θεὸν ἄμβροτον εἰς φύσιν ἀνδρὸς
Παρθενικῷ τοκετῷ κοσμοχαρῶς ἐχάρη“.
(Ποίημα) Ἀναστα(σίου) Κοιαίστο(ρος).
Anastasius Quaestor, parum cognitus hymnographus, vixit verosimillime tempore imperat. Leonis Sapientis (886—911).
(Cf. A. Papadopulos-Kerameus. Anastasius Quaestor. Vizant. Vremennik T. VII. p. 55).

347. — *Ἐν θλίψεσι Δέσποινα βοήθει...*
Ἀκροστ. „Εὐχαῖς τὸν αὐχμὸν λῦσον ἡμῶν Κυρία“.
Ἐν δὲ τοῖς ΘΘ· Φιλοθέου.
Est Canon in *ἀνομβρίαν* Philothei patriarchae C-politani, qui vixit medio S. XIV.
(Cf. Philareti Černihov. o. c. p. 371).

348. — . . . .
Matthaei Camariotae (rhetor s. XV.) Canon iambicus in festum Purificationis B. V. M. cum acrostichide:

„Αἴθε δοθείη δὴ λόγος ἄμμιγε οἱ σὲ φιλοῦντες“.
Exstat in Cod. 48. Biblioth. Bodleianae Oxonii.
(Cf. H. O. Coxe. Catalogus Bibl. Bodlei.).

349. — *Σοφίαν καὶ Λόγον τὸν τοῦ Πατρὸς ἐν χρόνῳ τεκοῦσα...*
Ἀκροστ. „Σὺ χαῖρε χαῖρε χαῖρε Μῆτερ Παρθένε“.
Est Canon alicuius Manuelis Adramyteni (*τοῦ εὐιελοῦς καὶ ἐλαχίστου Μανουὴλ τοῦ ἀδραμυττενοῦ*) et exstat in Cod. Monacensi 321 (e S. XV).

m) Canonibus Deiparae adnumerandi sunt etiam fere omnes Κανόνες προεόρτιοι τῶν Χριστουγέννων, quippe qui Deiparam aequa ac Christum laudant; — et quidem:
(E. Menaea Romana m. Decembris).

350. — *Χριστὸν σαρκὶ νηπιάσαντα...*
Ἦχος α'. Χριστὸς γεννᾶται.
(Men. die 18 Decbr.).

351. — *Ἀρξώμεθα σήμερον* προεορτάζειν...*
Ἦχος α'. Ὠιδὴν ἐπινίκιον.
Acrostich. *„Ἄιδει ταῦτα προεόρτια ὁ Ἰωσήφ“.*
(Men. die 20 Decbr.).

352. — *Ἀγάλλου οὐρανὲ* καὶ ἡ γῆ εὐφραινέσθω...*
Ἦχος δ'. Τριστάτας κραταιούς.
Acrostich. *κατ' Ἀλφάβητον. Ἰωσήφ.*
(Ibid. die 21 Decbr.).

353. — *Ἡ πανταιτία* καὶ παρεκτικὴ* ζωῆς...*
Ἦχος πλ.β'. Τμηθείσῃ τμᾶται.
Acrostich. *„Τῇ μακρᾷ πέμπτῃ μακρὸν ὕμνον ἐξᾴδω“.*
(Ibid. 22 Decbr.).

354. — *Ἄναρχος ὢν τῇ φύσει*...*
Ἦχος β'. Ἄτριπτον ἀσυνήθη.
Acrost. *κατ' Ἀλφάβητον, ποίημα Ἰωσήφ.*
(Ibid. die 23 Decbr.).

355. — *Παρθενικῆς ἐκ Νεφέλης*...*
Ἦχ.πλ.β'. Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας.
(Ibid.).

356. — *Ἄρχων ἐξ Ἰούδα* ἐξέλιπεν ἤδη*...*
Ἠχ.πλ.δ'. Κύματι θαλάσσης.
Acrostich. *κατ' Ἀλφάβητον.*
(Ibid. die 24 Decbr.).

357. — *Κύριε Θεέ μου* γενέθλιον ὕμνον...*
Ἠχ.πλ.β'. Κύματι θαλάσσης.
Acrost. *Καὶ σήμερον δὲ Σάββατον μέλπω μέγα.*
(Ibid. die 24 Decbr.).

358. — *Ἀπεγράφης Καίσαρος θεσμῷ*...*
Ἠχ.β'. Ἐν βυθῷ κατέστρωσε.
Acrost. *κατ' Ἀλφάβητον.*
(Ibidem).

(*Τῇ Κυριακῇ μετὰ τὴν Χριστοῦ Γέννησιν*).

359. — *Χριστοῦ θεράπων μακάριε*...*
Ἠχ.α'. Χριστὸς γεννᾶται.
Acrost. *Χριστοῦ σὲ μέλπω δεξιὸν παραστάτην Ἰωσήφ.*
(Ibid. die 27 Decbr. Canon S. Iosephi Sponsi B. V.).

360. — *Ἄισομαι σοί Κύριε ὁ Θεός μου* ὅτι ἐκ μήτρας...*
Ἠχ.δ'. Ἄισομαι σοι Κύριε.
Ποίημα Κοσμᾶ μοναχοῦ.
(Ibidem p. 685).

Corrigenda.

Pag.	1	lin.	10	legatur:	*ἡ στεῖρα*
„	2	„	21—22	„	*τῇ ἐπαύριον τῶν Χριστουγεννῶν*
„	4	„	25	„	*Ἡ στεῖρα*
„	4	„	33	„	*ἡ στεῖρα*
„	5	„	6	„	*ᾀσμάτων*
„	5	„	33	„	Annunciationem (*Εὐαγγελισμὸν*)
„	6	„	1	„	Archang.
„	6	„	8	„	*Εὐφραίνου*
„	6	„	32	„	*σύναξιν*
„	6	„	34	„	*Ὁ σὸς*
„	7	„	25	„	exponit
„	8	„	36	„	*ψαλλόμενον*
„	9	„	15	„	*Τάχυνον*
„	11	„	28	„	*ὁ καρπός*
„	12	„	31	„	*Θεός.... σαρκί*
„	14	„	34	„	*Ἀκαθίστου*
„	15	„	12, 27	„	*Θεοτόκου*
„	16	„	19	„	*Προφήτιδι*
„	17	„	6	„	*ι'.*
„	27	„	17	„	*ἐνδόξοις*
„	27	„	32	„	quae
„	29	„	4	„	*Θ-κου.*

Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганях до церковної унії.

написав *Микола Чубатий.*

Вступ.

Часть отсеї праці була вже друкована в 1914 році в Альманаху українських богословів п. з. „Змаганя до релігійної унії з Римом на галицькій Руси в першій чверти XIII віку“. Се була моя перша студентська робота і я незабаром побачив, що в нїй чимало формальних та річевих хиб. Тому рішив ся я переробити її основно, розширюючи при сїм обсяг праці на цїлий XIII вік. Таким способом обнимає отся розправа всї тогочасні змаганя злучити західну Україну з римським престолом. Від Романа до смерти Данила сї стараня повтаряли ся кількома наворотами. Два рази — за панованя Коломана в Галичи в рр. 1214—16 і за Данила (1246—57) — злука західно-українських земель із Римом була навіть довершеним фактом. З'осібна унія за Данила гідна особливої уваги, хочби з того огляду, що в сїм часї українська нація приступала до переговорів з апостольською столицею, маючи власну могучу державу, инші посторонні чинники мали в сїм дїлї лиш незначну участь. Се треба з натиском піднести тому, що майже всї пізнїйші релїгійні унії, не виключаючи і останної з XVI віку, були в більшій або меншій мірі довершені при заходах і помочи зверхних сил.

В отсїй праці держав ся я переважно хронольогічного порядку. Початок обговорює зносини наших земель із католицьким заходом до смерти Романа, потім мова про місію леґата Григорія в справі галицької України (1207), дальше про унію за

часів Коломана (1214—16). Після того йде короткий огляд інтензивної місійної пропаґанди Домініканців на українських землях у двайцятих і трийцятих роках XIII століття. Пята глава присвячена справі присутности руського владики Петра на I ліонськім соборі, що є неначе вступом до історії церковної унії за Данила, яка має дві окремі фази (VI і VII гл.). Закінчує огляд дотеперішних наукових дослідів над сею картиною нашої минувшини. В додатку зібрано акти й документи до історії сих подій.

При писаню сеї праці користував ся я між иншим отсею літературою:

Жерела[1]): Theiner, Monumenta Vetera historica Hungariam sacram illustrantia I, Romae 1859 (Theiner, M. Hung.). — Theiner, Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae I, Romae 1860 (Theiner, M. Pol.). — Turgenjew, Historica Russiae Monimenta I, Petropoli 1841 (H. Rus. M.). — Potthast, Regesta Pontificum Romanorum I—II, Berolini 1874 (Potthast). — Auvray, Les Registres de Grégoire IX, Paris 1896 (Regist. de Grégoire IX). — Philippi, Preussisches Urkundenbuch, Königsberg 1882 (Preuss. Urk.). — Fejér, Codex diplomaticus Hungariae III, IV, VII, 5, Budae 1825—44 (Fejér). — Monumenta Hungariae Historica, Codex dipl. Arpadianus continuatus, VIII, XI—XIII. Pest 1860—1870 (Mon. Hung H.). — Długosz, Opera omnia X—XVI Historiae Polonicae, Cracoviae 1864—88 (Długosz, H. Pol.). — Codex diplomaticus Poloniae III, Varsoviae 1858 (Cod. dip. Pol.). — Voigt, Codex diplomaticus Prussiacus, Königsberg 1836 (Cod. dip. Pruss.). — Bunge, Liv-Est-und Curländisches Urkundenbuch (Bunge, Liv. Urkb.). — Monumenta Germaniae Historica, Scriptores XVI, XX, XXVII—XVIII, Hannoverae 1858—1885 (M. Ger.). — Muratori, Rerum Italicarum Scriptores III, Mediolani 1711 (Muratori). — Labbeus et Cosartius, Sacrosancta Concilia XIII—XIV, Venetiis 1723 (Sac. Conc.). — Akta grodzkie i ziemskie VII, Lwów 1878 (Akta grodz.). — Miklosich et Müller, Acta et diplomata graecae medii aevi III, Vindobonae 1865 (Miklosich-Müller, Acta) — Regel, Analecta byzantino-russica, Petropoli 1841 (Regel, Analecta). — Полное Собраніе русскихъ лѣтописей I, III. Санкпетербургъ 1846, II, Ипатіевская лѣтопись Петербургъ 1907 (I, III. Пол. Соб. лѣт. II, Ипат.).

Праці: Дашкевичъ, Переговоры папъ съ Даніиломъ галицкимъ объ уніи югозападной Руси съ католичествомъ, „Уни-

---

[1]) Скороченя уняті в скобки означають, що такими знаками дані жерела цитовані в праці.

верситетскія Извѣстія", Кіевъ 1884, VIII (Дашкевич, Перв. Ун.). — Дашкевич, Княженіе Даніила Галицкаго, Кіевъ 1873. — Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора, Кіевъ 1886, II (Чтенія общ. Нестора). — Голубинскій, Исторія русской Церкви I—II, Москва 1900 (Голубинскій, Ист.). — Петрушевичъ, Историческое извѣстіе о церкви св. Панталеймона близь города Галича, Львовъ 1881 (Петрушевич, Изв.). — Пеленський, Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej, Краків 1914 (Halicz). — Abraham, Powstanie organizacyi kościola łacińskiego na Rusi I, Lwów 1904 (Abraham, Powstanie). — Pelesch, Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom I—II, Wien 1878 (Пелеш, Geschichte). — Hefele, Conciliengeschichte V, Freiburg in Br. 1886 (Hefele). — Achilles Luchaires, Un document retrouvé за Przeglą-ом historyczny-м, Warszawa 1906, III (Luchaires, Un document). — Szaraniewicz, Hypatioschronik als Quellenbeitrag zur österreichischen Geschichte, Lemberg 1872 (Шараневич, Нур.). — Грушевський, Історня України-Руси III, Львів 1905 (Грушевський, Іст.). — Грушевський, Хронольоґія подій галицько-волинської лїтописи, „Записки" Наук. Тов. ім. Шевченка XLI, Львів 1901 (Грушевський, Хронольоґія). — Д. Зубрицкій, Исторія древнаго галичско-русскаго княжества, I—III, Львовъ 1852—5 (Зубр. Ист.). — Dr. B. Kugler, Geschichte der Kreuzzüge, Berlin 1880. Allg. Geschichte v. Oncken II. 5 (Kugler, Geschichte der Kreuzzüge). — Gelzer, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der oriental. Kirche, „Byzantinische Zeitschrift" I, München 1892 (Gelzer, Bistümerverzeichnisse). — Carl de Boor, Nachträge zu den Notitiae Episcopatuum, „Zeitschrift für die Kirchengeschichte" XII, XIV (De Boor, Nachträge). — Finkel, Bibliografia historyi polskiej, Lwów 1909 (Finkel, Bibliografia). — Инші праці вказані у приписках.

На сїм місци нехай вільно буде менї зложити щиру подяку всїм, що побудили мене до праці й серед так невідрадних обставин або дали змогу сїй праці піти в світ. Особливо чую ся зобовязаним до вдячности Дрови С. Томашівському, керманичеви історичних вправ з австрийської історії, з яких ся праця вийшла; він не щадив труду, все служив менї радою, провірив мою працю і неодно в нїй справив та в кінци причинив ся до виданя її друком.

Львів, у грудни 1916.

I.

Русь[1]) і католицька Церква до смерти Романа 1205 р.

У хвилї, коли довершила ся важна історична злука західно-українських земель, Галичини і Волинї в одну державну цїлість, сидїв на апостольськім престолї оден з найбільших папів середних віків — Іннокентій III (1198—1216). Був се чоловік на свій час високо освічений, енерґічний та зручний, що старав ся не лиш перевести остаточне визволенє церкви з під світської власти, але також розширити вплив католицтва до найдальших закутин Европи. Задля першої цїли зводить він боротьбу мало не зі всїма володарями західної Европи: з Филипом Августом у Франції, Іваном „без землї" в Анґлії, Петром II Араґонським і т. ин., реформує церковні справи в Польщи (спори за архиепископа Кетлїча) та орґанізує боротьбу з Маврами в Еспанії. З другого боку піднимає він енерґічну пропаґанду католицтва на Сходї. Як живо інтересував ся він справою східної церкви бачимо з того, що велика часть його листів і актів (около четвертина всїх документів з його часу) відносить ся до східних церков[2]). Для східних, незлучених із католицькою церквою християн мав він рідку в середновічу вирозумілість. Справу злуки східної церкви з католицькою поставив він майже як одну з програмових точок свого житя. Вже в перших лїтах свого понтифікату звертає ся він до полудневих Славян. В р. 1199 навязує зносини[3]) з сербським князем Волканом, що титулував себе rex Dalmatiae et Diocleae, і висилає до нього леґата для поладнаня церковних справ. В тій самій справі звертає ся папа також до його жінки й епископату. В дальших роках входить Іннокентій III у диплёматичні зносини з Болгарами[4]) й доводить до того, що сї зго-

---

[1]) Слова »Русь« уживаю тут у значіню церковнім, себто в обсягу київської митрополії, до якої належало крім земель українських також много нинїшних земель великоруських.

[2]) Potthast I, від р. 1198—1216.

[3]) Potthast I, № 566, 567, 578, 2144. Перший лист носить дату 7 лютого 1199 року.

[4]) Potthast I, № 1775, 1776 під р. 1202; № 1994, 1995 під р. 1203; № 2135, 2140, 2141, 2143 під р. 1204. Гляди Mon. Hung. H. XI, Dipl. № 145—148, 168—172, 174—182.

дом признають його духовну власть. Вже в 1204 році посилає тут легата Льва, кардинала титулу св. Хреста та коронує князя Івана (Calo-Iohannes) на короля.

Серед того стала ся подія, яка мала чималий вплив на відносини між Сходом і Заходом та згодом відбила ся фатально на ідеї церковної унії, поглубивши тілько і так уже велику пропасть між обома церквами. Ся подія то четвертий хрестоносний похід, що закінчив ся здобутєм Царгороду й утворенєм т. зв. Латинського цїсарства 1204. З купецькою захланностию і середновічною безпощадностию знищено „Новий Рим“. Що не впало жертвою огня, зрабовано до нащаду не виключаючи мощів святих східної церкви, до яких право застерегли собі духовні учасники сього рабівничого походу;[1]) не пошановано анї людських, анї етичних, анї релїгійних почувань місцевого населеня. Хвилево тріюмфувало полїтичне латинство середновіча та нїколи ідея католицтва, яка сею подією дістала на Сході найболючійший удар. Поодинокі уділи византійського цїсарства роздано визначнїйшим учасникам походу як ленна; на церковнім поли заведено у всїх визначнїйших містах царгородської области і Гелляди латинську єрархію й латинські, Грекам чужі, церковні інституції[2]). На престолї патріярха нового Риму посаджено одного із ненависних Венеціян. Грецький патріярх переніс ся до Никеї, де резидував аж до відвойованя Царгороду Греками (1261). Мов на глум стару державу Комненів охрещено „латинським“ цїсарством, назвою на Сході загально зненавидженою. Папа Іннокентій III протестував проти такого помішаня ідеї хрестоносної виправи з полїтично-купецькими інтересами венеціянської републики. Вже занятє Задару стягнуло на виновників папську екскомунїку[3]), а й насильство над Греками не зістало в курії

[1]) Kugler, Geschichte der Kreuzzüge, стор. 280—1.

[2]) Примiром заведено катедральну капітулу, інституцію навскрізь західну.

[3]) Як Іннокентій III дивив ся на сю справу бачимо з його листу до дожі Дандаля і Венеціян: „..... curavimus districtius inhibere, — каже папа — ne terras Christianorum invadere, vel laedere tentaretis, nisi vel ipsi vestrum iter nequiter impedirent .... si qui autem contra praesumerent, se scirent excommunicationis vinculo innodatos, et indulgentiae, quam Sedes Apostolica Crucesignatis indulsit, immunes.....“ Тому тепер завзиває їх до покути арґументуючи: „Non enim crucem sumpsistis, aut sumere debuistis in obsequium Jesu Christi, ut expugnaretis Christianos, sed potius Agarenos, crucis ipsius perfidos inimicos.“ Mon. Hung. H. Dipl. XI, № 183.

без відгомону. Закидаючи їм надужитя в Дальмаґії каже папа, що приходить ся йому хиба мовчати про се, що вони зробили в Царгороді, де розграблено скарби церков та забрано на власність церковні посїлости[1]). Більше чим пів столїтя тревала латинська неволя. Тямили її три поколїня, а одно з них пережило і виховало ся в укритій та страшній ненависти до латинства, яка перенесла ся і на католицтво взагалї. На сїй події ще певнїйше уґрунтувала ся та традиційна відраза східних грецьких християн до західних.

До тих переворотів на Сході Русь майже зовсїм не мішала ся. Подібно не бере вона участи в переговорах східних патріярхів із Римом аж по фльорентійський собор. Причина сеї прояви лежала в тім, що від середини XI віку починаючи степові племена по черзї опановували чорноморський степ, через се безпосередні зносини Руси з Византією були утруднені; в міру того скріпляли ся автономічні течії та знаходили приступ західні впливи. В Києві кілька разів ставляно митрополита без порозуміня з патріярхом, хотяй після канонів східної церкви було се виключною прероґативою кождого патріярха. Ще довший час по 1054 році, себто по схизмі Керулярія, мала Русь живі зносини з католицьким Заходом і Римом (Ізяслав і його син), з якими була звязана господарськими і культурними вузлами.

На Руси здавна перебувала поважна скільківть латинян. Купцї ріжних народностий, як угорські, польські, нїмецькі, італїйські та инші, на яких часто наші лїтописи натякають, мали з собою своїх духовних, які сповняли функції капелянів та секретарів у торговельних справах[2]). В Новгороді були приміром духовні, що лише на лїто приїздили з купцями, а на зиму від'їздили. Оплачувала їх Ганза. Там була навіть латинська церква св. Петра. До Києва приїздили з нїмецькими купцями монахи, ірляндські Бенедиктини, які перед повстанєм жебрачих орденів справували в цїлій Европі ролю місіонарів. В Києві мали вони навіть свій конвент при церкві Пр. Діви Марії; пізнїйше повстав

---

[1]) ...ut enim de multis iniquis operibus taceamur, quae apud Constantinopolim perpatrastis, diripiendo ecclesiarum tesaura et possesiones ecclesiasticas invadendo, volentes quasi hereditario iure Sanctuarium Domini possidere dicite! quando vos tantum damnum restaurare poteritis terrae Sanctae? (Mon. Hung. H. XI, Dipl. № 183).

[2]) Гл. Abraham, Powstanie, стор. 50—51 замітки. Hanserecesse I. Die Recesse und die anderen Acten der Hansetage v. 1256—1430, I. Leipzig 1870, ст. 352, з року 1338.

тут конвент Домініканів (діяльність св. Яцка Одровонжа). Коли Володимир Рюрикович около 1233 року прогнав Домініканців з Києва, то Ірлядці монахи удержали дальше своє становище і були тут аж до набігу Татар і знищеня Києва.

З певностию можна сказати, що і в Галичині не бракло ірляндських місіонарів. Пізнійше і Домініканці туди звертають ся, бо прогнані з Києва находять тут захист. Що правда в половині XII віку зарисовує ся у нас трохи антаґонізм до Риму. Висловом сього може бути Теодозія „Слово о вѣрѣ крестѣянской и латинской[1]), написане у фанатичнім дусї проти латинян. Автор твердить, що латинство гірше від жидівства, перестерігає перед приставанєм із латинянами, а колиби хто з православних хотів їсти з тої самої посудини, з якої передтим їв латинник, мусить її вимити і обмолитвувати[2]). Все таки сей і подібні факти лише спорадичні та походили від захожих Греків, яким був і Теодозій. Сама Русь до латинян ворожо не відносила ся і ще довгий час мала характер переходовий межи грецьким христіянством і західним католицтвом[3]). Коли така була роля цїлої Руси, то західна Україна займала хиба ще більше самостійне становище супроти Царгороду і ще прихильнїйше до Заходу. Знаємо приміром, що якийсь із галицьких князїв, мабуть Ярослав Осьмомисл, брав участь у коронації Фридриха Рудобородого[4]) та що ся часть українських земель увійшла в XII віці у певну політично-правну, близше нам незнану звязь із німецько-римським цїсарством[5]).

---

[1]) Твір сей приписувано Теодозиеви печерському, одначе Голубинскій виказав, що автором його був захожий Грек, що жив на Руси в XII віці.

[2]) Замічу, що сю брошуру мав я нагоду стрічати раз у Галичині, ширили її мабуть почаївські монахи.

[3]) Се виказує й проф. Абрагам (Powstanie, I розділ, стор. 38); між иншим він каже: „W czasie przed napadem Mongołów pomiędzy Rusią a Kościołem łacińskim istnieje tylko niemal po koniec XI wieku pewne poczucie wspólności religijnej; próby zadzierżgnięcia węzłów łączności prawnej nie powiodły się wcale.

[4]) Gesta Friderici a. 1165 стоїть: „Rex Boemorum quendam de regulis Ruthenorum suae presentiae obtulit, eiusque illum ditioni subdidit. (Mon. Germ. XX, стор. 492).

[5]) Окрім згаданої висше присутности українського князя на коронації Фридриха I, таку звязь показує історія повороту Володимира Ярославича 1189 року з угорської неволї. Позатим безіменний автор опису східної Европи 1308 р. говорить виразно, що „olim fuit hec terra (Ruthenia) sub imperio“. (Anonymi descriptio Europae orientalis ed. O. Górka, Краків 1916, стор. 41).

Одночасно зазначував ся сильний культурний вплив Німеччини на західну Україну[1]).

Подібно як в инших осередках Руси було і в Галичині і на Волині богато Німців, Угрів та инших західних купців і ремісників; особливо було їх досить у Галичи і Володимирі. В Галичи навіть одна брама, коло якої мабуть мешкала німецька кольонія, звала ся німецькою[2]). Оповідаючи про зріст Холму ось що каже наша літопись: „Видивъ же се князь Данило яко Богу поспѣвающу мѣсту тому нача призывати, приходаѣ Нѣмцѣ и Русь иноязычникы и Ляхы идяху день и во день и уноты и мастерѣ всяции бѣжаху ис Татарь“....[3]) В Володимирі стрічаємо навіть дуже богатих і впливових Німців, до яких і князї не стидали ся заїздити в гостину[4]). Кольонїзація розширила ся вже перед приходом Татар навіть у надднїпрянських землях, як се виходить із лїтописи й з инших жерел[5]). Сї чужинцї творили часть культурного елєменту міст; освоюючи ся з Українцями причиняли ся до сего, що на Українї вже рано практикувала ся широка релїґійна толєранція. На се матимемо в отсїй працї чимало доказів, а наша лїтопись, хоч переповідає історію близько девятьдесяти лїт, нї одним словом не зраджує свого упередженя до Риму. Свою неохоту були би автори лїтописи певно десь зазначили, тим більше в такій дразливій справі як релїґійна; а автор останньої части був правдоподібно навіть монахом. Приміром галицько-волинська лїтопись оповідає зовсїм льояльно про житє католицької святої Єлисавети (кор. Кінґи) так немовби говорилось про угодницю грецької церкви: „много бо послужи Богови по мужи своемъ и святу нарѣчають“[6]). Се й не

---

[1]) Вже на дворі Ярослава Осьмомисла був звичай носити західну одїж (Mantel), як се виходить з опису сцени інтронїзації сього князя. Ось як описує се київська лїтопись: »....и приѣха (посол Петро) на князь дворь, и ту снидоша противу ему съ сѣнѣи слугы княжи вси в черни мятли и видивъ се Петрь и подиви ся, что се есть и яже взиде на сѣни и видѣ Ярослава отни мѣстѣ в черни мятли....« (Ипат. с. 464).

[2]) Ипат. с. 778, в. 4—5. Данило здобувши Галич »постави на Нѣмѣчьскыхъ вратѣхъ хоруговъ свою«.

[3]) Ипат. с. 843, в. 8—12.

[4]) Ипат. с. 868. »Марколтъ же Нѣмѣчинъ зва к собѣ всѣ князѣ на обѣдъ Василка Льва и Воишелка«.

[5]) Вже в двацятих і трицятих роках XIII віку було богато Німців у Киеві (Додаток, л. XII. XIII).

[6]) Ипат. с. 723, в. 21—22.

могло бути инакше при тісних взаєминах наших князїв із католицькими дворами. Роман Мстиславич був вихований на краківськім дворі. Жінка його була, як каже галицько-волинська літопись, „ятровію“ Лестка і мабуть католичкою[1]). З Андрієм, угорським королем, жив Роман у тісній дружбі; Лестко говорив до Андрія: „тобѣ бо другъ бѣ, клялася бо бѣста, яко оставшю в животѣ племени его любовъ имѣти“[2]). Коротко перед смертію дав Роман вислів своїй прихильности до католицтва тим, що зложив 1205 р. значну дотацію для монастиря Бенедиктинів в Ерфурті[3]). Та дивним дивом постать Романа виходить у пізнійших наших літописців, як уособленє православія і противника папства й католицтва. Стало ся се завдяки воскресенській (кеніґсберській) літописи, яка під 1205 р. згадує, що коли Роман побідив Угрів і Ляхів, прислав папа Іннокентій III до нього послів намовляючи його на латинство та обіцюючи йому поміч меча св. Петра. Тодї мав Роман відповісти: „Такій ли то мечъ Петровъ у папы? ижъ имать такій, то можеть городи давати, а азъ доколѣ имамъ и при бедрѣ, не хощу куповати ино кровію, якоже отци и дѣди наши розмножили землю рускую“. Історики досить однодушно[4]) відкидають віродостойність сеї звістки, та на нашу думку якесь посольство від папи в сїм часї було дуже можливе. Рік 1205 й попередні якраз сприяють такому посольству. Як висше підніс я, зносини Риму з полудневими Славянами увінчались успіхом; 1204 року здобули латиняни Царгород, отже булоб цїлком природно, якби папа звернув ся до Романа, звісного зі своєї прихильности до Заходу та завізвав його, щоб

---

[1]) Називала ся вона провдоподібно Анна, як се видко з того, що її внук Мстислав побудував на її гробі каплицю під покровом св. Иоакима і Анни. Ипат. с. 937, в. 7—11. »Тогож лѣта Мьстиславу князю вложи ему Бог во сердце мысль благу созда гробницю камену надъ гробомъ бабы своеи Романовои в монастырѣ, въ святого... и свяща ю во имя правѣднику Акима и Аньны, и службу въ неи створи«.

[2]) Ипат. с. 719, в. 6.

[3]) Necrologion Sti Petri Erphordensis: Schannat, Vindemiae litterariae, Fuldae et Lipsiae, 1723, Col. II, стор. 19, під роком 1205: „Romanus rex Ruthenorum dedit nobis XXX marcas“. За Абрагамом (Powstanie, стор. 95).

[4]) Голубинскій о. с. I. 1, стор. 598 думає, що такого посольства взагалї не було, бо був би заховав ся відповідний лист у ватиканськім архіві. Подібно й проф. Грушевський. Факт, що не маємо слїдів сього посольства у ватиканських жерелах, важний що правда, одначе не вистарчаючий. Пелеш (Geschichte I.) вірить словам сеї лїтописи, лиш каже, що з незвісних причин переговори зістали без успіху.

і він пристав до унії, коли вже Царгород — хоч формально — зєдинив ся. Натомість трудно допустити, щоб Романова відповідь була така, як говорить висше названа лїтопись; а коли таки було яке невдатне посольство папи до Романа, то не мусїло воно дотикати справи злуки церков, лише справ чисто полїтичних. Маємо підставу здогадувати ся, що похід Романа на Польщу 1205 р. не був сусїдською війною, а одним епізодом великої боротьби Вельфів із Гогенштавфами[1]). Наш князь належав до обозу Гогенштавфів, тому могло легко стати ся, що Іннокентій III бажав собі зєднати могучого східного союзника для своєї полїтики і посилав до нього послів. Роман володів тодї окрім Галичини та Володимира і Києвом, тому був справдї поважним союзником. Папські посли могли тодї одержати відмовну відповідь із мотивів полїтичних. Сей факт міг опісля в лїтописній традиції переплутати ся з заходами папи коло церковної унії і дати почин до поданої в горі леґенди.

Коли Роман не був ворожо настроєний до католицтва, то певно й боярство не було противне сьому напрямови. Воно стояло в живих зносинах з угорськими баронами; їм імпонувала свобода і впливове становище угорських маґнатів та релїґійно-лицарська ідея того часу, яка мала свій вислів у хрестоносних походах[2]). Не диво отже, що скоро лиш появляють ся Мадяри на галицькій Українї, здобувають собі між боярством сильну партію[3]). Дальше знаємо, що з боярством і угорською партією держало висше духовенство[4]), нераз навіть проти своїх князїв. Се свідчить, що навіть духовенство на західній Українї

---

[1]) M. Germ. SS XVI, Chronic. Alberici Trium fontium під р. 1205, стор. 885: „Rex Russie Romanus nomine a finibus suis egressus et per Poloniam transire volens in Saxoniam et ecclesias destruere volens, sicut falsus Christianus, a duobus fratribus Polonie ducibus Listec et Conrado super Wisselam fluvium Dei indicio percutitur et occiditur et omnes, quos secum aggregaverat, aut disperguntur aut interficiuntur“. Також гляди M. Germ. SS. XXIII, стор. 116. На можливість звязи сеї вістки з запиською воскресенської лїтописи звернув свого часу мою увагу проф. С. Томашівський.

[2]) Подібну вдачу має й Данило. У нього робить ся нераз похід для лицарскости без полїтичного вирахованя.

[3]) Ипат. с. 732, 736 і ин. Нпр. Володислав, Судислав, Филип і инші.

[4]) Ипат. с. 793, в. 14—15. З Ростиславом з Галича утїкає епископ Артемій: »и с нимъ бѣжа Артѣмѣи, епископъ Галичькыи...«, с. 793, в. 25—26: »и владыцѣ Перемышльскому коромолующе с нимъ«.

не руководило ся в тодїшнїй полїтицї релїгійною ріжницею. Становища низшого духовенства не знаємо. Міщанство було переважно чуже, отже католицьке, а простий народ у тих справах цїлком не орієнтував ся, а до того про народну масу як полїтичний чинник у тих часах й мови бути не може. Стихійно-вороже становище українських просвічених станів до латинства і до католицтва походить із пізнїйших часів; а свої початки має воно що найскорше по упадку нашої самостійности. Для-того є се історичним блудом переносити і прикладати настрій Українців до латинства в XIV—XVI віцї до XIII віку.

II.

Плян римської курії приєднати Галичину до релїгійної унїї 1206—1209 р.

Несподївана смерть Романа 1205 р. перервала безпосередні зносини нашої держави з Римом, які наслїдком малолїтности Романовичів не могли продовжати ся. Угорський король Андрій II вперед сам, а потім із польським князем Лестком обнимають протекторат над сиротами і їх спадщиною. Зїзд угорського короля з княгинею Романовою в Сяноцї 1206, хоч надав Андрієви лиш титулярну сузеренність над Галичиною[1]), відчинив широку браму впливам угорським і католицьким. Зате в самій Галичинї запанував розлад. Романова спадщина стала ласим куском для сусїдів, в першій мірі руських князїв Ольговичів, Ігоревичів та инших; анї Андрій, анї Лестко ще тепер не відважили ся приступити до окупації Галичини. Заколот збільшували бояри, які почули, ще не стало вже сильної руки Романа та старали ся скріпити своє становище. Десь під конець 1206 р. осїли остаточно в Галичинї брати Ігоревичі, сини героя „Слова о полку Ігоревім"; старший Володимир осїв у Галичи, молодший Роман у Звенигородї, для Святослава готовлено Володимир. Дїтям та вдові Романа прийшло ся утїкати вперед з Галича, а потім й з Володимира на чужину. Між боярством племя Романа не знайшло майже жадної симпатії, зате мало її у міщанства й народу. Межиусобиця між братами Ігоревичами спонукала в кінци

[1]) Від тепер Андрій II титулує себе все: „Galiciae Lodomeriaeque rex" гл. Fejér III. 1.

угорського короля вмішати ся активно в галицькі справи. Около 1208 - 9 р. вирушив угорський воєвода Бенедикт до Галичини та заняв Галич.

На сей час припапає перша скріплена документами фаза заходів римської курії приєднати західну Україну для унії. Стараня сї підняв папа Іннокентій III; а йшли вони через Угорщину. Хто дав товчок до них — сам папа, чи сузерен Галичини король Андрій, чи в кінци хтось із угорської або й галицької суспільности — сказати годї. Досить, що під днем 7 жовтня 1207 року видав Іннокентій два листи[1]), оден до Угрів, другий до Українцїв. З ними вислав леґата Григорія кардинала-пресвитера (тит. св. Виталїя і Вестини), визначного та старого свого дорадника[2]), якому поручив папа зреформувати угорську церкву та підготовити в Галичинї справу релїґійної унії. На початку першого листу[3]) говорить ся про згублену драхму і вівцю, яку треба відшукати (чи не алюзия до Галичан?), по сїм говорить папа: „Поміж иншими способами, про які подбав (Христос) для христіянського народу, полишеного з причини ріжних злочинних нещасть немов напів мертвим своєю мудростию винайшов (Він) на ново лїкарство, відповідне антидотум у злуцї з апостольською столицею, установляючи її головою всього христіянства.... яка до инших церков приходить із наукою віри....“[4]) Дальше говорить про велике жниво, де робітників мало; як Христос посилав апостолів, так він посилає леґата Григорія, щоби даною собі повною властию все зреформував, бо „сього вимагає потреба угорського королївства....“[5]). Обовязком католицької церкви — писав папа — є „приходити з наукою віри до инших церков“.

---

[1]) Potthast, nr. 3195, 3196.

[2]) Григорій був одним із визначнїйших людий в окруженю Іннокентія III. За короткий час між рр. 1202—1207 був він підписаний на 19 буллях, як се виказують реґести Потаста (гл. індекс по смерти Іннокентія III). Цікаве лише, що по р. 1207 він зникає, бо поза сим роком нема анї одного його підпису на буллях.

[3]) Fejer, III. 1, стор. 54 подає сей лист під заголовком: Innocentius III Gregorium legatum suum denuo in Hungariam et Rutheniam mittit. Диви »Додаток« до сеї розвідки під ч. I.

[4]) „Inter cetera sane, quibus christiano populo propter varias plagas criminum, quasi semivivo relicto per ipsius prudentiam sunt provisa remedia, conveniens antidotum in sodalitate sedis apostolicae renovavit, eam totius christianitatis caput constituens... ad alias ecclesias cum doctrina fidei procedit...“

[5]) „Quocum igitur necessitas regni Hungariae illud exegerit...“

Лист сей мав приготовити Угрів до задуманого діла, яке пояснено докладнійше в другім листї. Вже з першого виходило, що тут дїло в місийній працї між якимсь незєдиненим із Римом народом; другий лист поясняє нам, що тут мова про Русинів. Папське письмо було звернене до цїлої Руси[1]). Згадано в нїм, що Русини віддалили ся від католицької церкви, неначе від грудий матери і стали мов чужими дїтьми; та римський епископ має обовязок Богом йому наложений, поучати християн і працювати над злукою всїх в одно стадо; тому й тепер взиває він Русинів, щоби повернули з бездорожа на „путь" і піддали ся під учительський провід голови церкви. Тут арґументами з св. Письма доказує ся примат папи, подібно як у листї до Болгар[2]). Потім завзиває Русь, щоби й вона приняла унїю, коли Греки вже злучили ся з Римом. „Чиж не дивно се виглядає — каже папа — щоби часть не згоджувала ся з цїлостию і одиниця виріжняла ся з поміж загалу?"[3]). В тій цїли посилає леґата Григорія, нехай приймуть його з належною пошаною.

Звертає на себе увагу полїтичний тон сього папського листу. Не згадує папа нїгде нї про єресь, нї схизму, лиш каже, що Русь віддалила ся, elongati fueritis, від апостольської столицї, що зійшла на манівцї. За таку мабуть папи уважали Русь особливо західну Україну. Цїлком в иншім тонї писаний лист до сербського князя Волкана з 1199 р., де папа жадає потвердженя віри апостольської в Сербії, а від епископату присяги (ut apostolicam fidem confirmantes...). Як висше сказано, Русь усе занимала більше самостійне та між Византією і Римом посередне становище, тому й тон був инший.

Як віднесла ся Русь до леґата Григорія? Стан на Руси, а властиво в Галичинї, — бо перші кроки туди мусїли йти де сягав угорський вплив — був у тих часах для таких річий як

---

[1]) Potthast № 3196; тут занотований сей лист так: Eisdem (Archieppis, ep...) per Rutheniam constitutis nunciat, se (Gregorium) tit. S. Vitalis presbyterum cardinalem ad eorum partem duxisse destinandum, ut filiam reducat ad matrem et membrum ad caput, monet eos, ut devote accipiant". Є він у цїлости у Turgenjew, Historica Russiae Monimenta том I., № III, і Monum. Hung. Hist. Codex dipl. XI, № 197: передрукований у додатку до сеї працї під ч. II.

[2]) Mon. Hung. H. Codex XI, Dipl. № 148.

[3]) „Nonne absonum esse videtur, ut pars soli suo non congruat et singularitas a suo discrepat universo? Mon. Hung. H. Cod. XI. Dipl. № 197.

релігійна унія цілком невідповідний. Під конець 1207, а на початку 1208 року повстає тут межиусобиця поміж Ігоревичами, старшим Володимиром і молодшим Романом. Роман остаточно проганяє Володимира й осідає в Галичи. Час се воєнний і неспокійний, в якім ніхто не думає про далекосяглі переговори в релігійних справах. Угри в тім часі не мішались у внутрішні справи Галичини, але аж трохи пізнійше. Наша літопись згадує, що правда, що Роман узяв Угрів і побив свого брата, але се були мабуть лише угорські наємники, бо Володимир жив з Уграми у згоді; зате видимо незадовго акцію Угрів проти Романа. Коли схочемо схарактеризувати сей час словами галицько волинської літописи, то се було „беззаконье галичкое и мятежъ“ — себто анархія. Супротив сього посольство Григорія в Галичині не могло мати поводженя. Виїхав він із Риму в жовтни 1207 р., отже десь під кінець т. р. або з початком 1208 р. був уже на Угорщині. Якийсь час забавив ся на Угорщині, залагоджуючи справи угорської церкви, що могло потревати довший або коротший час. Коли на Угорщині забарив ся він недовго, то можна би припускати, що в Галичині він може й не був, видячи що серед такої анархії в користь унії нічого не вдіє. Колиж на Угорщині побув трохи довший час, то можливо його подорож на Україну була злучена з виправою угорського воєводи Бенедикта, яку кладуть звичайно на 1210 рік. Однак ся дата, як й многі инші з сих часів дуже непевна. Наша літопись, переповівши межиуособицю поміж братами Ігоревичами з 1208 року, відступає від теми і приступає до переказуваня инших подій на Україні поза Галичиною. Але потім вертаючи до галицьких справ зачинає фразою: „мы же на преднее возвратимся случившихся в Галичѣ“[1]) і повідає про похід Бенедикта на Галичину. Ся фраза вказує, що ті події, які буде оповідати, се є похід Бенедикта, склали ся скорше або рівночасно з переповідженими подіями, а недовго по галицьких межиусобицях, яких оповіданє літописець перервав. Тим способом колиб ми пересунули похід Бенедикта трохи скорше, на рік 1209 зблизив ся би він до часу, коли Григорій мав йти до Галичини. Може цілий 1208 рік перебув Григорій на Угорщині, а десь аж 1209 року вибрав ся з Бенедиктом в окруженю многих угорських духовних за Карпати. Бенедикт узяв Романа, й так не дуже мабуть у Галичи любленого, в полон, а Угри осіли в Галичи. На всякий випадок як

[1]) Ипат. с. 721, в. 24—25.

воно не булоб, посольство Григорія лишилось без успіху; нема про нього більше жадних вістий нї в наших, нї в чужих жерелах і взагалї його імя зникає — мабуть чи не помер він на Угорщинї або й у Галичинї.

Між рр. 1209—1214 не маємо жадних слїдів про якінебудь уніятські змаганя Риму; можна би з того здогадувати ся, що місія Григорія не повелась, без огляду на се, з якої причини. Угорська окупація Галичини не мала добрих наслїдків, противно дала ся добре взнаки Галичанам[1]). Вона була сполучена з насильствами угорських наїздників над корінною людностю. Угри знущали ся над боярами і міщанами та знеславляли жінок, навіть „попадї і монахинї". „Антихрист" Бенедикт переслїдував певно противну Уграм партію та при сій нагодї дїяли ся насильства. Доскулив він мабуть більше міщанам Галича чим боярам; з останних переслїдував, здаєть ся, противників угорського пановання, бо богато бояр мабуть годило ся на сей стан, позанимавши визначні становища[2]). Разом узявши, окупація лишила по собі погану славу, бо хоч переслїдуваня не дїяли ся з релїгійних мотивів, але були се насильства наїздника, ненависть до Бенедикта переносила ся на всїх Угрів, та тим самим підривала пригожий ґрунт під католицьку пропаґанду, яка йшла через Угорщину. Угрів прогнано і лиха слава по них скоро затирала ся.

Рік 1211 привів деяку зміну в полїтицї боярства. По галицькій ночи св. Вартоломея боярство остудило ся до полїтики своїх князїв, яку вело до тепер, а звертає більшу увагу на свої боярські інтереси. Їм байдуже, чи се панує свій князь, чи Бенедикт, коби лиш їх становище не було загрожене. Вони може навіть волїли Угрів, знаючи що „король далеко, Пан Біг високо". До того боярам мусїла імпонувати свобода угорських маґнатів, яка мала своє завершенє в „Золотій буллї" з 1222 року. Поволи вони навіть симпатизують із таким станом і по спишській умові

---

[1]) Ипат. с. 721, в. 25 і т. »Андрѣй же король увѣдивъ безаконье Галичкое і мятежъ и посла Бенедикта со воими, и я Романа в бани мыющася, и посла и во Угри. Бѣ бо Тимофѣи в Галичѣ премудръ книжникъ, отчество имѣя во градѣ Кыевѣ, причтею рече слово о семъ томители Бѣнедиктѣ: яко в послѣдняя времена трема имены наречется антихристъ; бѣгаше бо Тимоѳей отъ лица его, бѣ бо томитель бояромъ и гражаномъ и блудъ творя и оскверняхъ и жены и черницы и попадьи, в правду бѣ антихристъ за скверная дѣла его.

[2]) Тут можна би вже шукати зародків угорської партії серед бояр.

1214 р. деякі бояри навіть раді приходови Угрів. Разом із сим справа церковної злуки стає знов актуальна.

III.

Перша релїгійна унїя в Галичинї за короля Коломана 1214—16 р.

Приходимо тепер до другого етапу заходів римського престола около довершеня релїґійної унії з галицькою Україною в рр. 1214—1219, зглядно 1214—1216. Вже 1213 року вирушив угорський король Андрій на Галичину, щоби положити конець боротьбі о галицький стіл, одначе смерть[1]) його жінки Ґертруди приневолила його до повороту. Тимчасом став ся факт у середновічу досить небуденний. Полїтичний заколот у Галичині дійшов до того, що один із бояр, Володислав, знайшов прихильників серед боярства чи міщанства й „укняжив ся", себто засїв на галицькім столї[2]). Се вже переповнило чашу зависти сусїдів. Андрій зїхав ся з Лестком у Спишу 1214 р. та умовили ся що до подїлу Галичини поміж себе. Андрій взяв східну часть із Галичем, Лестко західну з Перемишлем. Галич віддав Андрій свому пятилїтному синови Коломанови, обвінчавши його з трилїтною дочкою Лестка Саломеєю. Упорядкувавши — як могло здавати ся — полїтичні справи в Галичинї, задумав король скріпити нові відносини унїєю галицької церкви з Римом. Зараз по окупації Галича 1214 р. звертає ся Андрій до папи Іннокентія III і просить, щоби він поручив остригомському архиепископови Іванови коронувати Коломана на короля Галичини та заявляє, що Галичане готові приступити до єдности з апостольською столицею[3]). Запевнившн ся наперед, що папа все сповняє справедливі просьби вірних синів католицької церкви, вірить Андрій, що й у сїй справі римська курія піде за його бажанєм. „Мусить отже знати ваша святість — пише він дальше — що вельможі і нарід

---

[1]) Була убита угорськими баронами.

[2]) О скілько булаб можлива теорія деяких польських істориків, що Володислав був з польського роду і католиком, то се свідчило би про велику релїґійну толеранцію на тодїшній галицькій Україні.

[3]) Гл. Theiner Mon. Hung. том I, № I. і Fejer Codex dipl. Hung. том III, 1, ст. 163. Лист зачинає ся звичайною титулятурою: »Андрій король... Галичини і Володимирії поздоровлене і синівське ушановане«.

Галичини підчинені нашій власти, покірно від нас домагали ся, щоби ми нашого сина Коломана поставили їм королем, що мають намір на будуче позіставати в єдности і послусї святїй римській церкві, забезпечивши одначе се, що буде їм вільно між иншим не покидати свого власного (грецького) обряду. Щоби се для нас і для Вас таке (важне) їх предложенє не спинило ся через проволоку, що як звісно з многих причин може стати ся, треба задля виконаня сього визначити з вашого боку леґата; просимо отже вашу святість поручити достойному у Христї отцю нашому І... остригомському архиепископови, щоби він силою апостольської власти, згаданого нашого сина помазав їм на короля і відобрав від нього присягу, що буде вірний святій римській церкві"[1]).

Сей лист важний головно з двох причин: що товчок до заходів коло навязаня церковної злуки вийшов від самих Галичан та що тут згори була поставлена умова — збереженє обряду. Можна би одначе поставити питанє, чи король говорив правду, чи не подавав власних бажань за факти, щоб тільки дістати від папи корону для сина. На наш погляд нема сумнїву, що Андрій писав повну правду. Безперечно, його головна цїль була коронація сина, одначе він не був — не міг бути байдужний до церковної справи, яка по його власним словам була важна як для нього так і для католицької церкви. При його незвичайній побожности (він же підняв один хрестоносний похід у св. землю) трудно допустити, щоб він вводив у блуд папу в такій важній справі. Він ставив

[1]) Noverit igitur sanctitas vestra, quod Galiciae principes et populus nostrae dictioni subiecti humiliter a nobis postularunt, ut filium nostrum Colomanum ipsis in regem praeficeremus, in unitate et oboedientia sacrosanctae Romanae ecclesiae perseveraturis in posterum salvo tamen eo, quod fas illis sit alias a ritu proprio non recedere. Verum ne tam (expediens) nobis et vobis illorum propositum ex dilatione sustineat impedimentum, quod quidem multis de causis accidere posse constat, si legatum ad hoc exsequendum a latere vestro destinatum praestolamur, a sanctitate vestra postulamus, quatenus venerabili in Christo patri nostro I... Strigonensi archiepiscopo detis in mandatis, ut apostolica fretus auctoritate dictum filium nostrum in regem eis inungat et sacramentum super oboedientiam sacrosanctae Romanae ecclesiae exhibendum ab eodem recipiat. (Theiner, Monum. Hung. I, № I, Додат. ч. III). Дальше говорить Андрій, що він готовить ся до хрестоносного походу (studiose intendere et omni diligentia festinare). тому просить звільнити двох епископів і опата-канцлера від участи в IV соборі лятеранськім.

діло занадто ясно (домагав ся присланя окремого посла), щоби можна підозрівати звичайну містифікацію. Що справа церковної злуки в Галичині, не була лиш pium desiderium самого угорського короля, що в ній була заінтересована й якась визначна частина українського громадянства в Галичині, се видко найкраще з поданої умови, під якою церковна унія була бажана й можлива — захованє обряду. Умова ся могла вийти виключно тілько від Українців, не від короля, навіть не від латинського епископату на Угорщині, бо в сім т. ск. формальнім питаню, як по правді має виглядати унія, в католицькій церкві не було ще ясно виробленої думки та ще переважав погляд, що церковна злука й латинізація обряду се тотожні річи.

Насуваєть ся тепер питанє, хто був сею українською стороною, яка бажала чи там згоджувала ся на церковну унію? Цитований лист каже, що „principes et populus" жадають Коломана на короля і унії. Що розуміти під сим „principes"? Можна розуміти князів, можна й бояр. Можливо, що й якісь князї пактували в тій справі, могли се бути Ігоревичі, та скорше Романовичі. Бо хоч Андрій забирав Романовичам часть їх батьківщини, Галич, то за те запевняв їм другу половину, Володимир, і не переривав добрих зносин із ними: Лестко „поча имѣти любовъ велику ко князю Данилу и брату его Василку", а Пакослав, автор спишської угоди, „бѣ приятель Романовой и дѣтемъ ея"[1]). Тому можна би під „principes" розуміти окруженє Данила і Василька, яке добувши на стало Володимир, годило ся на відступленє Галича Уграм і на їх уніятські пляни. Та в сім місци під словом „principes" треба розуміти таки бояр[2]), з окрема ту їх частину, що утворила угорське сторонництво. Мабуть з ними годив ся дехто з висшого духовенства, яке в політиці нераз ішло з прихильними Уграм боярами рука в руку. Міщанство і народ ледви мали який голос у сій справі. На всякий випадок унія з задержанєм обряду не повинна була зустрінути ся з непереможними перепонами. Звісно, що в XIII в. цілий Схід хитав ся між унією і православієм, то тим більше ся склонність мусїла виступати серед висших і правлячих верств на Руси, особливо в Галичині[3]).

---

1) Ипат. с. 489. в. 10—11.

2) В тім самім листї Андрій угорських баронів називае — principes.

3) Дашкевич: Перв. унія. стор. 141 говорить: »быть можетъ въ Галичѣ вѣротерпимости было больше«.

Гідний уваги ще оден момент у листї короля Андрія, а то, що архиепископ Іван мав би заприсягнути й Коломана на вірність католицькій церкві; се значилоб, що він належатиме до того самого обряду, що й його піддані.

Проти сих плянів могли робити щось лиш бояри противні угорському панованю. Одначе під вражінєм окупації сидїли вони тихо, не зібравши ще достаточних сил. Так треба розуміти слова Андрія в листї до папи, де він перестерігає, щоби предложенє Галичан задля проволоки не зазнало перешкоди, що... із многих причин може стати ся... Сї причини лежали в тім, що опозиція могла в короткім часї зібрати свої сили.

Але слїдїм дальше! Папа приняв сей лист Андрія II радо; його бажаня привернути Русь до послуху Римови ще 1207 р. стали тепер, як видавало ся, близькими до здїйсненя. Справа та мусїла його заінтересувати живо, та на жаль не маємо про неї нїяких вісток аж до р. 1215. Не знаємо навіть декрету, яким папа поручив арх. Іванови помазати Коломана на галицького короля. Дуже можливо, що вперед відбуло ся помазанє Коломана на короля, десь при кінци 1214 р.[1]), а що тілько пізнїйше наложено йому корону (impositio dyadematis). Як виходить з листу Андрія десь під конець лїта 1215 р., то коронація ще не відбула ся, а годї припускати, щоби папа сею справою так повільно занимав ся. До того Андрій вже у першім своїм листї з 1214 р. просив папу виделєґувати архиепископа Івана, щоб помазав його сина на короля. Вкінци з листу, писаного королем перед самим собором, можна вивести, що помазанє вже відбуло ся а коронація ще нї[2]). Та хоч певних примірів подібного поступованя не знаходимо в середних віках[3]), то ся догадка дуже правдоподібна.

Досить, що коронація в Галичи відбула ся не ранше як у зимі 1215—6. Коломан осів в Галичи яко король, а археп. Іван відібрав від нього і Галичан присягу вірности для короля

---

[1]) Так думає прим. проф. Грушевський й угорський історик Калай. Опирають ся вони м. ин. на грамотї даній якомусь Дмитрови де стоїть: „cum etiam eundem sepedictum filium nostrum optento ex indulgentia sedis apostolice dyademate, illustrem regem Galiciae feliciter i n u n c t u m fecissemus inclite coronari (Mon. Hung. H. Dipl. VI, nr. 345).

[2]) В листї тім протиставить ся евентуальна будуча коронація помазаню „ut sicut unctionem regalem, ita et coronam a liberalitate vestra se recepisse gaudeat“... Mon. Hung. H. Dip. XI, № 227, Дод. ч. IV.

[3]) Проф. Абрагам думає, що се неможливе.

і папи, ґарантуючи зі свойого боку ненарушеність грецького обряду. Та незадовго стало ся в Галичи щось таке, що справу унії попсувало та скомпромітувало. В Галичи появив ся зненавиджений Бенедикт „антихрист", якого всї добре знали й він почав старі практики, яких далеким відгомоном є записка одного з пізнїйших лїтописних зводів: „Король угорскый посади сына своего въ Галичѣ, а епыскопа и попи изгна изъ церквы, а свои попи приведе латинскія на службу"[1]). Хоч автентичність сього тексту дуже непевна, то все таки в його справі може лежати якась стара лїтописна записка про діяльність Угрів на церковнім поли. Инша річ, чи се було справдешне латинщенє, чи лише приводженє до унії з задержанєм обряду. У традиції православних могли сї дві окремі справи помішати ся з собою[2]). Все таки важне, що місцеве жерело не знає про таке релїґійне переслїдуванє. В кождім разї не можна сказати, щоб таке поведенє було у програмі Риму, а навіть короля Андрія. Таким поступованєм король підкопував би лише ґрунт під своїм сином, а коли би був мав намір латинщити насильно українське населенє, був би не писав — як уже висше згадано — до папи подібного листу, що Українцї бажають лишити ся при своїм обрядї. Він був би радше сказав, що вони хотять приняти католицьку віру і латинський обряд.

Коротко кажучи, за невдачу церковної реформи в Галичинї падала вина в першій мірі на угорських емісарів. Становище папи було натомість бездоганне. Десь лїтом 1215 р. висилає папа свого післанця до Галичини, щоби повів уніятську акцію та головно, щоби спровадив українських епископів на IV лятеранський собор, що був скликаний на осїнь того року. Видко, довірє папи до арх. Івана захитало ся. Іван одержав був місію

---

[1]) Лїтопись т. зв. Воскресенська.

[2]) Татищев опер ся на сїй вістцї і ще більше розмалював її. У своїй історії Росії (том III., стор. 377) пише, що Андрій »привелъ зъ собою двухъ епископовъ папежскихъ, которые стали учить Галичанъ вѣрѣ папежской«; вкінци прогнали їх Галичани »за взятіе имъ двухъ церквей и поруганіе епископа галичкаго». Звідки він сю точну вістку взяв, не знати, мабуть із фантазії. — З сею справою вяже ся нерішене ще вповнї питанє про первісний характер давної галицької церкви св. Панталеймона, нин. костела св. Станислава. Коли одні (Захарієвич, Шараневич) думають, що се була латинська (угорська) церква з поч. XIII в., то Пеленський (Halicz) переконаний про її первісне призначенє для грецького обряду. Петрушевич кладе її початок на пізнїйші часи.

довершеня унії й до нього належало стягнути українських епископів на собор. Видко, що він вів лихо справу, коли Іннокентій рішив ся на сей крок. За тим свідчила би може й ся обставина, що вже в найблизшім листї Андрій нїчого не згадує про Івана, хоч він ще жив[1]).

Леґат папський прибув на Угорщину; до Галичини не було вже чого йти. Противна партія за той час зібрала свої сили і зробила свою акцію популярною, бо кличів до сього мала досить. Десь у лїтї 1215 р. вибухло в Галичи повстанє проти Угрів. В такий час Андрій очевидно не міг ввести до Галича посла, але відіслав назад до Риму. Заразом вислав своїх послів з новим листом[2]) до папи. Лист сей не має дати, та що згадує про собор як недалекий, то видно, що походить десь з лїта 1215 року, (собор був скликаний на 1 падолиста 1215[3]). Писаний він в дорозї, як Андрій з військом йшов до Галичини. Зачинає ся так: „Звісно, що в останнім часї нарід Галичини, зломивши присягу вірности, не лише відступив від свого короля, але також зібравши війско з дооколичних Русинів, обляг твердиню Галич, в якій перебував наш син з немногими; задля сього мусїли ми негайно удати ся в ті сторони, що се не лиш приневолило нас на якийсь час відложити постанову почтити ваше вітцївство, як се випадає, але навіть не могли ми ждати на наше війско“[4]). В дальшій части листу оправдує ся Андрій, длячого він не пустив папського посла на Україну, але відіслав його домів. Причиною були заворушеня в Галичи. Дальше так писав Андрій: „Тому, що з причини воєнної пори не можна було впровадити вашого післанця в се замішанє, відіслали його до вас, беручи на себе обовязок, як Бог удїлить

[1]) Іван сидїв на архиепископській столицї до 1222 р. Десь при кінцї 1222 р. помер, бо як виказують дипльомати угорські (Fejer III. 1) імя його стоїть до того часу на ріжних грамотах. В р. 1215 згадане його імя 2 рази, в р. 1216 3 рази, в р. 1217 12 разів і т. д. В перших днях 1223 року стоїть „Strigonensi sede vacante“.

[2]) Гл. Mon. Hung. H. Codex dipl. XI, № 227, Додат. ч. IV.

[3]) Hefele, Conciliengeschichte т. V, ст. 872.

[4]) „Licet novissime populus Galiciae fidelitatis sacramento deposito a rege suo non solum recesserit, verum etiam collecto circumiacentium Ruthenorum exercitu, castrum Galiciae, in quo filius noster cum paucis commorabatur obsederit; obquam ad partes illas adeo repenter compulsi sumus accedere, ut non solum honorandi, sicut decet, paternitatem vestram propositum ad tempus arctaremur abmittere, verum nec exercitum nostrum fas esset expectare“. Mon. Hung. H. Cod. dipl. XI, 227, Дод. ч. IV.

нам милосердя, прислати руських епископів на собор"[1]). Дальше просить Андрій папу прислати корону для Коломана: „Просимо вкінци вашу святість, щоби зволили ви як найскорше прислати через присутного післанця нашого повірника золоту корону відповідну королївській гідности, щоби (sc. син наш) міг похвалити ся, що як королївське помазанє, так й корону одержав від вашої щедрости та щоби через те зєднав собі більшу прихильність у своїх, а у сусїдів признанє вічного права до престола свого королївства"[2]). Закінчує просьбою, щоби папа завізвав Лестка на поміч — ad defensionem contra impugnatores — тому, що Галичани не лиш йому, але й папі зобовязали ся були до послуху.

Андрій прибув до Галича, утихомирив повстанє, одначе сам мусїв побачити, що пsecuredанованє Угрів у Галичинї вже не довге і непевне. Длятого забрав Коломана зі собою, не хотячи виставляти його на непевну долю. Папа корону прислав, та се не успокоїло Галичан, як Андрій в листї до папи сподївав ся. Подібно й на сусїдів не мало се такого впливу, як думав король. Сусїди глядїли скоса на утреваленє угорського володїня в Галичи. До того Андрій поріжнив ся з Лестком, забираючи йому західну Галичину. Ся обставина зробила становище Угрів ще більше непевним і вони опинили ся на вулканї. Папа й не думав Лестка завзивати до помочиУграм, бо видїв, що се справа чисто полїтична, в яку не хотїв мішати ся, тим більше що й Андрій не був зглядом Лестка без вини.

Від давна приготовуваний, від 13 цвітня 1213[3]) р. на 1 падолиста 1215 р. скликаний IV собор лятеранський відбув ся справдї величаво й численно. Запрошені були на нього епископи Сходу й Заходу[4]). Запрошеня вийшли осібно до держав[5]),

[1]) „unde, quia non expediebat et maxime propter discrimen belli cursorem vestrum in illum tumultum intruduci, ipsum ad vos remissimus assumentes, si Deus misericordiam nobiscum fecerit, onus transmittendi ad concilium episcopos Ruthenorum" (ibd.).

[2]) „supplicamus insuper sanctitati vestrae, quatenus coronam auream regiae dignitatis congruentem filio nostro conferre et per latorem praesentium fidelem nostrum in proximo transmittere dignemini, ut sicut unctionem regalem ita et coronam a liberalitate vestra se recepisse gaudeat et per hoc magis favoribilem se suis efficiat et convicinis regni sui perpetuam praetendat" (ibd.).

[3]) Hefele V, стор. 872.

[4]) Sacrosanta Concilia a Labbeo.... том XIII, Conc. oecum. Later IV.

[5]) Адресовані були: „Universis Christifidelibus per... (імя держави)... constitutis".

а осібно до епископатів поодиноких церковних провінцій[1]). Між східними вичислена провінція „Bulgariae et Blachiae“ і „Constantinopolitana“. Окремого запрошеня до галицько-володимирських епископів не стрічаємо в актах собору. Чи його взагалі не висилано й ужито тілько посередництва угорського короля — годі напевно сказати. З відкритого недавно спису учасників IV лятеранського собору[2]) довідуємо ся, що ніхто з українських епископів не був на соборі. Зате інтересна угорська репрезентація. Після декрету, яким скликувано собор, у кождій провінції могли оставати два епископи дома, инші мали їхати на собор; тимчасом — як можна ствердити з угорських і папських жерел, Андрій II просив папу звільнити від участи в соборі остригомського архиеп. Івана і кількох инших епископів, бо їм задумував віддати управу держави на час свого походу до св. Землї[3]). Проте архиеп. Іван був на соборі. Папа очевидно не позволив відтягнути ся від участи. Які були ще инші можливі причини — побіч названої — що арх. Іван бажав відтягнути ся від собору та длячого папа не згодив ся на просьбу кор. Андрія — годї напевно сказати; можемо тілько догадувати ся, що се справа руської церкви робила його присутність необхідною й що він тим способом виступав тут як свого роду заступник сеї церкви. Іннокентій III бажав може обговорити з ним особисто справу релїґійної унії, яка його дуже інтересувала, та евентуально пізнати, з яких причин ся справа стала на мертвій точці. Присутні на соборі польські епископи, особливо краківський Вінкентій Кадлубек, могли дати папі потрібні інформації. Деяку ролю могли тут грати й мотиви політичної натури (антаґонізм між Андрієм

---

1) Адреси були: „Archiepiscopis, episcopis... per... (імя провінції)... constitutis“.

2) Achilles Luchaires, Un document... Є се сухе вичислене учасників сього собору в XI ґрупах. На першім місци подані епископи безпосередно папі підлеглі і місійні (I і II ґрупа). Між місійними в II ґрупі знаходимо архиеп. пруського — de Livonia (сей архепископ відгравав опісля важну ролю в переговорах кн. Данила з Римом) та епископа de Hestia (пізнійше еп. Дорпату). В ґрупі X вичислені польські епископи: Gnesnensis archiep. (Кетлїч), Cracoviensis (Кадлубек), Vratislaviensis, Cujaviensis, Lupusensis. В XI ґрупі епископат угорський: Arch. Strigonensis (Іван), Agriensis, Geuriensis, Vesperniensis, Waticensis, arch. Colossensis, Waradiensis, Cenadiensis, arch. Spalatensis, Pharanus, Nonensis. Отже угорський епископат був дуже численно заступлений.

3) Fejér. III. 1, ст. 164.

і Лестком, який в сім часї виринув). По всій правдоподібности тут має свій початок нова фаза старань апостольської столиці привести галицько-володимирську державу до релїгійної єдности з Римом за посередництвом місійних архиепископів пруських, а не угорських або польських єрархів. Практика з епископатом угорським научила видко, що у епископату сусїдних держав більшу ролю грали в таких справах полїтичні інтереси, як релїгійно-церковні. Зате місійні архиепископи пруські могли бути від них ще найбільше свобідні.

На соборі справа східних християн була живо обговорювана. Бачимо се з ухвал собору[1]). Рішенє IV говорить „de superbia Graecorum[2]), V „de dignitate patriarcharum", та найважнїйшою для нас ухвала IX „de diversis ritibus in eadem fide[3]). Порядкувала вона на будуче відносини межи католицькою єрархією грецького обряду та латинниками сих дієцезій. Після сього рішеня в епархіях, де мішане населенє, що до обряду й мови, не може бути два епископи, тільки оден. Колиж покаже ся потреба, може сам епископ для другої части населеня іменувати вікарія, який знав би мову і обряд меншости. Одначе він цїлковито залежний від епископа дієцезії. Коли отже ся ухвала була де введена, то з одного боку людність латинського обряду мусїла підчинити ся юрисдикції униятського владики, з другого боку заходила можливість, що латинському епископови могло бути підчинене населенє східного обряду. Се принципі-

---

[1]) Sacrosancta Concilia l. c.

[2]) ibd. В сїй ухвалї говорить ся, як то Греки ненавидять латинян. Вівтарі на яких служили службу латинські священники, благословлять наново, дїти охрещені латинниками хрестять наново.

[3]) ibd. De diversis ritibus in eadem fide. Quoniam in plerisque partibus intra eandem civitatem atque diecesim permixti sunt populi diversarum linguarum habentes sub una fide varios ritus et mores, districte praecimus, ut pontifices huius civitatum sive diecesum provideant viros idoneos, qui secundum diversitatem rituum et linguarum divina officia illis celebrent et ecclesiastica sacramenta eis ministrent instruendo eos pariter verbo et exemplo. Prohibemus autem omnino, ne una eademque civitas sive diecesis diversos pontifices habeat, tamquam unum corpus, diversa capita quasi monstrum. Sed si propter praedictas causas urgens necessitas postulaverit, pontifex loci catholicum praesulem nationibus illis conformem provida deliberatione constituat sibi vicarium in praedictis, qui ei per omnia sit oboediens et subiectus". Задля ваги сього рішеня навели ми його в цїлости.

яльне уладненє адміністраційно-правного відношеня між латиньским і грецьким обрядом католицької церкви було порішене між иншим і з огляду на задуману унїю в Галичинї. Колиб ся реформа була переведена у нас практично в XIII в. й колиб вона була удержала ся, то малаб вона величезне значінє для національно-полїтичного і культурного розвитку нашого народу. Важний сей собор замкнено 30 падолиста 1215 р. Іван остригомський повернув на Угорщину і жив ще кілька лїт та справою релїґійної унїї в Галичинї він більше не займав ся. Та вернїм назад до полїтичних справ.

Успокоєнє Галичини, що припадає десь на конець 1215 року, не помогло справі унїї нївчім. В рр. 1216 до 1219, (в сїм роцї прогнано Угрів) нема найменшої згадки про неї. Унїя і Угри втратили видко й тих прихильників, яких мали дотепер. Богато бояр, а може й висше духовенство, які не стояли самою тілько протекцією Угрів, не хотїли втратити у своєї суспільности всякого впливу та мусїли перестати підпирати панованє тих, що правили тілько брутальним насильством. При Уграх зістають лиш ті, що мали якісь з'обовязаня, як уряди і т. д. Вони також не тикають справи унїї, бо своїми особами могли лиш аґітувати проти неї. Року 1217 вибрав ся Андрій у св. Землю. За той час запанував на Угорщинї цїлковитий розлад так, що угорська залога в Галичи не могла вже числити на поміч з Угорщини. Коли лиш розійшла ся вістка, що Мстислав йде на Галич, Бенедикт лишив Галичину, а разом з ним подалось за Карпати богато бояр з угрофільської партії, як Судислав і инші.

Збираючи все разом, бачимо, що перша церковна унїя в Галичинї, була історичною ефемеридою. Уродженє і смерть припадають майже на той самий день, дарма що обставини — здавалось — були дуже корисні для житя і розвитку. Все таки остає певним, що релїґійна унїя галицької України з Римом була в сїм часї фактом. Була то перша унїя на галицькій земли.

В тім самім часї (1216) закінчив житє й папа Іннокентій III, творець ідеї релїґійної унїї східних христіян із західними при задержаню власного обряду. Він був перший, що після роздїлу церков (1054) підніс ідею релїґійної унїї. Як його унїятська дїяльність, так і рішеня IV лятеранського собору свідчать найлїпше, як влучно він сю справу розумів. Він є до певного степеня також граничним стовпом в пониманю ідеї єдности церкви. Після його смерти знов на якийсь час вертають сї нещасні зма-

ганя накинути східним християнам латинство; та вони були вже з гори все засуджені на невдачу.

IV.

Католицька пропаганда Домініканців на Україні.

В 1219 р. осів у Галичи Мстислав. Що правда осідають Угри ще 1221 р. переходово в Галичи, а в рр. 1222—1227 в західній Галичині, та в тих часах не маємо жадних слідів якихсь уніятських старань. До сього діла Угри були вже неспосібні. В тім часї появляє ся на українських землях новий чинник, що мав підготовляти ґрунт під церковну злуку; був се новозатверджений чин Домініканців. Вони своєю працею обнимають щораз більше українських земель; межи рр. 1222—1227 появляють ся на Україні та доходять аж до Києва[1]).

Праця Домініканців була вельми інтензивна та ідейна. Вони поставили собі дві цїли: утвердити в католицтві розкинених латинників по містах України, які вже зачали підпадати під вплив грецької віри, та підготовити католицьку пропаґанду в обох формах, латинства і унії. Релїґійне житє латинян у сїм часї на українських землях позіставляло богато до бажаня. Латинський клир був у занепадї й компромітував католицтво в очах Русинів. Наслїдок був такий, що підчинені йому вірні підпали вже були під вплив автохтонної церкви до того степеня, що зачали відказувати послуху папі. Сей стан стверджує папа Григорій IX в буллї до пріора польської провінції Домініканців з дня 12 мая 1232 р[2]). Він поручає вислати двох братів з чину на Русь, щоби розслїдили положенє латинян у тих краях, бо там є — quamplures ecclesiae Latinorum pastorem aliquem non habentes; що більше вони вже навіть — venire ad oboedientiam sedis apostolicae contradicunt[3]). В сїм часї могли Домініканцї

---

[1]) Деякі російські історики думають, що їх поява на Україні дещо пізнїйша. Дашкевичъ, Пер. Унія, ст. 138: »На основаніи папскихъ буллъ можно сказать только, что около 1231 г. Доминикане проникли на Русь«.

[2]) Akta grodz. VII, 1, Додат. ч. VIII.

[3]) Дашкевичъ, о. с. стор. 139 думає, що се були ті збігцї, що гнетені польськими князями утїкали на Русь. Про них писав папа Григорій IX під конець лютого 1232 до арх. ґнезненського: „cum tam

похвалити ся більшим успіхом, хиба в напрямі з'органїзованя кольоністів латинників[1]); зате католицька пропаганда не мала ще тепер більших успіхів.

На той час випадають якісь зносини римської курії з незнаними нам близше князями на Руси. Під 1227 р. знаходимо лист папи Гонорія III до всїх князїв Руси.[1]) В листї говорить ся, що їх (себто князїв) посли прибули до (Вільгельма) мутиненського епископа і папського леґата на Прусію, Ливонїю і сусїдні краї[3]) та заявили йому охоту покинути ложну віру і злучити ся з католицькою церквою. Тепер папа питає їх, чи готові вони відповідно обучені леґатом приняти католицтво та щоби донесли про се через своїх послів. Історики[4]) российської церкви думають, що тут мова про московських князїв, та що в дїйсности такого посольства не було, тому папський лист опертий на ложи.

Про яких князїв тут справдї мова, годї напевно ствердити; та деякі ознаки кажуть догадувати ся, що згадані тут инші князї Руси, а не північні. Титулятура — rex Russiae, reges Russiae — в сїм часї не уживаєть ся в листах до великоруських князїв. Приміром в 1247 р. титулує папа в. князя суздальського — dux Susdaliensis[5]), мимо того, що в тім самім часї Данила і Василька титулує — reges Russiae. Ще менше можна з так легким серцем знехтувати зміст самого листу, як се зробив автор історії руської церкви. Лист адресований до всїх князїв Руси. Таке ґреміяльне посольство всїх князїв Руси до папи безперечно виключене, хочби вже й з тої причини, що як у укра-

iniquam et inauditam pati non valeant servitutem ad perfidiam Ruthenorum et Pruthenorum transeunt cohabitatione fidelium derelicta". H. Rus. M. XXXV, Додат. ч. X.

[1]) Дашкевичъ, о. с. стор. 140 думає, що вже тодї були на Українї латинські приходи.

[2]) H. Rus. M. XXI, Дод. ч. V: „sicut audivimus nuntii vestri, ad . . . episcopum Mutinensem Apostolicae Sedis legatum a latere nostro — transmissi, eum humiliter rogaverunt, ut partes vestras personaliter visitaret, quia . . . parati estis omnes errores penitus abnegare . . . Per vos itaque certificari volentes, an velitis habere ab Ecclesia Romana legatum . . . . . Universitatem vestram rogamus . . . . quatenus super hoc voluntatem vestram nobis per litteras et fideles nuntios intimetis".

[3]) Папа іменував мутиненського епископа Вільгельма леґатом на Прусію і сусїдні краї ще 1224 р. мабуть тому, що місцевий епископ за мало розвивав місіонарську дїяльність. (Preuss. Urk. nr. 53).

[4]) Голубинскій, о. с. I. 1. [5]) H. Rus. M. LXXVIII.

їнських, так у північних князїв не було нїколи солїдарности навіть у найживотнїйших справах цїлої Руси, а не то в таких як релїгійна унїя, де ріжниця гадок була неминуча. Конець листу: „Через вас отже хочемо довідати ся, чи хочете леґата від римської церкви" — велить догадувати ся, що папа сам сумнївав ся в таку однодушну заяву руських князїв і не дуже вірив донесеням свого леґата. До того еп. Вільгельм нїчого в сїй справі ще не робив, хоч як папський леґат міг й на власну руку поробити якісь кроки в справі унїї, а до папи віднести ся з конкретними предложенями. Міг він се зробити тим скорше, що недавно (9 сїчня 1225 р.) одержав був від папи особлившу власть голосити між невірними слово Боже та ставляти в новонавернених землях епископів[1]). Правдоподібно хтось із князїв навязав зносини з папським леґатом, та під тим крила ся якась инша цїль, нам близше незнана прим. старанє Вільгельма видобути собі право леґації й на Русь[2]), ривалїзація між леґатом і місцевим епископом[3]) і т. д.

В найблизших роках маємо знов слїди зносин апостольської столицї з якимсь князем Руси. Під 1231 р. маємо лист папи Григорія IX адресований — illustri regi Russiae[4]) — до „володаря христіянського, тілько відданого звичаям і обрядови Греків та Русинів", який — по реляції пруського епископа — бажає підчинити ся апостольській столици. Приймаючи се до прихильної відомости, закликає його папа, щоби „приймив і виповняв обряд і звичаї латинських христіян".

---

[1]) Preus. Urk. nr., 55.

[2]) З пруських желел можна вичитати про якийсь спір о леґацію в сих краях. Компетенцію леґата Вільгельма на якийсь час завішено, потім привернено, а навіть розширено 1234 р. (Preus. Urk. nr., 106, 109).

[3]) Між леґатом Вільгельмом і місцевим епископом Христіяном можна доглянути певну ривалїзацію; видно се з того, що справою місій від прибутя леґата в Прусію занимають ся оба, але кождий осібно і на переміну доносять до Риму про свої успіхи. (H. Rus. M. XXXI і Preus. Urk. nr., 86, 95).

[4]) H. Rus. M. XXXIII: »... Episcopo Pruthenorum referente te intellexerimus esse principem christianum, sed observantem Graecorum ac Rutenorum mores et ritus, ac facientem in regno tuo ab aliis observari. Divina tamen gratia inspirante volentem accedere ad devotionem et oboedientiam apostolicae sedis et nostram..... Serenitatem tuam monemus et hortamur in Domino, quatinus sanam doctrinam non abnuens venerabiliter amplexari ritus et mores, christianorum latinorum devote suscipias et observes". Preuss. Urk. № 86, Додат. ч. VI.

Опираючи ся на непевних пізнійших копіях принимають російські історики[1], що лист був адресований до Юрія Всеволодовича, князя Володимира над Клязмою, з нагоди успіхів домініканської місії в Києві. Та ся догадка зовсім хитка[2]) й можна припускати, що тут мова про иншого князя. Політичні обставини тих часів промовляють за тим, що тим „королем Руси" міг бути й Данило. Інформатором папи — як читаємо в листі — був сим разом місцевий пруський епископ Христіян, якого епархія лежала на території Конрада мазовецького, що жив з Данилом у близьких, навіть дружних відносинах. До сього епископа свого доброго союзника міг мати Данило найбільше довіря з усїх латинських єрархів. Початок уніятської діяльности місійних пруських епископів на Руси був мабуть у звязи з IV лятеранським собором, на якім епископ Христіян був присутний[3]). Одначе практична діяльність на сїм поли могла проявити ся що тілько пізнійше, коли пасивні доси в галицькій справі Романовичі вдали ся в боротьбу з угорськими плянами на Галичину. Тодї то міг Данило шукати контакту з католицьким епископом свого доброго союзника. Слушно підносить дехто, що і хвилеве занятє Галича 1230 р. збудило в курії перед Данилом респект. Можливо отже, що Григорій IX хотїв використати сей успіх Данила й старав ся довести до унії при помочи автохтонного князя, якого співділанє в сїм ділї могло мати тревалий успіх. Коли наша догадка правдива, то в р. 1231 малиб ми дальший етап у старанях апостольської столиці приєднати галицько-волинську Україну до релїгійної звязи з Римом.

У згаданім листї маємо оден вельми характеристичний момент. Папа жадає, щоби сей „король Руси" приняв латинство — ritus et mores christianorum latinorum suscipias — хоч з першої частини листу виходило би радше, що адресат бажав би остати в своїм обряді, а лиш підчинити ся папі — accedere ad devotionem et oboedientiam apostolicae sedis. Свідчить се про те, що в римській курії, по смерти Іннокентія III погляди на спосіб і форму злуки церков основно змінили ся.

Нові методи обєднуваня східних християн проявляли ся за понтифікату Григорія IX не тілько в його листах, але також у цілій

---

[1]) Голубинскій, о. с. I, 1.

[2]) Річ у сїм, що в ориґінальних реґестах лист сей не має імени адресата (гл. Les Registres de Grégoire IX, стор. 433, nr. 684 „Illustri Regi Russie"). Імя Юрія й воно появило ся мабуть наслїдком недокладного відчитаня.

[3]) Abraham, o. c. стор. 106—107.

низці церковних розпорядків та — що найголовнійше — в місіонарській діяльности Домініканців. Рівночасно з тим появляють ся на Руси перші певні ознаки ворожнечі та перші конфлікти між латинниками і православною людностю. Численні конституції папів забороняють входити в союзи, угоди[1]) та подружа[2]) з населенєм грецької віри, а Полякам заборонено покликувати українських князів на поміч[3]). Хоч діяльність Домініканців зазнавала як найбільш печаливої опіки зі сторони папства[4]), місія їх у Києві не удержала ся. Між кольоністами-латинянами ожила під впливом праці Домініканців ревність католицька, наступила консолїдація, та вона зачала переходити в аґресивність. На переломі 1233—4 року заострили ся в Києві відносини між місцевими князями й народом з одного боку, та латинниками і монахами Домініканцями з другого боку до того степеня, що братів Проповідників з Києва прогнано[5]). Відгомоном сих подій є листи римського папи до Ульриха, його братів та инших Німців-латинян в Києві з 1234 р.[6]). Зміст сих листів особливо знаменний, коли його порівнаємо з буллею з 12 мая 1232 р. У згаданих листах бере папа київських латинян в особливу опіку тому, що вони мимо переслїдовань і прикростий держать ся твердо своєї віри. Реакція в Києві зазначила ся не лиш рухом з гори — прогнанєм домініканського конвенту, але і з долини, заворушенями між українським населенєм. Яка була сьому причина, не маємо слідів в жерелах. Певне тілько, що на київськім ґрунті стрінула ся аґресивна праця Домініканців з діяльностию грецького духовенства та висланників царгородського патріярха, що все ще

---

[1]) H. Rus. M. XXVIII папська булля з р. 1231, Додат. ч. VII.

[2]) ibd. XXXIV. з 1232 року. Яко причину подае папа, що православні „in contemptum fidei christianae secundum ritum ipsorum denuo baptizari faciunt et eorum errores dampnabiliter observare". Гляди також Theiner, M. Pol. XLIV, Додат. ч. IX.

[3]) H. Rus. M. XXXVI з р. 1232, Додат. ч. XI.

[4]) ibd. XXXVIII з р. 1232. Домінїканції на українських землях дістають широкі привілеї.

[5]) Причиною мало бути се, що київський князь Володимир Рюрикович настрашив ся їх успіхів.

[6]) Theiner, M. Pol., LV—LVI, H. Rus. M. XXXIX, Додат. ч. XIII— В листї папа бере їх під опіку тому, що як каже: „zelo fidei ac devotionis accensi vos murum defensionis opponatis in Rusciae partibus pro cultu divini nominis ampliando et occasione huiusmodi a persecutoribus fidei christianae, qui vobis assiduas ponunt insidias saepius molestati dampna sustinueritis et rapinas".

резидував у Никеї і з несупокоєм глядів на успіхи Домінїканців. Рухи між народом, се певно проява сеї православної реакції, якій латинїзаторські забіги латинських монахів давали агітаційний матеріял у руки. Сциссії сї не перенесли ся на галицьку Україну, де впливи патріярха були менші, а й віротерпимість більша. В р. 1238 повстає в Галичи конвент Домінїканів[1]). Прогнані з Києва знайшли вони тут пристановище, підготовляючи для католицтва прихильність Романовичів[2]) і їх боярства.

З тими подіями вяже ся справа повстаня першого латинського епископства на Руси. Та ся справа не належить властиво до нашої теми, якої цїлию є зібрати всї нитки уніятських змагань у західній Україні, а не слїдити ширенє католицтва в формі латинства, кольонїзуючого західно-українські землї ще в сїм часї дуже незначно та льояльно. Длятого сю справу перейдемо лиш побіжно. Повстанє опатівського епископства як латинського епископства руського (Ruthenorum) кладуть на рік 1232—3[3]). Першим епископом був Цистерс Ґерард. Десь перед 1240 р. юрисдикцію сього епископства переняв любушський епископ на Шлеску, що папа потвердив буллею з р. 1257[4]).

Інтересне питанє, для кого була ся епископія ериґована. Загал істориків є переконаня, що основано його для латинників на землях Руси[5]), та деякі припускають, що для місцевих Укра-

---

1) Длуґош, Hist. під р. 1238.

2) Прихильність Романовичів до католицтва можна ствердити. Особливо Василько симпатизував із західними течіями. Виходить се як із опису пожорожи Пляна Карпінї (про се низше), так і Домінїканина Ришарда Угрина. Сей, повертаючи зі своєї виправи для відшуканя первісних осель Мадярів, зайшов до племени Мордвинів, про яких пише: „isti a prophetis suis accipientes, quod esse debeant Christiani, miserant ad ducem magnae Sondomeriae, quae est terra Ruthenorum illis vicina, quod eis mitteret sacerdotem, qui eis baptismum conferret. Qui respondit non meum est hoc facere, sed papae Romani, prope enim est tempus, quod omnes fidem ecclesiae Romanae debemus suscipere et eius oboedientiae subiugari. (Rerum Hung. Mon. Arp. 1849, Script. ст. 254). Abraham o. c. стор. 112 думає, що тут мова про Василька князя Lodomeriae а не Sondomeriae. Характеристично, що оповіданє се вдечім схоже з посольством Володимира розказаним у первоначальній лїтописи.

3) Abraham, o. c. стор. 110; Дашкевич (о. с. 141—2) як terminus, non ante quem ставить 12 мая 1234 р.

4) Theiner, Mon. Pol. CXLIV і H. Rus. M. XCIV, Дод ч. XXXIX.

5) Прим. Abraham, Дашкевич. Арґументація Дашкевича позіставляє дещо до бажаня, хоч у вислїдї мабуть правдива. Він каже, що не

їнців[1]), опираючи ся дослівно на словах великопольської хроніки (cap. 61.), що „abbas Gerardus Ruthenorum episcopus pro catholicis ibi degentibus de novo fuerat creatus“. Сучасна орґанізація католицької єрархії виключає національних епископів; супроти сього першу гадку треба назвати певною. Около 1238-го року латинська епископія на Руси перенесла ся ще більше на захід, хоч для успішнїйшої її діяльности повинно було стати ся якраз противно; юрисдикцію опатівського епископа перенесено на любушського. Мабуть сей факт треба звязати або з появою Татарви, або що Русь стала тереном юрисдикції якоїсь иншої єрархії. До того в сорокових роках не маємо жадних слідів, щоби любушські епископи виконували свою юрисдикцію, з сего можна би вносити, що її фактично знесено, бо супроти повстаня унії і католицької єрархії грецького обряду в галицько-волинській державі латинське епископство на Руси згідно з рішенями останного лятеранського собору, стало безпредметовим. За тою гадкою промовляло би ще й се, що папа потвердив любушському епископови право до юрисдикції на Руси якраз у сїм часї (майже що до дня), як упала унія Данила.

Період між понтифікатами обох Іннокентіїв (1214—1243) під зглядом відношеня римської курії до східних християн ріжнить ся засадничо від часу, що його попередив і по нїм наступив. На справу церковної злуки тепер узяв верх погляд, що лїпше ширити католицтво в формі латинства, чим старати ся злучити грецьких християн із католицькою церквою полишаючи їм їх східний обряд. Понтифікат Григорія IX був у тім напрямі характеристичний. Мабуть й не треба доказувати, що сей спосіб розвязаня сеї справи був зовсїм невмістний і безуспішний. Новим, аґресивним пропаґаторам удало ся піднести релїґійне житє латинян на Україні, може й зєднали собі одну, другу одиницю, та на загал сей спосіб пропаґанди витворював тілько воєнний стан між обома сторонами, що доводив вже в перших початках до таких подїй, як в 1233/4 р. на київськім ґрунтї.

могло воно бути для католиків Українців, хиба були се уніяти. Та в тім часї орґанїзація католицької ерархії і для тих не знала осібного епископа, лиш вікарія (гл. IX. рішене IV соб. лятер., „de diversis ritibus in eadem fide“).

[1]) Грушевський, о. с. стор. 321.

V.

Український архиеп. Петро на І лїонськім соборі 1245 р.

Татарська навала, що залила цїлу східну Европу і спинила ся аж на перших краях західної, розбудила почутє спільности інтересів цїлого християнства, східного і західного. Сей інтерес лежав у зломаню сили Орди. На чолї протитатарського руху стає Петрова столиця. Перший лїонський собор скликаний на 27 червня 1245[1]) р. мав на порядку між иншими також справу татарську. Вислїдом дискусії над сею точкою собору було рішенє „de Tartaris“[2]), яке освітлює нам, що в сїй справі уважав римський престіл солїдарне співдїланє навіть із незєдиненою Русию необхідним. У згаданій ухвалї собору говорить ся, що Татари бажають знищити християнський рід, а вже й тепер сильно знищили Польщу, Русь й Угорщину. Цїль їх є — „позбавити світ людий.... й викорінити християнську віру“. Як оборонні способи ухвалено побудувати на головних шляхах укріплені місця й доносити папі про всякі рухи Татар. Відпис сього декрету рішено переслати

---

[1]) З Польщі не було на соборі мабуть нікого, з Угорщини напевно нікого. Hefele V, стор. 1106 і M. Ger. Scrip. XXVIII, ст. 257, Matthei Parisiensis, Chronica Maiora: „Verumtamen de regno Hungariae, quae pro multa sui parte per Tartaros est vastata nulli convenire potuerunt“. Зі східних народів запрошено на собор тільки Болгар. Перед собором під конець марта 1245 р. вислав папа лист до болгарського короля Коломана, завзивав його до унії і запрошував на собор. Гл. Fejér IV. 1, ст. 365. і Mon. Hung. H. Dipl. VII лист 109. До инших християн Сходу появила ся тільки папська булля з 25 марта 1245.

[2]) „Sane Tartarorum gens impia christianum populum subiugare sibi vel potius perimere appetens collectis iam dudum suarum viribus nationum Poloniam, Rusciam, Hungariam aliasque christianorum regiones ingressa, sic in eas depopulatrix insaevit, ut gladio eius nec aetati parcente nec sexui..... sicque orbato — quod absit — fidelibus orbe, fides exorbitet. Ideoque sacrosancto saudente concilio universitatem vestram monemus .... mandantes, quatenus viam et aditus, unde in terram nostram gens ipsa posset ingredi..... illos fossaris et muris seu aliis aedificiis..... totaliter praemunire curetis.... Sed prius apostolicae sedis suus denuntiari possit adventus“. Папа зобовязав ся сю акцію грошево попирати. Декрет кінчив ся заміткою: „et nihilominus super his aliis Christifidelibus, per quorum partes habere aditum gens praedicta, litteras praesentibus similes destinamus“. Sac. Conc. XIV, Conc. gen. Lug. I, decretum XVI.

всім народам, через котрих край могли би іти Татари. Такий відпис мусів бути висланий й на Україну, бо між християнськими народами навіщеними Татарвою вичислена в декреті й Русь. Вислано його певно на руки Данила, наймогучійшого українського князя.

Що Захід звернув тоді бачну увагу й на українські землї — мимо сильно напнятих відносин із грецьким Сходом[1]) — вплинула на се незвичайна цікава подія, що між иншими учасниками собору знайшов ся також якийсь руський владика Петро. Його загадочна постать звернула на себе увагу всїх зібраних. Не знав він жадної тоді на соборі уживаної мови і з папою говорив через товмача. З владицтва прогнали його Татари; на соборі шукав він поради й помочи. Він оповідав дуже докладно про Татар, про їх прихід і знищенє Руси, про їх віру, звичаї, наміри та відносини до християн. Інформації руського владики дали товчок не лиш для собору до відповідних ухвал у татарській справі, але також служили папі як вказівки в дальшій праці у східній Европі.

Хто був сей владика Петро та на скілько його побут на соборі можна вязати з дальшими церковно-полїтичними подіями на Україні? Не знаємо, щоби хто з сучасних епископів Руси носив імя Петра. З поміж владик галицько-володимирської держави незвісне нам лиш імя перемиського владики, про якого галицько-волинська лїтопись згадує, та без імени[2]). Вістку про арх. Петра подають нам тільки дві анґлїйські хронїки, Буртонська та хронїка Матвія (Париса) Париського. З браку инших близших нам жерел[3]) будемо старати ся з сих двох чужих хронїк видобути се, що тільки дасть ся. З Буртонських анналів[4]) довідуємо ся, що арх. Петро був владикою на Руси, греко-словянського обряду. Не знав він жадної з трох біблїйних мов (грецька,

[1]) Sac. Conc. XIV, Conc. gen. Lug. I, decretum XIV: „de subsidio imperatori Constantinopolitano“ (про поміч латинському цїсареви Бальдуїнови проти грецького Ватацеса).

[2]) Ипат. с. 793, в. 25—26: »и владыцѣ Перемишльскому коромолующе с нимъ«.

[3]) Брак близших жерел можна пояснити тим, що нїкого з сусїдних католицьких держав не було на соборі.

[4]) M. Ger. Scrip. XXVII, стор. 474—5. Ex Annalibus Burtonensibus під р. 1245 „Examinatio facta de Tartaris apud Lugdunum per dominum papam. Inter ceteros mundi prelatos venit ad concilium apud Lugdunum archiepiscopus Ruthenus nomine Petrus, qui prout quidam asserebant de concilio venientes, neque Latinam neque Grecam neque

латинська, еврейська), тільки славянську. З сього виходить, що й родом був він із Руси. Папа з тої причини сумнївав ся про його богословське образоване і казав йому викладати евангеліє.

Характеристичне, що обі хроніки згідно на кількох місцях називають владику Петра архиепископом, який правив службу між епископами. Якіж маємо в сім часї владицтва на Руси, що могли себе звати архиепископствами? Таких владицтв є чотири: київська катедра, новгородська, переяславська і мабуть тмутороканська. Перша в сім часї була порожна; а й з инших обставин знаємо, що се не міг бути номінат-митрополит Кирило. Дальше митрополита Кирила Татари з його катедри не прогнали, бо він ще на митрополичім столї й не сидїв. Владика Петро не був також архиепископом Новгороду. Матвій Париський[1]) згадує, що наш епископ був викинений — exterminatus — з своєї столицї та шукав помочи і розради на заходї;[2]) за те в Новгородї Татар зовсїм не було[3]). З другого боку знаємо, що в Новгородї сидїв

Hebraicam novit linquam et tamen per interpretem peroptime coram domino papa exposuit evangelium. Ipse etiam seorsim vocatus cum domino papa ceterisque prelatis in divinis sacris vestibus indutus, sed non eo modo quo ipsi, divinorum assistebat celebrationi. Requisitus Petrus archiepiscopus de Russia super factis Tartarorum, primo de origine, secundo de modo credendi..... septimo de intentione, octavo de observantia federis, nono de nuntiorum receptione respondit sic:...... Provincias vero ipsum recipientes devastaverunt, inter quas pro magna parte devastata est Russia iam sunt XXVI anni elapsi..... De intentione respondit: Quod intendunt totum mundum sibi subiugare..... sic in presenti ipsorum depopulatione purgabit ipsum mundum per vastationem gladii. Item credunt se habituros dudum congressum cum Romanis et aliis Latinis et est ambiguum, utrum vincant an vincantur...... De nuntiorum receptione respondit: Quod benigne eos admittunt, expediunt et remittunt".

[1]) Matthaeus Parisiensis: Chronica magna. London 1877, т. IV, стор. 386: „Quidam archiepiscopus de Ruscia Petrus nomine vir, ut aestimari potuit fide dignus a Tartaris exterminatus ut archiepiscopatu suo immo ab ipso regno fugiens et effugatus ad partes se transtulit cisalpinas consilium et auxilium et de sua tribulatione consolationem adepturus si sibi dante Deo Ecclesia Romana et principum clemens forte gratia subveniret. Requisitus igitur de conversatione ipsorum Tartarorum, quam expertus est inquisitoribus sic respondit....... inter quas pro magna parte devastata est Ruscia iam sunt viginti et sex anni". (За Петрушевичом, Изв. стор. 54).

[2]) Зі слів Матвія Париського відносить ся враження, що катедра владики Петра ще в часї собору була під Татарами.

[3]) Пол. Соб. лѣт. III, стор. 52, Новгор. лѣт. первая під р. 6746 згадує, що Татари дійшли тільки до 100 верстов від Новгороду.

тоді арх. Спиридіон десь між рр. 1230—1250[1]). Не був арх. Петро і владикою старої переяславської митрополії. Галицько-волинська літопись оповідає, що переяславського владику Семеона вбили Монголи[2]); а густинська додає, що сей епископ Семеон був послідним владикою на переяславській катедрі, девятим з ряду[3]). Записка густинської літописи виключає можливість, що по смерти еп. Семеона вибрано для Переяслава нового владику подібно як для Києва митрополита Кирила. Тмутороканська епархія лежала властиво вже поза тогочасною українською територією і підлягала як автокефальна архиепископія безпосередно царгородському патріярхови. Та мимо сього від XI в. опанував сю далеку землю з над берегів Азовського моря український вплив як на політичнім, так і церковнім полі. Десь під конець XI в. засів на сій катедрі навіть Українець, печерський монах Николай. На якийсь час політична залежність Тмутороканя від України наслідком появи степових кочовиків устала. Та коли під конець XII і на початку XIII віку богато Половців принявши християнство улягло впливови української культури, тмутороканська область увійшла мабуть знов у сферу культурного впливу України. Підчас першого набігу Татарви, що сунула ся через Кавказ у північно-західнім напрямі, тмутороканська земля була залита Монголами. Сим разом Орда уступила та гроза нового заливу все була аж до Батиєвого походу. Та чи можемо сказати, що арх. Петро був владикою Тмутороканя? Богато обставин згаданих у західних хроніках можна віднести лиш до сеї столиці як приміром, що Русь нищить Орда вже 26 літ та що

---

[1]) Пол. Соб. лѣт. III, стор. 181. Роспись или краткіи лѣтописець Новгор. владыкъ, лѣто 6738 (1230) »Поставленъ бысть архіепископъ Новугороду Спиридонъ оть митрополита Кирила и бысть 20 лѣтъ, и преставися....« Около 1250 року знов занотоване поставлене його наслідника арх. Далмата. Святив його митрополит Кирило з Галичини. Гл. Пол. Соб. лѣт. I, стор. 202, Лавр. літ. під р. 6759, а також ib. III. стор. 54, Новг. лѣт. перв. під рр. 6751 і 6757 та стор. 202, Нов. літ. трет.

[2]) Ипат. с. 781—2. »оттуда же (з половецької землї) поча посылати (Батий) на гради Руськые и взять градъ Переяславль копьемъ, изби вся и церковъ архангела Михаила скруши.... и епископа преподобнаго Семеона убиша«.

[3]) Пол. Соб. лѣт. II (перше вид.) Густ. лѣт. с. 338, під р. 6747: »Батый паки посла Татарь на Рускую землю: и во первихъ прійдоша ко Переяславлю, и взяша его и люди въ немъ изсѣкоша а градъ запалиша.... Убиша же ту и Семеона епископа, и оттолѣ не бысть епископа въ Переяславли даже и до сего дне.«

владика Петро зазнав сам татарського лихолїтя і т. д. З другого боку історія тмутороканської катедри під конець XII і на початку XIII віку така неясна, що напевно не знаємо навіть, чи в сїм часї те владицтво ще істнувало. В IX і X віцї тмутороканська епархія була суфраґанним владицтвом митрополії *Δόρος* (*Δωρας*), що лежала десь на Кримі[1]). В катальоґах — *νέα τακτικά* — царгородського патріярха з XI в., занимає тмутороканська епархія сорокове місце в ряді архиепископств підлеглих просто патріярхови під назвою *τὰ Μέτραχα*[2]) (після инших варіянтів *Ταμάταρχα, τὰ Μάταρχα* і *τὰ Μάτραχα*[3]). Деякі історики думають, що тмутороканська епархія перестала істнувати в XII в. разом із князївством. Та хоч ще під конець XII в. Тмуторокань є визначним торговельним містом та столицею грецьких посїлостий над Азовським і Чорним морем[4]), не маємо жадних вказівок, щоби тут істнувала ще тодї архиепископська столиця[5]).

Коли не знаходимо владики Петра на ніякім архиепископськім престолї Руси, можнаб його шукати між владиками визначних тодї полїтичних центрів Руси, що могли себе титулувати архиепископами як Галича, Володимира і Перемишля. Імя перемиського владики нам незвісне, за те знаємо його як завзятого угрофіла, що около 1242 р. разом з угорськими наїздниками утїк на Угорщину. Та побут перемиського владики на соборі майже виключений. Там міг його вислати хиба угорський король зі своїм епископатом, за те з Угорщини на соборі не було нікого. Не був Петро й владикою Володимира, бо імя та історія сього епископа нам знана. Деяку правдоподібність мала би за собою гадка, що се був владика Галича, наслїдник угорського сторонника, еп. Артемія, що також 1241 р. подав ся з угорською залогою за Карпати. По повороті до вітчини взяв ся Данило також і до відновленя церкви. Він не лиш усунув всяких узурпаторів до

---

1) C. de Boor, Nachträge, XIV стор. 589.

2) Gelzer, Bistümerverzeichnisse, I стор. 253. „Αἱ ὑποκείμενα μητροπόλεις καὶ ἀρχιεπισκοπαὶ τῷ θρόνῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως".

3) C. de Boor, Nachträge, XII стор. 318—9.

4) Цїсар Ісаак Ангел в 1192 р. потверджуючи Ґенуенцям торговельні привилеї каже, що будуть стояти всюди під опікою цїсаря „ἐν πάσαις ταῖς ὁπουδήποτε χώραις τῆς βασιλείας μου ἄνευ τῆς Ῥωσίας καὶ τῶν Ματράχων". Miklosich et Müller, Acta III, стор. 35.

5) В другій четвертинї XIV в. султан Єгипту Нассір титулує грецького цїсара Андроніка III королем „τὸν αὐθέντη τῆς Ῥωσίας". Regel, Analecta, стор. 58. Про Тмуторокань не згадує ся, хоч під сею фразою мабуть треба розуміти головно тмутороканську область.

київської катедри, але вибрав нового митрополита. Те саме мусїв він ще скорше зробити й в Галичи, який по прогнаню Угрів зістав без владики. Нововибраним епископом міг бути наш арх. Петро, учасник собору[1]).

Хронїка Матвія Париського оповідає, що руський владика шукав помочи і поради у римської столиці і князїв Заходу. Сї слова вказували би на се, що арх. Петро — хто би він і звідки би він не був — мав від когось поручену місію шукати помочи проти Орди. Киньмо оком на події безпосередно по соборі, а зрозуміємо, що тим князем, що покладав великі надії на поміч Заходу проти Татар, міг бути лиш Данило та що він мабуть вислав арх. Петра на собор. Після татарського відвороту вернув Данило Романович у свій край, та рівночасно він знав, що Галич і Володимир не його, коли при помочи Заходу не зломить сили Орди. Сам взяв ся відбудовувати батьківщину, а свого владику мабуть вислав шукати помочи на собор, де будь що будь у тих часах зосереджувала ся найбільша сила моральна, а навіть й фізична західної Европи. З другого боку трудно впевняти, що арх. Петро був післаний до Лїону, у ролї офіціяльного посла; противно він мав мабуть лиш неофіціяльно прослїдити, що думає Захід про Монголів, на яку поміч евентуально можна би числити з сторони католицького світа та в кінци дати папі до зрозуміня, що Романовичі готові помирити ся з католицькою церквою за цїну такої помочи.

Против звязи владики Петра з полїтикою кн. Данила підношено сей факт, що відповідь на се посольство слїдувала аж в маю 1246 р.[2]). Та сей сумнїв слабне, коли допустимо, що арх. Петро був неофіціяльним послом галицького князя. З другого боку не треба думати, що аж папська кореспонденція з мая 1246 р. була відповідию на акцію Петра. На півурядову

---

[1]) Дашкевич, Перв. Унія, стор. 148 і ssq. думає, що се був епископ семигородський або угорських Українців. Та обі можливости виключені. По перше, що — як висше згадано — нїкого з Угорщини не було на соборі; що до другого то, як се мож дослїдити з документів до історії мукачівського епископства (вид. Анталя Годинки) перші слїди церковної орґанїзації на угорській Українї треба положити аж на конець XIV віку. Петрушевич (Изв. стор. 54) думає, що арх. Петро був владикою Перемишля або Галича; в другім випадку наслїдником Артемія.

[2]) Головно Дашкевич. До речі — віддаль межи собором і листуванєм папи з 1246 р., як на ті часи, зовсїм не така велика.

місію українського владики відповів папа зовсім подібним кроком. Іннокентій IV передав Романовичам через свого посла до Татар, Карпіні, буллю, яку сей читав Васильковй около Нового Року 1246. Таке неофіціяльне посольство було для Данила вельми вигідним. З одного боку був він критий від евентуальних закидів патріярха та напастий Татар, з другого боку міг без зобовязань пізнати гадку папи й Заходу. На всякий випадок хронольоґічна і реальна близькість сих двох подій (інтервенція арх. Петра[1]) в курії перед собором та на соборі і початки унії Данила опертої на подібних мотивах) приневоляє нас звязати ті дві справи разом[2]). Наслідок присутности нашого владики на папськім дворі в Ліоні був такий, що папа вложив на серце посольству Карпіні, яке якраз перед собором вибрало ся до Орди, також й Данила та справу релїґійної унії з галицько-волинською державою.

VI.

Друга релїґійна унїя на західній Українї 1246—1248 р.

Монгольська навала звернула — як сказано висше — увагу Риму на Схід. Папа повів свою діяльністьількома дорогами. Згадувана вже ухвала ліонського собору зобовязувала христіян східної Европи уоружити ся відповідно проти Татар. Окрім того старало ся папство посольствами пізнати близше Монголів, їх силу, наміри та підняти серед них місіонарську працю, яку поручено Францїсканам й Домінїканцям[3]). Папи наділяють їх широкими привілеями[4]), осібними буллями відносять ся до

[1]) Дашкевич хоче піддати в сумнїв віродостойність владики Петра. Опирає ся він на кінцевих реченях обох західних хронїк, що по словам Петра від часу, як знищили Татари Русь, вже минуло 26 лїт. Блуд сей походить з одного жерела, бо повтаряє ся в обох хронїках. Нема мабуть сумнїву, що таки на соборі хибно зрозуміли Петра; тим більше, що говорив він через товмача. Наш владика мабуть говорив, що Монголи нищать вже Русь від 26 лїт; мав він на гадцї перший набіг Татар 1223. Вже висше ми піднесли, що про деякі окрайні землї Руси (нпр. тмутороканську землю) міг се зовсім слушно сказати.

[2]) Між оповіданем арх. Петра на соборі про Татар, їх наміри і т. д. та способом представленя папи татарської небезпеки в листах і буллях дасть ся зауважати велика подібність.

[3]) Potthast, nr. 11571, 11572.

[4]) Mon. Hung. H. VII Dipl. 108. В сїм листї дає папа право Францїсканам звільняти від цензур та принимати схизматиків до католицької церкви.

князів[1]) та духовних[2]) на пограничах східної Европи з зазивом, щоби праці місіонарів не спиняли, але її підпирали. На жаль тодїшне полїтичне положенє в західній Европі не давало папству свободи рухів і можности віддати ся вповні сьому ділу. Боротьба з Гогенштавфами (цїсаром Фридрихом II) абсорбувала сили апостольської столиці й дійшла до своєї кульмінації на I ліонськім соборі. За тим ціла католицька Европа поділила ся на два табори, прихильників папи й цїсаря. До того Німеччина після смерти цїсаря Фридриха переживала часи цілковитого розладу під назвою „великого безкоролївства". Не диво проте, що кількаразові зазиви папи до боротьби з Ордою не знаходили відгомону та що на сїй трудности розбивали ся східноевропейські пляни Риму.

Кілька неділь перед ліонським собором 16 квітня 1245 виправив папа своє посольство до Орди, під проводом Францїсканина Івана Пляно де Карпінї. Провідник сеї леґації описав нам у формі реляції свою подорож у Сарай, яка вела через Володимирію, і тим способом дав нам цінне жерело до нашої історії того часу[3]).

Папські посли йшли досить поволи через Чехію, Шлеск добираючи собі по дорозї товмачів-славян зі свого чина. Майже в тім самім часї — як Данило вибрав ся в Орду[4]), щоби ратувати свою дорого добуту батьківщину — себто десь в осени 1245 р. зближали ся вони до Шлеска. У Конрада, ленчицького князя, стрінули ся посли з Васильком, з яким прибули

---

[1]) Mon. Hung. H. VII Dipl. 109. Potthast, nr. 11606 з р. 1245. Лист адресований до болгарського короля Коломана »ut nonnullos Minoritas animis, religione et doctrina praestantes benigne excipere eorum dicto adhibere fidem et proficiscentibus ad Tartaros aliasque gentes remotissimas diplomate securitatis cavere velit«.

[2]) Potthast, nr. 11811. Між епископатами провінцій, до яких булля була звернена, згадані й »per regna Russiae et Prussiae«. Свідчило би се, що в р. 1245 Русь була ще територією юрисдикції якоїсь латинської єрархії. Подібно й в листї до Домінїканів (Potthast, nr. 11878) і епископату Угорщини (Theiner, M. Hung. I, CCCLXX та Mon. Hung. H. VII Dipl. 110) вчислена й Русь. З листів бачимо, що світський клир відносив ся до монахів ворожо.

[3]) Реляція Карпінї надрукована в цїлости в Recueil de voyages et de memoires IV, Paris 1839. Є се збірник давних описів подорожей, виданий ще в 30-тих роках минувшого столїтя ґеоґрафічним товариством у Парижи. Реляція Карпінї є одним із перших описів подорожей в середних віках, до того найлїпшим. Гляди l. c. стор. 733 і ssq.

[4]) Ипат. с. 806. в 4—5: »изиидe же на празник сьвятого Дмитрѣя помолився Богу, и приде Кыеву«.

до Кракова. Тут місцевий епископ та княгиня обдарували папських послів та поручили їх опіці нашого князя. З Васильком поїхали посли — десь в останних тижнях 1245 р.[1]) — у Володимир, де задержали ся якийсь час, як гості князя, що просив їх „відпочати дещо“[2]). В сім часї відбуло посольство першу конференцію з українськими епископами, яких скликав князь на прошенє послів.

На все те мусїло пійти около два тижнї, бо Василько мусїв посилати по епископів — хоч найблизших — до Холму і Лучеська, крім місцевого. Був там мабуть номінат-митрополит Кирило, який в тім часї (до свяченя) перебував в окруженю свого протектора Данила — мабуть у Холмі[3]). Репрезентанти галицько-волинської церкви стріли ся тут перший раз безпосередно з папськими послами, які їм читали якусь папську буллю. Зміст буллї містив зазив до князїв пристати до унії з католицтвом. Догадувано ся[4]), що се була булля з 25 марта 1245[5]), звернена до східного духовенства, бо мовляв иншої в реґестах не знаходимо. Та се лиш неґативний доказ, тому годї на нім щось певне будувати тим більше, що маємо випадки, де листи заховали ся, хоч у реґестах нема їх занотованих[6]). За те булля

---

[1]) Сього можна догадувати ся із факту, що з Киева вирушили посли другого дня по Стрітеню (4. II. 1246).

[2]) Recueil IV, ст. 734 sq. Quo tempore.... venerat ibi Dominus Vasilico dux Rusciae, a quo intelleximus plenius de facto Tartarorum: miserat enim ibi nuncios suos qui ad ipsum et fratrem suum Danielem redierant.... Dux etiam Conradus et filius eius et Episcopus Cracoviae rogaverunt multum attente ducem Vasiliconem praedictum, ut nos ad transeundum ad Tartaros iuvaret.... Unde nos secum duxit in terram ipsius et cum detinuisset nos aliquot diebus in expensis eius, ut aliquantulum quiesceremus et fecisset nobis venire episcopos suos de nostro rogatu, legimus eis litteras Domini papae, in quibus monebat eos, quod deberent redire ad Ecclesiae unitatem sanctae matris: nos etiam monuimus eos, et etiam duximus, in quantum potuimus, tam Ducem quam episcopos et alios omnes.... ad illud idem. Sed quia eodem tempore.... frater eius dux Daniel iverat ad Bati et praesens non erat, finaliter respondere non potuerunt...

[3]) Ипат. с. 794, в. 22—24: »Данилъ же затворивъ Холмъ, еха ко брату си Василкови, поима с собою Курила митрополита«.

[4]) Дашкевич, Пер. Унія.

[5]) Potthast, nr. 11613: »Universos patriarchas, archiepiscopos, episcopos in terris Bulgarorum, Blacorum, Gazarorum... ceterorumque christianorum Orientis rogat et obsecrat, ut ad unitatem sacrosanctae Romanae ecclesiae redeant, eisque fratres ordinis fratrum Minorum latores praesentium commendat«.

[6]) Листу папи Григорія IX до провінціяла Домінїканців у Польщі з дня 12 мая 1232 (Akta grodz. VII, 1) не знаходимо в жадних реґестах.

з 25 марта писана перед собором мала иншу ціль, а то перед собором, по традиційному звичаю папів, завізвати увесь світ христіянський до єдности та евентуально до участи в соборі. Опис Карпіні виразно каже, що посли читали „письмо папи завзиваюче їх" — eos, себто галицько-володимирських князїв і епископів до унії, з чого виходилоб, що письмо було таки виготовлене до них. Карпінї отже їхав з готовим пляном порушити справу релїґійної унії, бо папа мусїв йому відкрити свої унїятські заміри та можливі пропозициї арх. Петра. На конференциї говорило ся не лиш про злуку церковну, але також й про татарську справу, яка місцевих людий інтересувала найбільше. Як виходилоб із реляциї, то предложенє куриї не зустріло опозициї, лише остаточне рішенє відложено аж до повороту Данила. Здержати ся з остаточним рішенєм було пожаданим не лиш тому, що справа злуки з католицькою церквою була за важна, щоби її можна було рішити в неприсутности першого князя, але також й полїтичний розум казав ждати на вислїд подорожі Данила в Орду; не виключена була й така можливість, що Данило взагалї не верне живим.

Після того, мабуть у перших днях сїчня, рушило посольство з Володимира на схід. Можна здогадувати ся на певно, що вже з Володимира вислав Карпінї до папи реляцію представляючи свої успіхи в державі Романовичів[1]). Аж до Києва товаришили Карпінї люди Василька; Стрітенє, як висше згадано, обходили посли вже в Києві. За Дніпром (зглядно десь межи Дніпром і Доном) стрінули вони Данила, який вертав домів; стало ся то десь під конець лютого 1246 р. Тут Карпінї розповів Данилови про все, що говорив з Васильком та першими людьми їх держави.

Чи зробив що Данило зараз, чи післав вже тепер яке посольство до Риму певних доказів на се не маємо та деякі слїди є[2]). На всякий випадок спосіб поступованя Василька він

[1]) Се майже тяжко подумати, щоби Карпінї таки з Володимира не доніс папі так радісної вістки, що всї обставини на західній Україні як найлїпше складають ся для релїґійної злуки. Сей лист, на нашу думку, дав безпосередний товчок кореспонденциї папи з 3 мая 1246. Доказів на се наведу на своїм місци більше.

[2]) Загально історики думають, що Данило по повороті з Орди післав до Риму в посольстві сього ігумена, про якого пізнїйше згадує Карпінї, що брати князї потвердили все те, що передше — per abbatem suum transmiserant. Стало ся се мабуть по одержаню папських листів з 3 мая, отже десь у другій половині 1246 р. Одначе виключена річ,

певно заапробував та в засаді годив ся на пропозиції послів, бо побут у Татар відчув він як гірке упокоренє перед варварством[1]). Під датою 3 мая 1246 р. вийшло з римської курії аж сїм листів на Русь[2]). Писані вони мабуть під впливом реляції Карпінї з Володимира. За сим промовляла би в части може й та на перший погляд малозначуча обставина, що анї оден з сих листів не носить анї в адресї, анї в текстї імени Данила (противно як всї пізнїйші листи[3]). Карпінї не міг у своїй реляції подати Данила, яко того, що бажає релїгійної унії, бо Данила не було в дома; до того не знав він, чи Данило взагалї поверне, тому й сї листи вийшли з папської канцелярії в такій формі, що могли бути віднесені як до Данила, так і до Василька. Згадана ґрупа листів не містила ще в собі нїчого конкретного. Були се перші кроки до тої релїгійної згоди, яку внедовзї довершено.

Три листи звернені були до галицько-володимирських королїв. В першім листї[4]) говорить папа: „Тому що рішились ми тобою і твоїм королївством, яко новонабутим опікувати ся з особливою ласкою і прихильностю, радо прихиляємо ся до твоїх обіцянок і просьб“, та бере руського короля і його державу під опіку св. Петра. В другім листї[5]) повідомляє папа руського короля, що на його двір висилає двох Домінїканців Алексія і Генриха, щоби при нім перебували. В третім[6]) порушує римська

щоби листи папи з 3 мая 1246 р. були вже відповідю на се посольство. Сама подорож до Ліону в сих часах тревала довше як від половини марта по конець цвітня. Про се буде ще мова низше.

[1]) Ипат. с. 807—8 так описує огірченє Данила: »О злѣе зла честь Татарськая, Даниилови Романовичю князю бившу велику, обладавшу Рускою землею, Кыевомъ и Володимеромъ и Галичемъ, со братом си инѣми странами, нинѣ сѣдить, на колѣну и холопомъ называеть ся и дани хотять, живота не чаєть и грозы приходять«.

[2]) Potthast, nr. 12093—12098, 12101. Дод. Ч. XV—XX.

[3]) Тільки в одній копії Маріно де Марінї стоїть »Ioanni Illustri Regi Russie«, та се очевидно похибка. Всї инші копії сього листу без імени. Два перші листи у всїх копіях без імени адресата; мають тільки: »Illustri Regi Russiae«. Дод. Ч. XIX.

[4]) H. Rus. M. LXII »Cum te ac regnum tuum, utpote plantationem novellam proponamus prosequi speciali praerogativa gratiae ac favoris votis tuis libenter annuimus et petitiones tuas, quantum cum Deo possumus, favorabiliter exaudimus« та заявляє, що бере його особу і державу під опіку св. Петра. Дод. Ч. XVI.

[5]) H. Rus. M. LXIII, Дод. Ч. XVII.

[6]) H. Rus. M. LXV. Згадавши, що обовязком Христового намісника є голосити евангеліє пише папа: » . . . . in partibus vestris mores

курія справи церковної натури. Її бажанєм є викорінити грецькі блуди; зробити се має назначений апостольський леґат Альберт, архиепископ пруський. Папа просить підпирати леґата в справах реформи української церкви і служити порадою в татарській справі. Коли приймемо, що сї листи писані під впливом реляції Карпінї, то мабуть він трохи за рожево представив свої успіхи. Папа мав вражінє, що в галицько-волинській державі справді обудила ся якась особлива симпатія до латинського католицтва, із зовсїм ідеальних мотивів, тому займив ся він головно унією і реформою церкви, а справу боротьби з Монголами зсунув на другий плян[1]. Два брати Домінїканцї[2], вислані на двір Данила, мали стало на нього впливати та настроювати прихильно для ідеї релїґійної злуки. На таке трактованє річи братя — князї не могли згодити ся. Нещастє татарське було без сумнїву для них головним товчком звернути свої очи на захід. Вже в сїй першій фазї переговорів лежав укритий зародок неповодженя; ним була розбіжність головних цїлий у обох сторін.

Три другі листи папи[3]) були знов звернені до Альберта, пруського архиепископа. Сього уважав римський престіл за найвідповіднїйшого на леґата до переведеня заміреної злуки церков й то як з огляду на його особу, так й уряд. Альберт тїшив ся довірєм не лиш в курії, сеж був vir secundum cor nostrum — як виражав ся Іннокентій IV, але й на дворі Данила. Вже передше при нагоді згадав я, що нїхто инший з латинських єрархів, як лиш архиепископи пруські могли мати так легкий доступ до Романовичів.

---

et ritus Graecorum, qui superstitiose ac dampnabiliter ab unitate ecclesiastica recesserunt, fuerunt hactenus .... observati«. Тепер, коли вони пізнали, що римська церква є одинока й хочуть повернути до церковної єдности — »redire affectatis«, — то се радує папу, тому він висилає їм леґата: »Archiepiscopum Prussiae et Estoniae virum utique secundum cor nostrum, morum honestate decorum ..... ut evellat et destruat, dissepet et disperdat, aedificet et plantet .... Quocirca serenitatem regiam rogamus .... quatenus eidem legato super hiis et contra Tartaros impendas sibi consilium, auxilium et favorem«, Дод. Ч. XIX.

[1]) Про справу боротьби з Татарами папа в третїм листї до Данила тільки мимоходом згадав, натомість у тім самім листї до Альберта (H. Rus. M. л. LXVI, Дод. Ч. XX) нема й слова згадки про се.

[2]) H. Rus. LXIV, Дод. Ч. XVIII.

[3]) Potthast, nr. 12093, 12098, 12101, Дод. Ч. XV і XX.

Яко лєґат[1]) на цїлу Русь дістав Альберт право висвячувати на тих землях латинських епископів. Йому поручено також в осібнім листї справу унії і реформи церкви в державі Данила[2]). В тій цїли мав він особисто удати ся на Русь позіставивши в Прусах на час своєї неприсутности заступником якогось відповідного духовника[3]).

Чи Альберт вибрав ся до Данила, не знаємо; з сього часу маємо тільки оден лист з курії до Альберта з дня 6 жовтня й то в справах його провінції[4]). По всякій правдоподібности лєґат Альберт не підприняв сеї подорожи з тої причини, що вона в тім часї стала майже безпредметова. Якраз по сїм часї, коли папські листи з 3 мая 1246 дійшли до рук обох адресатів, справа унії на західній Україні приняла дуже користний оборот, бо навіть осібне посольство від Романовичів вибрало ся до Лїону. Стало ся се по нарадї із першими людьми держави.

По шіснацятимісячнім побутї між Татарами прибули знов папські посли над Днїпро. В Києві витали їх мов „воскресших із мертвих" дня 7 червня (XV днїв перед св. Іваном[5]). Серед тамошньої латинської кольонії задержали ся вони коротко так, що до Володимира чи там Холма прибули десь у половинї червня 1247. Карпінї оповідає, що Данило й Василько приняли їх дуже ввічливо; майже проти їх волї задержали послів у себе через вісїм днїв, й — medio tempore — по нарадї з владиками та боярством рішили піддати ся під опіку й власть римського папи та приступити до церковної єдности[6]) потверджуючи все, що вже передше вислали були до папи через свого ігумена.

---

[1]) H. Rus. M. LXI, Дод. Ч. XV.

[2]) H. Rus. M. LXVI, Дод Ч. XX. Сей лист зовсїм ідентичний з листом тої самої дати до Данила (ibd. LXV). Инше тілько закінчене: „Quocirca fraternitatem tuam monemus . . . ut studeas in propagationem et corroborationem catholicae fidei . . . laudabiliter exercere«.

[3]) Potthast, nr. 12101.

[4]) Potthast, nr. 12289. Папа поручає йому висвятити епископа для Вармії.

[5]) Recueil IV. стор. 769: Venimus autem ibi quindecim diebus ante testum beati Ioannis Baptistae. Kiovienses autem adventum nostrum perceperunt congratulabantur enim nobis quasi nos a mortuis surgeremus.

[6]) Recueil IV, стор. 769: Daniel et Vasilico frater eius fecerunt nobis magnum festum et tenuerunt nos contra voluntatem nostram bene octo dies; medio tempore inter se et cum episcopis et aliis probis viris consilium habentes super hiis, quae locuti fueramus eisdem, quando ad Tartaros procedebamus, nobis responderunt communiter dicentes, quod Dominum Papam vellent habere in dominum specialem et in patrem et

Слова medio tempore inter se et cum episcopis...... consilium habentes responderunt — можна розуміти двояко: що брати князї нараджували ся протягом тих осьми днїв, або за сей час, як папські посли були у Татар. Більшу правдоподібність має за собою другий спосіб поясненя; тяжко припустити, щоби за вісїм день можна було скликати на раду владик та бояр із доокруличних земель, хоч і се не виключене. Та з другого боку ся обставина, що найважнїйша ґрупа папських листів до Данила з кінця серпня — початку вересня 1247 вийшла десь зараз по прибутю Карпінї до Лїону вказувалаби на се, що тодї вже посли Романовичів були у папи, проте вислані були вони вже передше.

Предметом сих нарад нотаблїв галицько-волинської держави мусїла бути справа боротьби з Монголами у звязи з церковною унїєю. Тут поставлено з одної сторони жаданя певних привилеїв для української церкви, як охорони грецького обряду, самоуправи і т. ин., з другої сторони жаданя полїтичного характеру.

Наради князїв із першими людьми галицько-волинської землї закінчили ся як згадано — висланєм офіціяльного, торжественного посольства[1]) до Лїону під проводом якогось Григорія ігумена з гори св. Данила[2]). Що до того ігумена Григорія з гори св.

sanctam Romanam Ecclesiam in dominam et magistram; confirmantes etiam omnia, quae de hac materia prius per suum abbatem transmiserant et super hoc etiam nobiscum ad Dominum Papam suas litteras et nuncios transmiserunt.

[1]) Так отже під сим опатом-ігуменом треба розуміти посольство, яке мабуть Данило вислав до папи зараз після свого повороту з Орди, і се правдоподібне; можна би остаточно думати і так, що сей ігумен ідентичний із архиеп. Петром учасником I лїонського собору, який вже тодї (1245) міг дати папі пізнати, під якими умовами Романовичі згодили би ся на унїю; та трудність у тім, що Карпінї зове сього посла ігуменом, а не архиепископом. Про се посольство згадує біоґраф Інноkентія IV Микола з Курбіо (de Curbio): »Ad Ruthenos quoque, qui ad Romanam curiam suos solemnes nuntios destinarunt, ut eis legatum mitteret, per quem instruerentur et informerentur in fide catholica, cum more Graecorum et ritu viverent, missus est A.... Ubi quidem ad regem subsequenter missus est dominus abbas de Mazario. qui coronavit eum«: Muratori, Rerum Ital. script. III. стор. 592, cap. XVII.

[2]) H. Rus. M. LXXV з дня 13 вересня 1247, Дод. Ч. XXIX. Папа поручає моґунцькому архиепископови священника Hezelo de Vilstorf на канонїка »dilecti filii Gregorii abbatis de monte Sti Danielis et fratrum H. et Al. de ordine fratrum Praedicatorum carissimi in Christo filii Danielis regis Russiae nuntiorum, cum quibus idem clericus pro Sedis Apostolicae negotiis fideliter, ut accepimus, laboravit, precibus inclinati«. Сей нїмецький духовник був мабуть десь у державі Данила капеляном нїмецької кольонії.

Данила, є ріжні здогади[1]. Правдоподібно був се ігумен монастира св. Даниїла в Угровську, заложеного Данилом. З ігуменом Григорієм вибрали ся два Домініканці, вислані папою до Данила ще 3 мая 1246. Можливо, що в їх товаристві був духовник Гезельо з Вільсторфу. При повороті Карпіні повторили Романовичі свої зобовязаня вислані вже передше до курії та тепер знов вислали до папи з францїсканською легацією своїх людий з листами.

Дальший поворот Карпіні відбув ся досить поспішно; бо коли приймемо що около 20 червня вибрались посли від Данила, то на подорож до Ліону (до кінця серпня) лишає ся лише два місяці.

Під конець серпня 1247 р. були вже посли в Ліоні. У курії побачили, що Данило зі своєю землею не думають іти в обійми латинства, вони лиш готові приступити до релїгійної унії. Папа засягнув ще мабуть близших інформацій від Карпіні як очевидця, приймив домаганя галицько-волинської землї, станувши на становищи рішень IV лятеранського собору. Відгомоном сього є цїлий ряд буль з кінця серпня та початку вересня 1247 р.

Як сказано, урядовою відповідею на посольство галицько-володимирської землї була папська кореспонденція з кінця серпня й початку вересня 1247 р. Збірка сих листів дає нам можність пізнати умови на яких довершено злуки української церкви та цїлої землї з апостольським престолом. Вони були двоякі; одні були характеру релїгійно-церковного, другі полїтичного. Грецький обряд[2] та славянська лїтурґія зіставали ненарушені — о скілько вони не противили ся католицьким доґмам

---

[1] Дашкевич, о. с. стор. 162 думає, що се був ігумен монастиря в Полонинї (десь коло Галича), про який говорить волинсько-галицька лїтопись (Ипат. с. 859, в 10—12): »Григорѣи же бяшеть человѣкъ святъ, якогоже не бысть перед нимъ, и по немъ не будеть«.

[2] Potthast nr. 12669, H. Rus. M. л. LXVIII. з дня 27. серпня 1247, Дод. Ч. XXII. Лист сей адресований виразно на імя Данила »Danieli Regi Russiae Illustri« инші з сеї ґрупи адресовані до Данила, Василька і Данилового сина. В тім листї каже папа між иншим: »Cum te de cetero specialem inter devotos Ecclesiae reputemus, petitiones tuas, quantum cum Deo possumus libenter..... impertimur. Ea propter, Carissime in Christo fili, tuis supplicationicus inclinati episcopis alisque presbyteris de Russia, ut liceat eis more suo ex fermentato conficere et alios eorum ritus, qui fidei catholicae, quam Ecclesia Romana tenet non obviant, observare...... indulgemus«.

віри. Відповідну буллю закінчував папа торжественною формулою, в якій грозив карами церковними і гнївом Божим кождому, хто би повисшим зарядженям противив ся[1]).

Торжественно злучити Данилову державу з католицькою церквою поручив Іннокентій IV архиепископови пруському Альбертови, вже передше іменованому леґатови на цілу Русь. У відповіднім письмі[2]) говорить ся, що Данило пізнав правду і осібним посольством просив злучити його й нарід із Христовою церквою. Леґат дістав приказ особисто удати ся до Данила, відібрати від нього, епископату і боярства присягу на вірність церкві й приняти їх на лоно католицтва. Акт унії мав леґат оголосити по всіх краях, де буде уважати відповідним. Леґат Альберт дістав право на землях Руси носити паллїюм[3]) та звільняти кандидатів на священників і епископів від перешкоди задля неправесного уродженя[4]) (defectus natalium).

З другого боку Данило дістав політичні користи. Римська столиця знов принимала його з родиною, державою та всім майном рухомим і нерухомим під особлившу опіку св. Петра й то як тепер, так і в будучности, о скілько будуть тре-

[1]) ibd..... Nulli ergo omnino homini liceat hanc paginam nostrae concessionis et indultus infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare praesumpserit indignationem Omnipotentis Dei et BB. Petri et Pauli Apostolorum eius se noverit incursurum«. Порівнай слова нашої літописи: »Некентій бо кльняше тѣхъ хулящимъ вѣру грѣцкую правовѣрную«. Сї слова згадані що правда при нагоді коронації, одначе без сумніву вяжуть ся вони з отсею буллею.

[2]) Potthast, nr. 12686. H. Rus. M. LXXII, Дод. Ч. XXVI, »...filius noster Daniel.... per litteras speciales et nuntios.... postulavit a nobis, ut ipsum et totam gentem et regnum eius hactenus a fidei unione praecisas, ad unitatem ecclesiasticam.... recipere... curaremus. Quocirca monemus, quatenus personaliter ad partes illas accedens, si praefatus rex in tam sancto proposito perseverans, tam ipse quam archiepiscopi et episcopi et alii magnates regni sui schismate quolibet penitus abiurato, promiserint et iuraverint de cetero in unitate fidei... permansuros eos auctoritate nostra et reconcilies et tamquam speciales et devotos filios incorpores. Idque per loca et regna, in quibus expedire videris publices....« Сей лист, зі всїх трох листів до Альберта найважнїйший носить дату 7 вересня, хоч два инші (Potthast, nr. 12671, 12672) мають дату 28 серпня. З сього видно, що він дістав дату аж при висиланю як лист головний, а три инші були мов залучники до нього.

[3]) Potthast, nr. 12687 H. Rus. M. LXXIII, Дод. Ч. XXVII.

[4]) Potthast, nr. 12671 і 12672 з дня 28 серпня 1247. H. Rus. M. LXX і LXXI, Дод. Ч. XXIV і XXV.

вало позіставати в католицькій вірі[1]). В середних віках мало те своє значінє. Через се галицько-волинська держава діставала ся в подібне становище як Угорщина. Коли би унїя була у нас удержала ся, може булаб ся опіка по вимертю Романовичів зробила й нам таку прислугу в напрямі удержаня нашої самостійности, як се стало ся на Угорщинї. Данило й Василько діставали дальше від папи право здобувати поганські землї, до яких вони колинебудь мали яке право[2]). Сї полїтичні користи давали Романовичам нагоду унормувати та розширити границї своєї держави коштом своїх північних, неспокійних сусїдів Ятвягів, Литвинів та Татар, з якими боротьба була для Данила державною конечностию. Папське рішенє не могло мати, що правда, впливу безпосередно на згадані народи, зате воно мало вплив посередний. Польські князї та хрестоносцї мусїли тепер їх права до сих земель респектувати. В найблизших роках маємо спільну акцію Данила з Конрадом мазовецьким проти Ятвягів, а в р. 1254[3]) умову з Орденом, в якій Данило і Земовит діставали право на третину ятвяжської землї. В иншім листї[4]) забороняв папа на просьбу князїв німецьким лицарям та членам инших монаших чинів без позволеня Романовичів осїдати і набувати добра на землях, які до них належали або в будуччинї мали належати. Сим дипльоматичним успіхом обезпечав ся Данило проти всяких

[1]) Potthast, nr. 12688. H. Rus. M. LXXIV, Дод. Ч. XXVIII: »Illustribus Danieli Russiae et W. Laudomeriae fratri eius regibus et nato eiusdem Danielis«. Папа все опікує ся благородними і ревними супроти церкви, тому задумує й їх »tantum propensiori prosequi praerogativa favoris et gratiae specialis. Eapropter carissimi in Christo filii vestris pre cibus inclinati personas vestras et regna et familias et possesiones et omnia alia bona vestra tam mobilia, quam immobilia.. sub B. Petri et nostra protectione suscipimus et eas vobis vestrisque heredibus in ecclesiastica devotione persistentibus auctoritate apostolica confirmamus«.

[2]) Potthast, nr. 12668, H. Rus. M. LXVII, Дод. Ч. XXI. В сїм листї говорить ся, що папа все сповняє оправдані просьби гідних людий, тому на їх просьби »recuperandi possesiones, terras et alia bona ad vos hereditario vel alio iure spectantia, quae alii reges, qui in Ecclesiae devotione non permanent, contra iustitiam detinent.... vobis concedimus auctoritate praedicta facultatem«.

[3]) Cod. dipl. Pol. III, nr. 30, Дод. Ч. XXXVII.

[4]) Potthast, nr. 12670, H. Rus. M. LXIX, Дод. Ч. XXIII. Між иншим говорить ся ».... supplicationibus vestris inclinati, ut nullus Cruciferorum vel aliorum religiosorum in vestris terris acquisitis vel acquirendis de aliquo se intromittere vel possessionem aliquam acquirere absque beneplacito vestro valeat, auctoritate vobis praedicta indulgemus«.

претенсій Ордену. Розуміє ся, що найважнійшою справою, о яку ходило Данилови, як також вчасти й Петровій столиці, було орґанїзоване боротьби з Татарами. До сього папа зобовязав ся вже на ліонськім соборі; тепер ще осібно обіцював сим заняти ся, бо зломане монгольської сили було головним товчком для Данила навязати зносини з Римом.

Згідно з папськими порученями з кінця серпня і початку вересня 1247, мав пруський архиепископ удати ся на галицько-волинську Україну та на місци відібрати присягу від князїв, владик та боярства. Чи й сим разом вибрав ся він до Данила, напевно не знаємо. Леґат Альберт мав у сїм часї досить клопотів у своїй власній провінциї[1]); конфлїкти сї закінчили ся його прогнанєм десь під конець 1248 р.[2]). Коли узгляднимо, що листи папські з серпня — вересня прийшли до леґата перед Різдвом, що в перших зимових місяцях 1248 р. він не вибрав ся до Данила, бо ще в січни 1248 р. був він у Любецї[3]), то на сю подорож лишають ся лиш лїтні місяцї (май—вересень) 1248 р. Деякі російські історики[4]) кажуть, що місія не повела ся, бо Данило не хотїв присягнути та вірять очевидно тенденційним словам Длуґоша[5]), що Данило відпустив леґата „sine honore". Инші історики[6]) сумнївають ся, чи леґат взагалї був на Українї; колиж був, а висвячене Генрика[7]) на епископа для Ятвягів звязане з тим його побутом, то був дуже коротко та не міг розвинути жадної ширшої дїяльности.

Чи вже тепер пропоновано Данилови корону[8]), на певно не знаємо; є велика правдоподібність. Галицько-волинська лїтопись згадує про двократне приношене корони; та переповіджені сї подїї так дуже помішано, що годї дійти до ладу з їх хроно-

[1]) Вже 1245 р. маємо папську буллю звернену до суфраґанів і духовенства пруської провінциї, в якій папа завзиває їх до послуху для свого архиепископа (H. Rus. M. LIII).

[2]) Theiner, M. Pol. I, nr. XCVIII з цвітня 1249. Папа згадує, що архиеп. Альберта прогнано з його провінциї.

[3]) Perlbach, Reg, nr. 292. [4]) Дашкевич, о. с. стор. 163.

[5]) Длуґош, Hist. Pol. VII, стор. 320 під р. 1249: »(Daniel) Rex callidus et rebellis neque requisitioni apostolicae paruit, neque se fidum, sed hostem Ecclesiae Romanae egit, Legatumque apostolicum (Albertum) sine honore dimisit«.

[6]) Абрагам о. с. стор. 128. [7]) Theiner, M. Pol. I, nr. XCVIII.

[8]) Папа вже від початку переговорів мав коронацію в проектї, бо у всїх листах титулував Данила rex, а не dux.

льоґією. На се звертає увагу читача й сам лїтописець[1]) кажучи, що хроноґраф мусить лучити ранші події з пізнїйшими, себто лучити з собою події річево зближені. По сїй замітцї оповідає про смерть Фридриха II Бабенберґа, про славну виправу Данила на Чехію та описує, як то папські посли принесли Данилови корону. Переповівши кілька речень про його стрічу з послами всаджує слова[2]): „древле бо того прислалъ (sc. папа) к нему пискупа Береньского и Каменецького река ему: приими вѣнѣць королевьства. Онъ же в то время не приялъ бѣ рѣка: рать Татарьская не пристаеть злѣ живущи с нами, то како могу прияти вѣнѣць бес помощи твоеи“. Після того оповідає дальше про прибутє леґата Опіза. Отсе посольство з короною і першу пропозицію коронації получив автор, як річево зближені разом, хоч хронольоґічно стали ся вони коли инше. Лїтописні фрази[3]) „древле бо того“ і „онъ же в то время“ вказували би на се, що се перше приношенє корони відбуло ся вже давно, кілька лїт передше.

З другого боку инша інтерпретація сього місця лїтописи неможлива, бож годї припускати, щоби папа в однім й тім самім роцї, так сказатиб, аж накидав ся Данилови два рази з короною, зміняючи навіть склад посольства. Се перше посольство могло мати місце тільки 1248 р. Папа прислав з короною епископів беренського і каменецького[4]). Коронація Данила мала відбути ся разом із заприсяженєм галицько-володимирської землї. Коли приймемо гадку деяких польських істориків, що

---

[1]) Ипат. с. 820, в. 6—10: »В та же лѣта времени минувшу хроноґрафу же нужа есть писати все и вся бывшая, овогда же писати во передная, овогда же восступати в задная; чтыи мудрыи разуміеть«.

[2]) Ипат. с. 826, в. 23—28.

[3]) Ся фраза приходить на иншім місци галицько-волинської лїтописи (Ипат. с. 809) і означае простір часу кількох лїт.

[4]) Ріжні е погляди на се, хто були сї епископи. Каменецький епископ, то се е майже певно епископ каменський (Camenensis) в Поморю; був ним тодї епископ Вільгельм. Дня 26 грудня 1246 р. папа потверджуе його вибір і свячене (Potthast, nr. 12378). Був він суфраґаном пруського археп. Альберта, який також його висвятив. Що до другого то велику правдоподібність мае за собою догадка проф. Абрагама (о. с. стор. 113), що се був веронeнський епископ, який в сїм часї прогнаний в наслїдок полїтичних заколотів зі своеї столицї, перебував на папськім дворі. Шараневич (Hypatioschronik, стор. 82) думае, що тут мова про оломуцького епископа, який в сім разї титулував себе берненським епископом.

під епископом беренським треба розуміти епископа вероненського, який тоді перебував на дворі папи, то не виключене, що з короною прибув тілько сей оден посол, дістаючи рівночасно поручене на місци дібрати собі другого члена посольства. Ним мав бути леґат Альберт, та він, занятий місцевими справами міг виделеґувати свого суфраґана, епископа каменського. Наш літописець був би чейже згадав про Альберта, якби він був тут прибув. Якби воно й не було, таке посольство (з Альбертом, чи без нього) на Волинь прибуло, одначе його місія не повела ся.

Що тут зайшло, не знаємо. З жерел можна дійти, що до лютого 1248 р. зносини Романовичів з Римом ще не були перервані[1]). За те ціла ґрупа папських листів з кінця січня сього року, адресованих до ріжних сторін, кидає нам деяке світло на причину, чому Данило рішив ся зносини з курією перервати. Як уже висше підношено, Данило очікував помочи Заходу проти Орди; тепер коли він зі своєї сторони мав зобовязати ся присягою, хотів знати, чи й яка се буде поміч. Ціла східна Европа стояла все ще перед небезпекою нового татарського заливу. Вже під конець 1246 р. доходили до Ліону грізні вісти головно з Угорщини. Під днем 4 жовтня 1247 р. знаходимо відповідь Іннокентія IV на лист угорського примаса. Папа поручає йому найти собі відповідне місце захисту, коли заходить нова небезпека зі сторони Татар[2]). Для Данила ся гроза була ще більша; він предвиджував близький конфлікт із Куремсою, якого початок припадає якраз десь на сей час[3]). Данило мабуть тепер відкликав ся до Риму; з сим його зазивом вяжуть ся безперечно буллї папи з січня 1248 р. Одна з них звернена до Данила[4]). Папа просить його негайно дати знати хрестоносцям, як почує, що Монголи рушили на християн; Орден мав то донести папі,

---

[1]) З 5 грудня 1247 р. маємо лист папи до Василька потверджуючий його подруже з Дубравкою, родичкою в третім степени (H. Rus. M. LXXVI. Дод. Ч. XXX). З кінця січня є лист папи до Данила в татарській справі (ibd. LXXVII, Potthast, nr. 12814, Дод. Ч. XXXI).

[2]) Potthast, nr. 12414.

[3]) Грушевський, Іст. III, стор. 83 вяже початок конфлікту з Куремсою зі словами літописи: »Данило держаше рать с Куремсою и николиже не боя ся Куремсы« та кладе його на конець сорокових або початок пядесятих років.

[4]) H. Rus. M. LXXVII, Potthast, nr. 12814, Дод. Ч. XXXI з дня 22 січня 1248: »quam cito tibi constiterit, quod Tartarorum exercitus versus christianitatem dirigat gressus suos, id dilectis filiis fratribus de domo Theotonica in Prussiae partibus commorantibus intimare procures«.

щоби сей зарядив усе, що потрібне до оборони. Подібні листи дістали хрестоносці[1]) та суздальський князь Александер[2]), якого папа завзивав до унії. Данило зрозумів, що на таку поміч не богато можна числити, бо заким вона такою дорогою прийшла би, його держава могла вже впасти попелом. Він сподївав ся хрестоносного походу, зелїзних полків Заходу, які раз на все зломили би силу Орди. Того й папа не міг зробити. Як висше ми піднесли, полїтичне положенє в західній Европі не позволяло на якусь солїдарну, протитатарську акцію під проводом апостольської столиці; се що робило ся, не відповідало ожиданям Романовичів[3]). У тім часї прибула папська леґація на Україну. Данило пізнав, що мрія його житя — при помочи Заходу знищити Татар не сповняє ся, тому ще в остатній хвилї хотїв оминути конфлїкту з Ордою, зрік ся своїх плянів, не присягнув та не приняв корони, не беручи через се на себе жадних зобовязань. Ті самі мотиви відмовної відповіди подає й лїтописець: „Како могу прѣяти вѣнѣць без помощи твоеи“?

Десь у тім самім часї леґат Альберт мусїв покинути свою провінцію[4]); цїла справа застрягла. Понад три роки не бачимо близших звязий між Римом і західною Україною[5]). Данило волїв безпосередними дипльоматичними кроками шукати собі помочи у сусїдів, які також зі страху перед Ордою були до сього схильні.

На перший плян висунула ся тут угода з Уграми, скріплена подружєм Данилового сина Льва з дочкою угорського короля Бели IV, Констанцією. Головну ролю в тих переговорах грав номінат-митрополит Кирило, якого особа інтересна для нас ще з иншого боку. Винесений Данилом на митрополичий престіл, перебував Кирило дотепер усе в окруженю свого князя, у всім підпирав його полїтику, без сумнїву мусїв брати й участь у на-

---

[1]) H. Rus. M. LXXIX, Potthast, nr. 12813, 12819, Дод. Ч. XXXII.

[2]) Potthast, nr. 12815.

[3]) Дня 24 червня 1248 поручав папа управителеви та братям єрусалимського шпиталю (захисту) на Угорщині, щоби всім тим, що йдуть на Татар, давали такий самий захист, як і тим, що вибирають ся до св. Землї.

[4]) Непорядки в пруській провінції тревали ще довго; аж у марті 1251 р. вислав папа окремого леґата-кардинала і двох епископів, щоби зробили там порядок (H. Rus. M. LXXX).

[5]) Перерва в зносинах не приняла разячих форм, як се за Длуґошом (Hist. Pol. VII, стор. 320) припускає Дашкевич. Про се мали би ми якусь вістку в папських актах, подібно як маємо в р. 1257.

радах перших людий держави Романовичів підчас першого та другого побуту Карпінї на дворі наших князїв, та згодом після свого висвяченя, по 1250 роцї являє ся він у нашій історії, як опозиція проти унїятських заходів та західної протитатарської коалїції Данила, не зважаючи на се, що до одної і другої справи він сам мабуть приложив свою руку. Росийські історики[1]) церкви кладуть його висвяченє на київського митрополита і цїлої Руси на час зараз по повороті Данила з Орди, себто на початок 1246 року. З другого боку — після оповіданя галицько-волинської лїтописи[2]) — то не стало ся зараз по повороті Данила. На той час випадають переговори з Уграми в справі подружя Льва з Констанцією, в яких Кирило брав визначну участь. Наша лїтопись представляє поновне навязанє зносин з Уграми після ярославського бою 1246 р. як наслїдок побуту Данила в Ордї — „бояв ся його, як того що був у Татар". Бела мусів уже був довідати ся про успішність його виправи. З огляду на се переговори в справі женитьби Льва могли відбути ся аж у другій половині 1246 р. Та сама лїтопись каже, що Кирило їздив на

---

[1]) Голубинскій, Ист. II. 1, стор. 53: »Вѣроятно Даніилъ Романовичъ не хотѣлъ посылать Кирила на поставленіе, прежде чѣмъ совершенно не устроитъ своихъ отношеній къ Монголамъ, а это случилось только въ концѣ 1245 — началѣ 1246 года«. Класти поворот Данила на конець 1245 року не можна, бо знаємо, що се стало ся найскорше при кінци лютого — на початку марта 1246.

[2]) Ипат. с. 809, в. 2 і sqq. Дата лїтописи 6758 (1250) без сумнїву хибна, та послїдовність одної події по другій вірна. Ось як говорить про се лїтопись: »Въ тоже лѣто (scil. по повороті Данила) присла король Угорьскыи вицького река: поими дщерь ми за сына своего Лва; бояшебо ся его, яко былъ бѣ в Татарѣхъ, побѣдою побѣди Ростислава и Угри его. Помыслив же си с братомъ глаголу его не уя вѣри. Древле бо того измѣнилъ бѣ, обѣщавъ дати дщерь свою. Курилъ бо митрополитъ, идяше посланъ Даниломъ и Василкомъ на поставление митрополье Рускои. Бывшу же ему у короля, убѣди и король словеси многими дары увѣщова, яко проведу тя у Грьки с великою честью, аще створить со мною (Данило) миръ. Онъ же рече: Клятвою клени ми ся, аще не премѣниши слова своего, азъ шедъ приведу и. Пришедъ же митрополитъ и рече ему. Хотение твое у тебе есть поими сыну си женѣ. Василкови рекшу: иди к нему, яко крестьянъ есть«. Що правда наша лїтопись оповідає, що Кирило їхав на свячене і при тій нагоді залагоджував справи свого князя на Угорщинї, та се є лиш спосіб оповіданя нашої лїтописи, лучити в одну цїлість справи, які стояли з собою в якійнебудь звязи. З того виходить, що в оповіданю деякі річи, що стали ся пізнїйше й то яко наслїдок якихсь подій, виступають немов причина.

Угорщину, потім вернув ся, щоби представити справу братам-князям; Данило радив ся з Васильком і т. д. З літописи не видно в тім ділї взагалї жадного поспіху. Переговори і слюб могли забрати й 1247 рік так, що аж по тім всїм міг Кирило вибрати ся по свяченє. До того насуває ся ще одна трудність, яка нас зневолює подорож Кирила у Никею пересунути на пізнїйше — аж на рік 1248. Друга половина 1246 і 1247 рік, се якраз час найщирійших зносин Данила з Римом, час побуту посла Карпінї у Данила при повороті від Татар, побуту українського посольства в Римі і т. д. Тож як міг Данило з одного боку давати рішучі запевненя послуху папі та католицькій церкві, з другого боку висилати вибраного ним голову руської церкви на свяченє до никейського патріярха, який — як згадано — стояв в особливо ворожих відносинах до католицтва. Така справа як свяченє митрополита не могла укрити ся перед світом і булаб Данила здемаскувала. З тих причин свяченє Кирила мусимо положити аж на рік 1248, коли то відносини України до Риму остигли. Хто знає, чи й Татари, яких полїтика йде тепер по паралєльній лїнії з полїтикою православних, не натискали на Данила та не жадали його висвяченя. В тім часї переговори з Уграми мабуть уже осягнули були свій результат; на той час треба класти подорож Кирила до грецького патріярха по свяченє. Їхав він через Угорщину, бо вже передше угорський король обіцяв йому улегчити подорож до патріярха. Свяченє митрополита Кирила в Нїкеї недвозначно й то мабуть найяркійше маркувало перерву зносин західної України з Римом. Чи товаришили йому инші події, нема про се вістий; мабуть ні. Десь у 1249 р. Кирило повернув на Україну, та здає ся царгородський патріярх настроїв його ворожо не лиш до католицтва, але й до полїтики Данила. Никейський патріярх не вірив сьому Галичанинови та мабуть відібрав від нього якісь спеціяльні зобовязаня, чуючи, як хитка його юрисдикція та вплив на західно-українських землях. Досить, що недовго по своїм повороті переносить ся Кирило на північ, перебуває переважно в Володимирі над Клязмою, веде церковну полїтику у згоді з Татарами та дістає від них навіть дозвіл на основанє епископства в татарській столиці Сараю.

Хто дав почин до переговорів у справі унії — старали ся ми виказати в дотеперішнім огляді. Годї згодити ся з істориками російської школи, що почин переговорам дав папа; до

сього тяжко дійти з жерел[1]). На всякий випадок папські буллї з початку мая 1246 р. опирають ся вже на якихсь кроках, пороблених з української сторони. Вони справдї були й то почавши вже від I лїонського собору. Щиро та дуже богато співдїлав в дїлї унїї Василько, якого працї не знати з якої причини дотеперішні історики зовсїм не добачували. Все инше (хоч у перших початках може незручно) зробив Рим, якому тепер здавало ся, що удасть ся вчасти зреалїзувати старе бажанє папства, відреставрувати єдність усього христіянства. Досить незначна була в сїй справі — принайменше в першій її фазї від р. 1245—1248. — участь сусїдних католицьких держав. Угри тепер не мали зовсїм жадної участи, так само й Поляки. Дивним дивом деякі історики[2]) у звичайній куртуазії та прислузї, яку польські князї зробили папським послам, улегчуючи їм подорож до Татар, хотять бачити співдїланє польської полїтики при навязаню самої унїї. З самих таки польських жерел виходить якраз щось противне. Длуґош, який поза тим сю справу представив сторонничо і помішав не лиш усї фази переговорів, та навіть факти і засадничі змаганя обох сторін[3]), був би певно

---

[1]) Дашкевич о. с. стор. 146—7, став на становищи, що переговори зачав папа. »При внимательномъ отношенiи къ источникамъ — говорить він — нельзя не признать, что не Данiилъ былъ искателемъ унiи, что починъ въ переговорахъ о ней пренадлежалъ папѣ и католическимъ монахамъ поселившимъ въ русскомъ князѣ несбыточную мечту о всеобщемъ католическомъ ополченiи противъ Татаръ. Согласившись затѣмъ на призанiе вселенскаго значенiя (!) римскаго епископа Данiилъ никогдаже не думалъ о пожертвованiи самостоятельности русской церкви«. Пізнїйше (стор. 160) каже, що переговори зачали аж 1246 р. сами посли папські без спецiяльного порученя. Як бачимо з зацитованого місця, автор навіть бажав би зовсїм заквестiонувати довершенє релїґiйної унїї, бо каже, що Данило згодив ся тільки признати всесвітне значiнє папи, отже лиш полїтичне, а не релїґiйно-церковне. Се рішучо незгiдне з дiйсностию.

[2]) Дашкевич: о. с. стор. 144 говоритъ, що унiя »возникла... и не безъ влѣянiя польской политики«, бо мовляв польські князї поручили послів папських Василькови, »которiе (польські князї) и въ слѣдствiи принимали участiе въ этихъ сношенiяхъ«. (стор. 160). Подібно говорить й Абрагам о. с. стор. 125.

[3]) Длуґош, Hist. Polon. l. VII, стор. 309—310 під р. 1246 оповідае, що Данило використував обставину, що папський леґат Опізо був у Польщі, і просив у папи корони обіцюючи, що коли то стане ся, то він »cum omnibus Russorum terris suae ditioni subiectis, Graecorum ritu derelicto, in oboedientiam et communionem universalis Ecclesiae Romanae et sui Summi Pontificis transiturum, et tam Ruthenorum quam aliorum catholicorum terras a Tartarorum invasione potenter et

не залишив похвалити ся католицькою ревностю і співділанєм польської сторони, головно епископату, в сих переговорах. А він недвозначно заявляє, що краківський епископ відраджував папському лєґатови Опізови вдавати ся в уніятські переговори з Данилом і його коронувати. Епископ представляв Данила як чоловіка „хиткої віри і обичаїв“. Опізо його не послухав, бо припускав, що з нього говорить заздрість. Се донесенє певно правдиве, бо винесенє Данила на короля так просторої держави та влученє його в ряд католицьких монархів і то спеціяльно протеґованих, могло бути дійсно небезпечною конкуренцією для польської сторони. Певну участь польських князїв можна зауважити аж при коронації Данила 1253 р. Посередну участь у сїм дїлї треба признати хиба Конрадови мазовецькому. Вже сама обставина, що на лєґата й посередника між Петровою столицею і галицько-волинською землею назначено місийного єрарха, а не когось із князїв польської або угорської церкви, говорить сама за себе, що ту релїґійну унїю підготовлено самостійно, незалежно від католицьких князїв і еписконів сусїдних держав[1].

VII.

Данило королем України.

На кілька літ перервали ся зносини Романовичів із Римом. Був се застій, а не зірванє зносин, бо анї з папської, анї жадної иншої католицької канцелярії не вийшло ніяке письмо проти

animose protecturum«. Опізо на се годить ся, та краківський епископ йому се відраджує, представляючи Данила у злім світлї. Леґат не дав себе наклонити, бо був переконаний »quod Pontifices Poloniae parum fideliter et magis ex invidia existimabat, dissuasionem ingessisse«. Опізо коронує Данила »praefato duce Daniele solemniter promittente et se iure iurando in manibus praefati Opisonis legati adstringente cum omnibus baronibus et principibus terris et Dominiis suis fidem, ritum et ceremonias fideliter et sincere sectaturum«.

[1]) Российські історики все виходять із сторонничого заложеня, що всї майже релїґійні унї на Українї доверпено насильством. Виняток роблять вони лиш для унїї Данила, яку Дашкевич уважає взагалї першою унїєю (о. с. стор. 144) і добровільною. Ось його слова: »Галицко-волынская земля изъявила добровольное согласіе признать главенство папы и къ тому склонился русскій народъ въ лицѣ князей і лучшихъ людей повидиму безъ принужденія«.

Данила. З початком 50-тих років стала ся подїя, яка не могла остати без впливу на відношенє Данила до римської столиції. Його довголїтний суперник Мендовг перелїцитував нашого князя в призбираню ласки папи, бо в перших місяцях 1251 р. охрестив ся в латинськім обрядї[1]). Папа не лиш принимає його під опіку св. Петра[2]), але виступає також яко покровитель його полїтичних плянів[3]), чим мовчки перечеркував деякі привилеї дані Данилови що до ятвяжської землї; папа поручив Мендовга опіції Ордену[4]), а вкінци коронував[5]) його на литовського короля. Протеґованєм Мендовга, з яким Романовичі стояли на воєнній стопі[6]), римська столиця посередно виступила проти Данила. Подїї ті безперечно огірчили Данила, але рівночасно амбіція попихала його не оставати позадї якогось там поганського князя, лише й собі добути корону.

Такий стан взаїмного відчуженя тревав до р. 1252, коли Данило знов увійшов у зносини з Петровою столицею, піславши туди своїх послів. До сього кроку наклонив Данила Бела[7]); стало ся се без сумнїву в звязи з плянами Романовичів та Арпадів добути австрийську спадщину.

Папа змагав до того, щоб австрийські краї не попали ся в руки ціс. Фридриха II, з яким апостольський престіл стояв безперерывно в напружених відносинах[8]). Тому підпирав всї инші кандидатури місцеві й чужі. Данило довівши з Белою до подружа Романа і Ґертруди (1252), тим самим опинив ся між сто-

---

[1]) Ипат. с. 817, в. 7 ssq: »Миндогъ же посла к папѣ и прия крещеніе, крещеніе же его льстиво бысть, жряше богомъ своимъ в таинѣ...«

[2]) H. Rus. M. LXXXII з дня 15 липня 1251.

[3]) H. Rus. M. LXXXIII з дня 15 липня 1251.

[4]) Potthast, nr. 14363 з дня 26 липня 1251.

[5]) H. Rus. M. LXXXIV—LXXXVII з дня 15. липня 1251.

[6]) Грушевський, Іст. стор. 80—81.

[7]) Король Бела IV писав 9 мая т. р. папі, що йому вдало ся привернути Данила до послуху апостольській столици. »....et dignemini reducere in memoriam, qualiter nos laboraverimus in plantatione et ampliatione fidei catholicae sicut manifestum est de sollicitudine nostra ac diligentia in revocatinne Ruthenorum ad oboedientiam sedis apostolicae, quorum nuncii vel iam accesserunt vel sunt ad vos proxime reverenter accessuri....« (Fejér IV. 1, ст. 144, Дод. Ч. XXXIII).

[8]) Собор в Лїонї був скликаний також в цїли осудженя ціс. Фридриха II.

ронниками папи. Він вислав знов до папи посольство. В маю се посольство вже було в дорозї, отже вибрало ся десь у квітни 1252 р. Данило певно оправдував ся, чому перервав зносини з курією, що мусїв се зробити під напором татарської небезпеки: тай тепер грозить йому набіг Орди, тому лиш як дістане поміч католицького світа, зможе він оперти ся Монголам. Що такий був менше більше зміст посольства, можна вносити з того, що стало ся незадовго. В першій половинї 1253 р. маємо ширше закроєну папську діяльність, звернену проти Монголів. Данило — так як обіцяв — десь з початком 1253 р. доніс папі, що гроза зі сходу надтягає (похід Куремси). В відповідь на се появила ся дня 14 мая 1253[1]) булля, завзиваюча християн Польщі, Чех, Моравії, Сербії, Поморя та инших сусїдних народів до хрестоносного походу проти Орди. Поручене голосити новий хрестоносний похід дістав апостольський леґат на Польщу опат Опізо з Мезано. В буллї звертав апостольський престіл увагу вірних на небезпеку і завзивав не ждати аж Татари прийдуть до них, але хай припинають знак хреста і вибирають ся в похід. Бо як доносить галицько-володимирський король, який як сусїд найлучше поіформований про Татар, наміряють вони рушити на захід та знищити рештки християнства. Подібно як по І лїонськім соборі розпочала римська курія місіонарську працю серед Татар та підлеглих їм народів. Вислана на Схід францїсканська місія[2]) могла навіть похвалити ся деяким успіхом[3]).

Сим разом поручав папа вести переговори з Данилом не сусїдним католицьким єрархам[4]), але зовсїм чужому чоловікови

---

[1]) Theiner, M. Pol. I, CVII, H. Rus. M. LXXXVIII, Дод. Ч. XXXIV: »...Sane nuper carissimo in Christo filio nostro rege Rusciae illustri, quem loci vicinitas suorum secretorum plerumque reddit participem, per litteras suas referente, praefatos Tartaros fore paratos ad delendas reliquias, quas divina benignitas in plerisque locis propter fugae praesidium ab ipsorum clementer manibus liberavit«. Potthast, nr. 14972.

[2]) Potthast, nr. 15065.

[3]) Potthast, nr. 15501 з дня 29 серпня 1254. Папа ґратулює з нагоди принятя християнства »Sattacho regi Tartarorum«.

[4]) Характеристичне, що справи не поручено на ново Альбертови, хоч він вже знов повернув до своєї провінції та на дальше був леґатом на цїлу Русь. Мабуть папа втратив довіре у його здібности. З листу папського з марта 1254 р. Potthast, nr. 15270, H. Rus. M. LXXXIX, Дод. Ч. XXXV виходить, що до обсягу його леґації був сумнїв, який повисшим листом вияснено.

свому леґатови в Польщи, Опізови. Той свого обовязку припильнував трохи ліпше, бо удало ся йому спільно з деякими польськими князями наклонити Данила коронувати ся.

Галицько-волинська лїтопись переповідає нам сю подію під двома роками, кінчить нею 6762 (1254) рік і зачинає 6763 (1255). Лїтописець[1]) оповідає, що в Кракові ждали вже папські посли на Данила, який повертав з чеської виправи[2]). Та князь сказав, що не бажає бачити ся із посольством на чужій земли і через Сандомир пішов у Холм. Яка була ще инша причина сього його поступку, можна догадувати ся. Данило не хотів нічого робити під чужим впливом та вражінєм хвилї, він бажав порадити ся з Васильком та головно на місци довідати ся докладнїйше про полїтичне положенє, особливо про відносини до Татар.

Оповіданє найблизшого року 6763 зачинає наш хронїст описом[3]) коронації. З сього до певного степеня можна би вносити, що коронація відбула ся вже по Новім Роцї, хоч лиш на такім арґументї оперти ся годї[4]). На всякий випадок в р. 1254 Данило був уже королем. В жерелах[5]) з сього року титулують його вже новою гідностию. Наш лїтописець замічає, що й тепер Данило вагав ся приняти корону та до того наклонила його мати, Болеслав і Земовит та польська шляхта, які приобіцяли йому поміч проти невірних. Мабуть гроза спільної небезпеки татарської

---

[1]) Ипат. с. 826—7, в. 3 ssq: »Тогда же во Кракові бѣша послы папини, носяще благословеніе от папы и вѣнѣць и санъ королевьства, хотяще видѣти князя Данила. Онже рече имъ: не подобаетъ ми видити ся с вами чюжеи земли, но пакы. Оттуда же проиде землю Судомирьскую и приде во градъ Холмъ сь честью и со славою в домь Пречистоѣ падъ поклонися и прослави Бога о бывшемь...«

[2]) Було се в червни 1253.

[3]) Ипат. с. 826, в. 19 ssq: »Присла папа послы честны, носяще вѣнѣць и скипетрь и коруну, еже наречеть ся королевьскыи санъ: рекыи сину приими от насъ вѣнѣчь королевьства.... Опиза же приде вѣнѣць нося обѣшеваяся, яко помощъ имѣти ты от папы. Оному же одинако не хотящу, и убѣди его мати его и Болеславъ и Семовитъ и бояре Лядьскыѣ, рекуще дабы прияль бы вѣнѣць, а мы есьмь на помощъ противу поганимъ. Онъ же вѣнѣць от Бога прия, от церкве святихъ апостолъ и от стола святого Петра, и от отца своего папы Некѣнтія и от всыхъ епископовъ своихъ. Некентий бо кльняше.....« Дальше переповідає лїтопись історію походу на Ятвягів і Куремсину війну.

[4]) Грушевський, о. с. стор. 72-73 думає, що коронація відбула ся вже в другій половинї 1253 р.

[5]) Cod. Dipl. Pol. III, 30, Дод. Ч. XXXVII,

(Куремсина війна) вплинули на польську сторону, що тепер віднесла ся вона до коронації прихильно. Посол в імени папи прирік поміч католицького світа.

Подрібного опису торжества коронації не маємо. Знаємо лише, що відбуло ся намащенє, наложенє корони на голову та врученє королївського скиптра[1]. Се відбуло ся в Дрогичинї, на пограничу українсько-польськім. З сеї обставини хотять деякі історики[2]) вивести, що коронація була зовсїм тиха. Що правда наша лїтопись не згадує про якесь велике торжество — її опис взагалї скупий — але все таки говорить, що на коронацію прибули польські князї, Болеслав і Земовит, польські бояри; були там і українські епископи, які брали участь у коронації. Данило присягнув на унїю, себто зобовязав ся зі своєю землею слухати римської церкви та держати ся католицької віри[3]). Була тут ще раз піднесена ненарушимість грецького обряду. Тим способом довершено релїгійної унїї по всїм формам, а її творець був рівночасно першим українським королем, узнаним одинокою тодї компетентною в тім напрямі повагою в Европі — римським папою.

Вже в найкоротшім часї мусїв Данило домагати ся обіцяної помочи Заходу, бо якраз по коронації — як згадує лїтопись — розгоріла ся на ново „Куремсина рать“. На сей зазив відповів папа буллею, зверненою до Альберта, якому також поручив в своїх околицях голосити хрестовий похід проти Татар[4]). Ніхто не предвиджував, яка монгольська сила тепер насуває ся, тому знов найшов страх на пограничні держави зі західною Европою. Бела IV після свого досить невідповідного поступку з сином Данила Романом на австрийській землї, дрожав за свою державу. Він сподївав ся, що по такій афері як австрийська, Данило не стане в його обороні. Тому в листї усильно просив від папи помочи, бо кождого дня можна сподївати ся нападу Орди, а тут коло нього з усїх усюдів невірні вороги[5]). Між числом тих во-

---

[1]) H. Rus. M. XCV, Дод. ч. XL: »....faciendo te inungi sacri chrismatis oleo, tuoque imponi capiti regum diadema«.

[2]) Грушевський, о. с. стор. 72.

[3]) H. Rus. M. XCV »...iuramento praestito promissisti Ecclesiae praedictae tamquam fidelis eius filius oboedire et fidem catholicam sicut alii orthodoxi mundi principes observare«.

[4]) ibd. XC. з дня 17 мая 1254, Дод. ч. XXXVI.

[5]) Fejér, IV. 2, стор. 218. Сей лист походить з половини падолиста 1254 р. Бела просить помочи проти Татар, які кождого дня

рожих „infidelium“ народів вичисляє Бела й нарід „Ruthenorum“. Чи з сього слова „невірний“ мож вносити, що вже тодї себто під конець 1254 р., українсько-римські відносини попсували ся? Мабуть треба відповісти, що нї. Бела кинув се слово радше з ворожнечі до Данила; міг він мати на гадцї також инших руських князїв, незлучених із Римом, які тепер вели полїтику прихильну Татарам. Тепер, коли війна з Куремсою розгоріла ся, а Куремса хоч уступав під напором сил Данила на схід, то все таки війна ще не рішила ся — тяжко припускати, щоби Данило зривав собі за плечима всї мости, зривав із католицьким світом. Невдовзї одначе се стало ся.

Зазив папи, хоч щирий, зістав голосом „вопіющого во пустини“. Не то дальші, але й найблизші сусїди не думали вибирати ся на невірних. Данилови прийшло ся самому двигати весь тягар війни з Куремсою та його союзниками Болоховцями (Волохами). На щастє перебіг кампанії був для нього досить користний; подібно й боротьба з Ятвягами закінчила ся повним успіхом. Та мимо сього Данило зрозумів, що за Куремсою стоїть цїла Орда, тому мусїв при угодї приймити жаданя Татар та перервати зносини з Римом. Його відносини до Петрової столиці почали наново остуджувати ся, особливо по смерти Іннокентія IV (грудень 1254 р.). З другої сторони симпатія римської курії (тепер вже Александра IV) звернула ся до литовського короля латинського обряду — Мендовга. Сей зєднав собі папу обіцянкою навернути сусїдні поганські племена, коли папа буде підпирати його полїтичні пляни. Осібним листом з 6 марта 1255[1]) р. потверджує йому Александер IV якісь здобуті землї на Руси. Мабуть тут мова про якісь землї на схід від держави литовської, бо під конець 1254 р. не знаходимо жадних конфлїктів між Романовичами і Литвою; противно, сей рік приніс угоду між двома

можуть випасти на захід, а він »quasi ovile sepibus sit diversis infidelium generibus circumseptum, utpote Ruthenorum, Brodnicorum, Cumanorum....« (Theiner, Mon. Hung. I, лист CCCCXL).

[1]) H. Rus. M. л: XCIII, Дод. ч. XXXVIII: »Cum sicut ex parte tua fuit propositum coram nobis, tu contra regnum Russiae ipsiusque inhabitatores in infidelitatis deviis constitutos indefessa strenuitate decertans nonnullas terras ipsius regni tuae subiugaveris ditioni, nos attendentes, quod de terras habente praedictas, vicinae paganorum et infidelium regiones de facili potuerunt tuo dominio subici ac acquiri cultui christiano; tuis benigne precibus annuentes, praefatas terras tibi tuisque succesoribus absque catholicorum quorundam praeiudicio auctoritate apostolica confirmamus«. (Potthast, nr. 15721).

королями східної Европи[1]), до того папський лист називає мешканців сих земель невірними „in infidelitatis deviis constitutos“. У згаданім листї папа потверджаючи Мендовгови землї ще мабуть узглядняв права Данила, бо додав замітку, що потверджає сї землї, одначе „absque catholicorum quorundam praeiudicio“. Ся фраза мабуть відносить ся лиш до нашого короля, бо від сторони Руси Мендовгова держава з ніким не граничила, кого крім Данила можна би назвати католиком.

Формальне зірванє зносин між галицько-волинською державою і Римом наступило що тілько пізнїйше, в роцї 1256. Що правда не маємо безпосередних вістий про причину сього кроку Данила, та її можна догадувати ся. Головною причиною був брак помочи Заходу в боротьбі з Ордою. Сим разом папа робив, що було в його силї, та без реального успіху. Данило мусїв себе узнати звільненим від обовязків супроти курії тому, що й противна сторона не сповнила свого зобовязаня, хоч мимо своєї волї. До того причинила ся немало й зміна на папськім престолї. Єрархія галицько волинської землї перервала зносини з Римом а Данило відказав послуху зарядженям папи.

Очевидна річ, що окрім сеї рішаючої причини (полїтичної безвартости унії в боротьбі з Татарами) були ще инші причини, що спонукували Данила до розриву з Римом. На думку істориків російської школи[2]), заважив тут дуже сильно ворожий настрій цїлої галицько-володимирської суспільности проти унії. Таке твердженє одначе не знаходить підстави в жерелах. Ніде в жерелах не стрічаємо, щоби заходила небезпека, що „проти свого князя стане цїла земля, яка не могла помирити ся з унїєю“ — як висказують ся деякі з істориків. Як се ми вже кілька разів підносили, на сучасних західно-українських землях не бачимо такого антикатолицького настрою серед української суспільности, навіть серед духовенства. Після розгрому Угрів та всїх зовнїшних ворогів, церковні круги галицько-волинської держави не ведуть анї полїтики прихильної до католицтва анї неприхильної; вони ведуть полїтику свого князя і показують склонність до підпорядкованя справ церковних державним. Справдїшні причини сього Данилового кроку лежали в сучасних полїтичних обставинах, яких корінє було поза галицько-володимирською державою. Нема сумнїву, що проти

---

[1]) Грушевський: о. с. стор. 81.
[2]) Дашкевич, о. с. стор. 174 ssq.

уніятських заходів нашого князя розпочав царгородський патріярх сильну аґітацію. Їх підперли енерґічно Татари, які встигли погодити ся не лише з суздальськими князями, але також із східною церквою та руським митрополитом (Кирилом). Можна допускати, що в порозуміню з сими кругами Куремса наново розпочав кампанїю проти Романовичів (1253—4); так само й тепер при угоді (1256—7) за намовою своїх руських союзників зажадав Куремса від Данила зірваня з апостольським престолом, що лежало у спільнім інтересї Татар і східної церкви.

Офіціяльним ствердженєм розлому між обома сторонами була булля папи з 13 лютого 1257[1]). Папа говорить, що його обовязком є дбати про спасенє душ. Данило вже був пізнав правду, злучив ся з церквою та обіцяв держати ся католицької віри. Римська столиця бажала його вивисшити понад инших, піднесла його до королївської гідности. Та він забув на се, що обіцяв слухати церкви й держати ся католицької віри; робить він се з великою небезпекою для власної душі і на погорду церкви й на образу Іс. Христа. При кінци взиває його папа до поправи. В противнім разї поручає папа оломуцькому та вроцлавському епископови наложити на Данила церковні кари[2]). Разом із сим

[1]) H. Rus. M. XCV: »Danieli regi Russiae timorem divini nominis et amorem.... Sane tu olim.... ad lumen catholicae fidei... et ad oboedientiam Ecclesiae romanae non sine divina inspiratione redire iuramento praestito promisisti Ecclesiae praedicae tamquam fidelis eius filius oboedire ac fidem catholicam.... observare.... Sed tu sicut ad audientiam nostram non sine cordis turbatione pervenit... id quod circa oboedientiam eiusdem Ecclesiae ac predictae observationem fidei promisisse dinosceris, observare postmodum non curasti, in animae tuae periculum, ipsius iniuriam fidei, Ecclesiae praedictae contemptum et oprobrium I. Christi.... Volentes igitur apostolicis apud te super hoc insistere monitis et ad veritatem, quae Christus est, paternis te persuasionibus revocare ac sperantes, quod te.... condigne poeniteas et errorem tuum corrigere studeas per te ipsum. Magnitudinem tuam monendam duximus.... non differas abiurare et id, quod de ipsius observatione fidei et praedictae Ecclesiae oboedientia, iuramento praestito promisisti, inviolabiliter observave procures.... Aloquin venerabilibus fratris nostris... Olomucensi et Vratislaviensi episcopis literis nostris iniungimus, ut te ad id per censuram ecclesiasticam apellatione remota compellant. Non obstantibus aliquibus literis apostolicis.... per quas effectus praesentium impediri valeat vel diferri et constitutione de duabus dietis et concilio generali«. Лист сей є також у Длуґоша о. с. VII, стор. 401, під р. 1266. Fejér, VII. 5 suppl. стор. 580. Potthast, nr. 16731 та в Додатку Ч. XL.

[2]) Булля до Данила заховала ся в краківськім епископськім архіві, звідки черпав Длуґош, зате не маємо буллї до двох згаданих епископів; є вона тільки в реґестах (Potthast, nr. 16732, Дод. Ч. XLI).

тратили силу всї папські декрети видані колинебудь у користь нашого короля.

Рівночасно, бо майже в тих самих днях[1]), появила ся папська булля, що потверджувала юрисдикцію любушського епископства на Руси. Таке заряджене показало ся необхідним; дотепер з ним папа здержував ся, хоч епископ його про се просив. На землях галицько-волинської держави істнувала католицька єрархія грецького обряду, тому латинська, згідно з рішенєм IV лятеранського собору, була злишна. З роком 1257 унія упала, а відновлене юрисдикції латинських епископів на Руси стало ся актуальним. Справу відновленя юрисдикції латинського епископства на землях Руси мусимо понад всякий сумнїв звязати з упадком Данилової унії; виходить се зі згаданої буллї, в якій папа не міг замовчати сього, що його так боліло „perfidiam dominorum ipsius (terrae) nec non habitantium in eadem.

Унія за Данила була критичною точкою старань папів у XIII в. злучити західно-українські землї з католицькою церквою, а через те втягнути їх у сферу житя католицтва. Між тим у Царгородї наступили великі зміни. Латинське цїсарство упало (1261), а з ним й штучно насаджене латинство на грецькій землї. Пригожі полїтичні обставини довели на II лїонськім соборі (1274) на якийсь час до злуки східно-грецької церкви з латинською та ся унія не відбила ся на західній Україні жадним відгомоном; про якісь подібні стараня не маємо слідів нї в наших, нї в чужих жерелах. На наших землях уніятські заходи по упадку унії за Данила устають, а відновляють ся аж під конець нашої державности в XIV в.

VIII.

Релїгійна унія на Україні XIII в. й історіографія.

Перейшли ми всї важнїйші моменти заходів завести на галицько-волинській Україні в XIII в. релїгійну унію з католицтвом. В першій чверти XIII столїтя ініціятиву давала все католицька сторона, зате українська суспільність не була ніким одноцїльно заступлена. Аж в 40-их роках виступає король Данило, як заступник галицько-волинського громадянства. На жаль не можемо

[1]) H. Rus. M. XCIV з дня 10 лютого 1257, Дод. ч. XXXIX.

з браку жерел точно слїдити перебігу унїятських переговорів. Вісти, які маємо, такі уривочні, що історик мусить богато додумувати ся, заключати з обставин, серед яких дана сторона обертала ся. Наслїдком сього доказ стає ся лиш посередним, самаж певність та докладність образу й його представленя на сїм терпить.

Справу релїґійних унїй в XIII в. порушувало принагідно богато істориків, але дослїджувало зглядно мало й то більше чужих, як своїх. Загалом можемо зауважити два основні погляди при обговорюваню сеї справи. Одні історики виходять зі становища православного (российського), другі католицького (польського). Натомість не маємо опрацьованя сеї теми саме зі становища тої ідеї, яка тут мала свій вислів, себто зі становища унїятського (українського); сеж, що дав у сїй справі Пелеш, не відповідає вимогам нинїшної історичної критики. Першу ґрупу заступають очевидно історики российської школи, як Дашкевич, Голубинскій; зближені погляди мають наші історики старий Зубрицький, Петрушевич та проф. Грушевський, католицько-польське становище репрезентує головно проф. Абрагам.

Найлїпше оброблене (особливо унії Данила) з православної сторони дав Дашкевич[1]). Він приняв засаду, що всї релїґійні унії на Українї (крім Данилової) були переведені насильством. Він сумнїває ся чи в рр. 1214—16 взагалї хтось з Українців жадав унії, на доказ наводить се, що з довершенєм сього дїла відтягали. Та в сїм випадку таке поступованє було оправдане, бо всї ждали до дня коронації Коломана. Без сумнїву справу унії підносила головно партія угрофільська, та все таки се були Українцї; инші відносили ся пассивно. Року 1246 — твердить Дашкевич — перший зачав переговори не Данило, але папа й то через посольство Карпінї. Поважну участь у них признає він польській сторонї.

Голубинскій[2]) іде за Дашкевичом та каже, що переговори заініціював папа, а Данило дав себе легкодушно зловити на

---

[1]) Дашкевич, о. с. стор. 144 sSq. Його гадки можна до певного степеня уважати за погляд цїлої історичної школи, що в останнїй четвертинї минувшого віку ґрупувала ся около київського »Истор. Общества Нестора«, до якої належав Голубовскій, Линниченко, Малишевскій і ин. Праця Дашкевича була читана на засїданю товариства Нестора 23 мая 1882 р. та по дискусії згаданими членами одобрена. (Чтенія въ ист. общ. Нестора, Кіевъ 1888, II.)

[2]) Голубинскій о. с. II. 1, стор. 82-ssq.

приманчивий королївський вінець. Та небавом він опамятав ся, що зраджує православіє і зірвав зносини. Данило дав себе наклонити приймити корону, але в дїйсности не злучив ся з католицькою церквою. Що таке представленє незгідне з дїйсним станом річи, мабуть досить наглядно показано висше при розбираню самої теми.

Доволї інтересні погляди галицького історика Зубрицького на сї справи[1]). Він вірить слїпо словам воскресенської лїтописи, що Роман дав папі таку остру відмовну відповідь. За угорського панованя в Галичи (1214) Галичани (автор розуміє тут нарід) не жадали унії; фрази, що populus et principes бажають Коломана на короля, ужив Андрій для своїх полїтичних цїлий. Угорський король не мав права до галицького престола, тому ошукував папу та бажав се право закрити мнимим вибором народу. З тої самої причини не хотїв він присланя папського гонця[2]), який був би все відкрив. За Данила переговори зачав папа; 1246 р. дістав Карпінї навіть відмовну відповідь, бо хоч Данило був дома, то його присутність перед папськими послами укривано[3]). В рр. 1246—1248 унії не було; її довершено аж при коронації 1255. Що до сього, що при коронації Данила співдїлали й Поляки, то Зубрицкий бачить у тім лиш їх інтриґу; вони бажали втягнути його в халепу, стягнути через се на нього Татар, бо тодї Романовичі не були Полякам небезпечні[4]). Подорож Данила в Орду кладе на рік 1250.

Петрушевич вірить слїпо словам Татищева, що в рр. 1214—16 Андрій старав ся насильно в Галичинї насадити латинство, хоч обіцяв був завести унїю, через те поступив віроломно[5]). Присутність на І лїонськім соборі арх. Петра, який мав бути епископом Галича, звязує Петрушевич із переговорами Данила, через що став на противнім становищу як попереднї історики.

---

[1]) Зубрицький, Ист. галич.-русс. княжества III.

[2]) Зубрицький, о. с. стор. 59 ssq. невластиво називає його леґатом.

[3]) Автор не має довіря до памятника Карпінї й опер ся головно на волинсько-галицькій лїтописи.

[4]) Зубрицький о. с. стор. 172.

[5]) Петрушевич, о. с. стор. 13. »Упомянутое гоненіе греческо-словеньской Церкви въ Галичѣ угорско-латинскимъ духовенствомъ со стороны угорскаго короля Андрея оказуется даже быти вѣроломствомъ, когда сообразимъ, что тотже король въ своемъ письмѣ къ папѣ.... самъ извѣщалъ папу, что галицкая Русь... застерегла собѣ неприкосновенность своего... обряда«.

Проф. Грушевський думає, що Андрій робив дещо для унії, та вона не приняла ся, бо мала бути непопулярною. В справі уніятських переговорів Данила йде він зовсім за Дашкевичом.

Католицько польські погляди заступає проф. Абрагам. Крайний в тім огляді є вже опис Длуґоша, який хоче бачити в Даниловій унії лиш підступ в цїли видуреня від папи корони. Проте проф. Абрагам дав майже одинокий, критичний розбір сих подій з польської сторони. Король Андрій на його думку, заняв ся щиро унією, щоби приподобати ся папі. Колиж хотїв позискати корону для сина, взяв ся таки на добре до сього дїла. Проф. Абрагам дальше каже: „lecz myśl ta odrazu nie dała się urzeczywistnić, dlatego równocześnie wprowadził Andrzej do ziemi halickiej liczny kler łaciński“[1]). Угорські духовники мали приспішити пропаґанду католицьку в формі унії. Та тяжко зрозуміти, як могли угорські пропаґатори католицтва повести сю справу краще чим папський посол, та чому якраз він мав би бути прихильником латинщеня. Рим докладно вже знав, що галицька суспільність бажає задержати грецький обряд, і коли вислав свого посла, то лиш на се, щоби він під такими умовами справу унії живійше повів. Буллю папи, адресовану „(Georgio) Illustri Regi Russiae“ відносить Абрагам до Данила, а присутність на соборі арх. Петра уважає за доказ, що Русь шукала помочи на заходї. Данило перший зачав переговори, бо вислав до папи листи якраз перед подорожию до Орди. Вже й в першій фазї уніятських переговорів Романовичів богато співдїлали польські круги, особливо краківський епископ Прандота. Висше старав ся я виказати, що співдїланє польської сторони в дїлї навязаня зносин між Данилом і папою в рр. 1245—1248 маловажне.

В своїй історії унії української церкви з Римом зачепив Пелеш[2]) й унію за Данила. Та його представленя мимо кількох вартісних гадок — досить мутне по причинї злого хронольоґічного порядку (нпр. подорож Данила в Орду кладе він на рік 1250). Оправдати можна би його хиба тим, що в тім часї студії над хронольоґією волинсько-галицької лїтописи ще не поступили були так далеко як нинї.

В сих кількох замітках навели ми хоч найважнійші гадки, підношені головно в чужій історичній лїтературі про сю добу

---

[1]) Abraham o. c. стор. 101 ssq.

[2]) Пелеш, о. с. II, стор. 277 ssq.

нашої минувшини. Грішать вони переважно тими хибами, що вся чужа історіоґрафія в многих питанях історії українського народу, особливож в історії його церковного житя. Російські історики бачать у всїх старанях, злучити українську церкву з Римом, насильство та польську інтриґу, противно польські — заслугу польської католицької ревности. Релїґійна унїя українського народу з Римом, коли вона не була (а так само й в XVI. в.), нїколи не лежала в інтересї наших сусїдів та нїколи не знаходила щирого підпертя полїтиків сусїдних нам народів, хочби з тої причини, що вона скріпляла самостійне становище українства як супроти його західного, так і північного сусїда. Підпирали її (пр. в XVI в.) ідеалїсти або деякі з особистих зглядів, але нїколи реальні полїтики. Тому й представленє одної або другої сторони менше або більше сторонниче.

Кінцеві уваги.

Унїя Данила на галицько-волинській Україні не удержала ся, бо була оперта на мотивах чисто полїтичних, які в релїґійних реформах не вистарчають. Тут треба було, щоби цїла суспільність відчула, що унїя їй потрібна і то з висших мотивів. Таку підставу, себто опертє на внутрішній потребі, мала релїґійна унїя на Україні під конець XVI в., тому удержала ся. Якіж наслїдки, користи чи шкоди булиб вийшли з того для нашої нації, колиб задумана злука церков вже тодї була удержала ся? Унїя ся була би нам користна; противно як думає Дашкевич. Він бачить у тім велике щастє, що переговори розвіяли ся. В наслїдках було би на його думку зєдиненє з Римом причинило ся до златинщеня нашого західного погранича. Та автор непотрібно з'ідентифікував латинщенє з унїєю, а ще більше безпідставно латинщенє й унїю з українською (руською) народностю, тому й конклюзія випаде якраз противна. Через злуку з Римом входила українська церква в ряд инших зовсїм рівновартних католицьких церков (угорська, польська й т. д.). До того, як церква оперта о свою державність та нею протеґована, булаб вона захопила під свою юрисдикцію розсїяних по Україні латинників, до чого правну підставу давало відповідне рішенє IV лятеранського собору. Унїя хиба була би здержала латинщенє.

З другої сторони — як се ми висше згадали — галицько-волинська держава, завдяки особливій, тодї ще могучій опіцї папства, булаб мабуть по вимертю Романовичів в XIV в. удер-

жала свою самостійність через папську інтервенцію, подібно як Угоршина по вимертю Арпадів около 30 літ взад. Се тим більше правдоподібне, що в інтересі апостольської столиці булоб лежало удержати найбільше на схід висунену католицьку державу грецького обряду при самостійности.

Унія Данила мала обняти більшість української нації. За тих 650 літ — до нині — булаб через се витворила ся стара' традицийна автономна, українська церква, яка віддала би великі прислуги около удержаня першого місця для домінуючого ще тоді — українства над иншими племенами Руси.

*

* *

Збираючи всі висновки отсеї розвідки приходимо до ось таких тверджень:

1) Посольство папи Іннокентія III до галицького князя Романа (1205) було можливе; не виключена також відмовна відповідь, та не така непривітна й не з релїґійних, лиш політичних мотивів.

2) Місія леґата Григорія (1207) в Галичині не повела ся задля непригожих політичних обставин на Україні (боротьба між братами Ігоревичами).

3) В 1214—16 рр. справу унії піднесли Угри, але підпирали її також місцеві люди (боярство, висше духовенство). Сим разом унія не удержала ся, бо скомпромітувала її угорська адміністрація й латинізаторські загони угорського клиру.

4) Присутний на І ліонськім соборі архиеп. Петро був мабуть владикою Галича та наслїдником Артемія; на собор вислав його Данило.

5) Неофіціяльні представленя владики Петра були для Іннокентія IV товчком поручити посольству Карпінї також справу засадженя релїґійної унії на західній Україні.

6) Свячене митрополита Кирила в Никеї могло відбути ся найскорше в другій половині 1248 р.

7) Згадане в галицько-волинській лїтописи посольство епископів каменецького і беренського з короною від папи мало місце лїтом 1248 р.

8) Поновне навязане зносин Данила з Римом ок. 1252 р. за посередництвом Бели IV треба звязати зі справою участи Данила в боротьбі за австрийську спадщину.

9) Релігійна унїя за Данила в західно-українських землях упала не задля антагонїзну до католицтва, але тому, що грізна постава Татар не дала їй удержати ся.

10) Потверджене юрисдикції любушського епископства на руських землях 1257 р. належить уважати як наслідок зникненя уніятської єрархії після упадку унії за Данила.

Die Westukraine und Rom im XIII. Jahrhundert in ihren Bestrebungen zur kirchlichen Union.

Von *Nikolaus Tschubatyj*.

Das Thema der vorliegenden Abhandlung ist der Geschichte des ukrainischen Königreichs von Halytsch und Wolodymyrien im XIII. Jahrhundert entnommen. Die Abhandlung zerfällt in folgende Kapitel:

I. Das Verhältnis der Ukraine zu Rom und Byzanz bis zum Anfang des XIII. Jahrhunderts.

II. Der Versuch der kirchlichen Union mit Rom 1207—1209.

III. Die erste kirchliche Union in der Westukraine 1214—16.

IV. Die katholische Propaganda der Dominikaner in der Ukraine bis zum I. Konzil zu Lyon.

V. Die Anwesenheit des ukrainischen Erzbischofs Peter am I. Konzil zu Lyon.

VI. Die zweite kirchliche Union in der Westukraine 1245 - 1248.

VII. Großfürst Danylo wird zum ersten ukrainischen König gekrönt.

VIII. Die kirchliche Union in der Ukraine im XIII. Jahrhundert und die Historiographie.

Alle Ergebnisse der vorliegenden Abhandlung zusammenfassend, kommen wir zu folgenden Schlußfolgerungen:

1. Die Möglichkeit einer Sendung des Papstes Innocenz III. an den Großfürsten Roman von Halytsch im J. 1205 ist nicht abzuleugnen, abschlägige Antwort Romans ist nicht ausgeschlossen, jedoch scheint sie nicht in dem Masse schroff gewesen zu sein, wie es in der „woskresenischen“ Chronik dargestellt ist. Die Antwort ist jedenfalls auf politische und nicht religiöse Bewegründe zurückzuführen.

2. Die Mission des Legaten Gregor (1207) in ukrainischen Ländern ist infolge der ungünstigen politischen Verhältnisse in der galizischen Ukraine (Zwist zwischen den Fürsten Ihorewytschen) mißlungen,

3. In den Jahren 1214—16 wurde die kirchliche Union in Halytsch zwar von Ungarn angeregt, jedoch auch von den einheimischen Kreisen (Bojarentum, höherer Klerus) gefördert. In diesem Falle mißlang der Versuch infolge des herausfordernden Betragens der ungarischen Verwaltung, sowie der latinisatorischen Bestrebungen des ungarischen Klerus.

4. Der am I. Lyoner Konzil anwesende ukrainische Erzbischof Peter war jeder Wahrscheinlichkeit nach Bischof von Halytsch, Nachfolger des Bischofs Artemius. Zu diesem Konzil wurde er von Danylo als ein nicht offizieller Gesandter geschickt.

5. Auf Grund der Vorstellungen des Erzb. Peters empfahl der Papst der Legation Plano Carpinis an, auch die Angelegenheit der Verpflanzung der Union nach der Westukraine in Erwägung zu ziehen.

6. Die Weihe des Metropoliten von Kiew Cyrillus konnte ehestens im J. 1248 stattfinden.

7. Die in der Hypatioschronik erwähnte Sendung des „kamenezischen und berenischen“ Bischofs mit der Krone erfolgte im J. 1248.

8. Die neuerliche Anknüpfung der Beziehungen Danylos mit Rom im Jahre 1252 dank der Vermittlung Belas IV. ist mit der Teilnahme Danylos am Kampfe um die österreichische Erbschaft in Beziehung zu bringen.

9. Der Versuch der kirchlichen Union zur Zeit des Königs Danylo in den westukrainischen Ländern hat zu keinen Resultaten geführt, und zwar nicht infolge des Antagonismus gegen den Katholizismus, sondern weil die feindliche Stellung der Tataren sie nicht festen Fuss fassen liess.

10. Die Bestätigung der Jurisdiktion des Bistums von Lebus über die römischen Katholiken in ukrainischen Ländern im J. 1257 soll man als Folge der Abschaffung der griechisch-katholischen Hierarchie nach dem Untergange der kirchlichen Union zur Zeit Danylos betrachten.

Додаток.

Документи до історії церковної унії на західній Україні в XIII віці.

Додаток обнимає збір документів (переважно дипльомів) до отсеї розвідки. Не маючи тепер можности бачити оригінали їх або фотографічні знимки, мусів я обмежити ся до вибраня найліпших текстів із дотеперішних видань. Порівнуючи поодинокі виданя між собою, був я деколи спонуканий очевидно хибну лекцію деяких місць заступити відповідним добрим виразом з иншої копії, що в кождім окремім випадку зазначено в customerприписках під текстом. З огляду, що в дотеперішних виданях правопис дуже ріжнородний а оригінали мені недоступні, ужив я для латинських текстів всюди новочасного граматичного правопису.

До порівнаня уживав я видань угорських: Fejér-a, Cod dipl. Hungariae (F.), Theiner-a, Mon. hist. Hung. (Th. H.) та Monumenta Hungariae Historica (MH.), пруських: Voigt-a, Cod. dipl. Pruss. (Vg.), Bunge, Preuss. Urkb. (B.), польських: Theiner-a, Mon. Polon. et Lithuan. (Th. P.) та Cod. dipl. Polon. (Cod. P.) а вкінци російського виданя Тургеньева, Hist. Rus. Mon. (T.). Сей останний подавав звичайно текст після двох копій Маріно де Маріні (ТМ.) і Альбертранді (ТА.) тим способом, що текст брав із одної копії (бувало й не ліпшої) а окремішности зазначував у примітках.

Дати і місце виданя документів порівнував я з папськими реґестами Potthast-a й Auvray.

1. Папа Іннокентій III посилає леґата Григорія на Угорщину. Вітербі 7 жовтня 1207.

Archiepiscopis, episcopis, abbatibus et aliis tam clericis, quam laicis per regnum Ungariae constitutis.

Fundamentum et fundator ecclesiae Dominus Jesus Christus, postquam splendore suae divinitatis inflammavit testam fragilitatis humanae, ut dragmam perditam reperiret et pius pastor ad caulas, ubi nonaginta novem reliquerat, errabundam ovem propriis humeris reportaret, usque adeo erga salutem humani generis cotidiana remedia incessanter exhibuit; ut, si quis, a catholica fide non devians, hoc velit subtiliter intueri, sicut ipse est totius gratiae plenitudo, sic ad plures circa nostrae conditionis miserias miserationes eius exuberant, ut in omnibus ipsius perfectio nostrum suppleat imperfectum. Inter cetera sane, quibus christiano populo, propter varias plagas criminum, quasi semivivo relicto, per ipsius prudentiam sunt provisa remedia, conveniens antidotum in soliditate sedis apostolicae renovavit, eam totius christianitatis caput constituens et magistram, a qua, sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam et ad oram etiam vestimenti; panis intellectus et vitae ad alias ecclesias cum doctrina fidei procedat et aqua sapientiae salutaris. Verum ne inter curas continuas et praegrandes pastor ipsius et rector pro defectu imperfectionis humanae deficeret, si solus consummendus inani labore ad suam omnia sollicitudinem revocaret, attendens, quod messi multae unus non sufficiat operarius, multos sibi operarios et verbi Dominici cooperatores adiungit, ac per eos exsequi cogitur, quae per se non potest personaliter adimplere, eius instructus exemplo, qui et duodecim apostolos et alios septuaginta duos elegit et binos ante faciem suam ad praedicandum direxit.

Quum igitur necessitas regni Ungariae illuc exegerit legatum a nostro latere distinari, nos ad exaltationen et commodum tam regis, quam regni specialiter et efficaciter intendentes, cum ad partes illas non immerito duximus transmittendum, quem inter fratres nostros sincera diligimus in Domino charitate, dilectum videlicet filium nostrum G(regorium) tituli S. Vitalis presbyterum cardinalem, virum genere nobilem, litterarum scientia praeditum, morum honestate praeclarum, discretum et providum et suis exigentibus meritis, nobis et fratribus carum admodum et acceptum; concessa sibi plenaria potestate, ut evellat et destruat, aedificet et plantet, quae in regno illo evellenda et destruenda, aedificanda cognoverit et plantanda. Monemus proinde universitatem vestram attentius et exhortamur in Domino, per apostolica scripta praecipiendo mandantes, quatinus praefatum cardinalem, tanquam legatum apostolicae sedis et magnum in ecclesia Dei locum habentem, immo personam nostram in eo recipientes humiliter et devote, ipsius salubribus monitis et praeceptis pronis mentibus intendentes, quae inter vos

statuenda duxerit, tanquam devotionis filii, recipiatis firmiter et servetis, de cuius nimirum circumspectione provida et providentia circumspecta indubitam fiduciam obtinemus; quoniam dirigente Domino gressus eius, ita regia via curabit incedere, quod non declinatus ad dextram vel sinistram ipsi Deo, nobis quoque ac vobis pariter merito poterit complacere. Ipsi proin universi ac singuli reverentiam debitam et devotam oboedientiam impendere satagatis, ne, si, quod absit, a quoquam esset aliter attentatum, praeter ipsius cardinalis offensam, cuius censuram canonicam, si quam in contumaces aut rebelles duceret promulgandam, faceremus usque ad satisfactionem condignam inviolabiliter observari, nostram quoque indignationem incurreret, qui secundum apostolum, omnem inoebedientiam promti sumus ulcisci.

Datum Viterbii, nonis Octobris, pontificatus nostri anno decimo.

Повний текст у Fejer-a, Cod. dip. Hung. III. 1, стор. 54 ssq. Пор. Potthast, Reg. Pont. Rom. Nr. 3195.

2. Іннокентій III поручає (галицьким) Русинам леґата Григорія. Вітербі 7 жовтня 1207.

Innocentius episcopus servus servorum Dei archiepiscopis, episcopis et universis tam clericis quam laicis per Rutheniam constitutis etc.[1])

Licet hactenus elongati fueritis ab uberibus matris vestrae tanqum filii alieni, nos tamen, qui sumus in officio pastorali a Deo, licet immeriti, constituti, ad dandam scientiam plebi suae, non possumus affectus paternos exuere, quin vos sanis exhortationibus et doctrinis studeamus, tanquam membra vestro capiti conformare, ut Ephraim convertatur ad Judam et ad Jerusalem Samaria revertatur. Utinam intelligere vellitis, sapere ac novissima providere, ut a mentibus vestris omni depulsa caligine, ad viam ab invio redeatis, qui dudum post greges sodalium evagando, vos eius pertinaciter magisterio subduxistis, quem Salvator noster universalis ecclesiae caput constituit magistrum, inquiens ad eum: „Tu vocaberis Cephas"; et „Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et tibi dabo claves regni coelorum. Quodcunque ligaveris super terram, erit ligatum et in coelis, et quodcunque solveris super terram, erit solutum et in coelis". Cui cum Dominus oves suas pascendas tertio repetito vocabulo commisisset, manifeste dedit intelligi, eum a grege Dominico alienum, qui etiam in suis succesoribus ipsum contempserit habere pastorem. Non enim inter has oves et illas distinxit, sed simpliciter inquit: „Pasce oves meas"; ut omnes omnino intelligantur ei esse commissae. Cum igitur una sit et indivisa Domini tunica, nec unquam passa sit divortium sponsa Christi, iuxta quod sponsus in Canticis attestatur: „Una est, inquiens, columba mea, una est matri suae, electa genitrici suae, viderunt[2]) eam filiae Sion et beatissimam praedicaverunt reginae, et concubinae laudaverunt eam". Necesse est, ut quicunque ab huiusmodi unitate[3]) recesserint, aquis submersi diluvii[4]) partem cum angelo apostata sortiantur. Ut autem ipsius illibata unitas servaretur, unum eidem Dominus, sicut praemisimus beatum Petrum, videlicet, caput constituit et magistrum, ut quasi Noë arcam, extra quam animalia derelicta in diluvio submerguntur, salvatis ceteris

intra ipsam contentis, in uno cubitu consummaret; pro cuius fide, ne in sua passione deficeret, specialiter exoravit, eidem praecipiens, ut fratres suos[5]) conversus aliquando confirmaret. Cum ergo innumeris fere testimoniis scripturarum quas vos nec convenit, nec expedit ignorare, unitas ecclesiae comprobetur, non est mirum, cum simus, licet immeriti, successores illius, cui iussit Dominus pascere oves suas, si errabundas oves nitimur ad caulas reducere, ut sicut est unus pastor, sic fiat unum ovile; si totis viribus laboramus, ne quodammodo difforme fiat corpus ecclesiae, si partem aliquam ab eo contingeret separari. Ut autem ad praesens de reliquis taceamus, cum Graecorum imperium et ecclesia paene tota ad devotionem apostolicae sedis redierit et eius humititer mandata suscipiat et oboediat iussioni, nonne absonum esse videtur, ut pars toti suo non congruat et singularitas a suo discrepet universo? Praeterea quis scit, an propter suam rebellionem et inoboedientiam dati fuerint in direptionen et praedam, ut saltem daret eis vexatio intellectum, et quem in prosperis non cognoverant, recognoscerent in adversis?

Quia igitur, charissimi fratres et filii, si digne volumus impositum nobis pastorale officium adimplere, quantum fragilitas humana permittit, vos ad ea debemus inducere, per quae dispendium temporalium et aeternorum possitis periculum evitare; dilectum filium nostrum G(regorium) tituli S. Vitalis presbyterum cardinalem, virum genere nobilem, litterarum scientia praeditum, morum honestate praeclarum, discretum[6]) et providum et suis exegentibus meritis nobis et fratribus nostris carum admodum et acceptum, ad partes vestras duximus destinandum, ut filiam reducat ad matrem et membrum ad caput, concessa sibi plenaria potestate, ut evellat et destruat, aedificet et plantet, quae in partibus vestris evellenda et destruenda, aedificanda cognoverit et plantanda. Monemus proinde universitatem vestram attentius et exhortamur in Domino, per apostolica scripta praecipiendo mandantes, quatenus praefatum cardinalem, tanquam legatum apostolicae sedis et magnum in ecclesia Dei locum habentem, imo personam nostram in eo recipientes, humiliter et devote, ipsiusque salubribus monitis et praeceptis pronis mentibus intendentes, quae inter vos statuenda duxerit, tanquam devotionis filii, recipiatis firmiter et servetis; de cuius nimirum circumspectione[7]) provida et providentia circumspecta indubitatam[8]) fiduciam obtinemus, quoniam dirigente Domino gressus eius, inter vos ea curabit statuere, per quae Deo, nobis quoque ac vobis pariter, merito poterit complacere.

Datum Viterbii, nonis Octobris, pontificatus nostri anno decimo.

T.: [1]) без адреси. [2]) matri suae, viderunt. [3]) ab huiusmodi recesserint [4]) acquis submersis diluvii. [5]) sua. [6]) praeditum, discretum. [7]) circonspectione. [8]) indubitatem.

Текст у Monumenta Hung. Hist. XI Dipl. Nr. 197. Він очевидно повніший і вірніший від уміщеного у Тургеньева Hist. Rus. Mon. I, Nr. III, якого окремішности зазначені в горі. Пор. Potthast, Nr. 3196.

3. Угорський король Андрій II просить папу Іннокентія III удїлити остригомському архиепископови Іванови власть коронувати його сина Коломана на короля Галичини. 1214.

Sanctissimo in Christo patri I(nnocentio) Dei gratia sacrosanctae Romanae ecclesiae summo pontifici, A(ndreas) eadem gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Romae, Serviae, Galiciae Lodomeriaeque rex, salutem et filialem devotionem.

Consuevit sedes apostolica se iusta petentibus exhibere facilem et in explendis honestis petentium desideriis non minus efficacem: hinc est, quod super negotiis nostris iustis apud paternitatis vestrae mansuetudinem promovendis, non immerito fiduciam nobis repromittimus. Noverit igitur sanctitas vestra, quod Galiciae principes et populus nostrae ditioni[1]) subiecti, humiliter a nobis postularunt, ut filium nostrum Colomanum ipsis in regem praeficeremus, in unitate et oboedientia sanctae[2]) Romanae ecclesiae perseveraturis in posterum, salvo tamen eo, quod fas illis sit a ritu[3]) proprio (graecanico) non[4]) recedere; verum ne tam expediens nobis et vobis illorum propositum ex dilatione sustineat impedimentum, quod quidem multis de causis accidere posse constat, si legatum ad hoc exequendum a latere vestro destinatum praestolamur, a sanctitate vestra postulamus, quatenus venerabili in Christo patri nostro I(oanni) Strigoniensi archiepiscopo detis in mandatis, ut apostolica fretus auctoritate, dictum filium nostrum eis in regem inungat et sacramentum super oboedientiam[5]) sanctae[6]) Rom(anae) ecclesiae exhibendam ab eodem recipiat.

Praeterea innotescere voluimus[7]) vestrae paternitati, nos ad proficiscendum Hierosolymas, sicut et tenemur studiose intendere et omni diligentia festinare: ideoque regni nostri curam, cuius principes ad dissentiendum proni sunt, et filiorum nostrorum tutellam, quorum aetas patrono indiget, venerabili patri[9]) nostro in Christo I(oanni) Strigoniensi archiepiscopo, qui et dignitate caeteris praeeminet et fidei constantia probatus est, cum aliquibus[10]) aliis, quorum providentia et in recessu et post recessum nostrum credimus, regnum plena tranquillitate potiri, immutabiliter possumus commendare. Quapropter rogamus paternitatem vestram, quatenus compatiendo nostris necessitatibus, ipsum ab onere accedendi ad concilium anno sequente celebrandum ad vos habeatis[11]) excusatum; venerabiles autem viros Quinqueecclesiensem et Geuriensem episcopos, nec non praepositum Albensem, cancellarium nostrum, dudum voto alligatos et signo crucis insignitos, ut nobis itineris socii sint, utpote ex quorum societate non modicas vires constat nobis accrescere, a vocatione vestra diligenter imploramus absolvi.

Deprecamur insuper paternitatem vestram, ut omnes conspiratores et infidelitatis machinatores, qui propter regni scissuram filium nostrum, nobis viventibus et nolentibus, in regem sibi praeficere vel coronare attemptaverint, tam clericos quam laicos sententia excommunicationis (innodetis[12]). Meminerit etiam sanctitas vestra, anno ante praeterito super iure coronationis ad ecclesiam Strigoniensem pertinentis, per venerabilem R. episcopum Vesprimiensem, nuntium nostrum, vos nobis litteras direxisse, continentes laudabile vestrum consilium

et rationem efficacem, quod si coronatio ad plures pertineret, materiam dissensionis et schismatis facile excitaret, dum unus unum, alius alterum in regem coronaret, quas cum quibusdam aliis a sede apostolica nobis directis et continentibus, solam Strigoniensem ecclesiam in officiales domus regiae iurisdictionem habere, in occisione felicis recordationis uxoris nostrae per subreptionem amisisse: quarum continentiam, quia credimus in registro contineri, petimus a sanctitate vestra nobis rescribi. Nec diffiteri possumus, nec volumus, quin decima monetae ubicunque cudatur in tota Hungaria, vel quicquid monetae loco[13]) succedat, ad ius Strigoniensis ecclesiae pertineat, quod etiam in formatione pacis anno ante praeterito a parte adversa publice fuit recognitum, licet minus plene fuerit scriptum, quam intellectum: praestatio quoque sacramentorum regibus et reginis Hungariae eorumdemque heredibus cum caeteris iuribus, sicut in confirmationibus vestris et antecessorum vestrorum apostolicorum virorum continetur.

Amplius quod admirari non sufficimus et a noticia[14]) paternitatis vestrae alienum fore nequaquam volumus, Colocensem scilicet[15]) archiepiscopum, hominem pacis nostrae, in quo sperabamus, ob cuius vehementem affectationem[16]) et promotionem super alios fere totius regni nostri maiorum et minorum odium incurrimus. Quem etiam nuper a nobis licentiatum peregrinationis causa supra honorem sibi debitum, extra regnum cum comitatu duorum episcoporum Geuriensis et Vesprimiensis conduci fecimus, pecuniam, quam bonae memoriae uxor nostra ad opus et usum filiorum et filiarum nostrarum congesserat, et apud quemdam civem nostrum deposuerat, in auro et argento, in massa, vasis et utensilibus aureis et argenteis, ad extimationem septem milia marcharum, nobis nescientibus abtulisse et asportasse[17]). Petimus igitur a sanctitate vestra super restituendo, quod nobis iniuste sublatum est, apostolicam commonitionem praemitti, qua[18]) interposita et satisfactione non secuta in tempore, non indigne ferat paternitas vestra, si de ipsius proventibus dampnum nobis illatum resarcire studuerimus. Caeteris autem, quae verbotenus lator praesentium vobis explicaverit, non minus quam literis fidem indubitatam adhibeat sanctitas vestra.

Th. H.: [1]) dictioni. [2]) sacrosanctae [3]) sit (alias) a ritu. [4]) proprio non. [5]) oboedientia. [6]) sacrosanctae. [7]) exhibenda [8]) volumus. [9]) indiget, patri. [10]) quibusdam. [11]) accedendi ad vos habeatis [12]) percutiatis. [13]) loco monetae. [14]) annotitia. [15]) Colocensem archiepiscopum [16]) affectum. [17]) portasse [18]) quia.

Текст за Fejér-ом III. 1, стор. 163 ssq. Theiner, M. Hung. має текст очевидно гірший.

4. Андрій II просить Іннокентія III прислати корону для Коломана. Літом 1215 р.

Venerabili in Christo patri I(nnocentio) Dei gratia sacrosanctae Romanae ecclesiae summo pontifici, A(ndreas) eadem gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galiciae, Lodomeriaeque rex, salutem et debitam ac devotam in omnibus reverentiam.

Significamus sanctitati vectrae referentes gratiarum actiones, quod postulatio nostra super coronando filio nostro in regen Galiciae ad mandatum apostolicum optatum consecuta est effectum, licet novissime populus Galiciae fidelitatis sacramento deposito a rege suo non solum recesserit, verum etiam collecto circum adiacentium Ruthenorum exercitu, castrum Galiciae, in quo filius noster cum paucis commorabatur, obsederit. Ob quam rem ad partes illas adeo repente et festinanter compulsi sumus accedere, ut non solum honorandi, sicut decet paternitatem vestram, propositum ad tempus arctaremur obmittere, verum nec exercitum nostrum nobis fas esset exspectare. Unde, quia non expediebat et maxime propter discrimen belli cursorem vestrum in illum tumultum introduci, ipsum ad vos remisimus, assumentes nobis, si Deus misericordiam nobiscum fecerit, onus transmittendi ad concilium episcopos Ruthenorum. Ad praesens vero rogamus paternitatem vestram, ut cursorem cum litteris vestris ad cognatum nostrum L(estconem) ducem Poloniae dirigere dignemini, commendantes cognationem inter nos et ipsum mediante filii nostri et filiae suae matrimonio contractam, invitantes enim eumdem, ut una nobiscum ad defensionem Galiciae contra impugnatores ipsius sit sollicitus, maxime cum iidem Galicienses, sicut regi suo super fidelitate, ita etiam super oboediendo Romanae ecclesiae sacramento teneantur adstricti. Supplicamus insuper sanctitati vestrae, quatinus coronam auream regiae dignitati congruentem filio nostro conferre et per latorem praesentium fidelem nostrum in proximo transmittere dignemini, ut sicut unctionem regalem a sede apostolica, ita et coronam a liberalitate vestra se recepisse gaudeat, ac per hoc magis favoribilem se suis efficiat et convicinis regni sui perpetuam stabilitatem praetendat. Latori autem praesentium in ceteris sanctitas vestra sicut et nobis fidem plenam adhibeat.

Текст узятий з Mon. Hung. H. XI Dipl. Nr. 227.

5. Папа Гонорій III запитує князїв Руси, чи дїйсно хотять злучити ся з католицькою церквою. Рим-Лятеран, 17. сїчня 1227.

Honorius episcopus servus servorum Dei universis regibus Russiae salutem et omnis gratiae fructum.

Gaudemus[1]) in Domino, quod, sicut audivimus, nuntii vestri ad venerabilem fratrem nostrum, Mutinensem episcopum, apostolicae sedis legatum a latere nostro, transmissi, eum humiliter rogaverunt, ut partes vestras personaliter visitaret, quia, cupientes sana doctrina salubriter instrui, parati estis, omnes errores penitus abnegare, quos propter defectum praedicatorum, sicut dicitur, incurristis et pro[2]) quibus iratus contra vos Dominus, permisit vos hactenus multipliciter tribulari, tribulandos acrius, nisi de invio erroris ad viam properaveritis veritatis; cum quanto diutius duraveritis in errore, tanto timere possitis angustias duriores, quia etsi non irascatur per singulos dies Dominus, in eos tamen, qui converti contemnunt[3]), suae tanden vibrat gladium ultionis. Per vos itaque certificari volentes, an velitis habere ab ecclesia Romana legatum, ut, eius salutaribus monitis informati, catholicae fidei, sine qua nemo salvatur, amplectamini veritatem, universitatem vestram rogamus, mone-

mus et hortamur attente, quatinus super hoc voluntatem vestram nobis per[4]) litteras et fideles nuntios intimetis. Interim autem pacem cum christianis de Livonia et Estonia firmam habentes, non impediatis profectum fidei christianae, ne divinam et apostolicae sedis incurratis offensam, quae facile de vobis potest quando vult sumere ultionem, sed[5]) potius, Domino largiente, per veram oboedientiam et gratae devotionis obsequia utriusque mereamini gratiam et favorem.

Datum Laterani XVI kalendas Februarii, anno XI.

[1]) TA. Gaudeamus. TM. Audemus. [2]) TM. incurristis, pro. [3]) TM. contemptunt. [4]) TA. vestram per. [5]) TM. set.

Текст за Bunge, Liv. Urkb. I, Nr. 95; надрукований у збірці Тургеньева H. Rus. M. I, Nr. 21 з копії Маріно де Маріні, із замітками на основі копії Альбертранді. Пор. Potthast, Nr. 7652.

6. Папа Григорій IX завзиває руського короля пристати до католицької віри. Реате 18 липня 1231.

Gregorius episcopus servus servorum Dei illustri regi Russiae[1]).

Christi[2]) vicarii insufficientibus meritis constituti, eius devotos sincera complectimur caritate, merito desideramus, ut tu praeeuntem sequens gratiam Salvatoris, quem agnitum veneraris et recte diligis ac sincere, sicut confidimus, in eodem vere ac inflexibiliter ei studeas adherere, irreprehensibilem eius legem animas convertentem satagendo fideliter custodire. Sane, Domino in evangelio docente, didicimus, quod unum est ovile ac etiam unus pastor[3]) et quod suarum ovium Christus custodem spiritualem[4]) et praecipuum beatum Petrum esse constituit, dum quodam singulari privilegio[5]) traditis ei clavibus regni coelestis ligandi atque solvendi sibi contulit potestatem, singulariter ac tertio ei dicens: „pasce oves meas“. Porro ab hoc ovili videtur extraneus et a grege Domini alienus, qui Christi vicario, successori, videlicet beati Petri, subesse contempserit ac humiliter oboedire, qui assumptus est in potestatis plenitudinem, caeteris in partem sollicitudinis evocatis, et pro quo Christus in Petro patrem rogavit, ut non deficeret[6]) fides eius, propter quod merito deviare creduntur, qui opinantur de ipso contrarium et contumaciter ab eius oboedientia recessisse probantur.

Unde cum venerabili fratre nostro ... episcopo Pruthenorum referente, te intelleximus[7]) esse principem christianum, sed[8]) observantem Graecorum ac Ruthenorum mores et ritus ac facientem in regno tuo ab aliis observari, divina tamen gratia inspirante volentem accedere ad devotionem et oboedientiam apostolicae sedis et nostram. Nos intimis affectibus sentientes[9]) animae tuae salutem tuumque profectum, commodum et honorem, serenitatem tuam monemus et hortamur in Domino, quatenus[10]) sanam doctrinam non abnuens venerabiliter amplexari ritus et mores christianorum latinorum devote suscipias et observes, te regnumque tuum pro amore Christi submittendo suavi dominio Romanae ecclesiae matris universorum fidelium, quae te ut magnum in ecclesia Dei principem habere proponit et deligere ut filium specialem. Uberius enim erga te senties gratiam apostolicae sedis et nostram, si relinquens

iter devium per ostensam tibi viam rectitudinis gradiaris; nosque tibi et regno tuo benigni favoris praesidium efficaciter impendemus.

Datum Reate XV cal. Augusti, pontificatus nostri anno quinto.

TM.: [1]) Georgio illustri regi Russiae. [2]) Quia Christi. [3]) pastore. [4]) specialem. [5]) praedito. [6]) defideret. [7]) intellexerimus. [8]) set. [9]) sitientes. [10]) quatinus.

Текст у Тургеньева H. Rus. M. I, Nr. 33 з копії Марінї з варіянтами копії Альбертранді у примітках. Ся друга лекція одначе рішучо лїпша й її ми приняли в основу сього виданя. У Тургеньева є подана хибна дата виданя сього листу рік 1233, підчас коли в дійсности сей лист появив ся 1231 року. Пор. Registr. de Grégoire IX, Nr. 684.

7. Григорій IX в листї до семіґальського епископа забороняє входити католикам в союзи та угоди з поганами і Русинами без позволеня леґата. Реате 3 лютого 1232.

Gregorius episcopus servus servorum Dei episcopo Semigalliensi, apostolicae sedis legato.

Fraternitati tuae praesentium auctoritate mandamus, quatinus universis Christi fidelibus infra tuae legationis terminos constitutis, ne cum paganis terrarum illarum, aut Ruthenis sive super pace vel tregua tenenda, sive[1]) aliquo censu taxando tuae legationis tempore sine tuo assensu inire praesumant, districtius inhibere procures, contradictores in tuae legationis finibus constitutos, si opus fuerit, per censuram ecclesiasticam appellatione postposita compescendo.

Datum Reate III nonas Februarii, pontificatus nostri anno quinto.

[1]) T. sui.

Текст у Bunge, Liv. Urkb. I, Nr. 121; також у збірцї Тургеньева H. Rus. M. I, Nr. 28. Пор. Potthast, Nr. 8869.

8. Григорій IX поручає провінціялови ордену Домінїканцїв в Польщи і братям тогож чина Яковови і Дамаславови прослїдити стан латинського духовенства на Руси в цїли заложеня там епископства. Ітерамнє 12 мая 1232.

Gregorius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis priori provinciali, Jacobo et Damaslao fratribus ordinis Praedicatorum in Polonia commorantibus [salutem et aposto]licam benedictionem.

Significante dilecto filio... Gnesensi electo nobis innotuit, quod cum in Ruscia, in qua .... servatur, quam plures sint ecclesiae latinorum pastorem aliquem non habentes, nonnulli biga .... te, homicidae ac alias multipliciter criminosi de diversis partibus convenientes ad ipsas in .... antum ordinibus constituti exercere sacerdotalia officia in grave fidelium scandalum non .... quorum conversationem execrabilem vita latinorum detestabilis redditur et praedictum ritum ..... venire ad oboedientiam sedis apostolicae contradicunt. Unde praefatus archiepiscopus humiliter postulavit, ut in regione praedicta creari episcopum mandaremus, per quem exstirpatis vitiis ritus ibi catholicus propagatur. Quocirca discretioni vestrae per apostolica scripta mandamus, quatinus,

si est ita, eorumdem clericorum insolentia tam dampnabili instigata, inquiratis sollicite de regionis statu et universis circumstantiis, quae ad creationem episcopi videritis inquirenda et quod inveneritis, per vestras nobis litteras fideliter exponatis. Quod si non omnes hiis exequendis potueritis interesse, duo vestrum ea nihilominus exequantur.

Datum Iterampni III idus Maii, pontificatus nostri anno sexto.

Текст в Akta-x grodz. i ziem. VII, nr. I. Не знаходимо його анї в реґестах Potthast-а анї в спеціяльних реґестах Григорія IX. (Reg. de Grégoire IX), хоч лист, який папа в найблизших днях (18. мая) вислав був до гнезненського електа (мабуть одним післанцем) в занотований. Пор. Potthast, Nr. 8930, Reg. de Grégoire IX, Nr. 793).

9. Григорій IX забороняє подружа між католиками в Польщи і Русинами. Ананї 24 лютого 1233.

Gregorius episcopus servus servorum Dei.... priori provinciali ordinis Praedicatorum in Polonia.... archidiacono, et.... scolastico Cracoviensi salutem etc.

Quaeque nobis erronea displicent, sed turbant nimium, quae vergunt in fidei detrimentum. Accepimus siquidem, quod Ruthenorum perfidia non contenta, si sola dampnationis aeternae tenebris immergatur, sed cupida, quod participes perditionis suae christianos efficiat, qui sunt in eorum vicinia constituti, mulieres catholicas, quas sibi aliquando copulant in uxores, in contemptum fidei christianae secundum[1]) ritum ipsorum denuo baptisari faciunt et eorum errores dampnabiles observare. Verum, quia nec pati volumus, nec debemus, quod fideles perfidis matrimoniali copula coniungantur, eo quod lucis ad tenebras conventio non existat, nec deceat membra Salvatoris Christi membris satanae perditi sociari, aut picem cum balsamo commisceri: praesentibus[2]) mandamus, quatinus, ne in partibus illis huiusmodi detestanda[3]) matrimonia contrahantur, auctoritate nostra firmiter inhibentes, illa deinceps fieri nullomodo[4]) permittatis, contradictores et rebelles per censuram ecclesiasticam appellatione remota[5]) compescendo[6]). Quod si non omnes etc.[7])

Datum Anagnie VI calend. Martii, pontificatus nostri[8]) anno sexto.

[1]) TA. super. [2]) TM. percipiendo. [3]) TM. detestantia. [4]) TA. nullatenus. [5]) TA. postposita. [6]) TM. rebelles etc. Quod. [7]) TA. omnes his exequendis potueritis interesse, tu frater provincialis ea nihilominus exequaris. [8]) TA. M. Martii anno sexto.

Текст у Theiner-a, M. Pol. I, Nr. 44, відміни з видання Тургеньева H. Rus. M. I, Nr. 34 подаємо у примітках. Пор. Potthast, Nr. 9105.

10. Григорій IX вставляє ся за бідними людьми, яких утискають польські князї і які через се утїкають на Русь. Ананї 25 лютого 1233.

Gregorius episcopus servus servorum Dei venerabilibus fratribus... archiepiscopo Gnesnensi et.... episcopo Cracoviensi et dilecto filio abbati de Andreov Crac. dioec. salutem etc.[1])

Novum genus molestiae dicuntur circa pauperes Poloniae principes invenisse, videlicet, quod ipsorum custodiae[2]) committunt castores et falcones, qui si solita nidorum loca reliquerint, sequentes nativae spiritum libertatis, vel aliquis de pullis perditur eorumdem, pauperes ipsos in septuaginta marcharum poena condempnant, pluribus illorum ex hoc, quod gementes referimus, dampnationis aeternae materiam ingerendo: nam cum tam iniquam et inauditam pati non valeant servitutem, ad perfidiam Ruthenorum et Pruthenorum transeunt, cohabitatione fidelium derelicta. Verum, quia huiusmodi modus iniuriae prorsus ad metam iustitiae non accedit, eo quod domesticae aves aliquando de clausuris et saepe de manibus detentorum, et quia falcones huiusmodi, seu quaeque rationali sensu carentia, scientiam vel posse non habeant ad plenum humanae dispositionis arbitria subeundi, aut a custodibus deputatis, ut ita loquamur, de volatu licentiam postulandi, cum illuc alas explicando se dirigant, quo ipsas pertrahit acreae conditio qualitatis, quia etiam fidelium animas, quas Dominus[3]) Dei Filius redemit sui sanguinis praetio glorioso, avium intuitu, vel ferarum sathanae praedam effici detestabile decernimus et iniquum, praesertim cum pro salute illarum exponendum sit potius quicquid in facultatibus hominum continetur, praecipiendo mandamus, quatinus memoratis principibus suadentes, quod in consuetudine tam perversa Domino et hominibus offensae nimietas inferatur et id pati aliquando[4]) non possimus, eo quod super afflictione pauperum affligamur et cura nobis illorum immineat specialis, ipsos ab eorum huiusmodi vexatione desistere monentes[5]) praecipiendo[6]), per censuram ecclesiasticam appellatione postposita compellatis proviso, ne in terram dictorum principum excommunicationis sententiam feratis. Quod si non omnes etc.

Datum Anagnie V cal. Martii, pontificatus nostri[7]) anno sexto.

[1]) T. .... archiepiscopo Gnesnensi .... episcopo Cracoviensi et abbati d' Andreou Cracoviensis dioecesis Gregorius etc. [2]) Vg. cotidie. [3]) Vg. Deus. [4]) T. alioquin. [5]) T. monemus. [6]) Vg. monitione praesentium. [7]) T. Vg. Martii anno sexto.

Текст: Theiner, M. Pol, Nr. 55; відміни за виданем Тургеньева. H. Rus. M. I, Nr. 35 і Voigt, Codex dipl. Prussiae, I, Nr. 29. Пор. Potthast, Nr. 9107.

11. Григорій IX збороняє Полякам покликувати Русинів на поміч. Анані 27 лютого 1233.

Gregorius episcopus etc. venerabili fratri .... archiepiscopo Gnesnensi et dilectis filiis .... praeposito Vratislaviensi et .... priori provinciali fratrum Praedicatorum in Polonia salutem etc.[1])

Sibi graves et molesti proximis[2]) esse duces Poloniae referuntur: nam seducti arbitrio reprobae voluntatis, non contenti. quod pro exercendo mutuo guerrarum discrimine, de quo dampna verum, strages corporum et pericula proveniunt animarum, utuntur potentia brachii christiani, verum etiam in eorum succursum Sarracenos, Ruthenos et alios catholicae fidei advocant inimicos, per quos, ut dolentes accepimus, praeter multa, quae praesumunt, enormia, velut qui viam Domini

non agnoscunt et ecclesias diruunt et horribilius, quam deceat exprimi, tractare sanctissimum[3]) corpus Domini, non verentur. Cum igitur tantam ferre Creatoris iniuriam non possumus[4]), cuius, prohdolor, causa videntur existere, qui deberent potius ipsum continuae devotionis obsequiis honorare, eo quod ab ipso conditi et redempti nosse, posse, vivere et valere perceperint de suae dextera largitatis, praecipiendo mandamus, quatinus memoratos duces ad pacis et concordiae gratiam reducere satagentes, eos piis monitis et sedulis exhortationibus ad hoc efficaciter inducatis, quod in huiusmodi guerris suis perfidarum nationum subsidia exposcere non praesumant, praesertim cum ex illarum perfidia sinceritas fidelium maculetur et consurgant inde multa dispendia Domino et hominibus multipliciter inimica. Quod si monitis vestris acquiescere forte noluerint, vos eos ab huiusmodi praesumptione desistere per censuram ecclesiasticam, appellatione remota, cogatis, proviso, ne in terram dictorum ducum interdicti etc. Quodsi non omnes tu frater etc.

Datum Anagnie III calendas Martii, pontificatus nostri[5]) anno sexto.

T.: [1]) Archiescopo Gnesnensi.... praeposito Gratisłaviensi etc. Gregorius episcopus etc. [2]) proximis. [3]) sacratissimum. [4]) possimus. [5]) Martii anno sexto.

Текст узятий із Theiner-a. M. Pol. I, Nr. 46; він також надрукований у H. Rus. M. I, Nr. 36; пор. Pothast, Nr. 9108.

12. Григорій IX дає оо. Домінїканам на Руси широкі привилеї. Ананї 15 марта 1233.

Gregorius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis priori provinciali Poloniae et fratribus ordinis Praedicatorum commorantium in Ruscia salutem et apostolicam benedictionem.

Ut fidei vestrae[1]) puritas sibi tantum[2]) aeternae vitae adipisci delicias non contenta, sed anxia, quod[3]) illarum dulcedinem caeterorum fidelium devotio mereatur, eo facilius in huius invio saeculi constitutos ad viam dirigat coelicae[4]) mansionis, quo ipsis donantibus nobis, poteritis de potiori gratia providere omnibus, qui ad sollempnem[5]) praedicationem vestram accesserint, quandiu fueritis in Ruscia, de Omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi, quadraginta dies de iniuncta sibi poenitentia relaxamus, auctoritate vobis praesentium concedentes, ut pauperibus, debilibus et infirmis in Rusciae partibus constitutis, qui pro incendiis et violenta iniectione manuum in clericos saeculares vel alias religiosas personas in canonem inciderint sententiae promulgatae, nequentes ad sedem apostolicam personaliter laborare, dummodo dampna passis et iniurias satisfecerint competenter, absolutionis beneficium impendatis, nisi forte adeo ipsorum difficilis fuerit et enormis excessus, quod propter hoc merito ad sedem apostolicam sint mittendi. Praesentibus, postquam apostolicae sedis legatus Rusciam intraverit, minime valituris.

Datum Anagnie idibus Martii, pontificatus nostri[6]) anno sexto.

T.: [1]) vestra. [2]) tam. [3]) quam. [4]) constitutos coelicae. [5]) sollepnem. [6]) Martii anno sexto.

Текст узятий з Theiner-a, M. Pol. I, Nr. 48; надрукований також у H. Rus. M. I, Nr. 38; пор. Potthast, Nr. 9125.

Того самого дня видав папа лист, в якім поручав Домініканцям карати церковними карами латинських монахів, що жиють на Руси світським житем і через се компромітують католицтво (Theiner, M. Pol. I, 47).

13. Григорій IX бере Ульриха і инших латинян у Києві під опіку св. Петра. Реате 15 червня 1234.

Gregorius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis Ulrico et fratribus suis eorumque concivibus latinis in Kiow.

[Sacrosancta Romana ecclesia devotos ac humiles ex assueto pietatis officio propensius diligere consuevit et, ne pravorum hominum molestius agitentur, eos tanquam pia mater suae protectionis munimine confovere].[1]) Cum igitur, sicut accepimus, zelo fidei ae devotionis accensi vos murum defensionis opponatis in Rusciae partibus pro cultu divini nominis ampliando et occasione huiusmodi a persecutoribus fidei christianae, qui vobis assiduas ponunt insidias, saepius molestati[2]) dampna sustinueritis et rapinas: nos vestris iustis precibus inclinati, personas vestras cum familiis et aliis bonis vestris, quae in praesentiarum rationabiliter possidetis, aut in futurum etc. communimus. Nulli ergo etc. nostrae protectionis etc. Si quis autem etc. Praesentibus post quinquennium minime valituris.

Datum Reate XVII calendas Iulii, anno octavo.

[1]) ThP. [2]) T. molestatis.

Текст узятий із Тургеньева H. Rus. M. I, Nr. 39 і Theiner-a, M. Pol. I, Nr. 56; пор. Potthast, Nr. 9472.

14. Григорій IX поручає сандомирській капітулї боронити взятих під опіку св. Петра латинян в Києві. Реате 15 червня 1234.

Gregorius episcopus etc. dilectis filiis... decano... praeposito et... scolastico Zandomiriensibus salutem etc.

Cum dilectum filium Ulricum et fratres suos eorumque concives latinos in Kiow, qui, sicut accepimus, zelo fidei et devotionis accensi se murum defensionis opponunt in ipsis partibus pro cultu divini nominis ampliando etc. (**як висше аж до** in futurum etc. **включно**) sub protectionem suscepimus[1]) beati Petri et nostra[m], mandamus, quatinus non permittatis eosdem contra nostrae protectionis tenorem ab aliquibus indebite molestari. Molestatores huiusmodi per censuram ecclesiasticam etc. Quod si non omnes etc. Praesentibus etc.

Datum Reate XVII cal. Iulii, anno octavo.

[1]) T. susceperimus.

Текст узятий із Theiner-a, M. Pol. I, Nr. 56; надрукований також у H. Rus. M. I, Nr. 40; пор. Potthast, Nr. 9473.

15. Папа Іннокентій IV дає леґатови Генрикови (Альбертови), пруському архиепископови, право установляти і висвячувати латинських епископів на Руси. Ліон 3 мая 1246.

Innocentius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri Henrico archiepiscopo Prussiae, Livoniae et Estoniae[1]) apostolicae sedis legato salutem et apostolicam benedictionem.

Ut commissum tibi in Russiae partibus legationis officium liberius exequaris, praesentium tibi auctoritate concedimus, ut in eisdem partibus, prout expedire videris, tanquam legatus sedis apostolicae, episcopos latinos de ordine Praedicatorum vel Minorum ac aliorum religiosorum et de clericis[2]) saecularibus etiam, instituere ac ordinare valeas eis, consecrationis et confirmationis[3]) munus apostolica auctoritate impensurus. contradictores per censuram ecclesiasticam appellatione postposita[4]) compescendo.

Datum Lugduni V nonas Maii, pontificatus nostri anno tertio.

TA: [1]) Russiae et Eustoniae. [2]) ecclesiasticis. [3]) confirmationis et consecrationis. [4]) auctoritate praefata.

Текст із Тургеньева H. Rus. M. I, Nr. 61; звідти походять і замітки по лекції Альбертранді. Майже без зміни передрукував Bunge: Liv. Urkb. I, Nr. 190, поправляючи тілько в замітці імя Henrico на Alberto; пор. Potthast, Nr. 12093.

16. Іннокентій IV принимає Данила під покров св. Петра і римського престола. Ліон 3 мая 1246.

Innocentius episcopus servus servorum Dei dilecto filio... regi Russiae illustri salutem et apostolicam benedictonem.

Cum te ac regnum tuum, utpote plantationem novellam, proponamus prosequi speciali praerogativa gratiae ac favoris. votis tuis libenter annuimus et petitiones tuas, quantum cum Deo possumus, favorabiliter exaudimus. Tuis itaque supplicationibus inclinati, personam tuam et regnum praedictum sub beati Petri et nostra protectione suscipimus et praesentis scripti patrocinio communimus. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae protectionis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare praesumserit, indignationem Dei Omnipotentis, beatorum Petri et Pauli apostolorum eius et nostram se noverit incursurum.

Datum Lugduni V nonas Maii anno tertio.

Текст узятий із Mon. Hung. H. XII Dipl. Nr. 138; надрукований також у H. Rus. M. I, Nr. 62; пор. Potthast, Nr. 12094.

17. Іннокентій IV повідомляє Данила, що назначив двох Домініканців до його боку. Ліон 3 мая 1246.

Innocentius episcopus servus servorum Dei regi Russiae illustri.

Cupientes tuis votis annuere et[1]) volentes in omnibus, quantum cum Deo possumus, tuae satisfacere voluntati, dilectos filios fratres Alexium et (Henricum) socium eius, qui cum ipse fuit in Bohemia,

ordinis Praedicatorum, tibi ad morandum tecum duximus concedendos, concedentes[2]) eis[3]) auctoritate praesentium[4]) eandem auctoritatem, quam habent ii[5]), qui sunt ad Tartaros destinati.

Datum Lugdini V nonas[6]) Maii, anno tertio.

[1]) TM[1] ac. [2]) TM[1] commitentes. [3]) TM[2] eisdem. [4]) praefata. [5]) TM[1] hii. [6]) TM[2] idus.

Текст узятий із H. Rus. M. I, Nr. 63, за лекцією Альбертранді, де є він поданий за лекцією Марінї із замітками відпису Альбертранді; також у Rippolt-a, Bul. Dom. I, Nr. 143; пор. Potthast, Nr. 12095.

18. Іннокентій IV поручає Домінїканцям Алексїеви і Генрикови удати ся до руського короля. Ліон 3 мая 1246.

Innocentius episcopus servum servorum Dei [dilectis filiis] fratri Alexio et (Henrico) socio eius, qui fuit cum ipso in Boemia ordinis Praedicatorum salutem etc.

Cupientes carissimi in Christo filii nostri... regis Russiae illustris votis annuere ac volentes in omnibus, quantum cum Deo possumus, suae satisfacere voluntati, vos sibi ad commorandum secum duximus concendos, commitentes vobis auctoritate litterarum nostrarum eandem auctoritatem, quam habent hii, qui sunt ad Tartaros destinati. Quocirca mandamus, quatinus sine dilatione ad eiusdem regis praesentiam accedatis, cum eo, quamdiu sibi placuerit, mortuari.

Datum Lugduni V nonas Maii, anno tertio.

Текст узятий із H. Rus. M. I, Nr. 64; пор. Potthast, Nr. 12096.

19. Іннокентій IV приймає з задоволенем до відомости бажаня руського короля повернути до церковної єдности та поручає йому як свого леґата пруського архиепископа. Ліон 3 мая 1246.

Innocentius episcopus servus servorum Dei dilecto filio illustri Russiae regi salutem et apostolicam benedictionem.[1])

Cum Is, qui secundum suae omnipotentiam maiestatis nec loco potest nec tempore comprehendi, utpote[2]) incircumscripbilis et immensus, stabilis manens dat cuncta moveri, faciat spiritus suos angelos et ministros, coelorumque altitudine inclinata carnem assumens humanam, pro eo, quod deliciae suae sunt esse cum filiis hominum, discipulos, quos elegerat, in mundum destinaverit universum, ut omni praedicarent evangelium creaturae, suo nos instruxit exemplo, ut eius sequentes vestigia, cum assumpti sumus[3]) in plenitudinem potestatis, nec per ipsos possimus singulis negotiis imminere, inter eos, quos in partem sollicitudinis evocavimus, onera quasi Iethro usi consilio, dividamus unicuique secundum virtutem propriam, quae variis temporibus imminent, committendo.

Sane cum in partibus vestris[4]) mores et ritus Graecorum, qui superstitiose ac dampnabiliter ab unitate ecclesiastica resesserunt, fuerunt hactenus non sine animarum periculis observati et nuper gratia favente divina illuminata sint[5]) corda vestra, ut recognoscentes Romanam ecclesiam matrem aliarum omnium et magistram ac summum

pontificem successorem Petri, cui collatae sunt claves regni coelestis ligandi et solvendi et Iesu Christi vicarium esse caput; quia cum unus sit Dominus, una fides, unum baptisma, unum principium, unum corpus ecclesiae militantis; corpus cum pluribus capitibus monstruosum et sine capite acephalum consereturs[6]), ad devotionem et oboedientiam apostolicae sedis et nostram redire, sicut accepimus, affectetis, nos Ei[7]) assurgentes in laudem, qui oculos Tobiae per collirium[8]) ex felle piscis illuminare dignatus est et aperire oculos caeci nati, ac exultantes cum muliere, quae iuxta veritatem evangelicam[9]), dragmam, quae perierat, reinvenit[10]) — venerabilem fratrem nostrum... archiepiscopum Prussiae et Estoniae, apostolicae sedis legatum, virum utique secundum cor nostrum, morum honestate decorum, litterarum scientia praeditum et consilii maturitate preclarum[11]), qui vobis verba vitae deferet et nostram et fratrum nostrorum plenius voluntatem exponet, ad partes vestras[12]), commisso sibi (in) eisdem partibus plenae legationis officio duximus destinandum, concessa ei libera potestate, ut evellat et destruat, dissipet et disperdat, aedificet et plantet, prout secundum Deum viderit expedire. Quocirca serenitatem regiam rogamus, monemus et hortamur attente mandantes, quatinus eidem legato super hiis et contra Tartaros impendas sibi consilium, auxilium et favorem, quod exinde apud Deum meritum et apud homines tibi compares nomen bonum, nosque serenitatem regiam dignis valeamus in Domino laudibus commendare.

Datum Lugduni V nonas Maii, anno tertio.

In eundem modum universis Christi fidelibus in Russiae partibus constitutis.

[1]) TM.[1] MH. (Ioanni) illustri regi Russiae. [2]) TM.[2] utpote constitutis. [3]) TM.[1] simus. [4]) TM.[2] MH. regni tui. [5]) TM.[2] MH. fuerint. [6]) MH. censeretur. [7]) TM.[2] et. [8]) TM.[1] MH. collinum. [9]) MH. muliere, dragman. [10]) TM.[2] reinvenerat. [11]) MH. clarum. [12]) TM.[2] ipsas, MH. regni tui.

Текст за H. Rus. M. I, Nr. 65 з поправками за основі лекції Альбетранді; передруковано також у M. Hung. H. XII Dipl. Nr. 139; пор. Potthast, Nr. 12097.

20. Іннокентій IV поручає пруському архиепископови справувати леґацію на Руси. Ліон 3 мая 1246.

Innocentius episcopus servus servorum Dei archiepiscopo Prussiae et apostolicae sedis legato.

Cum Is, qui secundum suae omnipotentiam maiestatis nec loco potest, nec tempore comprehendi, utpote incircumscriptibilis et immensus, stabilis manens dat cuncta moveri, faciat spiritus suos angelos et ministros, coelorumque altitudine inclinata carnem assumens humanam, pro eo, quod deliciae suae sunt esse cum filiis hominum, discipulos, quos elegerat, in mundum destinaverit universum, ut omni praedicarent evangelium creaturae, suo nos instruxit exemplo, ut eius sequentes vestigia cum assumpti simus in plenitudinem potestatis, nec per ipsos possimus singulis negotiis imminere, inter eos, quos in partem sollicitudinis evocavimus, onera, quasi Iethro usi consilio, dividamus,

unicuique secundum virtutem propriam, quae variis temporibus imminet, committendo.

Sane cum in partibus Russiae mores et ritus Graecorum, qui superstitiose ac dampnabiliter ab unitate ecclesiastica recesserunt, fuerint hactenus non sine animarum periculis observati et nuper, gratia favente divina, illuminata sint corda illorum, ut recognoscentes Romanam ecclesiam matrem aliarum omnium et magistram ac summum pontificem succesorem Petri, cui collatae sunt claves regni coelestis ligandi et solvendi et Iesu Christi vicarium esse caput, quia cum unus sit Dominus, una fides, unum baptisma, unum principium, unum corpus ecclesiae militantis, corpus cum pluribus capitibus monstruosum, et sine capite acephalum censeretur, ad devotionem et oboedientiam apostolicae sedis et nostram redire, sicut accepimus, affectent, nos Ei[1]) assurgentes in laudem, qui oculos Tobiae per collinum ex felle piscis illuminare dignatus est et aperire oculos coeci nati, ac exultantes cum muliere, quae iuxta veritatem evangelicam dragmam, quae perierat, reinvenit — te, de cuius prudentia indubitatam fiduciam gerimus, qui eis verba vitae deferes et nostram et fratrum nostrorum plenius voluntatem expones, ad partes illas, commisso tibi in eisdem partibus plenae legationis officio duximus destinandum, concessa tibi libera potestate, ut evellas et destruas, dissipes et disperdas, aedifices et plantes, prout secundum Deum videris expedire. Quocirca fraternitatem tuam rogamus, monemus et hortamur attente mandantes, quatinus legationem ipsam pro Christo susceptam sic studeas in propagationem et corroborationem catholicae fidei iuxta datam tibi a Domino gratiam laudabiliter exercere, quod exinde apud Deum meritum et apud homines tibi compares nomen bonum, nosque diligentiam tuam dignis in Domino laudibus commendamus.

Datum Lugduni V nonas Maii, pontificatus nostri anno tertio.[2])

T: [1]) et. [2]) Maii anno tertio.

Текст узятий із Bunge. Liv. Urkb. I, Nr. 191; надрукований також у H. Rus. M. I, Nr. 66, Rippolt, Bull. Dom. I, Nr. 141; пор. Potthast, Nr. 12098.

21. Іннокентій IV дає Данилови і Василькови право відібрати від невірних утрачені землї. Лїон 27 серпня 1247.

Innocentius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis illustribus Danieli Russiae et W. Laudomeriae, fratri eius regibus et nato eiusdem Danielis salutem et apostolicam benedictionem.[1])

Cum a nobis petitur, quod iustum est et honestum, tam vigor aequitatis, quam ordo exigit rationis, ut id per sollicitudinem officii nostri ad debitum producamus effectum, eapropter, carissimi in Christo filii, vestris iustis precibus inclinati, recuperandi possessiones, terras et alia bona ad vos hereditario vel alio iure spectantia, quae alii reges, qui in ecclesiae devotione non permanent, contra iustitiam detinent, et iniurias saeculari potentia propulsandi liberam vobis concedimus auctoritate praedicta facultatem. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae concessionis infringere, vel ei ausu temerario

contraire. Si quis autem hoc attemptare praesumpserit, indignationem Omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursurum.

Datum Lugduni VI calendas Septembris, [pontificatus nostri][2]) anno quinto

[1]) T. Illustribus Danieli Russiae et W. Laudomeriae fratri eius regibus et nato eiusdem Danielis Innocentius episcopus servus servorum Dei. [2]) MH.

Текст із Тургеньева H. Rus. M. I, Nr. 67 і Mon. Hung. H. XII Dipl. Nr. 159; пор. Potthast, Nr. 12668.

22. Іннокентій IV позволяє духовним на Руси правити на квашенім хлїбі. Лїон 27 серпня 1247.

[Innocentius episcopus servus servorum Dei dilecto filio Danieli regi Russiae illustri salutem et apostolicam benedictionem.][1])

Cum te de cetero specialem inter devotos ecclesiae reputemus, petitiones tuas, quantum cum Deo[2]) possumus, libenter ad gratiam exauditionis admittimus et votis tuis favorem benivolum impertimur.[3]) Ea propter, carissime in Christo fili, tuis supplicationibus inclinati, episcopis et aliis presbyteris de Russia, ut liceat eis more suo ex fermentato conficere et alios eorum ritus, qui fidei catholicae, quam ecclesia Romana tenet, non obviant, observare, auctoritate praesentium indulgemus. Nulli ergo omnino hominum[4]) liceat hanc paginam nostrae concessionis et indultus[5]) infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare praesumpserit, indignationem Omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursurum.

Datum Lugduni VI cal. Septembris, [pontificatus nostri][6]) anno quinto.

[1]) MH. [2]) TA. Domino. [3]) TA. impartimur. [4]) T. homini. [5]) T. indulti. [6]) MH.

Текст за H. Rus. M. I, Nr. 68 з доповненями за M. Hung. H. XII Dipl. Nr. 158. Potthast, Nr. 12669.

23. Іннокентій IV забороняє хрестоносцям і иншим монахам без позволеня королїв Данила і Василька поселяти ся і набувати посїлости в їх землях. Лїон 27 серпня 1247.

Innocentius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis illustribus Danieli Russiae et W. Laudomeriae fratri eius regibus et nato eiusdem Danielis.

Exigentibus vestrae devotionis meritis votis vestris libenter annuimus et petitiones vestras, quantum cum Deo possumus, favorabiliter exaudimus. Vestris itaque supplicationibus inclinati, ut nullus cruciferorum, vel aliorum religiosorum in vestris terris acquisitis et acquirendis, de aliquo se intromittere, vel possesionem aliquam acquirere absque beneplacito vestro valeat, auctoritate vobis praedicta indulgemus. Nulli ergo omnino hominum[1]) liceat hanc paginam nostrae

concessionis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare praesumpserit, indignationem Omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursum.

Datum Lugduni VI calendas Septembris, pontificatus nostri anno quinto.[2])

[1]) T. homini. [2]) T. Septembris anno quinto.

Текст за H. Rus. M. I, Nr. 69 з поправками M. Hung. H. XII Dipl. Nr. 160. Potthast, Nr. 12670.

24. Папа Інокентій IV дає свому леґатови на Руси право допускати до свячень незаконно уроджених. Ліон 28 серпня 1247.

Innocentius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri... archiepiscopo Prussiae, Livoniae et Estoniae apostolicae sedis legato salutem et apostolicam benedictionem.

Devotionis tuae precibus benignum impertientes assensum, dispensandi in Russiae partibus[1]) geniturae defectum, dummodo non sint de adulterino[2]), vel incestuoso coitu procreati, ut ad sacros ordines promoveri et ecclesiasticum[3]) beneficium obtinere valeant et etiam cum illis, qui irregularitatem aliquam incurrerunt, ex tali casu, in quo consuevit sedes apostolica dispensare, plenam tibi concedimus auctoritate praesentium[4]) facultatem.

Datum Lugduni V calendas Septembris, pontificatus nostri anno quinto.

[1]) TM. MH. partibus cum patientibus geniturae. [2]) TM. adulterio. [3]) TM. ecclesiae. [4]) TM. praedicta.

Текст з H. Rus. M. I, Nr. 70 копії Альбертранді; також у M. Hung. H. XII Dipl. Nr. 161; Rippolt, Bul. Dom. I, Nr. 181. Potthast, Nr. 12671.

25. Інокентій IV дає свому леґатови на Руси право допускати незаконно роджених і до епископських свячень. Ліон 28 серпня 1247.

Innocentius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri archiepiscopo Livoniae, Eustoniae et Prussiae salutem etc.

Cum tibi tam in Prussia, quam in Russia ordinandi episcopos plenam concesserimus facultatem, praedicta tibi auctoritate concedimus, ut cum uno, quem ad pontificatus dignitatem dignum inveneris, super defectu natalium, dummodo de adulterio, vel incestuoso coitu natus non sit, auctoritate nostra dispensans, ipsum valeas libere in episcopum ordinare.

Datum Lugduni V calendas Septembris, [pontificatus nostri][1]) anno quinto.

[1]) MH.

Текст із H. Rus. M. I, Nr. 71; також у M. Hung. H. XII Dipl. Nr. 162; Rippolt, Bull. Dom. I, Nr. 182; пор. Potthast, Nr. 12672.

26. Іннокентій IV поручає свому леґатови злучити державу Данила з католицькою церквою. Ліон 7 вересня 1247.

Innocentius episcopus servus servorum Dei archiepiscopo Prussiae, Livoniae et Estoniae, apostolicae sedis legato etc.

Sicut omnes, quos extra arcam invenit diluvium, perierunt, ita omnes, qui sunt extra communionem ecclesiae, nisi conversi ad eius unitatem redierint, in aeternae damnationis supplicium deportantur.[1]) Hac siquidem consideratione inductus, carissimus in Christo filius noster Daniel rex Russiae illustris, cuius mentem Dominus, qui non vult mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat, sua misericordia illustravit, per litteras speciales et nuntios, quos propter hoc transmisit nuper ad nostram praesentiam, cum humilitate ac instantia postulavit a nobis, ut ipsum et totam gentem ac regnum eius hactenus a fidei unione praecisos[2]) ad unitatem ecclesiasticam et devotionem ecclesiae Romanae. quae aliarum omnium caput est et magistra, recipere de benignitate solita curaremus.

Quocirca mandamus[3]), quatenus personaliter ad partes illas accedens, si praefatus rex in tam sancto proposito perseverans, tam ipse, quam archiepiscopi et episcopi et alii magnates regni sui, schismate[4]) quolibet penitus abiurato, promiserint et iuraverint, se de caetero in unitate fidei, quam ecclesia Romana praedicat et observat[5]), eiusque Romanae ecclesiae devotione perpetuo permansuros, eos auctoritate nostra et reconsilies et tanquam speciales et devotos filios incorpores[6]) Romanae ecclesiae, quae mater est omnium, unitati. Idque per loca et regna, in quibus expedire videris, publices et facias etiam publicari.

Datum Lugduni VII idus Septembris [pontificatus nostri][7]) anno quinto.

[1]) TA. MH. deputantur. [2]) TM. praecisas. [3]) T. MH. monemus. [4]) TM scismate. [5]) TA. conservat. [6]) TM. incorpores praedictae Romanae. [7]) MH.

Текст із Bunge. o. c. Nr. 195; також у H. Rus. M. I, Nr. 72. M. Hung. H. XII Dipl. Nr. 163. Rippolt, Bull. Dom. 1, Nr. 183. Potthast, Nr. 12686.

27. Іннокентій IV дає пруському архиепископови право носити на Руси паллїюм. Ліон 7 вересня 1247.

Innocentius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri archiepiscopo Rusciae[1]), Livoniae et Eustoniae salutem etc.

Exigentibus tuae devotionis meritis votis tuis libenter annuimus et petitiones tuas, quantum cum Deo possumus, favorabiliter exaudimus.[2]) Tuis itaque supplicationibus inclinati, utendi palleo in partibus Russiae[3]) et ecclesiae Lubicensis, quam tibi commisimus, plenam tibi concedimus de speciali gratia facultatem. Hanc autem indulgentiam ad tuos extendi nolumus successores. Ipsam te cedente vel decedente carere viribus[4]) decernentes. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae concessionis infringere, vel ei ausu temerario con-

traire. Si quis autem hoc attemptare praesumpserit, indignationem Omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursurum.

Datum Lugduni VII idus Septembris, [pontificati nostri][5]) anno quinto.

[1]) TM.[1] Rusciae, TM.[2] Prusciae, MH. Prussiae. [2]) TM. meritis in hiis, quae digne postulas, fraternitatem tuam libenter exaudimus. [3]) TM.[2] Rusciae. [4]) TM.[2] iuribus. [5]) MH.

Текст із H. Rus. M. I, Nr. 73 після лекції Альбертранді; Rippolt, Bull. Dom. I, Nr. 184; M. Hung. H. XII Dipl. Nr. 164; пор. Potthast, Nr. 12687.

28. Іннокентій IV принимає Данила, Василька і Данилового сина під опіку св. Петра. Ліон 12 вересня 1247.

Innocentius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis illustribus Danieli Russiae et W. Laudomeriae fratri eius regibus et nato eiusdem Danielis salutem etc.

Etsi proponamus illustrium ac nobilium et aliorum ecclesiae devotorum personas, quantum cum Deo possumus, honorare, vos tamen, quo Deus et Dominus noster Iesus Christus per suam misericordiam ad unitatem ecclesiasticam revocavit, tantum propensiori volumus prosequi praerogativa favoris et gratiae specialis, quanto in revocatione vestra ad devotionem ecclesiae non hominis, sed divinae potentiae manus dinoscitur operata. Eapropter, carissimi in Christo filii, vestris precibus inclinati personas vestras et regna, familias, possessiones et alia omnia bona vestra, tam mobilia quam immobilia, quae in praesentiarum rationabiliter possidetis, aut in futurum iustis modis praestante Domino poteritis adipisci, sub beati Petri et nostra protectione suscipimus et eas vobis vestrisque heredibus in ecclesiastica devotione persistentibus auctoritate apostolica confirmamus et praesentis scripti patrocinio communimus. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae protectionis et confirmationis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare praesumpserit, indignationem Omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursurum.

Datum Lugduni II idus Septembris, [pontificatus nostri][1]) anno quinto.

[1]) MH.

Текст із H. Rus. M. I, Nr. 74 та M. Hung. H. XII Dipl. Nr. 165; пор. Potthast, Nr. 12688.

29. Іннокентій IV поручає моґунцькому архиепископови священника Гезельона до надгороди за його заслуги для католицької церкви на Руси. Ліон 13 вересня 1247.

Innocentius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri... archiepiscopo Maguntino salutem et apostolicam benedictionem.

Dilectus filius[1]) Hezelo de Vilstorf clericus in nostra proposuit praesentia constitutus, quod cum nos olim tibi per nostras litteras duxerimus concedendum, ut posses duobus vel tribus in Coloniensi et Trevirensi provinciis in eclesiasticis beneficiis eorum cuilibet usque ad summam triginta marcharum argenti in una, vel pluribus ecclesiis providere; dilectus filius... scolasticus Maguntinus, cui commiseras in huiusmodi negotio totaliter vices tuas,... decano et capitulo sancti Theobaldi Metensis, ut eundem clericum recipientes in canonicum et in fratrem praebendam, si qua in eorum ecclesia tunc vacabat, vel quam cito se ad id offeret oportunitas liberaliter assignarent, ac... abbatissae et conventui loci eiusdem, ut dicto clerico in aliqua ecclesiarum ad donationem suam spectantium, cuius redditus decem marcharum valorem attingerent annuatim, providere mandavit.

Quod quia tam decanus et capitulum, quam abbatissa et conventus praedicti facere contumaticer denegarunt, idem scolasticus in eos primo suspensionis ac demum excommunicationis sententias promulgavit. Verum cum postmodum per eundem scolasticum processum huiusmodi sine iudiciali strepitu, ac tandem eo id efficere non curante, per... decanum sancti Salvatoris Metensis mandaverimus revocari ac dictus decanus per... officialem Metensem praefatam sententiam fecerit relaxari, nobis praefatus clericus humiliter supplicavit, ut sibi super hoc providere paterna clementia curaremus. Dilecti itaque filii Gregorii abbatis de monte sancti Danielis et fratrum H(enrici) et A(lexii) de ordine fratrum Praedicatorum carissimi in Christo filii Danielis regis Russiae nuntiorum, cum quibus idem clericus pro sedis apostolicae negotiis fideliter, ut accepimus, laboravit, precibus inclinati, ac eius, cum pauper sit, volendo parcere laboribus et expensis, mandamus, quatinus, si est ita, revocatione huiusmodi, vel qualibet apostolicae sedis indulgentia non obstante, tam a decano et capitulo, quam ab abbatissa et conventu praedictis iuxta praefati scolastici directarum ad ipsos continentiam litterarum auctoritate facias apostolica provideri. Contradictores etc.

Datum Lugduni idibus Septembris, [pontificatus nostri][2]) anno quinto.

[1]) MH. filli. [2]) MH.

Текст із H. Rus. M. I, Nr. 75; M. Hung. H. XII Dipl. Nr. 166; пор. Potthast, Nr. 12689.

30. Іннокентій IV узнає важним подруже Василька з Дубравкою. Ліон 5 грудня 1247.

Innocentius episcopus servus servorum Dei carissimo in Christo filio Walificoni Lodomeriae regi illustri salutem[1]) et apostolicam benedictionem.

Etsi coniunctio copulae coniugalis in tertia et quarta consanguinitatis vel affinitatis linea sacris sit canonibus interdicta, provide tamen super hiis interdum Romana dispensat ecclesia, maxime cum urget necessitas, vel evidens utilitas id exposcit. Cum igitur carissimae in Christo filiae Dubraucae reginae illustri uxori tuae, cui in tertio con-

sanguinitatis gradu attines, matrimonialiter sis coniunctus, nos attendentes devotionem, quam habes ad Romanam ecclesiam, quodque in ea manere desideras et inducere alios ad eandem, ut in huiusmodi matrimonio, non obstante impedimento praedicto, remanere libere valeas, tecum auctoritate praedicta dispensamus. Nulli ergo etc. nostrae dispensationis etc.

Datum Lugduni nonis Decembris, [pontificatus nostri][2]) anno quinto.

In eundem modum scriptum fuit Dubraucae reginae eiusdem Walificonis uxori.

[1]) MH. regi salutem. [2]) MH.

Текст із H. Rus. M. I, Nr. 76; також Mon. Hung. H. XII Dipl. Nr. 167; пор. Potthast, Nr. 12775.

31. Іннокентій IV поручає Данилови повідомляти хрестоносців, колиб Татари рушали на захід. Ліон 22 січня 1248.

Innocentius episcopus servus servorum Dei carissimo filio Danieli regi Russiae illustri salutem et apostolicam benedictionem.[1])

Quia pericula possunt facilius evitari, si contra ipsa per providentiae clipeum muniamur, serenitatem tuam rogamus, monemus et hortamur attente, petentes pro munere speciali, quatenus, quam cito tibi constiterit, quod Tartarorum exercitus versus christianitatem dirigat gressus suos, id dilectis filiis fratribus de domo Theotonica in Russiae partibus commorantibus intimare procures, ut cum hoc per eosdem fratres ad notitiam nostram pervenerit, qualiter ipsis Tartaris viriliter cum Dei adiutorio resistamus, possimus maturius cogitare.

Datum Lugduni XI calend. Februari, [pontificatus nostri][2]) anno quinto.

[1]) T. Danieli regi Russiae illustri Innocentius... benedictonem. [2]) MH.

H. Rus. M. I, Nr. 77; M. Hung. H. XII Dipl. Nr. 185; Potthast, Nr. 12814.

32. Іннокентій IV поручає хрестоносцям повідомляти римську курію, колиб Татари рушали на захід. Ліон 22 січня 1248.

Innocentius episcopus servus servorum Dei magistro et fratribus de domo Theutonicorum in Prussiae partibus constitutis.

Cum Danieli regi Russiae illustri, et... fratri eius ac nobili viro Alexandro duci Susdaliensi nostras litteras dirigamus, ut cum eis constiterit, quod Tartarorum exercitus versus christianitatem dirigat gressus suos, id vobis intimare procurent, ut cum hoc per vos notitiam nostram pervenerit, qualiter ipsis Tartaris viriliter cum Dei adiutorio resistamus, possimus maturius cogitare, quia pericula possunt facilius evitari, si contra ipsa per providentiae clipeum muniamur. Mandamus,

quod[1]), cum id vobis innotuerit[2]) per eos vel aliquem eorundem, nobis studeatis quam citius[3]) intimare.

Datum Lugduni IX calendas Februari, anno quinto.

T.: [1]) quatenus. [2]) innotuit. [3]) quantotius.

Текст у Voigt-а Cod. dipl. Pruss. I, Nr. 74; також H. Rus. M. I, Nr. 79; пор. Potthast, Nr. 12813.

33. Угорський король Бела IV просить Іннокентія IV прискорити іменоване колочанського архиепископа Бенедикта на остригомського архиепископа. Заячий Острів 9 мая 1252.

Король жаліє ся, що папа від якогось часу відносить ся до нього неприхильно; приміром сього може бути справа пересеня архиепископа Колочі Бенедикта на остригомську катедру, хоч остригомська капітула та весь угорський клир канонїчно приписаним способом зажадали згаданого владику на угорського примаса і хоч сей кандидат якраз надає ся найбільше на се визначне становище. Папа повинен сю просьбу сповнити, коли пригадає собі які заслуги положив Бела для церкви:

Supplicamus itaque et rogamus humiliter ac devote sanctitatis vestrae clementiam, quatenus dignemini reducere ad memoriam, qualiter sancti progenitores nostri una nobiscum, vel potius nos cum ipsis et per ipsos, elaboravimus in plantatione et ampliatione fidei catholicae, sicut manifestum est de sollicitudine nostra ac diligentia in conversione Cumanorum, nuper ad fidem revocatorum et venientium omni die; nec non in revocatione Ruthenorum ad oboedientiam sedis apostolicae, quorum nuncii vel iam acesserunt vel sunt ad vos in proximo reverenter accessuri; et recogitantes, qualiter in oboedientia promta, reverentia humili, honorifica et munifica receptione legatorum et aliorum nuntiorum sedis apostolicae, inter omnes reges et principes catholicos sedem apostolicam dilexerimus.

Ob hoc in expeditione nostra et petitione iustissima, pater sanctissime, non confundatis, quin potius, ut nos et principes regni nostri promtos ad omne beneplacitum vestrum faciatis merito promtiores, postulationem tam legitime factam, cum omni integritate iurium archiepiscopalium paternaliter admittatis. Alioquin non solum nostrae, sed etiam videremini in hac parte divinae resistere voluntati: quia omnis clerus, princeps et populus, tam pauperes, quam divites, a maiori usque ad minorem, petunt ac desiderant ven. patrem nostrum Benedictum in patrem et pastorem ecclesiae Strigonensis promoveri; et ut laicaliter seu vulgariter loquamur, vox populi est vox Dei et fama vulgi speciem obtinet prophetiae.

Datum in Insula Leporum V idus Maii, anno MCCLII.

Текст із Fejér-а, IV. 2, p. 141 ssq.

34. Іннокентій IV закликає христіян Чехії, Моравії, Сербії і Поморя до хрестоносного походу проти Татар. Асиж 14 мая 1253.

Innocentius episcopus servus servorum Dei universis Christi fidelibus per regnum Boemiae, Moraviam, Sarbiam et Pomoraviam constitus salutem et apostolicam benedictionem.

Cum ad aliorum simus custodiam disponente Domino, licet immeriti, deputati, sollicitudinis nostrae interesse dinoscitur non tam manifesta quam suspecta vereri pericula, cordaque fidelium ne preoccupari ab eis subito valeant, non sine multa instantia propulsare, ut sic prudenter se praeparent et contra ipsa providentiae clipeo viriliter se accingant, ut si aliquando, quod absit, ex insperato ingruerint, ab ipsis ferantur facilius minusque noceant, utpote iam praevisa. Porro plagam, quam repentinus Tartarorum adventus in nonnullis christianitatis partibus crudeliter intulit, dolentes referimus, eoque magis reminiscitur[1]) lacrimosi, quo aetati personae ac sexui minime deferens multis christicolis per eosdem Tartaros, letaliter est inflicta. Verum licet ipsorum recessus ab illatis molestiis vobis aliquod intervallum temporis indulserit respirandi, quousque tamen in eisdem ianius christanitatis habentur, tamquam ad vos aditus deinceps eis non pateat revertendi, non debetis imaginariam vobis securitatem promittere, ex qua possit vobis grave ruinae dispendium de facili provenire.

Sane nuper carissimo in Christo filio nostro rege Rusciae illustri, quem loci vicinitas suorum secretorum plerumque reddit participem, per litteras suas accepimus, referente praefatos Tartaros ad delendas reliquias, quas divina benignitas in plerisque locis propter fugae praesidium ab ipsorum clementer manibus liberavit et ipsius vicinia christianitatis, vesano spiritu, nisi Deus eis restiterit, conculcanda, propter quod, ne tam infelicis propositi praeconceptum sortiantur effectum, ne feralis impetus in multorum debachetur excidium obsistentium robore non repressus, interest vestra praecipue, qui prioribus ipsorum incursibus estis expositi, sic disponi, quod per vos eorum conatibus, ne cervicosa ipsorum amplius invalescat superbia irretunsa, acie viriliter resistatur. Aliter eidem rei publicae[2]) ac vestro detrimento non parum accederet, si vobis negligentibus et non obstantibus eis[3]), hostium, cum possitis, ipsos ad alios christianos pestiferum per vos contigerit habere progressum. Ceterum etsi in tam discriminoso belli congressu arma materialia utiliter requirantur, non sunt tamen postponenda, immo praeferenda salutiferae crucis insignia, ut vos athletae Christi eis laudabiliter insigniti, cui duci deserviatis evidenter appareat, ac per eius virtutem, in qua Christus debellavit aereas potestates, ipsorum Tartarorum adversitas mirifice vobis cedat. Non verum ita, quod praestolandus buccinae clangor[4]), non invitatis suggestio creditur opportuna, ut in tanto necessitatis articulo ad proelium hoc vos excitet proeliandum, cum in vobis extimemus illius vigere rationis iudicium, quod, nullo etiam vos ad id invitante, maturato praesidio casibus curabitis occurere tam votivis.

Verumtamen, ne salutem vestram videamur negligere ac sanguis vester requiratur a nobis gerentibus speculatoris officium, si eum, nobis tacentibus, gladius effuderit impiorum, dilectum filium .. abbatem de Mezano virum morum honestate conspicuum, praeditum scientia litterarum ac nobis et fratribus nostris merito suae probitatis acceptum,[*] ad vos provide duximus destinandum, ut per se et alios, quos ad hoc idoneos noverit in sapientia Spiritus Sancti divinitus attributa vobis contra ipsos Tartaros ac etiam alios paganos christianorum sanguinem

non minus eisdem Tartaris sitientes, praedicans verbum crucis, ipsius insigni caractere vos studeat praemunire. Tollat ergo fidelis quilibet crucem suam sequens in splendore armorum Domini vexillum gloriae summi Regis, ad huius saltem abolendam verecundiae maculam, quae vobis ascribitur, quod nunc miserabiliter infidelibus terga datis, quibus nomen vestrum esse terribile consuevit. Ut autem nihil omnino desit ad tam salubre negotium prosequendum, omnibus, qui ab ipso commoniti contra praedictos Tartaros receperint signum crucis, illam suorum peccatorum veniam, illudque privilegium elargimur, quae accedentibus in terrae sanctae subsidium conceduntur.

Datum Asisii II idus Maii, pontificatus nostri anno decimo.

In eundem modum archiepiscopis et episcopis et aliis universis Christi fidelibus per Rusciam constitutis.

ThP.: [1]) magis ipsius reminiscitur. [2]) reipublicae. [3]) et eis non observantibus. [4]) Non videtur itaque praestolandus buccinae clangor.

*Текст із H. Rus. M. I, Nr. 88; також із окремим закінченем приложеним до Польщі (від *) у Theiner-а, M. Pol. I, Nr. 97; пор. Potthast, Nr. 14972.*

35. Іннокентій IV поручає пруському архиепископови справувати на дальше уряд леґата в Ливонії, на Руси і в Естонії. Рим-Лятеран 9 марта 1254.

Innocentius episcopus servus servorum Dei... archiepiscopo Livoniae et Prusciae salutem et apostolicam benedictionem.

Cum te olim ad partes Prusciae, Estoniae et Livoniae cum legationis officio misissemus ac tibi postmodum ad apostolicam sedem reverso, ut non obstante, quod fines tuae fueras legationis egressus, eodem officio, cum ad partes praedictas te redire contingeret, uti posses libere sicut prius de gratia duxerimus, concedendum, tu tamen[1]) videns, quod in Prusciae partibus ex labore tuo circa legationem huiusmodi speratus fructus non poterat provenire, ipsi legationi quantum in te fuit renuntians, revocationis eiusdem litteras a sede praedicta sicut asseris, recepisti. Sed quia in eisdem litteris non de Livonia, Estonia vel Ruscia, sed de Pruscia dumtaxat, mentio habebatur, dubitans an ingressuros Livoniam et partes alias, ad quas missus fueras ut legatus, cum necdum eas attigeris, accedere debeas cum legationis officio, tua petit fraternitas[2]) apostolicae responsionis oraculo edoceri. Nos itaque plenam gerentes in Domino de tua circumspectione fiduciam, ut quod super hoc tibi videbitur, quoad Livoniam, Estoniam vel Rusciam, Pruscia penitus excepta, Deum habendo pro[3]) oculis prudenter ac laudabiter exercere valeas, tibi auctoritate praesentium concedimus facultatem. Ita tamen, quod de dilectis filiis... magistro et fratribus hospitalis Sanctae Mariae Theutonicorum in Livonia seu Pruscia et Curonia vel Estonia constitutis, ac de his, quae pertinent ad eosdem, ipsis invitis seu renitentibus te nullatenus intromittas[4]). Quod si contrafeceris, illuc ex nunc irritum esse volumus et inane.

Datum Laterani VI idus Martii, pontificatus nostri anno undecimo.

B.: [1]) tandem. [2]) officio, petivisti. [3]) prae. [4]) renitentibus te intromitas.

Текст за H. Rus. M. I, Nr. 89; також у Bunge, Liv. Urkb. I, Nr. 262; Voigt, Cod. dipl. Pruss. I, Nr. 95; пор. Potthast, Nr. 15270.

36. Іннокентій IV завзиває архиєпископа, епископів і капітули пруської провінції голосити хрестоносний похід проти Татар. Асиж 19 мая 1254.

Innocentius episcopus servus servorum Dei... archiepiscopo et episcopis ac dilectis filiis decanis, archidiaconis, praepositis et aliis ecclesiarum praelatis per Livoniam, Estoniam et Prusciam constitutis, ad quos litterae istae pervenerint, salutem et apostolicam benedictionem.

Attentione vigili debent omnia evitari, quae casum dubium et discrimen continent manifestum. Sane non absque cordis anxietate percepimus, quod saevissimi Tartari christiani nominis inimici et ipsorum complices terras Livoniae, Estoniae, Prusciae ac alias, quas in partibus illis dilecti filii fratres hospitalis sanctae Mariae Theutonicorum, non sine magnis laboribus et expensis ac proprii effusione sanguinis, divina potentia suffragante, reducerunt ad culmen catholicae veritatis, occupare ac destruere moliuntur. Cum autem dignum sit et congruum, ut per sedem apostolicam, cui divinitus omnium cura fidelium commissa esse dinoscitur, super hoc salubre consilium opponatur, nos de vestra circumspectioni confisi. universitati vestrae per apostolica scripta mandamus, quatinus contra Tartaros et complices memoratos in dictis terris verbum crucis per vos et alios ad hoc idoneos praedicetis, eam auctoritate nostra peccatorum veniam et illas immunitates assumentibus crucem huiusmodi concessuri, quae transfretantibus in terrae sanctae subsidium in generali concilio sunt concessae.

Datum Assisii 14 calendas Junii anno undecimo.

Текст у Bunge, Liv. Urkb. I, Nr. 268; H. Rus. M. I, Nr. 90; Voigt, Cod. dipl. Pruss. I, Nr. 97; пор. Potthast, Nr. 15373.

37. Союзна умова німецьких хрестоносців з королем Данилом і князем мазовецьким Земовитом. Рацьонж 1254.

In nomine Domini nostri Iesu Christi Amen.

Frater Burchardus de Hornhusen vicepraeceptor fratrum domus Theutonicae in Pruscia (universis Christi) fidelibus praesens scriptum inspecturis praesentibus et futuris salutem in Domino sempiternam.

Noverit universitas vestra, quod nos de fra(trum nostrorum consilio et con)sensu, excellenti viro Danieli primo regi Ruthenorum et illustri principi Szamovito Duci Mazoviae et eorum liberis tertiam partem (terrae Jatwezenorum) christiano nomini subiugandam cum omni iurisdictione et iure temporali conferimus in perpetuum possidendam, pro eo, ut, quotienscumque a nobis req(uirentur contra) eandem gentem barbaram et quamlibet aliam, fidem christianam inpugnantem, eorum nobis personale praestent auxilium et iuvamen. Quod si ex (aliquo) casu praepediti forsitan facere non poterint absque

dolo, eorum inpotentiam vel absentiam suppleant per suorum hominum missionem, acsi eorum exhiberent praesentiam personalem.

Et quia discidii seminator odit concordiam hominum, ut fructus concordiae depereant et odium inter homines generetur, pro concordia in perpetuum inter nos obtinenda, cum praedictis nobilibus convenimus in hanc formam: ut nobis non solum assistant contra praedictas gentes christiani nominis inimicas, verum etiam contra quemlibet vel quoslibet cuiuscumque professionis et conditionis iuxta praedictum modum impertiantur auxilium et iuvamen. Et nos versa vice praedictis nobilibus praestantibus auxilium et iuvamen, contra quos suum nobis iuvamen praestiterint, quousque male retenta vel violenter ablata restituerint vel amicali compositione non satisfecerint; nec cum invasoribus aliquo modo concordabimus, nisi praemissa omnia compleantur. Adicimus etiam, quod, si praedictis nobilibus aliqua gu(erra imminuerit, et) si de nostris hominibus aliqui ad eos declinaverint, pro salario obsequium praestaturi, ipsos non impediemus, sed ad nos redire (faciamus)[1]) quosque guerra sopita fuerit inchoata et ab omni impetitione, quae contra ipsos moveri posset ratione praedictae guerrae, fuerint (liberi et exempti.

Qui\cumque autem praedictae compactionis seu compositionis violator extiterit, omni iure praenotato privetur. Pro hiis autem (omnibus et sin)gulis observandis imperpetuum praesens scriptum sigillo venerabilis patris nostri Andreae episcopi Plocensis ecclesiae et nostro et (supradictorum prin)cipum fecimus communiri.

Datum in Rathzens anno gratiae millesimo ducentesimo quinquagesimo quarto, octavo, calendas...

[1]) Cod. P. non defendamus.

Текст у Philippi, Preuss. Urkb. I. 1, Nr. 298; також у Codex dipl. Pol. III, Nr. 30.

38. Александер IV позволяє литовському королеви воювати і здобувати руські землї. Неаполь 6 марта 1255.

Alexander episcopus servus servorum Dei carissimo in Christo filio nostro... illustri regi Lectoviae salutem et apostolicam benedictionem.

Cum sicut ex parte tua fuit propositum coram nobis tu contra regnum Russiae ipsiusque habitatores[1]) in infidelitatis devio constitutos indefessa strenuitate decertans, nonnullas terras ipsius regni tuae subiugaveris ditioni, nos attendentes, quod te terras habente praedictas, vicinae paganorum et infidelium regiones de facili poterunt tuo dominio subiici et acquiri cultui christiano, tuis benigne precibus annuentes, praefatas terras tibi tuisque successoribus, absque catholicorum quorundam praeiudicio, auctoritate apostolica confirmamus et praesentis scripti patrocinio communimus. Nulli ergo etc. nostrae confirmationis etc. Si quis etc.

Datum Neapoli II nonas Martii, pontificatus nostri anno primo.

[1]) T. inhabitatores.

Текст із Theiner-a, M. Pol. I, Nr. 123; уривки також у H. Rus. M. I, Nr. 93; пор. Potthast, Nr. 15721.

39. Александер IV потверджає любуському епископови право до юрисдикції над латинниками на Руси. Рим-Лятеран 11 лютого 1257.

Alexander episcopus servus servorum Dei venerabili fratri... episcopo Lubicensu salutem et apostolicam benedictionem.

Ex parte tua fuit nobis humiliter supplicatum, ut, cum Lubucenses episcopi praedecessores tui, qui fuere pro tempore in possessione spiritualis iurisdictionis super omnes latinos existentes in Russia et aliorum legem colentium eorumdem, fuerint a tempore, cuius memoria non existit et tu etiam in possessione adhuc existas eadem, ac propter magnam diffusionem terrae ac perfidiam dominorum ipsius, nec non malitiam habitantium in eadem, non possis commode praedictam dioecesim visitare, providere in hac parte tibi et ecclesiae tuae, ne ex hoc ius ipsius ecclesiae deperire contingat, apostolica diligentia curaremus. Nos igitur tuis supplicationibus inclinati tibi et eidem ecclesiae, ut nullum hac occasione vobis in posterum super ipsa iurisdictione praeiudicium generetur, auctoritate praesentium indulgemus. Nulli ergo etc. nostrae concessionis etc.

Datum Laterani III idus Februarii, anno tertio.

Текст із Theiner-a, M. Pol. I, Nr. 144; також у H. Rus. M. I, Nr. 94; пор. Potthast, Nr. 16726.

40. Александер IV докоряє Данилови за відступлене від католицької церкви і закликає його до повороту. Рим-Лятеран 13 лютого 1257.

Alexander episcopus servum servorum Dei dilecto filio[1]) Danieli regi Russiae timorem divini nominis et amorem.

Inter alia, quae nobis ex iniuncto apostolatus incumbunt officio, animarum nos convenit praecipue invigilari[2]) saluti, ut eas regum Regi, qui nos illarum (licet immeritos)[3]) voluit praeesse regimini, lucrifacere, sua nobis cooperante gratia valeamus. Verum, quia non est Deo acceptum obsequium, quod sine fide praestatur, nec pervenitur operum aedeficio ad salutem, quod supra firmitatem fidei non assurgit[4]), ad propagandam eam et corroborandam in mentibus omnium et specialiter regum et principum intentione tota omnique sollicitudine ac verbi et operis efficacia laborare debemus, ut christiana religione latius diffusa per orbem, Patris Aeterni Filius multiplicatis servitoribus plenius honoretur.

Sane tu olim cupiens de infidelitatis tenebris, quae postquam etiam renatus fuisti fonte baptismatis oculos tuae mentis involverant, ad lumen[5]) catholicae fidei, sine qua nemo salvatur et ad oboedientiam ecclesiae Romanae non sine divina inspiratione redire, iuramento praestito promisisti, ecclesiae praedictae tamquam fidelis eius filius oboedire ac fidem catholicam, sicut alii orthodoxi mundi principes, observare. Propter quod ecclesia eadem, volens te in sui devotione congruis firmare favoribus et condignis gratiis confovere, personam tuam ad regalis dignitatis apicem sublimavit, faciendo te inungi sacri

crismatis oleo tuoque imponi capiti regium[6]) diadema. Sed tu, sicut ad audientiam nostram non sine cordis turbatione pervenit, tam spiritualium, quam temporalium beneficiorum ipsius ecclesiae immemor, tantaeque gratiae prorsus ingratus, praestiti iuramenti religione contempta, id, quod circa oboedientiam eiusdem ecclesiae ac praedictae observationem fidei promisisse dignosceris, observare postmodum non curasti, in animae tuae periculum, ipsius iniuriam fidei, ecclesiae praedictae contemptum et opprobrium Iesu Christi.

Super quo tanto vehementius contristamur, quanto faventius[7]) super omnia cordis nostri desiderabilia cupimus, ut cultus eiusdem fidei per orbem longius[8]) latiusque diffusus continuum, auctore Domino, suscipiat incrementum. Volentes igitur apostolicis apud te super hoc insistere monitis et ad veritatem, quae Christus est, paternis te persuasionibus revocare ac sperantes, quod te graviter contra Deum et eius ecclesiam deliquisse considerans, condigne poeniteas et errorem tuum corrigere studeas per te ipsum, magnitudinem tuam monendam duximus attentius et hortandam, quatinus[9]) ad tuam memoriam revocans, quanto studio, quantaque sollicitudine circa exaltationem tuam sedes apostolica laboravit[10]), considerans etiam, quod non ecclesiam, sed te ipsum decipis, tuum in hac parte promissum dampnabiliter non servando, perditionis viam, qua graderis[11]), non differas abiurare et id, quod de ipsius observatione fidei et praedictae ecclesiae oboedientia iuramento praestito promisisti, inviolabiliter observare procures ita, quod nos tuorum laudabilium operum odore percepti, multa exinde perfusi laetitia, dulcia ipsius ecclesiae ubera, quae copiose dudum in multorum beneficiorum perceptione suxisti, tibi tuis exigentibus meritis affectuosius porrigamus.

Alioquin venerabilibus fratribus nostris... Olomucensi[12]) et... Wratislaviensi episcopis litteris nostris iniungimus, ut te ad id per censuram ecclesiasticam appellatione remota compellant, invocato nihilominus contra te auxilio brachii saecularis, non obstantibus[13]) aliquibus litteris apostolicis, cuiuscunque tenoris existant, per quas effectus praesentium impediri valeat vel differri, et constitutione de duabus dietis edita in concilio generali.

Datum Laterani idibus[14]) Februarii, pontificatus nostri anno tertio.[15])

Data sunt Olomucensi aliisque praesulibus mandata, ut Danielem censuris armisque fidelium ad officium redigerent.

[1]) T. Danieli... amorem Alexander... Dei. [2]) D. invigilare. [3]) TM. immeriti. [4]) D. MH. TM. consurgit. [5]) TA. lucem. [6]) TM. regum, D. regni. [7]) TA. ferventius. [8]) D. fidei longius. [9]) D. quatenus. [10]) D. laboraverit. [11]) D. gradieris. [12]) D. Olomuczensi. [13]) TM. compellant, non obstantibus... [14]) D. idus. [15]) T. Februarii anno tertio.

Текст у H. Rus. M. I, Nr. 95; Fejér, VII стор. 580; M. Hung. H. XII Dipl. N. 326; Cod. dipl. Moraviae III, Nr. 232; Длугоша H. Pol. VII, p. 401. s. a. 1266. Длугош користував ся оригіналом, який був у краківськім епископськім архіві.

41. Александер IV поручає оломуцькому і вроцлавському епископови наложити на Данила церковні кари. Рим-Лятеран 13 лютого 1257.

(Brunoni) Olomucensi et (Thomae) Wratislaviensi episcopis mandat, ut Danielem regem Russiae (Rubrae ac regni Hungariae vasallum) ad promissa servanda censuris ecclesiasticis cogent. „Inter alia, quae...“

Оригінал не заховав ся; згадка тільки в реґестах. Potthast, Nr. 16732. Подібний лист вислано до хрестоносців.

42. Александер IV дає хрестоносцям, що йдуть проти Татар і Русинів такі самі відпусти як тим, що воюють в Прусії і Ливонії. 1257.

Papst Alexander IV. verleiht den Kreuzfahrern gegen die Tataren und Russen denselben Ablass, der den nach Preussen und Livland ziehenden, bewilligt ist.

Оригінал не заховав ся; згадка в реґестах. Preus. Urkb. I. 2, Nr. 38; Perlbach, Preuss. Reg. Nr. 571.

Спис документів.

16. Іннокентій IV принимає Данила під покров св. Петра і римського престола. Ліон 3 мая 1246.

17. Іннокентій IV повідомляє Данила, що назначив двох Домініканців до його боку. Ліон 3 мая 1246.

18. Іннокентій IV поручає Домініканцям Алексієви і Генрикови удати ся до руського короля. Ліон 3 мая 1246.

19. Іннокентій IV приймає з задоволенем до відомости бажаня руського короля повернути до церковної єдности та поручає йому як свого леґата пруського архиєпископа. Ліон 3 мая 1246.

20. Іннокентій IV поручає пруському архиєпископови справувати леґацію на Руси. Ліон 3 мая 1246.

21. Іннокентій IV дає Данилови і Василькови право відібрати від невірних утрачені землї. Ліон 27 серпня 1247,

22. Іннокентій IV позволяє духовним на Руси правити на квашенім хлїбі. Ліон 27 серпня 1247.

23. Іннокентій IV забороняє хрестоносцям і иншим монахам без позволеня королїв Данила і Василька поселяти ся і набувати посїлости в їх землях. Ліон 27 серпня 1247.

24. Папа Іннокентій IV дає свому леґатови на Руси право допускати до свячень незаконно уроджених. Ліон 28 серпня 1247.

25. Іннокентій IV дає свому леґатови на Руси право допускати незаконно роджених і до епископських свячень. Ліон 28 серпня 1247.

26. Іннокентій IV поручає свому леґатови злучити державу Данила з католицькою церквою. Ліон 7 вересня 1247.

27. Іннокентій IV дає пруському архиєпископови право носити на Руси паллїюм. Ліон 7 вересня 1247.

28. Іннокентій IV принимає Данила, Василька і Данилового сина під опіку св. Петра. Ліон 12 вересня 1247.

29. Іннокентій IV поручає моґунцькому архиєпископови священника Гезельона до надгороди за його заслуги для католицької церкви на Руси. Ліон 13 вересня 1247.

30. Іннокентій IV узнає важним подруже Василька з Дубравкою. Ліон 5 грудня 1247.

31. Іннокентій IV поручає Данилови повідомляти хрестоносців, колиб Татари рушали на захід. Ліон 22 січня 1248.

32. Іннокентій IV поручає хрестоносцям повідомляти римську курію, колиб Татари рушали на захід. Ліон 22 січня 1248.

33. Угорський король Бела IV просить Іннокентія IV прискорити іменоване колочанського архиєпископа Бенедикта на остригомського архиєпископа. Заячий Острів 9 мая 1252.

34. Іннокентій IV закликає християн Чехії, Моравії, Сербії і Поморя до хрестоносного походу проти Татар. Асиж 14 мая 1253.

35. Іннокентій IV поручає пруському архиєпископови справувати на дальше уряд леґата в Ливонії, на Руси і в Естонії. Рим-Лятеран 6 марта 1254.

36. Іннокентій IV завзиває архиепископа, епископів і капітули пруської провінції голосити хрестоносний похід проти Татар. Асиж 19 мая 1254.

37. Союзна умова німецьких хрестоносців з королем Данилом і князем мазовецьким Земовитом. Рацьонж 1254.

38. Александер IV позволяє литовському королеви воювати і здобувати руські землї. Неаполь 6 марта 1255.

39. Александер IV потверджає любушському епископови право до юрисдикції над латинниками на Руси. Рим-Лятеран 11 лютого 1257.

40. Александер IV докоряє Данилови за відступлене від католицької церкви і закликає його до повороту. Рим-Лятеран 13 лютого 1257.

41. Александер IV поручає оломуцькому і вроцлавському епископови наложити на Данила церковні кари. Рим-Лятеран 13 лютого 1257.

42. Александер IV дає хрестоносцям, що йдуть проти Татар і Русинів такі самі відпусти як тим, що воюють в Прусії і Ливонії. 1257.

Поправки.

На	6	ст.	5	ряд	з долу	possidere, dicite!
»	7	»	22	»	з гори	у **чолобитні князїв** Фридрихови Рудобород**ому**
»	7	»	5	»	з долу	князя **при чолобитні** Фридрих**ови** I,
»	14	»	12	»	»	**о**повідає
»	18	»	19	»	з гори	хоч
»	27	»	6	»	»	Руси.²)
»	28	»	6	»	з долу	Ruthenorum
»	29	»	3	»	»	Юрія появило ся
»	31	»	21	»	з гори	основано її для
»	35	»	21	»	»	Tartarorum
»	44	»	14	»	з долу	ac dampnabiliter
»	49	»	7	»	з гори	землї, до
»	57	»	18	»	»	епископів
»	59	»	19	»	»	поінформований
»	64	»	22	»	з долу	praedictae
»	78	»	6	»	з гори	Ramae

Пандекти Антіоха 1307 року.

Фільольоґічна студія

Івана Панькевича.

В Національнім Музею ґрафа А. Шептицького у Львові находить ся дуже цінний та обемистий рукопис з релїґійними поученями монаха Антіоха, який жив у лаврі св. Сави Освященного недалеко Єрусалима. Про нього згадує архимандрит Амфілохій в своїй працї п. з. „Изслѣдованіе о пандектѣ Антіоха XI вѣка“ (Москва, 1880). Амфілохій мав в першій мірі на увазї рукопис Пандектів XI в. Воскресенської Новоєрусалимської біблїотеки, при сїм одначе покористував ся й иншими пізнїйшими рукописами.[1]) Та Пандекти з 1307 р. були йому незнані.

Львівський рукопис обіймає 306 листків; з них лише перша сторінка першого та друга сторінка другого листка не належать до тексту й містять пізнїйші дописки й кінцеву запись. Зміст рукопису такий: 1) листок 1б—6а: Присланье Антіоха, 2) 2а—8а: того Аньтіоха прѣлогъ, 3) 8а—9б: того^ж^ Аньтиѡха к томуж євъстафью главы различны (вичислене заголовків поучень), 4) 10а—302а: 130 глав поучень, 5) 302а—306 молитва о исповѣданьи, 6) запис на першій сторонї 306-ого листка.

---

[1]) Амфілохій знав крім згаданого рукопису з XI в. ще пять инших, які в цілости заховали в собі поученя Антіоха: 1) рукопис Воскресенської біблїотеки з XV в., 2) Синодальної біблїотеки XIV—XV в., 3) Синодальної біблїотеки XVI в., 4) біблїотеки Звенигородського Савиного монастиря XV—XVI в., 5) Імператорської Публичної біблїотеки XVI в. Крім сього знаний був йому нецїлий збірник з XII в. Троїцько-Серґієвської Лаври (кільканайцять глав), та 21 глав у Пролові Синодальної біблїотеки XIV, XV і XVI в. (Про се близше у названій працї, ст. 37.)

З сеї записки довідуємо ся про перепищика та про рік і день, в котрім сей рукопис був доведений до кінця:

въ лѣт ҂ѕѿєі
м҃ца июна
въ ві҃ днь
мч҃нцѣ акоу
лнны и ѿц҃а
онофрьꙗ ко
нчаша сѧ кь
нигꙑ сиꙗ. ра
боу бж҃ю маръ
кови мнихоу.
просвоутероу
ѥмоу соущю. ве
ликꙑꙗ лаврꙑ
прчстꙑꙗ бц҃а
на оуспѣхъ и
сп҃сньѥ дш҃и и
тѣлоу ѥго и всѣ
мъ и троудолю
бьзно. и хва
лоу и пѣньѥ въ
сꙑлающе ѿцю
и сн҃оу и ст҃омоу
дхоу и нꙑна
и присно и оу вѣ
кꙑ вѣкомъ.

Рік 6815 се рік написаня нашого рукопису по візантійській ері, яка числить до Христа 5508 літ. Коли від дати уміщеної в нашім рукописї віднятп число 5508, одержимо рік його переписаня т. є 1307 по Хр.

Що до місця написаня то подана дата в записцї насуває лише здогади. Записка подає лише загально, що рукопис писаний в великій Лаврі Пречистої Богородицї. На основі згаданоЇ дати Кримський в своїй „Українській Граматицї“ (т. I, вип. 2, стор. 518) догадує ся, що рукопис написаний мабуть у Володимирі Волинськім. Противно А. В. Розов (там же у Кримського) вказує на КиЇво-Печерську Лавру, та сьому зовсЇм справедливо противить ся Кримський. Здогад сього підходить найблизше до правди, хоч недостає йому арґументаціЇ, яку треба було перевести. Беручи під увагу згадану дату мусимо оглянути ся за історичними свідоцтвами, котрі могли би підперти здогад, що монах Марко думав про велику лавру Пречистої Богородиці в Володимирі Волинськім. В описї церков та монастирів часів домонгольських, який подає Голубинскій („Исторія русской церкви“ т. I., кн. 2, ст. 630), находимо в галицько-волинській області монастирі БогородицЇ лише у Володимирі Волинськім та Синевідську коло Сколього. Іпатієвський літопис подає що правда лише вістку про Михайлівський монастир у Володимирі Волинськім, оснований 1268 р., одначе по иншим вісткам мало там бути ще три монастирі. БогородицЇ, Апостольський і Чесного Хреста. Крім сього була там катедральна церков Богородицї, яку збудував князь Ізяслав Мстиславич перед 1160 роком (Голубинскій, ibid. 260).

Вістки про монастир Богородиці були би отже згідні з правдою, коли приняти, що він находив ся при катедральній церкві того самого імени і тому називав ся „великою Лаврою". Виходячи дальше поза галицько-волинську область, монастир під такою самою назвою подибуємо з одного боку в Полоцьку на білоруській землї, куди однак переносити родину нашої памятки не позволяє мова, з другого боку у Києві. Із здогадом Розова, котрий, як було сказано, на основі записки переносить рукопис до Києва, годї згодити ся. Полишаючи на боцї мову памятки, яка в дечім ріжнить ся від мови київських памяток того часу, противив би ся сьому спосіб, яким закінчує монах Марко своє діло. На кінци згадує він душі померших, які мабуть жили в монастири. Імена їх зовсїм не такі, які повинні би бути згадані, коли-б переписчик жив в печерській лаврі у Києві, де жило богато подвижників і угодників, про яких переписчик був би певно згадав.[1])

Рукопис наших львівських Пандектів з 1307 р. інтересував доси учених мало тільно, головно тому, що був трудно доступний. Він лежав довгий час у музею митрополичої капітули у Львові, аж недавно передано його в тамошнїй український національний музей. З сеї причини не було також основної студії, присвяченої сїй памятцї. Ширшу згадку подав до тепер лише А. Кочубинський, в „Записк-ах имп. Новороссійскаго университета" т. XVIII, 1876 та опісля другий раз з нагоди розбору книги Житецького „Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія" в „Отчет-ї о тридцать второмъ присужденіи наградъ графа Уварова (Приложеніе къ LXIX-му тому Записокъ импер. Академіи Наукъ, Сп. 1892)". В сїй останній працї підчеркнув Кочубинський цінність Пандектів як памятки української мови з різким місцевим кольоритом та із систематичною

[1]) На 306-тій картцї нашого рукопису маємо дописку: помяни ґи дшю оусопъшихъ рабъ своихъ меленьтия, ефроси", стефана ёфрѣма настасьи марфы, евгиньи ёвдокьи дмитрѣя ıакова максима. Два імена, Ефросинії і Евдокії, могли би мати навіть історичну вартість, що знов перенесло би нашу памятку в Полоцьку землю. В Полоцьку було два монастирі: Спаський жіночий, та Богородицький мужеський. Построєні вони були княжною Предславою з удільного дому Полоцьких князів. Сама вона стала монахинею під іменем Евфросинії, яку східна церква назвала „преподобною", та намовила свою сестру Евдокію також піти в її слїди. Чи під сими іменами, які згадав переписчик, треба шукати заложителїв полоцьких монастирів, годї знати. На нашу гадку не можна шукати під ними історичних імен дому полоцького. Чернець, пресвутер Марко, переписчик наших Пандектів, був би певно згадав імена заложителїв монастиря з княжого роду на першім місци.

послїдовностю. „Сей рукопис — говорить він — прегарна памятка української лїтературної творчости і мови є в тім самім степени національна, як сї церковно-славянські памятки, на основі котрих Даничич сотворив свій знаменитий історичний словар сербської мови" (ст. 237). Вже тодї висказав автор також бажанє, щоб в інтересї історії української мови видано вповнї сей рукопис (ibid. 236).

Крім Кочубинського нїхто опісля не покористував ся рукописом львівських Пандектів, лише згаданими виписками. Їх подибуємо в працях Потебнї („Разборъ сочиненія П. Житецкаго", Кіевъ, 1876), Соболевського (Очерки изъ исторіи русскаго языка, Кіевъ, 1884) і Кримського („Українськая Грамматика" і „Деякі непевні крітерії..").

Потреба ширшого опису львівських Пандектів стала отже пекуча. Завдяки прихильности Дра Іляріона Свєнціцкого, кустоса Національного Музею, котрий звернув був мою увагу на сю памятку, переданий був рукопис два рази на короткий час у віденську унїверситетську бібліотеку, де я мав нагоду познайомити ся з ним докладно. Основою теперішної студії є граматичний розбір львівських Пандектів, докладний палеографічний опис, як також і студія над лексикальною стороною рукопису будуть попереджати задумане мною повне виданє Пандектів, як що воєнні подїї не стануть сьому на перешкодї.

Звуковий опис.

А. Голосівки.

1. Носові ѫ і ѧ.

Старословянські носові ѫ і ѧ передані в нашій памятцї всюди буквами ѹ і ѧ, які відповідають звукам *u* і *ja*. В XIV в. українська мова вже не знала носових, тому й памятки не знають їх. Звук *u*, який відповідав праруському ѫ, міг переходити в звук *u̯* під впливом обопільної заміни звуків ѹ і в (*u*—*u̯*): късзка 181б 1 14.[1])

2. Заміна *jй* на початку слова.

Памятка наша не знає йотованого *й* на початку слова; воно затратило ся ще в праруській добі, а *й* (звук між *й* а *и*) перейшов в *и*: ѹность 64б 1. 19, 64б 1. 24; — сти 26 2. 14, 192а

[1]) Для означеня місць у рукописї служить: перше число за листок, буква (а, б) за сторону листка, друге число (1. 2) за стовпець, третє за рядок.

2. 3; оунота 59а 2. 17; оуното 51а 1. 18; оуноша 184б 1. 7; оунъ *(νεός)* 49а 2. 12; оунѣ (женѣ оунѣ) 49а 2. 11; оунъıи 57а 1. 6. Подибуємо також один раз, що оу замінене вже через к: изо вности 51а 1. 19.

3. Заміна прасловянського *ā* з індоевр. *ē* (старослов. ѣ) на *a* (старосл. ѧ).

Таку заміну подибуємо в суффіксї прикметників *-an* на місци прасловянського *-an*, *-anin*: тръстѧнъ 192а 1. 4; плътѧна 230а 1. 23; єгоуптѧнъıни 46б 2. 15; єгоуптѧнъıнѧ 47а 1. 8; назарѧнинѣ 47а 1. 23, та в окінченях форм imperf. -ѧхъ, -ѧше і т. д., прим.: порицѧхоу 89а 2. 5; ıадѧше 112б 2. 10; молѧхоу сѧ 164б 1. 16; бѧхоу 184б 2 13, не хотѧхоу 197а 2. 12; нѣ имѧхоу 263а 1. 7.

4. Перезвук *jo* в *je* на початку слів.

В українських старих памятках, також у новгородських і білоруських стрічаємо часто в іменах грецького походженя на початку слів написане ıє *(je)* замість ıо *(jo)*. Такий перезвук був звісний в староболгарських памятках як Синайська Псалтир, Синайський Евхольоґіон, також у середноболгарських як Златоуст XIII—XIV в.[1]) З огляду на се, що подібні випадки до тепер живі в українській тай білоруській мові, набирають вони деякого діялектольоґічного значіня. Тому пояснювати їх появу в наших старих памятках виключно впливом болгарських взірців не можна; треба брати під увагу дїлане фонетичного закону, який був звісний і иншим славянським мовам, а на основі котрого *o* по мягких шелестівках і *j* переходило в *e*. Закон сей подибуємо вже в праславянській добі і йому треба дякувати за фонеми *pole*, *more*, *naše*. Такий перезвук звісний був також і перепищикови львівських Пандектів, де побіч старих форм з їѡ виступали і нові з ıє. Грецьке імя *Ἰώβ* писав він іѡвъ 29б 1. 18, 119а 2. 24; також ıєвъ 21б 2. 19, 56б 1. 11, 92а 2. 6, 139а 1. 21, 169б 2. 10, 213б 2. 7, 267б 2. 17 (всїх примірів до 30). Контамінацією обох форм являє ся написане ıєѿвъ 127а 2. 9. Друге слово, яке також появляло ся в двох видах було ıосифъ. Побіч осифа 245а 1. 6; ıосифоу 46б 2. 17, находимо ıєсифѣ 253б 1. 17. Остання форма стрічає ся також у пізнїйших по-

[1]) Vondrák W.: Altkirchenslavische Grammatik 2. Aufl. стор. 106—7. Прим. ıєрданє Ps. nin. 113. 5; въ ıєрданѣ Euch.-sin. 53a. 3; въ єрданстѣи рѣцѣ, въ ıєрьданѣ Златоуст XIII—XIV.

черках на першій стороні першої картки на фіґурі руки: **а сє писалъ єсифъ**, а також на другій стороні 305 листка: **єсипъ**.

Ограничити се явище на якийсь відомий український говір або територію трудно, з огляду на брак матеріялів.[1]) Звісні мені до тепер матеріяли походять з ріжних сторін України, а се доказ, що вони всюди живі. В словарі Желехівського (Малор. нім. словар, I) находимо „*Есько*". Слово се взяте з Закревського „Словарь малороссійскихъ идіомовъ". Те саме слово находимо і в словарі Грінченка (Словар української мови), але і там не подано, звідки воно походить. В тім самім словарі находимо „*Есип*" записане в лохвицькім повіті. Також чув я се слово з уст полоненого з остерського повіту Чернигівської ґубернії.

Такі самі приміри звісні і в білоруській мові.

У збірнику Шейна (Б. П. № 21) находимо „*Есипка*".

5. Поява *о* на місци грецького *α*.

Поява *о* на місци грецького *α* находимо лише в однім слові: **сотона** 51а 2. 23, **-но** 44б 2. 8, **-нѣ** 256а 1. 10.

6. Глухі (ірраціональні або редуковані) ъ, ь.

Українська мова унаслїдила від праславянської також глухі **ъ, ь**. Вже в праславянській добі виступали вони у двоякім виді, як слабі і сильні. Се залежне було від їх положеня в складі, чи ішов за ними склад з глухим, чи нї. В першім разї вони були сильні, в другім слабі.

Супроти іх неоднакової якости вони підлягали змінам вже в найдавнійших староболгарських памятках, котрі опісля перейшли і до памяток української мови, списаних із староболгарських оріґіналів. Сї зміни були:

1) На місци **ъ** находимо **ь** і на відворот.

2) У відомих умовах **ъ** і **ь** опускали ся на письмі зовсїм — а се відповідало щезненю їх у тих самих обставинах у виговорі, або знов замінювали ся чистими *о*, *е* — а се означало перехід **ъ, ь**

[1]) Історичний матеріял можна подибати у Соболевського (Мелкія замѣтки по славянской и русской фонетикѣ, Р. Ф. В. т. 64, ст. 15 і Карського (Бѣлоруссы, II, 1, ст. 170). Перший подає подібні приміри (написане **нѥсифъ**) з Галицького Ев. 1444 р. і Холмського Ев. XIII в. Карський знов наводить матеріял з білоруських збірників XV і XVI в. та грамот. Так находимо в Збірнику XV в. Публичної біб. № 391: **ѥрдан рекꙋ** 25, **ѥзопа** 1, **ѥзєпа** 37, **ѿ їѥкє** 39; в Лїтописї Авраамки XV в.: **ѥсифа** 92; в Ев. Тяпинського 1580 р.: **ѥрдана** 25б; в грамотї з 1432 р. (Вил. Ак.) Єлександро.

в повні *о*, *е*. Условини, серед яких появляли ся сї звукові зміни серед глухих, були: а) звуки ъ, ь щезали в слабих положенях, себто коли за ними слїдував склад із повною голосівкою і коли вони були ненаголошені; б) противно оставали або замінювали ся повними *о*, *е* в сильних положенях, коли за ними слїдував склад з ъ, ь або *ї*, *у* із ь, ъ перед *j*.

Що до обопільної заміни ъ та ь, то вона поясню є ся в одних разах причинами фонетичними, у других разах причинами правописного характеру. Фонетичні причини допускають ся в тих разах, в яких ъ замінював ся на ь перед найблизшим мягким, а ь на ъ перед твердим складом. Ґрафічно ъ, ь могли змішувати ся в тих самих положенях і з сеї причини, що в виговорі переписчиків вони вже не істнували, отже перепищик не мав вже чутя для правильного уживаня сих традицийних знаків.

Що до української мови то памятки з XII і XIII в. дають докази про щезнене глухих у слабих положенях, де вони були півкороткими. Щезане се вело за собою здовжене попередного складу — а в дальшій мірі дифтонґізацію старих *о*, *е*. В сильнім положеню рівночасно з упадком півкоротких переходили ъ, ь в повні *о*, *е*.[1]) По щезненю глухих звуків задержали ся одначе знаки ъ, ь. Письмо їх довго ще уживало для твердости і мягкости шелестівок, тим більше що вони полишили слїди в афектациї шелестівок.

[1]) В найновійшій літературі про долю глухих у східно-славянських мовах, передівсім у найстаршій добі, присвятив богато уваги А. Шахматов в II, 1 випуску Енціклопедії славянської філольоґії п. з. „Очеркъ древнѣйшаго періода исторіи русскаго языка“. Він каже, що памятки XI—XII в. дають основу твердити, що в процесї упадку півкоротких голосівок замітна ось яка послїдовність: з початку щезли півкороткі в початковім складї слова, потім щезли в другім положеню, себто в середних і кінцевих складах. Ряд староруських памяток XII в. опускає ъ, ь в початковім складї слова, задержуючи їх у другім положеню (прим. друга часть Житія Теодосія XII в. і Грамота Мстислава). Приписувати сї пропуски впливови староболгарської письменности не можна, бо там вони вже опускали ся в серединї слів або замінювали ся в сильних положенях на *о*, *е*. Шахматов уґрунтовує свою тезу про упадок глухих півкоротких на початку складу їх положенєм перед наголошеним складом. Наголос дальшого складу вимагає більшого напруженя та особливої сили. Через експіраторне зміцнене найблизшого складу півкороткий ослаб так, що щез цїлком. Щезнене півкороткої відбило ся на природї глухого попередного складу. Попередний глухий зміняв ся квантитативно; ъ, ь̈, ъ̈ перейшли в більше сильні під оглядом експіративним. Звук ъ перейшов в *о* по твердих і лябіялїзованих шелестівках, а в *о̇* (середний між *о* і *ö*) по паляталїзованих, звук ь в *е*, ь̈ (лябіял. ь) в *ö* (лябіял. *е*). (Шахматов opus cit. §§ 352—4, 357).

Крім сього повстали у ріжних школах осібні манєри, яким треба приписати глядане в кождім знаку якогось звука. Тож часто зазамість *о*, *е* писали ъ, ь, маючи крім сього взірці в середноболгарських оригіналах, де слїдні були ріжні школи писаня. Переписчик львівських Пандектів, пресвутер Марко, належав до тої школи, яка руководила ся українським чутем в виговорі глухих, що очевидно відбило ся в графічнім їх представленю. Побіч їх задержуваня в тих місцях, де вони находили ся у старинї, ми находимо богато разів їх опущеня в слабих положенях, або їх заміни повними в сильних положенях.

а) Щезане ъ, ь в слабих положенях на початку слова:

мнѣ 26а 2. 15, 78б 2. 15; кто 116а 1. 24, 182а 1. 6, 205а 2. 23; что 110б 1. 4, 239б 1. 19; чсо 63а 1. 23; ничсо 3а 2. 23; всего 38а 1. 4; всемоу 5б 2. 24; вси 11а 2. 21, 22а 1. 21, 35б 2. 16; всѧ 2а 1. 18, 95б 1. 23; всѣмъ 50а 1. 25; всѣмї 48б 1. 17; всѧкъ 29а 1. 19, 102б 2. 13; всѧкаго 23б 2. 15; всѧкоꙗ 106б 1. 15; всѧцѣми 47а 1. 12; дкѣ 128а 2. 23; сна 97б 2. 16; тма 22а 2. 9; тмѣ 35б 2. 17; стове (*κηρίον*) 145б 2. 16; зла 128б 1. 7; зло 128б 1. 7; мню 12а 2. 7; напса 16 1. 12; псахъ 183а 1. 6; псанью 141а 2. 25; чтоущемоу 2а 2. 2.

б) Щезане ъ, ь в складах не на початку слова і в суфіксах:

ꙗлми 25а 2. 19; вѣлми 63а 2. 23, 157а 2. 18, 192б 1. 22, 227а 2. 7, 285а 2. 22 (побіч частого вѣльми); дѣлма 49б 2. 8; колми 56а 2. 1, 77а 1. 25, 305а 2. 23; толма 112б 2. 24; толко 195а 1. 5, 196а 2. 4, (побіч только 248б 2. 7); толци 47б 1. 23; болша 38б 1. 2, 51б 1. 7, 247а 2. 16; молба 237б 1. 21, 238а 1. 10; молбъі 238а 1. 24, 239а 2. 8; молбами 2а 2. 14; — в суфіксах: погъібѣлнъіꙗ 28б 1. 21; бездѣлнаꙗ 59б 1. 23; недоволно 51б 2. 11; доволнъі 117б 1. 1; гоубитѣлнаго 130а 1. 23; силнъіꙗ 59а 1. 13; сѣлна (мѣста сѣлна (*τόπον σκηνώματος*) 203б 1. 16; хвалноу 247б 2. 21; доброоучитѣлнамъ 57а 1. 4; оучитѣлна 151б 1. 10; — -лноу 275а 1. 14; велехвалнѣмъ 117б 2. 5; беспохвалнаго 268а 2. 3 (побіч похвальнѣ 125а 1. 4); дѣтѣлна 72б 2. 5; потрѣбно 248б 2. 18; приꙗтно 246б 1. 22; побѣдотворца 256а 1. 13; — в формах part. praet.: нашедшимъ 3а 2. 3; прѣшедше 3а 1. 7; бъівшю 4а 2. 23; створшемъ 4б 2. 11; медливши 45б 2. 9; прѣльстившаго 130б 1. 21.

Примітка. Висше наведені приміри опущеня ь по л можуть насувати гадку про отвердіне сього л. Що тут не може бути бесіди про твердість л, можна видіти на примірах, де в тих самих словах се ь, яке було знаком мягкости попередної шелестівки, також часто задержує ся. На се звернув був увагу Б. Ляпунов у студії „Изслѣдованіе о языкѣ синодальнаго списка 1-ой Новгородской лѣтописи“, вип. I. Спб. 1899, ст. 81. Він замічає, що подібні випадки подибують ся також і в таких примірах, де зовсім не можна сумнївати ся що до їх мягкости, навіть і в пізнійших памятках.

в) Щезане глухих у приіменниках.

Глухий ъ щезав в приіменниках: въ, къ, съ, прѣдъ, безъ, изъ, надъ, подъ. Через тісну сполуку з дальшим словом вони творили одну цілість й одержували слабе положене.

к лаврѣ 3а 2. 15; 4а 2. 19; к лавроу 4а 1. 21; в роуцѣ 4а 1. 6, 86б 2. 20, 132а 1. 19; в роукоу 51а 1. 9, 60б 1. 8; 128а 1. 3; в напасти 30б 1. 12; в нѧдра 53а 2. 20; в нощи 95а 2. 15; в ризѣ 132б 2. 12; в ризоу 208б 2. 25; к соудѣ 169а 2. 6, 11; к поучиноу 174а 1. 24; в море 214а 2. 10; в таинѣ 241а 2. 10; к нѣмь 5а 2. 20, 34б 2. 19, 38б 2. 7, 42а 2. 1, 210а 2. 12, 248б 1. 23, 256б 1. 15, 285а 1. 10; к нѣи 11а 1. 2; в насъ 58а 2. 25, 58б 1. 1; к нихъ 1б 14; 3а 2. 23; 121а 2. 24, 168а 1. 21, 170б 2. 5; к нашь 64а 2. 12; в нашѣмь 64а 1. 15; в сѣмь 37а 1. 22, 23; в сѣи 11а 2. 17; к сихъ 14а 1. 9; — к невидимымъ силамъ 59а 2. 15; к немоу 14б 1. 13, 79а 1. 18, 80б 2. 22, 110а 1. 17, 114а 1. 13, 173а 1. 9; к нѣи 39б 1. 21; к намъ 176б 2. 16; к вамъ 109б 2. 11, 117а 1. 10, 117а 1. 24, 140б 2. 21, 145б 2. 22, 151б 1. 25; к нимъ 82б 2. 1, 89а 2. 7, 108б 1. 10, 130б 2. 19, 135б 2. 8, 152а 1. 25; к томоу 49б 2. 16, 105а 2. 16; к семоу 200б 1. 7; к симъ 72а 1. 3; 181б 2. 20; — с вѣрою 7а 1. 21; с лихвою 35а 2. 24; с моужемь 57а 2. 14; с моужи 50а 1. 21; с гнѣвомъ 64б 1. 1; с напастью 74б 1. 1; с котломь 99а 2. 4; с лестью 154б 2. 8; с радостью 161а 2. 12, 155б 1. 14; с вонею 186а 1. 14; с мюромь 186а 1. 16; с любовью 200а 1. 1; с тобою 45б 2. 25, 17б 1. 19, 128а 2. 16; с нимь 112б 2. 10, 128а 2. 23, 132а 1. 15, 138а 1. 18, 143б 1. 2, 16, 150б 2. 15; с нею 141а 1. 14; с нами 174а 1. 2; с нимї 50а 1. 14; с ними 92а 1. 18, 139б 2. 24, 214а 2. 9, 281б 1. 10; — прѣд лицемь 38б 2. 18; прѣд нимь 15а 2. 3, 97а 1. 10, 97а 2. 3; — без великы ноужа (*ἄτερ μεγάλης ἀνάγκης*) 227а 2. 15; без вина 63б 2. 21; без достатка 2а 1. 10; без дѣлъ 10б 1. 21; без роптанья 82а 1. 23; без мене 113б 1. 20; бес плода 39б 2. 20; бес показанья

190а 1. 5; беc печали 249а 2. 5; бес прѣтъıканьıа 50а 1. 25; бес порока 51а 1. 21, 82а 2. 3; бес тебе 226а 1. 15; — из лаврѫ 3а 1. 13; из раıа 130б 1. 23; из града 165б 1. 8; из работъı 187б 1. 6; из роукъ 226а 1. 19; — над ними 222б 1. 15; под ними 89б 2. 13.

Те саме подибуємо і при тіснїйшім полученю приіменників з іменниками, прикметниками та дїесловами. Щезанє ъ можна пояснити й положенєм його: свѣта 4б 1. 18 (= съвѣта); свѣтоу 42а 2. 20; свѣсти 124а 2. 17, 180а 1. 20; о свѣстѣ 190б 2. 22; свѣстью 74б 1. 18; свѣтника 191а 1. 3; свѣдитѣльство, свѣдитѣль появляє ся лише в наведеній формі.

В полученю з прикметниками: беспесенаго 56а 1. 22; бесплоднаго 67б 1. 7; бескорбими 69а 2. 2. — В полученю з дїесловами: сгрѣсѧ 6б 2. 11; сберѣть 35б 1. 3; свершена 59а 1. 23; створить 12а 1. 24, 25; створит 80б 2. 19; створивъ 67б 1. 8; створи 90а 2. 3; сблазнїт сѧ 172а 2. 10; схранилъ 171а 1. 1; схранить 179б 1. 4; сблюдохъ 180б 2. 2; сгрѣшають 191а 1. 22; свѣщевають 191б 2. 6; свѣдитѣльствовать появляє ся також лише в сїй формі, виймивши випадки при переносї слова в нову стрічку.

г) Щезанє глухих ъ, ь на кінци слів перед енклїтиками же, ми, сѧ.

Приміри для ъ: въ вѣк 6а 2. 16; оупикающим сѧ 63б 2. 21; пооучающим сѧ 5а 1. 18; оправдающим сѧ 89а 1. 14; противѧщим сѧ 95а 1. 18; покоющим сѧ 173а 2. 23; обращающим сѧ 173а 2. 25; ıавлѧєм сѧ 50а 2. 7; обрѣтаєм сѧ 121б 1. 2; останем сѧ 102а 1. 15; очїстим сѧ 24а 2. 18; накажѣм сѧ 47б 1. 20; останѣм сѧ 82а 1. 17; подобим сѧ 117б 1. 21; не лѣним сѧ 173б 2. 3; облѣцѣм сѧ 199а 2. 17; подвигнѣм сѧ 256а 1. 6[1]); скончах сѧ 197б 2. 8; троудих сѧ 201а 2. 12; смѣрѧх сѧ 208б 1. 1; посмѣрѧх сѧ 115а 1. 19; исполних сѧ 231б 1. 21; оудалих сѧ бѣгаıа и вдъворих сѧ 231б 1. 25; въжадах сѧ 220а 1. 2; избавих сѧ 187 2. 9; Ѡтвергохом сѧ 110а 2. 1; пъ|лакахом сѧ 195б 1. 17; обрѣтохом сѧ 302б 1. 15; слъıшав же 72а 2. 9.

Приміри для ь: им же 56б 2. 6, 147а 2. 23, 163а 1. 22; тѣм же 101б 1. 17, 122б 2. 4, 69а 1. 13, 79б 1. 8, 17, 97а 2. 7, 105а 1. 21, 159а 1. 1, 127б 1. 25, 177б 1. 11, 180б 2. 3, 182а 1. 25, 203б 2. 20; инчим же 18б 2. 21, 56а 2. 24, 155б 2. 23; ин о чѣм 116а 1. 6, 204а 1. 8, 204б 1. 17; инцѣм же 72б 1. 6. —

[1]) Таких примірів з опущенєм ъ в 1. plur. praes. indic. і imper. більше 40 як в нашім рукописї.

В loc. sing. прикметників: о праведнѣм же 35а 2. 14; добродѣтѣльнѣм 26 1. 24. — В imperat. praes. 2 sing.: и ѿдаж ми 77б 1. 13; не даж ми 42б 1. 20.

Крім сього подибуємо понад 150 випадків опущеня ь в 3 sing. і plur. praes. в окінченю -ть, побіч задержаня його в більшости окінчень 3. sing. і plur. praes. Говорити тут про тверде окінчене не можна напевно, хоч ся ґрафічна прикмета могла покривати ся і з виговором переписчика, та се одначе сумнївне.

Подібні прояви подибуємо в памятках старо- і середноболгарських (де опускало ся ъ), також і в староукраїнських з таких околиць, де твердого *t* в 3. sing. і plur. нїколи не було.[1]) Про се ширше буде мова при обговорюваню конюґацийних форм. Наведу кілька примірів такого опущеня: да не останет сѧ печални 40б 2. 3; да возмет сѧ ѿ васъ 65а 2. 23; створит ли 80б 2. 19; пособьствоует же и приточникъ 33б 2. 11; оучит нъ (!) екклисиастъ 38б 1. 19; и варѧют нъı (*καὶ προάγουσιν*) 41б 2. 15; покажет мѧ 190а 2. 9; давъ слоужбоу сию иждивоут сѧ 41б 2. 3; инии грозѣ прѣдадѧт сѧ 241б 2. 21.

ґ) Перехід глухих у повні.

Розглядаючи перехід глухих ъ, ь в повні *о*, *е* треба виділити в осібну ґрупу глухі при плавних. Вокалїзація глухих при плавних має особливе значінє для староруської мови длятого, що з огляду на їх ріжне положенє в староболгарськім і в староруськім не могла вона бути перенята зі староболгарських рукописів.

Умови переходу глухих ъ, ь в повні *о*, *е* були ті самі, що в староболгарській мові: вони переходили в повні в сильнім положеню. Перехід в українській мові наступив одначе пізнїйше як у староболгарській. На основі памяток XI і XII в. можна думати, що з початку щезли глухі в початковім складї слова, потім у середних і кінцевих складах.

Наша памятка пішла далеко в сім напрямі. В нїй довершений перехід глухих у чисті дуже послїдовно у всїх положенях.

На початку і в серединї слів: лесть 35а 2. 14, 35б 1. 6, 85а 2. 15, 104а 1. 2, 147а 1. 23; сонъ 42а 1. 11; въ сонмищи 150а 2. 2; песъ 46б 1. 22, 79а 2. 19; месть 81а 1. 2, 122б 2. 20, 199б 1. 18; роптанье 82а 2. 15; роптати 81а 1. 8, 82а 1. 17; ропща 81а 1. 25; золъ 86а 1. 9, 107а 2. 20; 116б 1. 9, 216б 1. 9; вонъ 215а

[1]) Вондрак у своїй граматицї наводить богато таких примірів в Codex Assemanianus, стор. 209—10.

1. 6; дождь 250а 2. 10; праведникъ 4а 1. 1, 20б 2. 15; праведнъıхъ 4а 1. 5; приточникъ 15б 2. 9, 33б 2. 12, 46а 1. 21, 88а 2. 5; — омь 138а 2. 21; шепотникъ 85б 1. 20, 86б 2. 14; любовь 11а 1. 13, 261а 1. 23, 290б 1. 24.

В суфіксах: 1. -ъкъ: оузокъ 4а 2. 10; крѣпокъ 61б 2. 9; 119а 2. 13; 159б 1. 12; 248а 2. 7; мерзокъ 92а 1. 17, 134а 2. 23; въıсокъ 113б 2. 5; тнокъ 108а 2. 24; мѧкокъ 249а 2. 21.

2: -ьнъ: многочастенъ 7а 1. 25; повиненъ 18б 2. 14; покровенъ 21а 1. 2; скъ|ровенъ 42б 2. 18; снѣженъ 25а 2. 7; безоуменъ 25б 1. 16; скоуденъ 32б 2. 21; родителенъ 44а 2. 6, 8; вѣренъ 62а 2. 11, 98б 1. 13; сьскорбенъ 68б 1. 21; безводенъ 75б 1. 23; бл҃гонадеженъ 75б 1. 23; бл҃годарественъ 81а 2. 1, 3; любьзненъ 153б 2. 18; равенъ 89б 1. 19; радостенъ 104б 1. 21; многозраченъ 108а 2. 24; страшенъ 111б 2. 10; грѣшенъ 118а 1. 21; истиненъ 153а 2. 20; неложенъ 153б 1. 7; врѣдовенъ 158а 1. 2; весь|свѣтенъ 191а 2. 25; правденъ 198б 2. 1; позденъ 250а 2. 10; любьзенъ 81а 2. 5, 25. Се останне слово повстало під впливом анальоґії вже на українськім ґрунті зі староболг. любьзнъ.

3: -ьскъ: бѣсовескъ 129а 1. 3; дьıаволескъ 102а 2. 13, 132б 1. 20; моужескъкъ 45б 2. 20; женескъ 45б 2. 21, 53а 1. 8, 53а 2. 8.

4: -ьство: пьıанествьнаго 21а 1. 4; ıавествьнѣ 39а 2. 9; благодарественъ 81а 2. 1, 3; с ризою коварествь|ною 159б 2. 13; тѣлодѣвествьно 101а 2. 4; чювествье 61б 2. 17; -вьıа 261б 1. 21; -вьно 66а 2. 13; -вьнъıхъ 132а 2. 20; -вьнъıи 244б 1. 17; таинество 148б 2. 17.

5: -ькъ: горекъ 242а 2. 3.

6: -ьць: вседержець 12б 2. 9; пѣснивець 15а 1. 9; черноризець 24б 2. 21, 48б 1. 20; видець 26б 1. 4; самовидець 26б 1. 24, 26б 2. 1; чернець 28а 1. 16, 68а 2. 19, 72б 2. 2, 74б 1. 9, 109а 1. 18, 155б 1. 25, 205б 1. 17, 228б 1. 6; мьздоимець 30а 2. 1; срѣбролюбець 30а 2. 5; чюдотворець 55б 1. 17; коузнець 90а 2. 1; ковчежець 105б 2. 24; конець 132б 2. 6; старець 191а 2. 27; пришелець 205б 2. 1.

Заступлене ь сильного повною голосівкою *е* в суфіксї -ьць переведене дуже послїдовно і на 47 примірів находимо лише два, де по староболгарськїй традиції ь в суфіксї -ьць лишило ся. Так остали ся зі старими окінченями слова: черньць 205б 1. 17; вѣньць 55б 1. 25. З огляду на переважну більшість примірів з *е* у згаданім окінченю, також з огляду на писане тих самих слів з вокалїзацією (чернець 3 рази, вѣнець 2 рази) не можна сим старим окінченям

приписувати нїякого фонетичного значіня, лише треба їх уважати традицією, підкріпленою може підкладом рукопису.

Глухий ъ переходив у чистий *о* на кінци слів у тїсній сполуцї з заіменниками сь, тъ, через що ставав ся сильний: врѣдось 108а 2. 21, 104б 1. 18; градось 119а 1. 28; работъ 234а 1. 10. Також ставав ъ сильним у приіменниках въ, безъ, изъ, къ, надъ, отъ, прѣдъ, съ, котрі стояли в тїсній звязи з дальшим словом, що містило в першім складї слабий глухий. Тому ъ в приіменниках ставав сильним і міг переходити в повну голосівку, прим.: восли 2а 1. 9; -еть 68а 2. 23; восьмютъ 4а 1. 23, 55б 2. 3; -ють 38а 2. 14; єть 68а 2. 23; -вън 74б 1. 25; во въстанье 18а 1. 5; во тмѣ 35б 2. 27, 136б 1. 21, 191б 1. 20; -моу 98б 1. 4; во злѣ 40б 1. 22; во зло 86б 2. 18, 131б 1. 25; во мъ|нѣ 74а 2. 9; во мнѣ 227а 1. 5; во всякои печали 80а 1. 4; во всякомъ 108б 1. 17; во всѣмь 188б 2. 20, 39б 1. 14; во всѣхъ 74б 2. 14; во вься 88б 1. 14; во лжю 147а 2. 15, 170б 1. 11; во свѣдитѣльство 164а 1. 21; воньже 179б 2. 25; во мнозѣ 192а. 2. 8; во врѣтищи 208а 2. 21, 23; возвлахъ 47а 2. 21. — възодь|меши 135а 2. 5.

Таку саму вокалїзацію видимо також перед словами, що зачинають ся на и, о, оу та перед ґрупою шелестівок. — во игоуменьство 5б 1. 19; во имя 11б 2. 19, 165а 1. 18; во избытцѣ 93а 2. 18; во исходѣ 158а 2. 15; во ись|тиноу 170б 1. 5; во июдѣиство 195а 1. 12; воинноу 92б 2. 7, 112б 1. 7, 140а 2. 5, 206б 1. 18, 213а 1. 7, 221а 1. 13, 234а 1. 25; во оградѣ 186б 1. 14; во оумѣ 129а 1. 71. — во врѣмя 4а 1. 21, 91б 1. 9, 139а 2. 5.

безъ — безо мьзды 109а 1. 20; безо възраста 227б 1. 9; безо вьрѣмене 87б 1. 24; безо врѣмене 149б 2. 4; безо имѣнья 205б 1. 16, 206б 1. 5; безоимѣнье 206а 2. 11, -нью 207б 1. 4; безооупованьство 166а 1. 21; безооустягновѣнья 25б 1. 19.

изъ — изо многъ бо словесъ 92а 1. 18; изо всего срдца 174б 1. 9, 196а 2. 5; изо обою 229б 2. 8.

къ — ко дь|веремъ 48а 2. 4; ко смерти 173б 2. 14; ко смѣрѣнью 160б 2. 16; ко мнѣ 26б 2. 23, 101б 2. 17, 114б 1. 14, 173а 1. 14, — ко ісови 104а 1. 2; ко искрьнемоу своюмоу 107б 1. 20; ко истинѣ 108а 1. 3.

надъ — надо многъıми 98б 1. 14; надо все 11а 1. 7; надо всѣми 88б 2. 12.

отъ — ото сна 97б 2. 16; ото злаго 167а 2. 19; ото всѣхъ 2а 1. 2; отодхноу 78б 2. 12.

прѣдъ — прѣдо всѣми 155а 1. 22, 240а 2. 14; прѣдо мною 201а 1. 3, 153а 1. 6; прѣдоидоуть 220б 2. 8.

съ — со множьствомь 169а 2. 7; со враждою 218а 1. 14; со кр͠ста 139б 1. 24; со мною 11а 1. 8, 113б 1. 14, 137а 2. 16; со всею злобою 65а 2. 7; со трьми отрокы 115а 1. 21; со трьми тысоущами моужь 132а 1. 10; сообщиници 102а 2. 20.

В сполуцї з дїєсловами: создати 38б 1. 2; -ша сѧ 13а 2. 19; сожьжеть 21б 1. 24; сочтовати сѧ 45а 1. 15; сократити 64б 1. 11; солжеши 104б 2. 6; солгати 107б 2. 2; -гаше 107а 1. 3; солга 107а 1. 11; солъ|га 107б 2. 6; собраномъ бо имъ 134а 1. 16; азъ прїидоу собратъ дѣлъ... 136а 1. 23.

Таку саму вокалїзацію можна видїти в односкладовім нъ, сь: — но зло прѣтъıканьюмь юсти 16б 2. 5: но исъстоупьлѣньѥ оума 20а 2. 20; но нбо рече б͠ыѥ писаньѥ 20б 2. 12; но и на лици 114а 2. 15; но опакы 128б 1. 19; но оуспѧть 213а 1. 13. — се очи твои 10а 1. 9; се чл͠вкъ... 29б 1. 9; се же тебе бывають оудъı 49а 2. 5; се о тебе изь|вѣщати 153а 2. 11; се же и законъ 154б 2. 20; се дньѥ приидоуть 110а 1. 18.

Сї односкладові слова ставали сильними тому, що були наголошені і сим можна пояснити їх перехід у чисті.

Для доповненя наведу ще приміри з вокалїзацією ъ, ь в більшескладових словах на кінци. Тут є випадки ріжного походженя. Поява *о* на місци ъ на кінци в самоило 163а 2. 16 мала свої морфольоґічні, а не фонетичні причини. Окінчене *о* в таких словах як самоило данило... походить з окінченя роду середного твердих пнїв на *о*.

Инші приміри мусимо уважати похибками: перепищик читав часто в своїм підкладї ъ, ь (в сильнім положеню) як *о*, *е*. Се відносить ся до двох слів: равено муж. р. 57б 1. 24, (анг͠лмъ равено ѥсть), плаче 98б 1. 7, (боудеть плаче и скрьжеть зоубомъ).

д) Задержане глухих ъ, ь.

Мимо так далеко посуненої вокалїзації, яка обняла глухі сильні, а з другого боку мимо щезаня їх у слабих положенях, традиція староболгарської письменности відограла ще значну ролю у нашого перепищика. В його рукописї находимо немало примірів з уживанем глухих, але їх значінє чисто ґрафічне. Із наведених вже примірів як також тих, що низше будуть наведені, видко непослїдовність перепищика. Ті самі слова, чи там те саме слово, являє ся раз із глухим, а раз без нього. Так побіч но маємо нъ: нъ точью же имъ творить 20б 2. 5; нъ бесѣдоуите 21а 2. 11; нъ да боу-

дѣмъ 50а 1. 25; нъ юже пищю имъ съготовати 74а 1. 18; нъ неоставлѧюми 79б 2. 10; нъ непогыбающе 79б 2. 13; нъ паче сдержи оучѣньꙗ дꙋвнꙑхъ моужь 115б 2. 21; нъ своими волѧми ходѧще 45б 1. 1.

В середині слів і в суфіксах стрічають ся приміри зі слабими ъ, ь, котрі як було наведене, часто опускали ся.

ъ: — дъждѧ 123б 1. 23; лъжа 106б 1. 4, 16 (побіч лжею 106б 2. 8); лъжю 106б 2. 6, 152а 1. 10; ръжа 29а 2. 5; къзни 38а 1. 12, 75а 1. 2; сътꙑ 109а 2. 18; о начатъцѣ 9б 2. 8; любъве 42а 2. 1; мѧкъкою и жировною житью 18б 1. 2; тъщеславнꙑ 108а 1. 9; тъщить сѧ 25а 1. 17, 81а 2. 22; насꙑти дш҃ю тъщю 17а 2. 11 (побіч о тщеславьи 108а 1. 8); ветъхаго 7б 1. 12; кротъкꙑ 254б 1. 17; шедъшеи 100а 1. 12, (побіч прѣшедше 3а 1. 7; нашедшимъ 3а 2. 3); въвъшюю 7б 2. 5;

ь: — мьзда 249б 2. 24; -здꙑ 109а 1. 12; мьстии 199б 1. 1; стьзѧ 249б 2. 24; ѡвьцю 173б 1. 2; вьсѧ 13б 1. 1, 46б 2. 8; чьто 30б 1. 24; чьсо 2а 1. 11; чь|сомь 232б 2. 22; бесмертьнѣ 216а 1. 14.

Так само і при приіменниках, що стояли в тїснім полученю з іменниками, дієсловами та иншими словами не всюди випадав ъ, хоч був у слабім положеню. — Прим.: въстанью 6а 1. 23; възитью 6а 2. 2; въздержанью 22б 1. 8, 13; възвращѣньꙗ 215б 2. 11; въпрѣкꙑ 260а 1. 24; въздвиже 6а 1. 18; -жють 18б 1. 18; възводѧи 10б 1. 3; възъвꙑсить сѧ 17б 1. 23; възвоꙗтсѧ 45а 2. 19; възгорит сѧ 46а 1. 5; възърꙑдаюте 71б 1. 7; възвратим сѧ 80а 2. 17; въсхъ|лащаꙗ 87а 1. 2; възвоимꙑ сѧ 121а 1. 13; въздают сѧ 127б 1. 18; въздадите 240а 2. 5; възмѣри 77б 2. 20; въсхощи 77б 2. 22; въсприимемъ 237б 2. 13; въземлѧи 38а 1. 7; вълоучити 77а 2. 4, 305а 1. 25; въмерщвлѧють 117б 1. 10; възищѣте 166б 1. 14, -щю 277а 1. 14; въвѧзнеть 127б 1. 10; въжадах сѧ 220а 1. 2; съприюмници 102а 2. 21; съзижють сѧ 13а 2. 22; съдержаи 38а 2. 10; съзирати 73б 1. 6; съготовати 74а 1. 19; сътворшаго 102б 2. 6; съблюди 199а 1. 3; сътѧзаюми ю|смꙑ 246а 2. 10. Одначе маємо також випадки, де ь остало ся, хоч було сильне: троудолюбьзнь 306а 2. 16.

е) Поставлене ъ, ь там, де вони неоправдані.

Глухі ъ, ь стоять часто там, де їх не було в староболгарській мові. Передовсїм на кінци стрічки при роздїлї слів, при чім заховувала ся правильність що до ужитя сих обох знаків: ъ стояло перед твердим, ь перед мягким складом. Приміри для ъ: довъ|роу-

дѣтѣль 24б 1. 3; **лихъ|кы** 35а 1. 16; **мєръ|зость** 43б 2. 6; **съ|корбь** 67б 1 13, 68б 2. 5; **въ|рашно** 75б 1. 25; **посъ|лоушаньє** 99б 2. 9; **осъ|лоушалъ** 99б 2. 24; **изгъ|нилъ** 111б 1. 25; **посъ|тыдѧт сѧ** 112б 1. 18; **въ|ратьє** 113а 1. 18; **въ|рагъ** 126а 1. 16; **дъ|роуга** 136б 2. 20; **лжі҃свѣдитѣльсъ|тва** 178б 2. 24; **досъ|тоить** 215б 1. 8; **въ|рачь** 251а 2. 25; **дъ|рага** 291а 1. 18.

Для **ь**: **праведь|никъ** 10а 2. 4; **нє прось|тирали** 16а 1. 11; **ѩсь|тє** 20а 1. 12; **ко дь|веремъ** 48а 2. 4[1]); **дь|ври** 61а 2. 2; **ць|вьтомо** 58а 1. 2; **пь|рѣжє** 61а 1. 20; **свѣдитѣльсть|во** 61а 1. 22; **дь|рѣво** 69а 1. 7; **непоть|рѣбна** 111б 2. 4; **опоусь|тити** 112б 1. 13; **єсь|мь** 115а 2. 9; **єсь|мы** 117б 1. 1; **ись|крьнимъ** 116б 1. 17; **ись|трѣзвилъ** 116б 2. 2; **пось|тигноути** 117б 1. 14; **изь|дрѣчѣньнѣ** 133б 2. 17; **помышь|лѣньи** 144б 1. 24; **пь|риѩхъ** 151б 1. 2; **ось|квєрнѧють** 152а 1. 10; **изь|вѣщати** 153б 2. 11; **дь|вижѣньє** 160б 2. 13; **во ись|тиноу** 170б 1. 5; **по мысь|ли** 186а 2. 10; **жизь|нь** 190а 2. 22; **земь|лѧ** 201а 1. 14; **ть|вєрдью** 257б 2. 8; **пь|шєница** 272а 1. 1.

Крім сього подибуємо приміри неоправданого поставленя **ъ**, **ь**, хоч не було кінця стрічки: **сътарцемъ** 9б 1. 16; **анъна** 57а 2. 11; **добъръ** 90б 1. 15; **свѣдитѣльсътво** 92б 1. 23; **гърадоуцѣ** 252б 2. 11; — **съблажьнѧти** 8б 2. 2; **ѩсьти** 5б 1. 3; **бьлюдеть** 33б 2. 18; **сьвоєго** 41а 2. 17; **цьвьтомо** 58б 1. 2; **єсьмь** 82б 1. 3; **насьлѣдѧть** 99б 1. 18; **опоусьтити** 112б 1. 13; **вѣтьви** 113б 2. 22; **зьмию** 256а 1. 10.

Приміри появи нових **ъ**, **ь** стрічаємо вже і в середноболгарських памятках.[2]) Там також находимо **єсьмь** (Парам. Хлуд.), **осьмъ** і т. п. Се нове ь могло мати свої причини також у виговорі переписчика. В теперішній українській мові звісне змягчене шелестівок *с*, *з*, *ц*, коли за ними находив ся губний з мягкою голосівкою *ї*, *я* (зі старих **ѣ**, **ѧ**): *сп*, *св*, *см*, *зв*, *цв* ставали *сьп*, *сьв*, *сьм*, *зьв* *цьв*, а діялектично могли також переходити дв, тв перед тими

[1]) Написане **дь|веремъ**, поминувши розділ слова, можна мати за комбінацію середноболгарської та української ортографії. В середноболгарській повставала часто зубна +в +ь переставка ь за в, на основі чого появляла ся форма **дьври** (Парам. Григор., Шестоднев, Псалтир Григор. Боннське Еван.) Про се говорить Кульбакинъ: Матерялы для характеристики среднеболгарскаго языка. Извѣстія отд. русс. яз. Имп. Ак. Н. 1899 т. IV. кн. 3. стор. 838. Ся середноболгарська прикмета перейшла і до наших памяток. В наших Пандектах читаємо побіч звичайного **двьри** 211б 1. 23, 229б 2. 12, також **дьври** 61а 2. 12, 219б 1. 11, 241а 2. 8.

[2]) Лавровъ П. А.: Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка. Москва, 1893, стор. 41.

самими голосівками в дьв, тьв.[1]) Та в середно-болгарських памятках міняло також ь своє місце в ґрупах твь, свь, цвь і переходило перед шелестівку в. Лавров у згаданій студії наводить приміри такої переставки (стор. 42.): сьвтитсѧ Карп. Ев. 7, цьвтеть Сб. 1348, і т. и. Можливо, що написаня цьвьтомо є комбінацією старої середно-болгарської ортоґрафії.

ж. Поява нових ъ, ь у ґрупах шелестівок на українськім ґрунті.

Поява нових ъ, ь серед ґруп шелестівок на новім, українськім, ґрунті в старину мала також місце в словах ѡгьнь 97а 1. 8 (побіч староруського ѡгнь 46а 1. 5) та тѣсенъ 181б 1. 15 зі старого тѣснъ, яке через тѣсьнъ (під впливом анальоґії) перейшло в тѣсенъ. Слово ѡгьнь перейшло також у теперішну форму: *огень, огонь*, яке має подібне заступство у инших словянських мовах, прим.: ческе oheń, верхнолужицьке voheń, долїшнолужицьке vogeń, польське ogień (Vondrák, Vrgl. Gram. I, стор. 183). Наша памятка знає ще оден рід появи ъ при шелестівці *в*, яка заступала давне *у* і то на початку слів, як також і в середині: ѥвъстафью 8а 1. 7, -ье 297б 2. 23; -ьѥ 300б 2. 9, 305б 1. 16 (побіч ѥоустафьѥ 5б 2. 14, 153б 1. 21); повъчѣньѥ 238б 2. 24, 242б 2. 24; -ьи 4а 2. 17, 51б 2. 24; повъчати сѧ 43б 1. 18; повъчаѥть 73б 2 12; повъчат сѧ 289б 2. 1; повъчаи 133б 1. 1; повъчить сѧ 153а 1. 3; навъченъ 118а 1. 22; ко въчнкомъ 82б 1. 7; ничсоже ѥмоу въспѣ 100б 2. 8; въсвободит сѧ 104б 1. 7; въгажающе 109б 2. 4; въмалихомъ сѧ 115а 1. 23; въслышимъ 127а 1. 12; въдарить 128а 2. 10; въки (*ἀπέκτεινεν*) 167б 1. 2; вънъиньѥ 72а 2. 19; -ньѥмь 202б 1. 8; во вътѣшѣньи 215б 1. 20; о въмилѣньи 241а 2. 15; въкрашенъ 248а 1. 4; ко въстомъ 262б 2. 11; възъка врата (въ на місци староболг. ѫ) 181б 1. 14.

7. Перезвук ъ в ь і ь в ъ.

Се фонетичне явище належало до области староболгарської мови і лише на основі ґрафічних традицій діставало ся нашим староукраїнським памяткам. Перезвук сей лежав у тім, що ъ могло переходити в ь, коли дальший склад мав мягкі голосівки *(і, ь, е, ě, ę, ję)*; противно ь переходило в ъ, коли дальший склад мав тверду голосівку. Сей перезвук появляв ся найчастійше в середині слів,

[1]) Smal-Stockyj-Gartner: Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache. Wien, 1913, стор. 99, § 27, 8.

в префіксах і при деяких приіменниках. Про час та поле, де перший раз появляє ся переголос ъ і ь, говорять учені Лєскін, Фортунатов, Щепкін ріжно. Виступає він найбільше у Супрасльськім рукописї та Савиній книзї. (Про те ширше: Vondrák, Altkirchsl. Gram. стор. 248.) Перезвук ъ в ь заступлений в рукописї львівських Пандектів ось якими примірами: объѣстивъıи 18б 2. 20; подь сѣнь 43а 2. 3; безьдерзновѣнье 43а 2. 7; сьвершити 46б 2. 23; сь ним же 47а 1. 25; вь нѣи 55б 2. 16; сьвершенья 64а 2. 6; сьпиши 97б 2. 17; сьпасеть 107а 2. 6; сь|вѣдитѣльсъ|твоують 111а 1. 19; нсь|трѣзвилъ 116б 2. 2; сь|вѣсть 124а 1. 23; весь клятвъı 147б 2. 11; весь сихъ 282а 2. 13; кь|де 158а 2. 24; дьвиженье 160б 2. 13; посьпѣють ся 163а 2. 8; сь|мерть 167б 1. 2, 184а 2. 9; сь|гнивъ 195б 1. 9. В однім випадку таке ь перейшло в е: сесца твоя 203а; сесь|цю 286б 1. 15. Приміри поставленя ь замість ъ подибуємо і перед твердим складом: сьродничим 27б. 1. 4; ськорбенъ 68б 1. 21.

Противний перезвук ь в ъ находимо в суфіксї -ьн-: вѣръ|нъıмъ 17а 1. 11; телѣсъною 19а 1. 23; зѣмъ|ная 301б 1. 16. Мав він місце також перед суфіксом -ство, а звідси перейшов і до форм деклїнацийних: о пьянъствѣ 8а 1. 15, 20а 1. 25; о игоуменъствѣ 9б 1. 21.

Примітка. Написане десятъми 14а 2. 17, можна пояснити собі або впливом середноболгарської ґрафіки або просто похибкою. Те саме можна сказати і до слова денъ (nom. sing.), бо мягкість сього окінченя задержала ся на цілій українській території окрім Лемківщини.

8. Заміна *о*, *е* глухими ъ, ь.

Поява ъ, ь на місци *о*, *е* доказувала, що ъ, ь для уха переписчика в сильнім положеню звучали як повні о, е. Примірів тут не богато, але все вони дають свідоцтво звукової вартости ъ, ь в сїй памятцї. Заміну *о* в ъ стрічаємо тілько: gen. plur. від грѣхъ, яке в Пандектах написане грѣхъвъ 95б 1. 2, (покрыеть множьство грѣхъвъ... *τὸ πλῆθος τῶν ἁμαρτιῶν μου ἐξιλάσεται).* — В однім місци заступлене грецьке *ω* знаком ъ, *Σωτήριχος* сътирихъ 300б 1. 19. — Заміна *е* в ь: жьньска 51а 1. 6, (бесѣда жьньска); жьньстѣ 48а 1. 24 (противоу злобѣ жьньстѣ).

9. Дрібнїйші замітки.

В двох випадках находимо замість ь — ѣ: и гонести яко сернѣ ѿ тенета 228б 2. 2; оувѣжь вѣ всѣхъ поутехъ 51а 1. 24.

Се очевидно похибка. В нашій памятці зустрічаємо також примір заступленя ь через *a*, що вказувало би на сербський вплив, а саме: в acc. sing. слова пєсъ (з пьсъ) в виді: пасл 79б 1. 2 — (л мєрьтвии нє разумѣють пасл Фчлавшє сл єго — *καὶ οἱ νεκροὶ οὐκ ἴσασι τὸν κύνα τὸν ἀπεγνωσμένον*). Проти сербської форми сього слова свідчить передовсім вік памятки. В сербській мові почало появляти ся *a* на місци ь в другій половині XIII в. і то наперед на заході в глаголїтичних памятках. На сході, звідки могли би переходити лїтературні твори на українські землї, появляють ся приміри з *a* що тілько в другій четвертині XIV віку.[1]) Наголос, який бачимо на сім *a* пізнїйший; він доказує, що слово се було мильно читане. На місци ь ми сподївалиб ся що найбільше *e*, але і воно не було оправдане в сїм місци, бо ь було в слабім положеню і могло бути опущене. В сильнім положеню воно переходило в *e*: пєсъ 79а 2. 19.

Наведені приміри щезаня глухих ъ, ь, їх переходу в чисті або традицийного їх уживаня ілюструють всесторонно наш рукопис. Доказ живого виговору перепищика дають приміри опущеня їх у слабих положенях та заступленя сильних ъ, ь повними *o*, *e*. Таке заступленє переведене дуже послїдовно також і при плавних у ґрупах *tъrt*, *tъlt*, *tьrt*, *tьlt*, як се побачимо пізнїйше. Не малу ролю відограла тут також шкільна традиція і вказані впливи її. Вони виявляли ся не лише в опусканю ъ, ь, але також і в задержуваню їх у слабих положенях, а крім сього в поставленю їх в таких місцях, де сього мова перепищика цїлком не вимагала. Дальше, ся традиція відбивала ся в так званім переголосї.

Як би ми шукали серед наших памяток подібного уживаня або неуживаня ірраціональних ъ, ь, то найблизше до нашого рукопису стоять так звані галицько-волинські памятки, які описані Соболевським в „Очерках“. Таке саме щезанє ъ, ь в слабих положенях, заміна їх повними в сильних положенях, їх переголос та в кінци ставленя в таких складах, де вони зовсїм неоправдані, знають памятки, як: Добрилово Еван., Типоґрафське Еванг. № 6, Ірмолой Григоровича XII—XIII в., віденський Октоїх XII—XIII в., Галицьке Еван. 1266 р., Холмське Еванг. XIII—XIV в., Хутинський Служебник XIII—XIV в., Полїкарпове Еванг. 1307 р., Луцьке Еванг. XIV в., Часослов XIV в., та Поученія Ефрема Сирина з 1492 р., списані з оріґіналу XIII віку.

---

[1]) Oblak V.: Die Halbvokale und ihre Schicksale in den südslavischen Sprachen. Arch. f. sl. Ph. т. XVI, стор. 176.

10. Змодифіковані або звужені ъ, ь.

В староболгарських памятках подибують ся часто написаня на місци праславянського ъ, ь перед і̯ по части ъ, ь, а по части ы, и. Сей двоякий рід написань відповідав також змінам, яким підпали ъ і ь перед і̯. Вони ставали в таких положенях вузкими та натягненими (в вимові) і були близькі до ы, и, та неоднакові з ними. Сї змодифіковані ъ, ь або як їх Шахматов означає ъ̂, ь̂, появляли ся в цїлім рядї граматичних катеґорій: 1) в означеній формі прикметників і дїєприкметників добрыи, синии; 2) в gen. plur. тихже форм; 3) в першім відмінку ч. мн. імени. муж. р. на і гостиѥ, а також гостьѥ; 4) в gen. plur. тих самих форм гостии, костии, а також гостьи, гостьи; 5) в деяких відмінках і пнїв ж. р. ч. од., прим. костиѭ, гостиѭ; 6) в прислівниках въшниѭ, тъчиѭ; 7) в деяких формах ж. р. од. ч. сиѭ побіч сьѭ; 8) в формах дїєслова (в praes. і aor) перед и з *јь поставъітъі -и, прѣдами -и; 9) в формах іменників сер. р. на ьје; 10) в середині слів, як прим. в дїєсловах биѭ, мъıѭ, а також абиѥ і абьѥ і т. п. Окрім сього повставало змодифіковане ь з і̯ь.

Сї змодифіковані ъ, ь (ъ̂, ь̂) могли бути також, як звичайні ъ, ь, залежно від положеня, сильні і слабі. Сильні були вони під наголосом, у складї, за котрим ішов склад з нескладовим ъ, ь, або перед складом з повною голосівкою, коли сей склад мав наголос (житиѥ). В сїм положеню досягали вони повної короткости мъıѭ, добрыи, синии. Противно, у всїх инших положенях були вони слабі.

Староболгарські памятки не означували однаково сих змодифікованих ъ, ь. Одні, яких оріґінали не виказували щезаня глухих ъ, ь, як також їх майбутнього переходу в повні, означували їх через ы, и. Друга ґрупа памяток уживала для їх означеня знаків ъ, ь, які в сильнім положеню подекуди переходили в повні, та в слабім положеню, де вже ъ, ь (слабі) щезали, вони все писали ся.[1]) В староукраїнських памятках подибуємо також слїди

---

[1]) Про се гляди:

1) Šachmatov A.: Die gespannten (engen) Vokale ъ̂, und ь̂ im Urslavischen. Arch. f. sl. Phil. т. XXXI, ст. 481.

2) Vondrák W.: Altkirchenslavische Grammatik, 2. Aufl. ст. 222 і дальше.

3) Кульбакинъ С.: Древне-церковно-словянскій языкъ. I. Харьковъ, 1911, § 69.

4) Ляпуновъ Б.: Изслѣдованіе о языкѣ синодальнаго списка I. новгородской лѣтописи. Глава II.

сих змодифікованих голосівок ъ̂, ь̂, котрі в сильнім положеню переходили перед *j* з **jь* в *у*, *і*, з чого *добрий*, *синий*, *костий*, *мию* і т. д., а слабі щезали. В староукраїньских памятках зображені сї фонетичні явища, за приміром деяких староболгарських памяток, як -ꙑи, -ии, а в слабім положеню через ьѥ, ьи, ьꙗ, ью, в протиставленю памяткам великоруським і середноболгарським, котрі пишуть сї окінченя: иѥ, ии, иꙗ, ию. На сю правописну прикмету староукраїньских памяток звернули увагу: Шахматов (Beiträge zur russischen Grammatik, Arch. f. sl. Ph. т. 7, стор. 76), Яґіч (Четыре критико-палеографическія статьи, ст. 90), Колесса (Dialektologische Merkmale des südruss. Denkmals Żytije Savy, Arch. f. sl. Ph. т. 18, ст. 473), які уважають її дуже важною крітерією для означеня родини староруських памяток. Сю прикмету знають памятки: оба Сборники, Архангельське Еванг. з 1092, Добрилово Еван. з 1164, Галицьке Еванг. з 1144, кристинопольський Апостол з XII в., Типоґрафське Ев. № 6, Галицьке Еван. з XIII в. і богато инших.

Змодифіковані глухі ъ, ь відомі також і Пандектам з 1307-ого року. Виступають вони:

1) в окінченях прикметників і дієприкметників на ꙑи, ии. Приміри для ъ: реченꙑи 6а 1. 2; вѣдꙑи (*εἰδώς*) 15б 2. 18; срѣбролюбꙑвꙑи 28а 1. 13; не брѣгꙑи (*ὁ ἀκτήμων*) 28а 1. 16; бестоудьнꙑи 43б 2. 22; скорбьливꙑи 68а 2. 18; оунꙑньливꙑи 73а 1. 9; роптивꙑи 81а 2. 6; погꙑбѣлнꙑи 85б 2. 4; сѫднꙑи 92б 2. 17; величавꙑи 109а 1. 18; роженꙑи 141а 1. 21; таковꙑи 248а 1. 4. — Для ь: велии (*μέγας*) 5а 1. 12, 76б 1. 14; тектонициии сн҃ъ 119б 2. 7; домъ кнѧжии 125б 1. 9; люблии 230б 2. 1.

2) в gen. plur. fem. -*і* пнів: заповѣдии 23а 1. 2, 207а 2. 8; рѣчии 56б 1. 4, 6; похотии 57б 1. 16; дѣтелии 59б 1. 5; сластии 60а 1. 12, 65а 2. 15; мꙑслии 74б 1. 8;

3) в формах дієслова -ъ перед заіменником и: ꙗко ѡриноухꙑ и (*ὅτι ἀπώσομαι αὐτὸν*) 118б 2. 15; ꙗко поглътихомꙑ и (*ὅτι κατεπίομεν ατὸὸν*) 199а 2. 5; творѧи м҃лть любѧщимꙑ и 290б 2. 19; ѥлико бо приꙗхомꙑ и 295б 1. 21. — ь̂: да грѣѥти и (*ἵνα θερμαίνῃ αὐτὸν*) 14б 1. 25; да съгрѣѥти и 6б 2. 8; мꙑслью обадитї и 83б 2. 19; потопѧти и (*καταποντίσουσι αὐτὸν*) 92б 1. 3, 124б 1. 7; хопити и змьи (*δήξεται αὐτον ὄφις*) 123б 1. 6; б҃ъ покрꙑѥти и (*ὁ θεὸς σκεπάζει αὐτὸν*) 125а 1. 11; и наводити и 131а 2. 25; толико паче вꙑсити и бъ (*πολλαπλασίως ἴψοὶ αὐτὸν ὁ θεός*) 158б 2. 16; прѣдасти и (*παρεδοκε αὐτόν*) 162а 2. 11; изъ|бавити и г҃ь (*ῥύσεται αὐτὸν ὀκύριος*) 221а 2. 8; и оц҃ь мои излюбити и (*καὶ ὁ πατὴρ μοῦ ἀγαπήσει αὐτὸν*) 293 2. 11.

Наш рукопис має в окінченях іменників середного роду на *ьје* виключно ьѥ, ьи, ьꙗ, ью: присланьѥ 1а 1; желаньѥ 3б 1. 13; оуповаиьѥ 15б 2. 4; въстаньѥ 18а 1. 6; прѣмѣшѣньѥ 47а 1. 6; бещестьѥ 53б 2. 7; оцѣщѣньѥ 115а 2. 15; оумножѣньѥ 179б 2. 19; подобьѥ 218б 1. 21; камѣньѥ 263а 2. 8; знамѣньѥ 267б 1. 3. — ьи: въ безмолвьи 5а 2. 5; о... весельи 9б 2. 6; о срѣбролюбьи 27б 1. 19; въ сѣмь житьи 37а 1. 23; о спсньи 158б 1. 2; о нестѧжаньи 205б 1. 12; о... весельи 255а 2. 5. — ьꙗ: прѣꙗтьꙗ 3а 2. 7; имѣньꙗ 3а 2. 21; трѣбованьꙗ 34б 1. 24; словословѣсьꙗ 48б 2. 8; поношѣньꙗ 121а 1. 10; ѻречѣньꙗ 162а 1. 12; дѣꙗньꙗ 199а 1. 3; камѣньꙗ 291а 1. 8; корѣньꙗ 296б 2. 14. — -ью: боꙗзнью 1б 1; напастью 74б 1. 1; смѣрѣнью 117б 1. 22; прѣмѣнѣнью 151а 2. 4; лестью 154б 2. 8; соужѣнью 170б 1. 15; любовью 260а 1. 1; точью 6а 1. 5. настасьи, евгиньи, ѥвдокьи в приписці на 306-тім листку, та в пізнійших приписках на 306-тім л. стор. друга мелентьꙗ, настасьѥ, ѥвгиньѣ, ѥвдокьѣ, дмитрьꙗ. Мимо так великої послідовности подибуємо одначе й виїмки. Два випадки належать до ии замісь ьи: о правосоудии 168б 2. 12; о неналицазь|рѣнии 212б 1. 131; дальші до написань слів грецького походженя: егавиѥ 27а 1. 17; скоропиꙗ (*σκορπίων*) 113б 2. 8; скарѣдиꙗ 21а 1. 24; та до слів: сиꙗ 2а 2. 3; сию 41б 2. 3; зьмию 256а 1. 10 (побіч змьи 123б 1. 6). В середині слів: абьѥ 3а 2. 12, 4б 1. 19; восьꙗють 4а 1. 23, 55б 2. 3; просьꙗвшемъ 4б 2. 14; восьꙗеть 38а 2. 23; пьꙗница 21а 1. 18; вопьеть 21б 2. 3; шью 50а 1. 14; змьꙗ 87а 2. 11; сн҃ъ марьинъ 119б 2. 7; дьꙗволъ 210а 1. 3; дьꙗци 280а 1. 24. Виїмок творить лише: сиꙗеть 5а 1. 20. Зужене *ь*, яке повстало з *і̯ь*, могло в сильнім положеню переходити в *е*. Побіч взаимъ дати 33б 1. 17, маємо: възаѥмъ даеть 33б 1. 15; взаѥмъ дающихъ 221б 1. 10; ѻѥмлемъ сѧ 25б 2. 14; лихоѥмлѧи 29а 2. 25; оусприѥмьше 39а 2. 23.

11. Перехід *і̯* в *ј* по шелестівці.

По упадку глухих група: шелестівка + *ьј* + голосівка *(ьје)*, змінила ся в українськім і білоруськім у групу: шелестівка + *ј* + голосівка. Можливо що *ј* ще в спільній українсько-білоруській добі уподібнювало ся попередній шелестівці. Результатом сього уподібненя являв ся перехід *ј* у відповідну шелестівку, з чого повстала подвійна шелестівка. Так маємо тепер в українськім: *браття, вілля, колосся, коріння* і т. п.

Таке уподібнене находимо вже в памятках як: Поученя Ефрема Сир. XIII в., Путненське Еванг., Еван. Верковича та у буковинських грамотах.

Примір уподібненя *j* попередній шелестівці бачимо також в рукописї львівських Пандектів: къ корѣню 43а 2. 13.

12. Глухі ъ, ь при плавних *r*, *l*.

На вступі була вже піднесена думка Шахматова, що одинокою реальною і найсильнійшою признакою щезаня глухих ъ, ь була поява на їх місци повних *о*, *е* в ґрупах із плавними. Поява *ор*, *ол*, *ер* на місци *ър*, *ъл*, *ьр* — се незвичайно характерна признака щезаня ъ, ь ще й тому, що такі написаня не могли бути перенесені в українські памятки з полуднево-словянських оріґіналів, де ъ, ь писало ся за плавними, коли однак *о*, *е* на місци ъ, ь або цїлковите опущене сих останних могли також передавати такі написаня болгарських оріґіналів XI-ого і пізнійших столїть.

а) Ґрупа: шелестівка + ъ або ь + плавний + шелестівка — праслав. *tъ̯r̥t*, *tъ̯l̥t*, *tь̯r̥t*, *tь̯l̥t*.

Що до ґрупи шелестівка + ъ, ь + плавний + шелестівка, то питане се широко оброблене в науковій лїтературі. Погляди, до яких приходили учені, не все були однакові. Найважнійший результат був сей, що староболгарський порядок звуків — се не праславянський порядок. Дослїди Потебнї, Яґіча, Лєскіна, Фортунатова, Бруґмана довели се питане до двох ріжних засадничих точок. Яґіч був вже близький до доброї дороги, коли в своїй розвідцї п. з. Umlautserscheinungen bei den Vocalen *e*, *ê*, Arch. f. sl. Ph. V, допускав: 1) що славянська вокалїзація muta + *e* + liquida + muta могла ще в праславянській добі зійти до чистого *r̥ l̥* або остати на сїм степени, що задержувала мініімальну голосівку як звукову закраску плавних *r*, *l*, 2) хоч вокалїзація дійшла до *r̥*, *l̥*, то все таки заховала ся ріжниця звукової закраски, а саме, що в одних словах sonans (складотворна сила) містила ся на передній половинї плавного, а в других на задній половинї. Сонантична теорія Мікльосіча удержувала ся ще довго, бо була підперта капітальними працями Бруґмана і Де Соссіра.

Проти сеї теорії була поставлена друга: теорія ірраціональних голосівок. Окрім Шміда прихильниками її стали згодом Яґіч і Фортунатов. Формула Фортунатова: **tъ̯r̥t*, **tь̯r̥t*... сполучувала в собі добрі сторони обох теорій. Вона не заперечувала праязикових і пра-

славянських r̥, l̥, та не заперечувала й задержаня при r̥ l̥ ірраціональних нескладотворних голосівок ъ, ь, себ то не допускала цілковитого упадку ненаголошеної голосівки у звісних формах ще в праязиці. Сонатична теорія, як вона проповідувала ся Мікльосічем, а тепер знов Бруґманом, не може пояснити явищ східно-славянських мов, тому й формула **tъrt*, **tьrt*, де були сонантами: ъ, ь, не може пояснити всеї спільности явищ у поодиноких славянських мовах.

Для східно-славянських мов важне се: 1) що унаслїджені від литовсько-славянського ірраціональні звуки, які в праславянськім не були складотворними, а лише передавали сю функцію *r*, *l* в праруськім принимали на себе функцію сонанта, 2) унаслїджена ріжниця з праславянської доби задержала ся строго в т. зв. руських мовах лише перед *r*, 3) праславянське *ь* перейшло перед *l* в *ъ* в праруську добу після всіх шелестівок крім змягчених зубних (шипячих), після котрих задержувало ся ще *ь*, хоч і лябіялїзоване. В схід. слов. мовах, між тим і в українськім, положене *ъ*, *ь* схоже з праславянським, коли тимчасом у староболгарськім стоять сї звуки після плавних. Сї обі голосівки ставали в схід. слов. мовах складовими, коли тимчасом *r*, *l* стратили свою складотворну силу. Як такі, ставали сильними і переходили в повні *о*, *е*. Так отже для української мови можна приняти формулу *tъrt*, *tъlt*, *tьrt*.

Шахматов, котрий сему питаню посвятив богато місця в розвідцї: „Къ исторіи звуковъ русскаго языка“ (Изв. отд. р. я. VII.), підносить, що ся ґрупа в схід. слов. мовах має свою історію й що вона не остала без зміни. Плавні в сих ґрупах ставали довгими або короткими. Довгими були вони тодї, коли після них слїдував склад з нескладовим *ъ*, *ь*, котрі щезаючи, полишили слїди, здовжуючи плавні; противно, плавні були короткі. Полученя *ъ*, *ь* + короткі плавні перейшли потім наслїдком вокалїзації в ґрупу: *о*, *е* + короткі плавні і остали ся в такім видї в сучасній мові. Довгі плавні переходили, ассимілюючись попереднім голосівкам, в *rъ*, *rь*, *lъ* так, що творили нові ґрупи: *ъrъ*, *ъlъ*, *ьrь* (другий повноголос).[1]

Наш рукопис Пандектів не знає *ъ*, *ь* перед плавними; вони перейшли в повні *о*, *е* й на місци сполучень *tъrt*, *tьrt*, *tъlt* маємо ґрупи *-ор-*, *-оръ-*, *-орь-*, *-ер-*, *-ерь-*, *-еръ-*, *-ол-*, *-олъ-*.

Приміри для -ор-: скоркь 47а 1. 11, 62а 2. 11; скорбї 46б 2. 25, 68б 1. 2; скорбъı 138а 2. 9; скорбьнꙑи 41б 1. 9; ськорбєнъ

[1]) В доповненях Извѣстій, т. VIII § V. стор. 298—99, принимає Шахматов за Фортунатовим також і для праруської доби складові r̥, l̥.

68б 1. 21; скорбьнꙑми 236а 2. 25; не оскорбьлꙗи 69б 2. 1; скорбꙗще 40а 2. 20; -аго 68а 2. 10; гордости 113а 1. 22; гордꙑню 112б 2. 15; гордѣньꙗ 179а 1. 3; гордꙑи 112а 1. 17; -ꙑхъ 112а 2. 1; -ꙑмъ 113а 1. 9; гордить сꙗ 62б 1. 6; кормїть 18б 2. 1, 45б 2. 2; кормꙗть сꙗ 6б 2. 25.

-оръ: скоръбливоу 70б 1. 25; оскоръбьлꙗти 8б 2. 18; скоръблю 71а 1. 20; горъ|дꙑни 112а 1. 23; горъ|дъ 112а 1. 7, 113а 1. 7, 113б 2. 4; горъ|дии 112б 1. 18; горъсти 39а 1. 12; -ью 39а 1. 15; коръмлѣньꙗ 192а 2. 25.

-орь: скорь|бь 68а 2. 5; скорьбꙗще 79б 2. 5.

-ер: скербь 1а 14; скерби 34а 2. 18; скербьми 4а 2. 13; оу скербѣхъ 197б 1. 16; оу скербехъ 223б 1. 7, 268а 2. 12. В сїм слові бачимо примір впливу дальшого складу на якість голосівки при плавній. Такий вплив при плавній обмежений лиш сим одним словом; воно являє ся лише в староукраїнських памятках, як у Сборнику 1073 р., Житію Сави та є одним із крітерій для означеня родини памяток. В нашій памятцї, як видно з примірів, являють ся обі форми з ор і ер і відношене їх до себе є майже рівне. На 35 випадків з ор подибуємо 37 випадків з ер. — Дальші приміри для ер: въздержанье 22б 1. 8, 13; держати з ріжними формами 17б 1. 3; 45а 2. 25; 56а 2. 6; держїть сꙗ 36б 1. 14; держи сꙗ 60а 1. 21; сдержимъ 115б 2. 21; оудержати сꙗ 178б 1. 22, 178б 2. 3, 179а 1. 8, 14; дерзновѣнье 199б 1. 18; дерзость 43б 2. 1, 188б 2. 1; дерзостьно 77а 1. 15; дерзостьнѣ 45а 1. 16; дерзновѣньно 54б 2. 9; дерзаго 61б 2. 18; дерзнеть 44б 1. 24, 115а 2. 8; червь 18б 2. 2, 28а 2. 21, 48б 2. 15, 66а 2. 11, 68а 2. 12, 132б 2. 11, 159б 1. 5, 168а 2. 18; червемъ 100а 2. 12; первꙑи 65б 2. 25; -аꙗ 49а 1. 7; -ое 10а 1. 9, 14б 1. 6, 16а 2. 2, 16а 2. 9, 46а 1. 21, 106а 2. 23, 168б 2. 15, 20; первьтьвовати 133б 2. 21; исперва 13а 1. 5; перси 117б 2. 20, 158б 1. 21; чернець 28а 1. 16, 68а 2. 19, 72б 2. 2; черньць 205б 1. 17; черноризець 24б 2. 21, 48б 1. 20; — черноризьца 1а 2, -амъ 50а 1. 17; черноризъ|наго 73б 2. 1; въ срдци черньчи 48б 2. 14; смерть (у ріжних формах деклїнаційних) 19б 2. 3, 55а 1. 4; 86а 2. 2, 184а 2. 9; смертникꙑ 62б 1. 12; смертьна 46б 2. 13; смертоносно 5б 1. 3; бесмертьꙗ 4а 1. 11; мерзость 107а 1. 14; 113а 1. 5; 172а 1. 23; мерзокъ 81а 2. 7, 12; 92а 1. 17; 118б 1. 19; мерзъкаго 36а 2. 4; мерзкꙑ 153а 1. 5; мерзъци 33а 2. 1; мертвость 79б 2. 15; мертвъ 3б 2. 4; мертвꙑ 74а 2. 7; мертвꙑꙗ 13б 2. 11; мертвѣмь 168а 1. 13; свершаеть сꙗ 7а 2. 2; съвершевалъ 47б 1. 16; свершен 55б 2. 19; 62б 2. 6, 73б 2. 6; свершенаꙗ 80а 2. 11; свершено 51б 2. 15; ѿтерзати 48б 2. 1;

растерзана 7б 2. 10; оутвержѣнье 79а 2. 15, 85а 2. 19; оутвержена 14а 2. 21; Ѿверзетьсѧ 75а 2. 23; поверзенъ 10а 2. 25; нїзьверженъ 30а 2. 12; въвержеть сѧ 66б 2. 3; въверженъ 50а 2. 18; въвергъше 127 2. 8; терпѣнье (з формами деклїнацийними) 255а 2. 20; терпѣти (з формами конюґацийними) 68б 2. 17; терпѣвати 67б 2. 8; терпѣливъ 27а 1. 10; терпъкаꙑ 266б 2. 19; терньє 20б 1. 14, 39б 2. 10; въ терньи 39б 2. 9; сердце 88б 1. 5; -ца 88б 1. 18; твердѣ 143а 1. 24; въ своихъ твердехъ 21а 2. 21; скверны 44а 2. 22; скверньна 44а 2. 22; бесъ|кверньнии 6б 2. 22; въ четвертыхъ 119а 1. 13; жерновныи 50а 2. 15; отверль 79а 1. 9.

-ерь: скерьби 70б 2. 6, 265а 1. 5; оскерьблѧти 141а 2. 15; дерьжит сѧ 66а 1. 7; перьстѣнь 213а 2. 17; перьси 97б 2. 20; Ѿ перьсьти 39а 1. 7; въ перьсть 39а 1. 10; 109б 1. 1; черьвьми 100а 2. 3; мерьтвии 79а 2. 25; перьвыи 65а 1. 3; и верьхыи (*καὶ ὁ ἄλλος*) 15б 2. 6; терьпѧще 43а 1. 24; въверьгъше 26а 1. 1; оутверь|жено 125а 2. 19; оутверьжлаше 125б 1. 20; растерьгноуть 151а 1. 3.

-еръ: съдерзновѣньєм 25а 2. 16; бездеръзновѣньꙑ 6б 1. 8; деръзновѣньꙑ 46а 2. 6; меръ|зость 43б 2. 6; перъсты 98а 2. 16; перъстомъ 99б 2. 3.

-ол: долгъ 61б 1. 18; полза 43а 1. 9, 47а 1. 17, -зы 69б 1. 22; -зоу 2а 1. 13; -зѣ 67б 2. 7; ползоуєть 57а 1. 7; волкъ 80б 1. 8, 103а 1. 19; -коу 192а 1. 9; волхвомъ 225а 2. 3; молва 21а 1. 22; -вѣ 48б 2. 5, 270б 2. 21; молви imper. (*ἄμελγε*) 93а 2. 10; молвити 38б 2. 7; молвлѣньє 39а 1. 22; -ньи 38б 1. 14; безмолвьє 39а 2. 25, 43а 2. 16; -вьꙗ 48б 2. 2; -вьєм 2б 2. 12; полчѣнье 98а 2. 15; исполнь 4а 1. 12; то|лцѣте 241а 1. 15; обколкъше сѧ 75б 2. 10; доволни 98б 2. 5, 117б 1. 1; должьни єсмы 128б 2. 8, 194б 1. 16, 243б 2. 14, (всїх случаїв 8).

-олъ: волъхвъ 90а 1. 15; волъхвы (instr.) 67а 2. 9; молъвлѣньє 38б 2. 3; о молъвлѣньи 8а 2. 1, 38б 1. 17; безмолъвьє 227б 1. 23; о безмолъвьи 9б 1. 10, 230а 2. 17; безъ|молъвном 5б 1. 11; безмолъвьном 74б 1. 18; молъчаньєм 90б 2. 19; толъ|коущемоу 75а 2. 23; долъ|женъ єсть 25а 1. 2; долъжни єсмы 39а 2. 17 (всїх случаїв 24); долъжницї єсмы 244б 1. 11, 266б 2. 8. В слові должьни запримітити можна таку правописну прикмету: коли в суфіксї -ьн- ь пише ся, то по л не пише ся ъ; противно, коли опускає ся ь в сїм суфіксї, то пише ся по л — ъ: долъжни і должьни.

б) Другий повноголос.

Написаня з ъ, ь по обох боках плавного в старих памятках дало деяким ученим привід видїти в них повноголосні форми, які подибує ся ще тепер в великоруській мові, а подекуди в білоруській та українській. Так Соболевский (в Лекціях ст. 26) видить вже другий повноголос в Остромировім Евангелію в написанях ърх, ьрь, ълъ, ьль, ьрь, ьлъ. „В памятках — говорить він — XII, XIII, XIV в., як в північно так і в полуднево-руських, подібні написаня стрічають ся у одних, старших, дуже часто (Житіе Теодосія печер. по Усп. Сб. XII—XIII в.) а в других, молодших, рідше, а навіть дуже рідко“. Також і Потебня думав, що *ърх, ьрь, ълх* старих памяток означають другий повноголос, який є характеристичний для великоруських говорів (Къ исторіи звуковъ русс. языка I, 92—95). Він припускає тут три можливости: 1) що писцї Сборників 1073 і 1076 р., Чудовськоѵ псалтирі та перекладу слів Григорія Богослова були північного походженя, як прим. переписчик Остромирова Ев., 2) або що форми з двома ъ, ь при плавних не були народні, а особистим явищем, 3) що форми як дългы були колись загальноруські, а опісля в більшій части руських говорів щезли безслїдно. Одначе найбільше правдоподібне, що форми з двома ъ, ь в Остром. Ев. се явище місцеве і свідчать про окремішности північно великоруських говорів XI віку. Другий повноголос в нинїшнім видѵ, себто з *о*, *е* по обох сторонах плавного походить правдоподібно з XIV—XV віку (ibid. 97). Інакше відніс ся Яґіч до таких написань. Він не ішов так далеко, щоби в них признавати форми повноголосу, але уважав їх комбінацією руського виговору з церковно-славянською ортоґрафією (Arch. f. sl. Ph. I). Переписчик, пишучи по свойому ър, ьр, ъл, все ще мав перед собою староболгарський оріґінал, де ъ, ь стояли за плавними. Важне місце в дослїдах над другим повноголосом займає також і Шахматов. В згаданій розвідцѵ (Къ исторіи звуковъ) дійшов він на основі порівнань форм другого повноголосу теперішних говорів і старих до висновку, що другий повноголос появляв ся лише в закритім складѵ, себто перед шелестівкою кінця слова або перед ґрупою шелестівок. В відкритім складѵ міг появляти ся другий повноголос лише під впливом анальоґії.[1]) Разом з тим признає Шахматов, що другий повноголос не

---

[1]) По Шахматову являє ся другий повноголос під впливом анальоґії: 1) в відмінках, що повстали під впливом першого відмінка, де був повноголос в закритім складі; 2) в формах 1-ого відмінка од. ч., що приняли повноголосні форми з дальших відмінків, прим. великорус.

є виключною прикметою північно-руського наріча, але також і середнорускього та українського (ibid. 309—10).

З сього випливає ся недовірчивість Шахматова до таких памяток XI—XII в., що мають написаня ърь, ьрь і т. д. не лише в закритих складах, але також і у відкритих, не лише вьрьхъ але і кърьмить. Поява їх не може бути виразом живого виговору, але лише правописною манєрою сього або другого писця. Шахматов стоїть на тім становищи, що в старій Руси впоряд з народним виговором був ще книжний, церковний, який чуло ся при богослуженю або читаню церковних книг. Сей штучний язик відгравав велику ролю при витвореню ріжних руських *κοινή*, які появляли ся в Київі, Вильнї та Москві (ibid. 316).

В нашій памятці крім наведених форм з ъ, ь по плавних, до котрих одначе треба відносити ся недовірчиво, раз з висше наведених причин, а друге з браку підпертя сих форм теперішними говорами, подибуємо форми з повними *о*, *е* по плавних. Їх поява в нашій памятці може вважати ся народним відданєм сих форм, які й тепер ще подибує ся в живих говорах. Одначе таких примірів не богато, ось вони: коромьчии на місци староболг. кръмьчии; (ꙗко и коромьчии волнъı мїноуꙗ) 60а 1. 25, 254б 3; земле полозныꙗ 259а 2. 14, на місци староболг. землеплъзьнъ (*χαμερπής*) (Miklosich, Lexicon paleoslov.). До певного степеня можна признати повноголосною формою берьвно 121а 2. 4. Її подибуємо вже в Остор. Ев. вьрьвьно, а в Еван. 1362 р. Тип. бібл.: беревна (Собол. Лекції ст. 49).

Повноголосну форму в нашім рукописї має також і слово старобол. прътъ (*ῥάκος*). Воно являє ся в трохи дивній формі: поперть 304б (и ꙗкоже поперть оусѣдмщлꙗ правда наша, *ὡς γὰρ ῥάκος ἀποκαθημένη ἡ δικαιοσύνη ἡμῶν*. Така форма незвісна нї тепер в українській мові, нї замічена в старих памятках. Грінченко в Словарі укр. мови т. 3, подає се слово в формі: *порт* — льняна матерія. Срезневський в „Матеріалахъ для словаря древнерусскаго языка“ II. подає його як пърть, пъртъ, портъ — із прътъ — кусок ткани. В словарі Мікльосіча, Lexicon paleoslovenicum, є приміри з ь по *р*, але взяті з памяток сербської редакції, де ъ перейшло в ь, прим. прьтомь прѣпоꙗсань men. — mih.

голобец — *голобца*; 3) deminutiva, котрі виводять ся з основи першого відмінка, прим. *холомок*, *горобок* (гуцульське *гороб*); 4) в формах висшого степеня, куди він проник з першого відмінка муж. р. (*тверяже* — *твереже*); 5) в декотрих відіменних дієсловах (як *шеретить*); 6) в деяких словах неясного походженя (*верево*, *стерево*).

в) **Глухі ъ, ь по плавних:** *rъ, rь, łъ, łь.*

Шахматов допускає в згаданій розвідцї, що *rъ, rь, lъ, lь* перейшли в *r̥, l̥* в добі спільного житя славянських мов. Праруський язик одержав з праславянського ґрупи *r̥ъ, r̥ь, ł̥ъ, l̥ь*. Після розпаду на поодинокі наріча (півн., сер. і пол.) сполуки сї підпали ріжним змінам залежно від положеня в слові: на початку слова по шелестівцї, на початку без шелестівки, в серединї по шелестівцї та на кінци по шелестівцї. Приміри, які подибуємо в нашій памятцї, належать до першої ґрупи, себ то на початку слова по шелестівцї (праслав. *tr̥ъt, tl̥ъt*...). В сїй ґрупі нескладові ъ̑, ъ̑ переходили у складові, а складові *r̥, l̥* перестали ними бути так, що вийшла з сього ґрупа *trъt, tłъt, trьt*, а опісля *trot, tłot, tret* і т. д. Такий перехід ъ, ь в повні *o, e* мав місце в північноруській мові, а в українській та білоруській він являв ся лише діялектично. В більшій части середноруських (з чого і білоруських) та українських говорів являли ся тут *r̥, ŕ̥, ł̥, l̥*, котрі опісля перейшли в *ры, ри, лы, ли*, а на крайнім заходї української теріторії, в Угорській Руси та Галичинї, також *ыр, ир, ыл, ил.*[1]) Рукопис Пандектів не однаково заховуєть ся що до ъ, ь в сїй ґрупі. Передовсїм не всюди переходять вони в повні. Приміри для **ръ, лъ: кръви** 31б 1. 17, 59а 2. 14, 60б 1. 10, 180а 2. 5, 182а 2. 17, 206б 2. 4; **плъти** 24а 2. 7, 44б 1. 18, 59а 2. 14, 60б 1. 9, 60б 1. 20, 66а 2. 6, 79б 2. 20, 168а 1. 18, 179б 1. 11, 262а 1. 17; 291а 1. 5; **плътии** 23а 2. 24, 52б 1. 16. Форми з повною на місце **ъ** являють ся також лише в кількох словах: **дровъ** gen. plur. 135а 1. 2, (**ни накъ|ладаи на ѡгнь ѥго дровъ**); **кровъ** 93а 2. 14; **къровью** 76а 2. 4, (**ъ** наголошене пізнїйше — **ѩко свою̂ѥю къ̂ровью искоу̂пившю нъı**); **плоть** 10б 2. 7, 15а 1. 20, 23б 1. 3, 27а 1. 25, 44б 1. 13; **плотью** 47а 2. 5; **плотьноѥ** 19б 1. 23; **плотьнаѩ** 42а 2. 4, 185б 1. 25, **плотнаѩ** 52б 2. 4; **плотно** 53б 2. 13; **плотнъıѩ** 60б 1. 3; **плотьнъı** 60б 2. 18; **плотьскоѥ** 52б 2. 8; **плотьска** 62б 2. 25.

Приміри для **рь, ль: скрьжетъ** 98б 1. 8. Ґрупа **ль** не є заступлена примірами, хиба що сюди зачислити форми слова **сльза**, які подибують ся лише з **лъ: слъзъı** 76б 1. 21, 103а 2. 10; **слъзами** 209а 1. 9, 242а 2. 21; **слъзахъ** 172б 2. 14. Повні **ре, ле** появляють ся в формах: **крестъ** 207а 2. 24; 215б; **хрестьѩна** 265б; **поскрегчеть** 58б; **в трепетѣ** 117а; **на хребтѣ** 114а 2. 3; **слезъ** 208б 1. 14; **слезна** 75б 2. 24; **слезнъıѩ** 242а 2. 12.

---

[1]) Шахматовъ А.: Къ исторіи звуковъ русскаго языка. Извѣстія отд. рус. языка, т. VIII, 330—36.

Примітка. Маємо також цїкавий примір на місци прaславянського *ръ* в слові грътань 53а 1. 22 (шість разів). Раз маємо заміну його через гъ|ратань 18б 1. 24. Соболевский (в Лекціях, ст. 55) називає се ρ плавною голосівкою, котра по більшій части в памятках виступає як гортань (під впливом анальоґії слова *gъrlo*), а також і грытань (білоруська Четья 1489 р.).

13. Поява нового ѣ на місци довгого *е*.

Почавши від XII в. стрічаємо в українських памятках явище, яке стоїть в тїсній звязи з упадком глухих. Явище се на думку богатьох учених було викликане упадком глухих — а була ним поява нового звука на місци старого *е* зображеного буквою ѣ. Відносило ся воно лише до відповідної катеґорії слів та їх морфольоґічних відмін. Почавши від Потебнї більшість уважає появу сього нового звука зі здовженого *е*, що повстало наслїдком щезненя глухого у слїдуючім за сим *е* складом. Ширше уґрунтував сю теорію Соболевский в „Очерках“, котру опісля Шахматов приняв в цїлости в своїх „Изслѣдованіяхъ въ области русской фонетики“, також боронить її у своїй найновійшій працї „Очеркъ исторіи древнѣйшаго періода русскаго языка“.[1]) Найголовнїйшим арґументом за сею теорією на думку Шахматова се послїдовність, з якою се нове ѣ виступає на місци старого *е*. Воно именно появляє ся в таких випадках: 1) коли в дальшім складї був півкороткий ь, що міг бути опущений; 2) коли за складом з *е* слїдував звук півкоротке *ĭ* (у Шахматова *ĭ*), котрий на письмі писав ся через и, а по упадку глухих він перейшов в *i̯* (на письмі переданий через ь), 3) коли за складом з *е* слїдував безпосередно півкороткий звук *ĭ* (*ĭ*), що по упадку півкоротких ъ, ь перейшов в *i̯* (на письмі и). Другим важним арґументом для підпертя сеї теорії служила ся обставина, що се нове ѣ означало той самий звук, котре в сю пору означало старе ѣ, бо обом сим ѣ відповідають тепер звуки *іе*, *i̯e* (півн. укр.), *і* (заг. укр.).

Таке поясненє сього нового ѣ не могло вдоволити одначе всїх, і против нього виступив Кримський в „Українській Граматицї“, а в найновійших часах проф. Смаль-Стоцький у своїй науковій граматицї (Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache, Віденъ, 1913).

---

[1]) Широку лїтературу сього питаня найти можна в статї В. Розова поміщеній в „Записках Наукового Тов. ім. Шевченка у Львові“ т. 77 під заг. „До староруської діялектольоґії“.

Кримський відкидає зовсїм можливість виговору ѣ як *ie* в наведених випадках длятого, що по його думцї Українцї вже в XI—XII в. виговорювали сї форми зі звуком *o*, а в XIII—XV з діфтонґом *uo*. Также не допускає Кримський виговору *ie* (ѣ) в 3. sing. дієслів (прим. боудѣть).[1]) Появу ѣ на місци старого *e* має Кримський за лжеортоґрафію принесену з полудневословянських (сербських) взірців.

Коли всї дотеперішні дослїдники української мови, між ними і Кримський, годили ся в тім, що поява нового звука ѣ, а в дальшім розвитку *i*, була наслїдком здовженя *e* перед випалими глухими, то Стоцький став на зовсїм иншім становищи. Він признав, що причиною зміни *o*, *e* в замкненім складї був упадок *ъ*, *ь*; одначе *o*, *e* не здовжувало ся, противно скорочувало ся, бо цїла артикуляційна енерґія переходила на шелестівку, що наслїдком сього подвоїла ся. При тім відкидає Смаль-Стоцький зовсїм діфтонґи і сумнїває ся що до їх істнованя в старих часах, тим більше, що теперішні діфтонґи подибують ся в наголошених складах лише на білоруськім пограничу. Що до замкненого *e* то дорога до *i* була коротша як через діфтонґ. Вона провадила через замкнене *e* так, що пізнїйше зійшла ся

[1]) Проти поглядів Кримського виступив був Шахматов в рецензії на згадану граматику („Rocznik slawistyczny" II), а крім сього дав вияснене формам з *o* в згаданім „Очерк-у" §§ 445—457. Форми з *o* в родї *šuoi*, *v ňuoi* на місци ѣ зі здовженого *e* могли повстати лише на основі звукової анальоґії з боку основ з твердою шелестівкою та лише пізнїйше виперли з уживаня діфтонґічний виговір нового ѣ. Що діфтонґічний виговір був також і в формах дієслова в родї боудѣть, можѣть видко з памяток як Добрилово Ев., Типоґрафське Ев. № 7. Пізнїйші памятки, починаючи від XIII в., задержують нове ѣ у всїх инших разах окрім 3. sing. praes., де виключно панують окінченя -еть. Як видко старі орґанїчні форми уступали новим, а причиною було дїланє звукової анальоґії. Виговір *ie* уступив місце виговорови з *e* під впливом форм як: *будемо*, *будете*, *несе* і т. п. Поява нового ѣ на місци здовженого *e* мала місце лише тодї, коли за ним слїдував склад з *ь*. Одначе вустрічають ся приміри сього ѣ, коли в дальшім складї був *ъ*. Так прим. задержав ся до нинї діялєктичний виговір *mied*, а в старих памятках подибуємо се ѣ в слові кѣзъ. Всї вони, каже Шахматов, поясняють ся фонетичною причиною, бо і в праславянськім і в праруськім півдовге *ê* розвивало ся без ріжницї перед складом з *ь* і *ъ*. Але під впливом анальоґії *ê* витиснене було в богато разах звуками *ô* або *ȏ* (*ňêsłъ—ňôsłъ* під впливом *ňôsła)*. Свідоцтва історії української мови дають докази, що півдовге *ê* здовжуючись перед випавшим *ь* переходило в довге *ê*, звідки *ie*, натомісць перед складом з випавшим *ъ* переходило се *e* в довге *ô*, звідки *üö*.

з дорогою, що провадила від ѣ (старого) до ї, *і*. Перехід з *е* до *ї*, *і* (ѣ) був улекшений тим, що перезвук *е* до ѣ був частий.

Що до *ю* (яке виражало діфтонґ *йӧ*), котре появляє ся в памятках нашої мови від XIV в., то Стоцький не уважає його за посередний звук в дорозї до *і*, а се наперед тому, що воно появило ся доволї пізно; дальше тому, що звукова переміна *е* до *ю* була би для нас незрозумілою, бо перехід *е* до *јо* (звідки *йӧ*, на письмі *ю*) противить ся українській звуковій системі. Появу *ю* на місци *е* приписує Стоцький раз білоруському впливови, в деяких випадках уважає їх польонїзмами, а знов в инших разах (в буковинських грамотах к чюмъ, при всюмъ) має за анальоґію твердих пнів.[1])

З короткого перегляду думок про питанє переходу *е* в *і*, спеціяльно появи нового ѣ на місци *е* виходить, що питанє се до тепер не рішене як слід. Найбільше стійности мають ще поясненя старої школи, котрі Шахматов цїлком приняв і старав ся їх ще більше уарґументувати. І ся теорія недостаточна, коли взяти під увагу сї випадки появи ѣ замість *е*, коли не було достаточних фонетичних причин, себто щезненя глухого. Такі приміри часті в білоруських рукописах і на се був вже звернув увагу Карський в своїй великій праці „Бѣлоруссы".

Розглядаючи наш рукопис, приходимо до переконаня, що під сим оглядом, себто що до появи нового ѣ на місци *е*, коли в найблизшім складї находив ся півкороткий *ь*, панує велика послїдовність. Ся поява є майже правилом, і маємо лише кілька примірів зі старим способом писаня *е*.

Беручи під увагу першу катеґорію випадків сюди належать слова окінчені на:

---

[1]) Справедливі заміти проти виводів Стоцького навів Лєр (Tadeusz Lehr) в VII томі Rocznik-a slawistyczn-ого (ст. 74—111). Він звернув увагу на сї трудности, які виступають при поясненю наших питань. Що до фізіольоґічно-фонетичної сторони, то вплив артикуляційної сили шелестівок на попередні голосівки є прикметою лише нїмецької мови. Противно славянські мови (сербо-хорв., чеська, польська) знають вдовжене попередної голосівки, коли слїдуюча щезла. Наведені приміри з подвійною шелестівкою завдячують своє істнованє *ј*. Що до діфтонґів то, поминаючи питанє їх житя в теперішних архаїчних говорах, істнованє їх в давнину є конечним постулятом теоретичним, без котрого не можна поняти, яким способом *u* з *o* могло в сих положенях перейти в *і*. Була тут отже ріжниця квантитативна, а не квалїтативна, котрої не можна було означити ґрафічно, сього не уміли і не уважали потрібним. Не всї приміри з *ю* замість *е* можна пояснити анальоґією. Вплив білоруської мови на Буковинї і то в грамотах, неправдоподібний.

-ѥнь: камѣнь 10а 2. 15, 50а 2. 14, 75а 1. 16, 76б 1. 14, 109а 2. 2, 123б 1. 2, 127б 1. 5; корѣнь 28а 1. 5, 29б 2. 18, 108а 2. 11, 138б 2. 18, 172б 2. 1, 297а 1. 19; перстѣнь 213а 2. 17; стоудѣнь 269б 1. 8.

Примітка. У деклїнаційних відмінках, де не було ь, оставало є, прим.: камени 98а 1. 9, 197б 2. 22; корени 129а 1. 13, 138б 2. 11. Раз лише переписчик уживає ѣ і у деклїнаційних формах: корѣни 28а 1. 7, що пояснити треба впливом анальоґії сих випадків, де ѣ виступає правильно.

-бѣль: погыбѣль 30а 2. 17, 37б 2. 10, 50а 1. 5, 215а 1. 25, 245б 2. 17, 297а 2. 1; а крім сего в деклїнацийнім відмінку: погыбѣли 101б 1. 6.

-тѣль: водитѣль 10б 1. 2; вседержитѣль 13а 1. 7; гоубитѣль 27б 1. 24, 95а 2. 22, 233б 2. 11; доброудѣтѣль 131б 2. 7; добродѣтѣль 139а 2. 11, 160а 2. 2; -тѣлью 256б 2. 25; дѣлатѣль 109а 1. 19; дѣтѣль 58б 2. 5, 59а 2. 7, 151а 1. 12, 170б 2. 24; заповѣдохранитѣль 272б 1. 7; избавитѣль 291а 2. 12; искоренитѣль 180б 1. 8; подвитѣль 264б 2. 5; прѣдатѣль 28б 2, 15, 76б 1. 3, 148б 2. 10; рачитѣль 23б 2. 5, 55б 1. 21, 153б 2. 7; родитѣль 9б 1. 15, 182б 2. 22, 244б 1. 5, 245б 1. 23; свершітѣль 246а 2. 2; свѣдитѣль 109б 2. 14, 109б 2. 15; слоужитѣль 144б 1. 5, 204а 1. 2; строитѣль 65б 1. 7, 173б 2. 9; тѧжатѣль 97б 2. 5; оучитѣль 62б 1. 22, 251б 1. 8, 262б 1. 3; чститѣль (*ἱερεύς*) 272а 2. 10.

Примітка. Се ѣ появляє ся також і в деклїнаційних відмінках, однак ся поява не противить ся правилу. Прим.: дѣтѣльми всѧцѣми 3а 1. 18; всѣми дѣтѣльми 5а 1. 7.

В поодиноких словах:

матѣрь 245а 2. 25, 245б 2. 2; мѧтѣжь 84б 2. 2; стоудѣнь 269б 1. 8; мѣчь (з мечь а не мьчь) 125б 1. 4, 233а 1. 9, 251а 2. 11, 291б 2. 22; вѣщь 14а 1. 7, 135а 2. 5, 169а 1. 20, 169б 2. 24, 212б 2. 4, 255б 1. 4, 276б 1. 6, 278а 1. 7; пѣщь 177б 1. 9, 215а 1. 15; шѣсть 6а 2. 23, шѣстью 14а 2. 18, сѣдмь 162б 1. 11, 162б 1. 13; сѣмь (и приведе иоси сѣмь сн҃въ своихъ — *καὶ παρήγαγεν Ἰεσσαὶ τοὺς ἑπτὰ υἱοὺς αὐτοῦ*) 118б 2. 21.

В прикметниках перед суфіксами:

-ьн-: родитѣлнаго 23а 1. 15; пѣщнаго 26б 1. 15; дш҃егубитѣлноу (acc.) 30а 1. 4; врѣмѣньныхъ 40а 1. 23, -ными 41б 2. 23, -ныѧ 119б 1. 9; огнемѣтноѥ (камѣньѥ) 45б 2. 17; вечѣрныхъ 78б 2. 22; добродѣтѣлноую 109а 2. 11; дш҃ѣвьныи 117а 2. 8, -ноую 50а 1. 5, 63б 1. 3, -ныѧ 180а 1. 15; дѣтѣлна 72б 2. 5; бо҃дх҃новѣньнаго 151б 1. 5; дх҃новѣньныѧ 172а 2. 16; бес-

словѣсна 167а 1. 10; вьрѣмѣньна 255а 1. 25; издречѣньноѥ 299б 2. 19, -ноую 255б 1. 25; нѣизьдречѣньнꙑꙗ 284а 2. 17; зѣмъ|наꙗ 301б 1. 16; зѣмнаꙗ 19а 2. 21, 42б 2. 15, 182б 1. 11, 285б 1. 21, 297а 2. 13, 297а 2. 14, -наго 57б 2. 18, -ноую 40б 2. 17, -нꙑхъ 23б 2. 11, 26б 1. 9, 143а 1. 7, 206а 1. 10, 255а 2. 5, -нꙑꙗ 24а 2. 16, -нꙑмї 225а 1. 25 (побіч земнꙑхъ 258б 2. 17); доброоучитѣлна 151б 1. 10, -ноу 275а 1. 14, -намъ 57а 1. 4; гоубитѣлнаго 130а 1. 23; телѣсноѥ 19а 1. 23, 51б 2. 12, 52б 2. 2, -наго 125а 2. 4, 200а 1. 23, 284а 1, 9, 292б 2. 3, -на (gen. sing. masc.) 111а 2. 24, -ноую 166б 1. 1, -нꙑꙗ (nom. pl. f.) 52б 2. 6, 180а 1. 13, 186а 2. 15, -нꙑхъ 22б 2. 14, 38а 1. 15, 165а 2. 5, 168б 1. 10, 201б 1. 24, -наꙗ (acc. pl. n.) 297б 1. 12.

В іменниках, які утворені тими самими суфіксами, що наведені прикметники:

телѣсникоу 34а 2. 19; клевѣтьникъ 85б 1. 22; клевѣтникъ 158а 2. 22, -ка 102а 2. 16, 102б 1. 23, 103а 2. 22, -ници 102а 2. 20, -кꙑ 265б 1. 20 (побіч форми з е клеветнꙑи 102а 2. 10); племѣнника 131а 1. 17; чюжеплемѣньникъ 100б 1. 9, -нникомъ 130б 1. 8.

Перед суфіксом -ьск-:

жѣньскꙑи 45б 1. 12, -ска 48а 1. 14, -скаꙗ 45б 2. 6, -скаго 48б 1. 22, -скоу 46а 2. 9, -скꙑ 45а 1. 10, 51б 1. 15, -скꙑхъ 56б 1. 4. -скꙑми 49а 2. 17; жѣньстѣ (противоу злобѣ жѣньстѣ) 48а 1. 24, (въ добротѣ бо жѣньстѣ) 54а 1. 4; оригѣньскаꙗ 300а 2. 15.

Перед суфіксом -ьство:

жѣньство 46а 1. 3, 46а 1. 8; блажѣнь|ства 128б 2. 15.

Перед суфіксом -ьц-:

камѣньца 151б 1. 19; младѣнцемь 269а 2. 5, -ньци 256а 2. 9, а також в слові младѣнищемъ 265а 2. 20, де воно походить з катеґорії младѣньца. (В сім слові видко виразний почерк ѣ по е.)

Дальше в словах як вѣлми 63а 2. 20, 63а 2. 23, 157а 2. 18, 192б 1. 22, 227а 2. 7, 285а 2. 22; вѣльми 4а 1. 14, 119а 2. 21, 235б 2. 5, 251а 1. 6; вѣльꙗдаго 18б 2. 7.

В формах деклінаційних заіменників:

в нѣмь 4б 1. 9, 5а 2. 20, 22а 1. 8, 34б 2. 19, 41а 1. 6, 42а 2. 1, 95б 2. 3, 145а 2. 4, 194а 1. 19, 210а 2. 12, 218а 2. 6, 218а 2. 12, 227а 1. 16, 248б 1. 1, 248б 1. 23, 256б 1. 15, 285а 1. 10, 288а 2. 5, 288а 2. 6, 288а 2. 8; о нѣмь 16б 2. 8, 132а 1. 6, 149б 1. 17, 175а 2. 9, 178а 1. 3, 181а 2. 4, 215б 1. 25; на нѣмь 165а 2. 17, 261а 1. 22, 272а 1. 11; прѣд нѣмь 17а 2. 20; по нѣмь 263а 2. 4. — въ (оу) сѣмь 42а 2. 3, 55б 1. 22, 85б 2. 18, 131а 1. 13, 205б 2. 23, 255б 2. 14, 292а 2. 6; о сѣмь 12а 2. 21, 82б 1. 3;

на сѣмь 41б 1. 21, 93а 1. 7, 181б 1. 7; ѡ всѣмь 6а 1. 12, о всѣмь 191а 2. 19, 204б 1. 21; ни о чѣмь 116а 1. 6, 210б 2. 2; о... нашѣмь 14а 2. 7, 57б 1. 12, 157а 1. 1, 158б 2. 4, 172б 1. 19, 181б 1. 22, 243б 1. 8, 285б 2. 6, 292а 1. 11; оу старѣмь градѣ нашѣмь 41б 2. 17; оу стоудѣ нашѣмь 98б 1. 3; оу срдци нашѣмь 223а 1. 20; въ срдци нашѣмь 116а 1. 5; к нашѣмь срдци 64а 1. 15; въ мѣстѣ нашѣмь 54б 1. 16; на хрьтѣ нашѣмь 114а 2. 3; о исъ|повѣданьи нашѣмь 172б 2. 18; словеси нашѣмь 131а 2. 18; о терпѣньи вашѣмь 140а 2. 15.

Друга катеґорія випадків, де за складом з *е* наступав звук півкороткий *і* (*ĭ*) по шелестівцї, котрий опісля перейшов в *і*. На письмі се півкоротке *і* (*ĭ*) віддавало ся через и, а в українських памятках через ь, а новий звук *і* (*j*) находив своє зображенє в слїдуючій йотованій голосівцї (-ѥнье).

Примірів такого переходу супроти консеквентного переведеня сего правила дуже богато:

зѣлье 16б 1. 6, -ьемь 218а 1. 11; знамѣнье 91б 2. 24; весѣлье 17а 2. 6, 188б 2. 18, 207б 2. 16, 269а 2. 13, 269б 1. 1, 269б 1. 15, 269б 2. 5, 274б 2. 3, 289б 1. 3, -лья 55б 2. 1, 61а 2. 3, 208а 1. 2, -льемь 78б 2. 19, 269б 2. 3, 272б 1. 2, -льи 269а 2. 10, 269б 1. 1; камѣнье 45б 2. 18, 64б 2. 10, 164б 1. 9, 263а 2. 8, -ньемь 105а 1. 5, 151б 1. 15, 177а 2. 14, 265б 1. 11; слокословѣсье 52б 2. 24, праздносъловѣсье 91а 2. 20; празднословѣсья 92б 2. 5; православѣсья 159б 2. 8; прѣкословѣсья 90а 2. 24, -сью 90а 2. 12, -сьи 89б 1. 10; въ перькословѣсьи 158а 1. 24; трѣтья 49а 1. 21, трѣтьѧ 24а 2. 24, 49а 1. 22; вѣлья 76а 2. 6, 149б 2. 16, 156б 2. 22, 206а 2. 9, 215а 2. 4, 218а 1. 8; вѣлье 25а 1. 8, 58б 2. 6, 96б 2. 18; вѣльемь 277б 1. 10.

Слова окінчені на -ѥнье.

Сюди належать іменники утворені від дїєслів. Примірів в нашім рукописї понад 200. Для ілюстрації рукопису наведемо приміри з ріжних частей:

поношѣнье 2а 1. 9; погребѣнье 4а 1. 4; проречѣнье 7а 2. 4; оупитѣнье 19б 2. 16; просвѣщѣнье 22а 2. 1; изволѣнье 33а 2. 5; наслажѣнье 36а 1. 10; течѣнья 46а 2. 18; нижѣнье 52а 1. 18; знамѣнье 57б 2. 7; поношѣнье 62а 1. 11; молѣнье 79а 1. 21; оутѣшѣнье 80а 1. 14; лишѣнье 99а 1. 12; сгрѣшѣнье 102а 1. 11; ополчѣнье 125б 1. 22; мыщѣнье 127а 1. 24; рьвѣнье 133а 2. 24; похвалѣнье 140б 2. 15; свершѣнье 151б 1. 5; нанесѣнье 154а 1. 22; говѣнье 158а 2. 13; оставлѣнье 161а 2. 8; искоушѣнье 178а 1. 20; оучѣнье 183б 2. 16; прошѣнье 196а 2. 24;

слоужѣнье 204а 2. 7; падѣнье 213а 2. 5; избавлѣнье 221б 1. 3; прѣмѣнѣнье 228а 2. 16; приближѣнье 239б 1. 9; прѣнесѣнье 243б 1. 20; оутѣшѣнье 267а 1. 13; прѣображѣнье 270б 1. 10; движѣнье 273а 2. 16.

Виїмок творять: 1) випадки, коли *е* стояло по голосівці зглядно по *ĭ*, 2) кілька слів зі старим способом писаня через -енье. На думку Шахматова вже в праруськім діфтонґ *ie* (ѣ) по *ĭ* переходив в *е*, *stroįieńją* перейшло в *stroienja*. В пізнійших памятках ѣ проникає і в положенє по голосівках; та тодї ѣ означало вже не *ie*, а монофтонґ *i*. Переносило ся воно з випадків по шелестівках, де воно фонетично було оправдане.

Приміри: 1) строенье 116а 1. 24, 135а 2. 4; оустроенье 5а 1. 3, 122а 1. 21, -нья 5а 1. 8, 238а 1. 15, -ньемь 165б 1. 14; соуетье 39б 1. 6; 2) спсенье 2а 1. 2, 3; праздьнье 98а 1. 25; оузмоущенье 129а; вороженья 193б.

Остає ще третя катеґорія випадків переходу *е* в ѣ, т. є, коли за *е* слїдував безпосередно звук *ĭ*, котрий перейшов по щезненю півкоротких в *ĭ*, на письмі зображений через и. До сих випадків належать деякі деклїнаційні форми заіменників жін. р., а також неґація нѣ (замість не) перед слїдуючим и.

Форми заіменників:

къ нѣи 11а 1. 2, 70а 1. 4, 72б 2. 16, 233б 1. 11; о нѣи 169а 1. 22, 237б 2. 15; на нѣи 16а 1. 7, 208а 1. 17; к нѣи 39б 1. 21; къ нѣи 53а 2. 3; о вьсѣи 185а 2. 18; 190б 2. 23; по всѣи 58б 1. 3, 115а 2. 3; дни нашѣи 49б 1. 20; не нашѣи силѣ 52а 2. 7; братьи нашѣи 223а 1. 19; не молимъ са нашѣи воли быти 238а 2. 18; о вьсакои скорбї нашѣи 80а 1. 1; въ смертьнѣи плъти нашѣи 257а 1. 9; о оучашинѣ нашѣи 266б 2. 16;

нѣ перед словами, що зачинали ся через и:

нѣ имѣти 59б 1. 5, 179а 2. 14; нѣ имамъ 74а 1. 4; нѣ имаше 76б 2. 20; нѣ имать 5а 1. 4, 36б 2. 20, 44б 2. 4, 70а 1. 2, 70а 2. 19, 196а 2. 11, 248б 1. 12; нѣ имемъ 32а 1. 24; нѣ имоуть 18а 1. 2, 28б 1. 14; нѣ имахоу 263а 1. 7; нѣ имы 93б 1. 2; нѣ имъи 72б 2. 10, 110а 2. 15, 111а 2. 9, 288а 2. 12; нѣ имоущимъ 74а 1. 20; нѣ имоущемоу 210б 1. 10; нѣ ицѣлѣ 90б 2. 9; нѣ иде 29а 1. 24; нѣ ищете 111а 1. 9; нѣ истьли 14б 2. 3; нѣ изгьнить 85б 1. 3; нѣ исходащїи 241б 2. 18.

В стягнених формах зі слїдуючим е:

нѣсмь 117б 2. 12; нѣси 110б 1. 4, 294б 2. 4; нѣ 287б 1. 9, 288а 2. 7; нѣсте 89а 2. 7.

Наколи в першім складї найблизшого слова щез глухий (хоть ще міг писати ся):

нѣ внидєть 30а 1. 16; **нѣ лъжи** 107б 1. 15; **нѣжди** 95б 1. 5; **нѣ рци** 82а 2. 21, 95а 2. 23, 177а 2. 4; **нѣ пцѣтє сѧ** 192б 2. 24; **нѣ тьлѣкющиа** 206а 1. 19, **-щи** 279а 1. 28.

Перед **оу** з **въ**:

нѣ оузвратить 34а 1. 22; **нѣ оупадєть** 48б 1 21; **нѣ оусъıпающїи** 241б 2. 18.

Перед ґрупою шелестівок:

нѣ кльни 88б 1. 22.

Перед прикметниками, прислівниками, а навіть перед іменниками в таких самих положенях як перед дїєсловами:

нѣ искоусна 68б 2. 9; **нѣ изьдрєчѣньнъıа** 284а 2. 16, **-нѣи** 199а 1. 15; **нѣ оузблгодатнаа** 128б 2. 16; **нѣ измѣньнѣ** 4б 2. 25; **нѣ истовнѣю** 202б 2. 20; **нѣ тлѣньно** 41б 2. 8; **нѣ тлѣньюмь** 14а 1. 21.

Крім сего перечка **нѣ** появляє ся ще в отсих примірах, які всї відносять ся до одного слова:

нѣ чстивъıи 95а 1. 21, 167б 1. 22, 169б 2. 1; **нѣ чстивъ** 186б 1. 19; **-ва** 39а 2. 4, **-ваго** 11б 1. 9; **-воу** 101б 1. 20, 246а 1. 3, **-вомоу** 213б 2. 6, **-ви** 96б 1. 2, 138а 2. 15; **-въıхъ** 39а 2. 14, 105а 1. 25, 121а 1. 1.

Перехід *е* в **ѣ** перед **ь**:

бѣздноу 77а 1. 22; **бѣспохвалнаго** 268а 2. 3; **стовє мѣдвнї** 145б 2. 16.

Перехід *е* в **ѣ** в окінченях імен власних грецького походженя:

иєрѣи 9б 2. 14, 272а 2. 21; **архиєрѣї** 91а 1. 21; **євρѣємъ** 102а 1. 10, 123б 1. 17, 181а 1. 14, 189б 2. 16; **єлисѣи** 57б 2. 25, 184а 1. 20; **єрємѣи** 11а 1. 9; **июдѣємъ** 20а 1. 7; **михѣи** 94б 2. 21, 189б 2. 13; **назарѣи** 300а 2. 3; **ливионѣи** 300а 2. 4; **иосѣи** 118б 2. 21; **корѣи** (*Κορέ*) 89б 2. 8; **фарисѣи** 82б 1. 6, 115а 2. 25, 163а 1. 9, 164а 1. 15, 210б 2. 13; **моисѣи** 81б 2. 4; **тимофѣи** 35б 2. 22, 257б 2. 23, 300б 1. 12; **корєнфѣємъ** 117а 1. 8; **филипсѣємъ** 133а 2. 22; **хананѣи** 156б 2. 6. Крім сего в слові **єфрѣма** 306б 1. 6.

Примітка. Богато з тих імен появляє ся з окінченєм **-ии** замість **-ѣи**: **иєрємиа** 97б 2. 25; 106б 2. 10; **корєнфиємъ** 95а 1. 25, 99б 1. 2; **єзєкиа** 95б 1. 66; **моисии** 13а 1. 3, 90а 1. 6. Виїмок творить оден випадок написаня **гѣвоноу** 168б 2. 5, побіч старої форми **гєωноу** 98а 2. 4 та **блгословѣсти** замість **блгословєсти** 17а 2. 3.

14. Заміна ѣ через *е*.

Противних замін ѣ через *е* знає наша памятка дуже мало. В першій мірі се випадки ассиміляції ѣ до є зі слїдуючого складу: **тѣлєса** 3б 2. 8, 54а 1. 24, 56б 2. 17, 236б 2. 23; **тєлєси** 301б 1. 5; **тєлєсє** 54б 1. 14; **тєлєсомъ** 3б 1. 18; **дєлєсъ** 11б 1. 24; **дєлєсѣхъ** 220а 2. 3.

Крім сього випадки:

прѣгрєшѣки 248а 2. 15; **всєми** 162б 2. 3; **повєшѣнъ** 50а 2. 16; **о дв҃дє** (*περὶ τοῦ Δαυΐδ*) 47а 2. 14.

Питаню сему присвячували особливу увагу Яґіч, Шахматов, Кримський та инші дослїдники.[1]) Часті появи в найстарших памятках київського та галицько-волинського походженя пояснюють книжним виговором староболгарського ѣ, котре було ріжне від українського. Найстарші приміри находимо в обох Сборниках, Чудовськім рукописї XII в. (Слово Ипполита объ Антихристѣ), Лїствиці Рум. музея XII в., Житію Теодосія XII в. Не всї памятки відносили ся однаково до уживаня букви є замість ѣ. Деякі ограничали ся до слів церковно-славянського походженя, другі знов переносили їх і до слів чисто українських. Новгородські памятки знають також випадки такого уживаня є замість ѣ, та в них не робить ся ріжниці між словами руського і церковно-славянського походженя. Між ними є однак такі, котрі відзначають ся правильностею уживаня старого ѣ, але вони відносять ся всї до XIV в. (Ягичъ, Крит. зам. 41—42).

На се ґрафічне представлене виговору староболгарського ѣ як є вплинули, як се зазначили Яґіч та Шахматов, болгарські учителї, котрі виговорювали ѣ по свойому як є, а також і памятки середноболгарської доби, котрі ідучи за живим виговором писали часто є замість ѣ. Такий виговір звісний тепер в македонськім та західно-болгарських говорах.[2]) Противно, як згадані дослїдники, видить Кримський в написанях є замість ѣ монофтонґізацію старого ѣ (*іе*) в *е*, яке тепер можна почути в Київщинї.

---

[1]) Ягичъ В.: Критическія замѣтки по исторіи русскаго языка, стор. 41—42. Шахматовъ А.: Изслѣдованія въ области русской фонетики, стор. 134. Кримскій А.: Украинская грамматика, І, вип. 2, стор. 204 *η*.

[2]) Лавровъ П.: Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка. Москва, 1893, стор. 64—65.

15. Перехід ѣ в и.

В перших початках нашої письменности ледви можна допустити, щоби ѣ звучало як монофтонґ *і*, який нинї запанував майже на цїлій українській теріторії. Сему противили би ся сї виводи, які повстають на основі язикових порівнань не лише української мови, але і всїх славянських мов взагалї. Українська мова одержала від праславянської ѣ, яке відповідало діфтонґови *ie*[1] перед складом з голосівкою передного ряду, а також *іä* перед складом з шелестівкою задного ряду. Теперішні українські говори північної Волинї, Київщини та Чернигівщини, а також деякі галицькі знають до тепер діфтонґ *ie* на місци старого ѣ. Питане, коли ѣ перейшло в *і*? Процес сей по гадцї Кримського довершував ся не на цїлій українській теріторії одночасно.[1]) Він довершив ся найскорше в говорах полудневої Галичини, Буковини і Поділя і то між XIII—XVI віком. Середня Волинь, з виключенем північної частини з виговором діфтонґічним старого ѣ й в теперішні часи, утратила дифтонґічний виговір між XIV і XV в. Східно-українські говори були під сим оглядом найбільше консервативні, бо слїди діфтонґізму можна ще там прослїдити в часї XVII—XVIII в. Якою дорогою переходив сей діфтонґічний виговір в монофтонґічний, не все ясно. Деякі учені, як Фортунатов і його школа, уважають тут вплив наголосу спадаючого, при котрім перша частина діфтонґа заняла домінуюче значінє. Супротя сего, що *і* замість ѣ появляло ся не лише в українських памятках, але і в новгородських, Шахматов в своїй фонетицї приймає за можливе істнованє в праруській добі деяких условин, при котрих діфтонґ *ie* заміняв ся в монофтонґ *і*. А саме в положеню перед складом з голосівкою передного ряду елемент діфт. ѣ (*ie*[1]) *e*[1] в ненаголошенім складї міг асимілювати ся попередному елементови *і*, а з *іі* повстав дальше монофтонґ *і*. Так повстали форми сидѣти, свѣдитєль, повѣдити.

На схожість між новгородським і українським и замість ѣ звертав був увагу Житецький в своїм „Очерку звуковой исторіи мал. нарѣчія“. Та схожість ся, як виказав був Потебня в рецензії на згадану книжку Житецького, поверховна, бо и з ѣ ріжне в українській і новгородській мові як по результатам, так і по процесам.[2])

---

[1]) Кримскій: Украинская грамматика I, вип. 2, ст. 205.

[2]) Що до результатів то Потебня каже: „Беремо оден з українських говорів, в котрих з виїмком декотрих слів кожде ѣ = *і*. Чи є хоч оден такий північноруський говір? Як до тепер звісно, нї. Беремо який небудь із півн. українських (малор.) говорів і питаємо, чи схо-

Умови, під якими ѣ (*іе*) переходило в и в північно великоруських говорах, подав Шахматов в згаданім вже „Очерк"-у (§ 492—3). Північноруське (в старині) наріче замінило *іе* на кінци слів і перед мягкою в *іê*, а *іä* перед твердою в *іе* — т. є в обох положенях в більше закриті. Принятє такого здогаду пояснити може ріжну судьбу, яку перейшло ѣ в північно-руських говорах.[1])

Як відносять ся до сеї заміни українські памятки, виходить ясно з матеріялу, який подав Кримський в своїй граматиці ст. 205*э*—208*б*. Такі випадки находьмо в обох Сборниках, Словах Григорія Бог. XI в., Успенскім Сборнику XII в., Румянцівській Лїствиці, Галицькім Ев. 1144, Синодальнім Служ. Уставі XII—XIII, Поученях Ефрема Сирина XIII в., Галицькім Ев. 1283, Еванг. Евсевія Поповича, XIII в. Луцькім Еванг., Пятикнижію Мойсеєвім, Путненскім Еванг., Еванг. Верковича, Києво-Печерськім Еванг. (1370), Чудовськім Сборнику, всї з XIV в. а додати ще належить і Бибельський Апостол з XIV в. та в кінци галицько-буковинські грамоти від XIV в.

Деякий, хоч невеликий матеріял, дає нам також і рукопис львівських Пандектів. Приміри на заміну ѣ через и можна подїлити на такі, де и замість ѣ виразне і такі, де ѣ почеркнене по и.

Приміри першого рода: оуньини 2б; всихъ 14а 1. 9; смотрити 38б 1. 23; свѣдитєльство (де и пануюче у всїх примірах) 135б 2. 5, 180а 1. 19, 273б 1. 10; -ства 152а 2. 8, 178б 2. 24; -ствоу 56а 1. 18; свѣдитѣль 86а 1. 6; свѣдитѣльствоуєть 58б 2. 21, 129а 2. 22, 132а 1. 3, 134а 1. 15, 171а 1. 17, 187а 2. 18, 222а 2. 23; свѣдитѣльствова 119а 1. 7; на страшнѣмь соуди 168а 2. 25; притєрпѣвати 67б 2. 8 (побіч прѣтєрпѣвати 180а 1. 11).

Приміри другого рода: прѣтєрпѣша 179б 2. 20; прѣобидѣвъ 100б 1. 23; посѣдѣти 47а 2. 11; влюдѣмъ 113а 1. 21; обращѣнья 172б 2. 24.

дить ся він в яким небудь півн. великоруським що до ѣ — нї. Що до процесу зміни ѣ в и, то чи сходить ся який небудь із півн. українських говорів з яким небудь із півн. великоруських в чередовану замін ѣ наголошеного і ненаголошеного — нї. На відворот, чи є такі українські говори, в котрих би ѣ внутрі слова змінялo ся під впливом небности слїдуючого складу — нї. А в півн. великоруських говорах є. (Потебня А.: Разборъ сочиненія П. Житецкаго „Очеркъ звуковои исторіи малор. нарѣчія", Київ 1876, стор. 30.)

[1]) Шахматов находить там говори: 1) що замінили *іе* в *е* відкрите, а *іê* в *ê* закрите, 2) що замінили *іе* в *е* відкрите а *іê* в *і*, 3) що замінили *іе* а також *іê* в *ê* закрите, 4) що замінили *іе* і *іê* в *і*.

В пізнійшім почерку подибуємо и вмісто ѣ в формах gen. sing. fem. мягких пнів: настаськи, євгиньи, ёвдокьи 306а, 306б.

В кінци зустрічаємо в іменах грецького походженя побіч вже наведеного ѣ також в тих самих іменах и:

ієремиѩ 97б 2. 2, 106б 2. 10, 283а 1. 4; коренѳиємъ 95а 1. 25, 99б 1. 2; потоломии 300а 2. 6; моисии 13а 1. 3, 84б 1. 2, 89б 2. 7, 90а 1. 6, моисию 84а 2. 25.

Приміри такого написаня зустрічають ся також в Сборнику Святослава 1073 р. та в Словах Григорія Богослова XI в. (Кримський: Укр. Грам. I, вип. 2, стор. 205β—205δ).

16. Заміна и через ѣ.

На монофтонґічний виговір старого ѣ в нашій памятці вказувати може і противна заміна и через ѣ. Сюди належать приміри: оуєдинѣша 3а; очистѣвше 8б; оузненавидѣть 40б 2. 7; донелѣ 45б 2. 22; прѣмѣшѣнье 47а 1. 6; лѣковахомъ 92а; лѣкоуєть (*ἐπιμελεῖται*) 138а 1. 9; прѣстаѩти 194б 1. 18; кореновалѣ nom. plur. masc. (ꙗкож павелъ, оулюбви кореновалѣ и основани, *καὶ ὁ Παῦλοσ, ἐν ἀγάπῃ ἐῤῥιζωμένοι καὶ τε θελιωμένοι*) 218б 1. 5; прѣгрешѣи (зам. -ии gen. plur., пономивъ присно обрѣтаєт сѧ своихъ всегда смотрѧ а не искрьнѧго прѣгрешѣи — *βασταγός ἀεὶ εὑρίσκεται τὰ ἑαυτοῦ πάντοτε προσέχων οὐχὶ τὰ τοῦ πλεσίον ἐλαττώμετα*) 248а 2. 15.

Із зіставленя примірів взаїмної заміни ѣ — и виходить, що приміри першої катеґорії (ѣ через и) не мають сили переконуючої що до їх чисто українського походженя. Крім наведених думок Шахматова про походжене сих процесів в деяких випадках ще з праруської доби можна за Кримським[1]) зачислити приміри як своихъ, на соуди до явищ нефонетичних, які повстали під впливом анальоґічних форм деклїнаційних, а в сїм випадку під впливом форм мягких пнів. Вони часті не лише в українських рукописах, але і в новгородських та білоруських.

Приміри з приіменником при замість прѣ не мають також переконуючого значіня супроти сего, що сї приіменники часто чередували ся. Остає лише оден примір оубьиньи, та приміри, де ѣ перечеркнене по и з випадків заміни: ѣ через и, котрі підперті випадками противної заміни: и через ѣ дають свідоцтво про монофтонґічний виговір ѣ в часї писаня львівських Пандектів.

---

[1]) Кримський А.: Деякі непевні крітерії для діялектольоґічної клясифікації старо-руських рукописів. Львів, 1906. Розділ IV.

17. Заміна ѣ на ы.

В нашій памятцї подибуємо лише оден примір такої заміни: **вѣчнꙑхъ блгъ давець** (*ὁ τῶν αἰωνίων ἀγαθωχορηγός*) 286а 2. 19. Заміна така означала би перехід сего ѣ не в *і*, але вже в більше середний звук *и*, котрий на письмі передавали через ы. Точнїйше сказати, се не перехід ѣ в ы — але монофтонґа *і* в більше середний звук, вираженого в тім випадку знаком ы. Супроти одиничної появи такої заміни в нашій памятцї треба таке поясненє брати з деяким застереженєм, бо се може бути антьціпація букви ы зі слїдуючого складу. Заміна ѣ через ы не чужа однак українським памяткам, грамотам та і живим говорам. Приміри з памяток наводив Житецький в своїм „Очерк"-у, котрі однак Потебня в згаданім „Разбор"-і пояснює впливом анальоґії. На грамоти вказав був Соболевський в своїх „Очерк"-ах, а на теперішні говори Потебня, Шахматов і Зїлинський. До примірів додам ще памятки 17 в., а то проповіди Зизанія Тустановського.[1])

---

[1]) Житецкій П.: Очеркъ звуковой исторіи малор. нарѣчія, ст. 79: **тꙑ соудꙑ, оу тꙑи, от тꙑхъ.**

Соболевскій А.: Очерки изъ исторіи русскаго языка. Кіевъ 1884, стор. 62: **сꙑножати** Грамота 1438 р.

Потебня А.: 1) Два изслѣдованія о звукахъ русскаго языка. Воронежъ 1866, ст. 113, 2) Замѣтки о малорусскомъ нарѣчіи. Вор. 1871, стор. 41, де наведені приміри з 16 в.: **по ливои рꙋцꙑ, на дворцꙑ, цꙑлꙑє,** та приміри з заблудівського говору, де *ы* появляє ся як перша частина діфтонґа по незмягченій шелестівцї: грыех, сестрыє.

Шахматовъ А.: Курсъ исторіи русскаго языка, часть II, ст. 266 і 274 (лїтоґр. лекції). Приміри говорів підляшських і поліських: вынок, пысочок, дывонька, в сыенях, дыела, выек, на дворые і т. и.

Др. Іван Зїлинський: Проба упорядкованя українських говорів. Відбитка з „Привіту Іванови Франкови в сороколїтє його письменської працї 1874—1914", ст. 343: дирка, грих, ричка, бидний, стина, винок, дивчата. Такі говори істнують у поздовжній полосї, що займає у чернигівській ґубернії: східну часть новгород-сїверського повіту, північно-західні части пов. глухівського і кролевецького, північні частини пов. борзенського, ніжинського, козелецького та остерського; в київській ґуб.: північно-західню часть радомиського пов.; у волинській ґуб.: північні части повітів житомирського і новгородволинського, північно-східну часть ровенського пов., північно-східні части повітів луцького і ковельського; пинський повіт минської ґуб., полудневу часть гродненської і полудневу часть сїдлецької ґубернії.

Возняк М.: Причинки до студій над писанями Лаврентія Зизанія, Львів, 1908. Приміри з ꙑ замісць ѣ в текстї проповіди Лаврентія Зизанія при похоронї кн. Софії Чарториської: **вѣчнꙑи** ст. 51, там також написаня: **нєгрꙑшили, в тꙑм, грꙑшником, до грꙑхꙋ,** побіч форм правильних з ѣ.

18. Взаїмна заміна звуків ы — и.

До характерних явищ української мови належить зілляне старого ы і и в оден середний звук. По Кримському результат такого зілляня не однаковий на українській теріторії. На сході маємо замість двох старинних звуків ы, и, середний и, мякший від ы, а твердший від и. В західно українськім маємо також оден звук, та він твердший від східного, хоч на письмі передають ся вони однаково (Укр. грам. §. 22). Зїлинський у згадуваній вже праці дає нам инший опис сих звуків. В Галичині *и* з *ы* се звук не чисто середний, але передно-середний, а на Україні се звук майже чисто середний. Є очевидно полоса, де стара ріжниця задержала ся.

Що до часу, то зі змішанєм тих звуків зустрічаємо ся вже в найстарших памятках, як Сборники Святослава. В західних памятках звісне воно в Словах Григ. Богослова XI в., Віденськім Октоїху XIII в. та Евангелію Евсевія Поповича з 1283 р., але на сих памятках відбив ся сильно вплив полуднево словянський. В памятках північної Галичини і Волинї се змішанє не скоро виступає. Не знає його нї Христинопольський Апостол, нї Галицьке Еванг. 1144 р. нї навіть Галицьке Еванг. 1266—1301 р. У волинських памятках, Поученях Ефрема Сирина з 1422, списаних із списка XIII в., та Галицько-волинській лїтописи, звісної нам по Іпатієвському списку з 1425, такі випадки частїйші.

Шахматов відносить ся недовірчиво до сих найстарших свідоцтв, які подибуємо в обох Сборниках і инших ранних памятках. Такий перехід *і* до звука середного міг на його думку відбути ся лише по отвердївших шелестівках. Він говорить (Лекції II, ст. 215, 219), що в праукраїнськім голосівки передного ряду перейшли по отвердївших шелестівках не в середний ряд, лише в передно-середний. Длятого таке зілляне не може бути раньше XIII в., а приміри достовірні не легко можна навести навіть в XIV в. Коли однак такі приміри раньше появляють ся, то се по думцї Шахматова вплив полуднево-славянський а спеціяльно середно-болгарський.[1])

---

[1]) Про се також в рецензії Шахматова на книжку Каринского про язик Пскова в Ж. М. Н. Пр. 1909 р. „Нѣсколько замѣтокъ объ языкѣ псковскихъ памятниковъ стор. 141—142 і 170. До західно-болгаризмів, які подибує ся в Евсевієвім Еванг., Еванг. Верковича та буковинських грамотах, належало змішане ѥ і ѣ, ѣ і ꙗ, ѥ і ѧ, и і ы. Вони опісля вмешали ся в наших памятках, поки почали різко розходити ся з живим виговором, противно знов деякі збільшали ся, коли находили піддержку в живій мові писців. Особливо легко було приняти західно-болгарське змішане ы — и тому, що в українській мові стали сї обидва звуки

Примірів на змішане ꙑ з и знає наш рукопис мало. Прим. для и через ꙑ в суфіксї *-anin:* югоуптѧнꙑни 46б 2. 15; югоуптѧнꙑнѧ 47а 1. 8; юфешанꙑню 56а 1. 1; вꙑно (тако вꙑно прѧщеть сѧ ѿ всѣхъ земнꙑхъ вещии) 143а 1. 5; вꙑлꙑ (да быша вꙑлꙑ намь слъзꙑ хлѣбъ днь и нощь) 208б 2. 6; трꙑзъ|на 255б 2. 11; чрѣсламꙑ 14б 2. 19.

Противна заміна ꙑ через и: бикають (кде пироке кивають) 21а 2. 7; рикахъ 71а.

19. Перехід а в е по шипячих.

Прим.: скрешети 161а 2. 22; чюжего 123а 1. 11, чюжеи 48а 1. 1.

Перехід а в е звісний тепер в західно-українських говорах особливо як замічує Огоновський в околицях гірських та ріки Дністра (Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Lemberg, 1880, ст. 44), а по Зїлинському (Проба упорядкованя укр. говорів ст. 352) в Галичинї крім говорів наддністряньских ще в долівськім, а крім сего в декотрих говорах ґуб. люблинської, сїдлецької, минської та волинської. Також час переходу в нашій мові а в е як каже Соболевський (Лекціи по ист. рус. яз. 1907, ст. 90) трудно означити, а поява такого переходу в Добриловім Ев. не заслугує на увагу. В давних білоруських памятках перехід а з основного ѧ а також *ja*, *i̯a*, *i̯e*, а навіть ē (ѣ) дуже частий, наколи вони були ненаголошені та находили ся за мягкою (або колись мягкою) шелестівкою перед слїдуючим твердим складом. Тепер такий перехід звісний лиш немногим білоруським полудневим та полудневo-західним говорам, що Карський уважає за вплив північно-українських або польських говорів.[1])

сходити ся в оден вже в XIV в. Кримський в своїх „Крітеріях“ радить бути обережним при оцїнюваню випадків заміни и через ꙑ і не скоро їх зачислювати до чисто українських. Вони появляють ся часто і в сучасній великоруській мові, в північній і в полудневій, а крім сего і в білоруській. В великоруських памятках подибуємо приміри такої заміни в Ростовськім Житію Нифонта 1219 р., Новгородськім Парамейнику 1271 р., Новгородськім Пролозї 1262 р. і т. п. Білоруська мова по Карському (Бѣлоруссы т. II 1, Варшава 1908, стор. 280 - 282) знає заміну ы на и лише по к, г, х. Кілька примірів в теперішних говорах мають причину неясну. Приміри для и замість ꙑ в памятках як Сборник XII в. Публ. Бібльот. № 391, Литовський Лїтопис, Лїтопис Авраамки, Катехезис 1562 уважає Карський за українїзми.

[1]) Карскій: Бѣлоруссы, II 1, ст. 95, 99, 102.

20. Ужите форм кде, сде супроти кдѣ, сдѣ новгородських памяток.

кде 21а 2. 7, 73б 1. 7, 93б 1. 13, 166б 1. 25, 201б 20. 7, 303б 25; сде 25а 1. 18, 25а 1. 21, 72б 2. 22, 200б 2. 4; зде 40а 1. 19, 40а 2. 4, 244б 1. 2; сдешнее 255а 2. 8; здешнѣмъ 215б 2. 11; осде 30а 2. 11; весде 74б 2. 15; везде 75а 1. 25, 107б 1. 2.

21. Деякі форми $j+e$ на початку слова писали ся через ꙗ, ѣ і ѥ.

ꙗсь|те 20а 1. 12; ꙗсьти 25б 1. 3; ꙗсти 25б 1. 6, 89а 2. 16; — ѣсть 16б 2. 12; ѣмы 16б 2. 20; ѣсте 225а 1. 16; ѥда ѣдъ и насиць сѧ 16а 2. 17; ѣдѣнье 17а 1. 23; — ѥсти 202а 1. 9, 220б 1. 1, 269б 1. 23; ѥсте 82б 1. 14.

22. Передача грецького v через оу, ю.

оу: коуръ же персинъ 56а 1. 11; ѥгоуптѧнъıни 46б 2. 15; — ѥгоуптѧнъıнѧ 47а 1. 8; антоупатра 90а 1. 19; ѥвтоухъ 300б 1. 4. ю: мюро 293а 1. 11; мюра 244а 2. 9; мюромъ 186а 2. 13, 244а 2. 20; мюроносици 43а 2. 21; кюрилъ 300а 1. 7.

23. Стягнене двох голосівок в одну.

Приміри такого стягненя маємо в написанях: аврамъ 11б 1. 3, 219а 2. 1; гаврилоу 26б 1. 6, 59а 1. 17; данилъ 208а 2. 20, 208б 2. 13, 221а 1. 14, 301а 1. 25; иѥзекиль 272а 2. 3, 274а 1. 2; моиси 246а 2. 18.

Б. Шелестівки.

1. На місци $d+j$, староболгарське жд, появляє ся всюди ж.

надежа 6а 2. 6; осужаѥть 16б 1. 14; ражаѥть 18а 2. 15, 229б 1. 21; оутвержати 19б 2. 3; свобожаѥмъ 25а 1. 14; наслажѣнье 36а 1. 10; гражанъı 42б 2. 3; просмражаѥть 43б 1. 4; ноужа 56б 1. 7, 228а 2. 6; обижю 83а 1. 2; оутвержѣнье 95а 2. 19; ѥдинорожникъı 128б 1. 17; жажеть 129б 1. 19; осоужени 132б 1. 2; наслажати сѧ 166а 2. 17; прѣже 207б 1. 19; одежа 207б 2. 6.

2. l epentheticum.

Являє ся воно по губних (п, б, в, м) перед ю, ѧ, е, и, ь: приѥмлѧ 2а 2. 6; приѥмьлемъ 126а 2. 20; приѥмь|люше 113б 2. 23; оуземлють сѧ 3б 2. 21; оумерщьвлѧющаго 5а 2. 10; оскоръ-

бьлѧти 8б 2. 18; Ѿіємлємъ сѧ 25б 2. 14; лихоіємлѧи 29а 2. 25; възємлѧи 38а 1. 7; молъвлѣньє 38б 2. 3; оставльше 50а 1. 3; ꙗвлѧєм сѧ 50а 2. 7; сподобльши сѧ 57б 1. 3; пристоупльши 57б 1. 5; оскорбьлѧи 69б 2. 11; скоръблю 71а 1. 20; оставлѧєми 79б 2. 13; оуꙗзвлєнъ 80б 1. 24; коръмлѣньꙗ 192а 2. 5; оузлюблєна 161б 2. 12; ꙗвлѣньꙗ 194б 1. 20; крѣпльшихъ 226а 1. 19; поставьлѧють 242а 1. 24; дрѣвлє 245а 1. 24; бєзоумль 248а 2. 8; оуслѣплють 263б 1. 23.

В формах дієслів часто бракує *l* epenth.: скєрбѧ 31а 1. 19; скорбѧщє 40а 2. 20, -щаго 68а 2. 10; оуꙗзвєноу 67б 2. 22; осъставѧши 68а 1. 7; ослабѧщими 77б 1. 20; противѧт сѧ 90а 1. 7; противѧщимъ сѧ 95а 1. 18; въмєрьщкѧєть 117б 1. 11; ꙗвѧть сѧ 213б 2. 13, 241б 1. 20.

3. Вставка д в ґрупі зр.

въздрадоуіет сѧ 71б 1. 9; оузъдрадоуіет сѧ 71б 1. 19, 245б 1. 11; оуздрадоуіем сѧ 269б 2. 19; -доують сѧ 15а 1. 14; въздрадова сѧ 59а 1. 4; оуздрастє 39б 2. 10; Ѿ оуностнаго оуздраста 55б 1. 6; възъдрыдаієтє 71б 1. 7; издраꙗ 100а 1. 4; оуздражати 102а 1. 9; въздрастѣньє 103б 2. 23; изь|дрєчѣньнѣ 133б 2. 17; нєиздрєчѣньнсіє 299б 2. 19; раздрѣшѣньє 169а 1. 25; раздрѣшати 134б 2. 11; раздрѣшити 169а 1. 19; издроукы 188б 2. 12, 213а 1. 15, 252б 2. 21, 268б 1. 3; къ раздроушѣнью 230а 1. 24; раздроушающє 230а 2. 1.

4. Ґрупа -ск перед ѣ і и з діфтонґа переходить часто в -ст:

въ добротѣ бо жѣньстѣ 54а 1. 5; въ дѣꙗньихъ апⷭлтѣхъ 90а 1. 14; пачє пищи англⷭтѣи 100а 2. 20; къ поучинѣ морьстѣи 124б 2. 7; сн҃овє чл҃вчьстии 125а 2. 25; оу горѣ синаистѣи 195а 195а 1. 4; при понєтьстѣмь пилатѣ 198б 2. 5; оу силѣ коньстѣ 225б 2. 17; оу лъıстѣхъ моужьстѣхъ (*ἐν ταῖς κνήμαις τοῦ ἀνδρός*) 225б 2. 20; въ оучѣньи апⷭльстѣ 240б 1. 16; плотьстии дхвнъıхъ дѣꙗнии 257а 2. 14; плотьстѣ 246а 2. 23; отроци ієврѣистии 237а 2. 20.

5. Уподібненя шелестівок та инші явища в ґрупі шелестівок.

а) Перед безголосними з переходило в с: бєсь клѧтвъı 147б 2. 11; бєс пєчали 249а 2. 5; бєс плода 39б 2. 20; бєсплоднаго 67б 1. 7; бєсплотнъıхъ 234а 2. 1; бєс показаньꙗ 190а 1. 5; бєс порока 51а 1. 21; бѣспохвалнаго 268а 2. 3; бєс прѣтъıканьꙗ 50а 2. 1; бєсь свѣтєнъ 191а 2. 24; бєсп҃снаго 56а 1. 22; бєсъ смоу-

щ҃ѣньѩ 182а 1. 13; бєсъсоньюємь 28а 2. 25; бєсъ соумнѣньѩ 127а 2. 17, 196а 2. 8; бєс тєбє 226а 1. 5; бєс тєрпѣньѩ 23а 1. 14; бєс тоужа 262б 2. 15; бєсь сихъ бо црк҃ъі 282а 2. 13; исьтрѣзвилъ 116б 2. 2.

б) Перед голосовими переходили безголосові в голосові: здє 40а 1. 19, 40а 2. 5, 244б 1. 2; зь|дє 213б 1. 2; бєздє 74б 2. 25, 107б 1. 2; здѣимо 40а 1. 23; зъ|дѣла 51а 2. 11; збираєть 28а 1. 21; зъблюдѣтє 82а 2. 15; тоу зъборнаѩ црк҃и збираєт сѧ 281б 2. 8.

в) Перед с, ц, з, щезало з: бєсъквєрньнии 6б 2. 21; бєсквєрньнъıхъ 7а 1. 6; бєстоудьнъıи 43б 2. 22; бєстоуда 49а 1. 5; бєстоудномъ 76а 1. 14; бєскорбими 69а 2. 2; бєсмѧтѣньѩ 125а 1. 3; ицѣлѣти 72б 1. 10, 77б 2. 9; нє ицѣлѧѩи 74б 2. 6; нѣ ицѣлѣ 90б 2. 9; ицѣлѣньє 175а 1. 19, 238а 1. 2, 262а 1. 18; бєзавидьства 230а 1. 14.

г) з+ч переходило в щ: бєщисльно 7а 1. 10; и|щрѣва (*ἐκ τῆς κοιλίας*) 12а 1. 3; бєщада 214б 1. 12.

д) Перед н опускало ся г: разнѣваєть сѧ 58б 1. 11.

е) Перед н опускало ся д: порознь (з праздьнь) (*ἀργία*) 200а 2. 17.

6. Грецьке ϑ переходило в т, ф, х:

а) Через т: атанасии (*Ἀϑανάσιον*) 298а 2. 2, 300а 1. 5; католи|чьскаѩ бо црк҃ъі 298б 2. 13; кироунтиани (*κηρινϑιάνοι*) 300а 2. 2; въ коринтѣ 79б 1. 7; тєодось 300б 1. 10.

б) Через ф: фомоу 5б 1. 5; фомѣ 13а 1. 12; маръфѣ 12а 1. 15; маръфою 39б 1. 20; марфо 39б 1. 22, 39б 1. 23; оу фєсалоникъ 223б 2. 5; иєфъфаю (*Ἰεφϑαέ*) 240а 1. 1; къ кєрєньфѣємъ (*καὶ κορινϑίοις*) 262а 2. 11; єлисавєфь 274б 1. 23; фєлогъ (*ϑεόλογος*) 277а 2. 14.

в) Через х: г҃оу савлохоу (*κυρίω Σαββαώϑ*) 238б 1. 13.

7. Вставка м перед б і п:

амъ|бакоумъ 29а 2. 18; амбакоумъ 86а 2. 5, 123а 2. 15, 133а 2. 13; амбакоума 94б 2. 2; -мплами (побіч пламъ 45б 2. 11) 18б 1. 18. В примірах першого рода м є походженя грецького, де *ββ* вже в *κοινή* перейшло в *μβ*.

8. Грецьке ξ передавало ся через кс:

филиксонъ 300б 1. 24.

9. Шипячі ж, ч, ш, щ і свистячий ц.

На мягкість сих шелестівок у староболгарських памятках вказувало писане по них ю замість оу. В староруських памятках вони виговорювали ся також мягко і по них писали дуже часто не лише ю замість оу, але ꙗ замість а.[1]) Українська мова задержала в своїх говорах сю мягкість до нині. Львівські Пандекти пишуть все по шипячих ю замість оу, але задержують постійно уживане а. Свистяче ц має побіч ю також і ѧ.

Приміри: надєжю 14б 2. 12, 117а 2. 23; лъжю 106б 2. 6, 152а 1. 10; моужю 246а 1. 3; съзнжють сѧ 13а 2. 22; стражють 140б 1. 21, 212а 2. 15; стражющимъ 69а 2. 21; приближю сѧ 76а 1. 25, 286б 1. 24; осоужю 95б 2. 4; въздажю 256а 1. 21; межю 166б 2. 2; — ч: чювєствьє 61б 2. 17; чюжєплємѣньникъ 100б 1. 9; чюжа (acc. pl. m.) 88а 1. 22; чюжаꙗ 56а 2. 20; чюють сѧ 146б 1. 25; чюємъ 106а 1. 23; плачющє 223а 1. 25; — ш: дш҃ю 17а 2. 14; прѣклоншю 185б 2. 2; прѣсєлшю сѧ 40а 2. 14; — щ: свѣщю 61а 1. 25; пищю 74а 1. 18; нє хощю 214а 2. 5; къзищю 277а 1. 14; посѣщю 302а 2. 4; — ц: чєрноризьцю 27б 2. 15; пшєницю 38а 2. 10; зѣницю 93б 1. 2; срдцю 119а 1. 11; срачицю 119а 1. 11; лицю 213б 1. 24; ѡц҃ю 246а 1. 10; ѡвьцю 273б 1. 11; дєсь|ницю 277б 2. 2; пшєницѧ (*σῖτος*) 66 2. 19; дєснъицѧ 31б 2. 13; порицѧхоу 89а 2. 5; изълѧцѧють 160а 1. 17; фрицѧти сѧ 227а 2. 9; нарицѧнтє сѧ 225а 1. 10; нарицаѧ 276б 1. 8; ѡцѧ (acc. pl.) 306а 2. 1.

Натомість в полученю з а не означена була мягкість ні шипячих ні ц. Прим.: лъжа 107б 2. 24; чають 41а 2. 25; дш҃а (gen. sing.) 3б 1. 10; 32б 2. 7, 120б 1. 6; 143а 1. 21, 210а 2. 25; пища 18а 2. 4; ѡца 238б 1. 9; оудовица 57а 2. 2; пь|шєница 272а 1. 1; птица 233а 2. 10; грѣшница 244а 2. 3. Мимо сего не можна уважати такого рода написань за ознаку твердости, бо вони полягали на ґрафічній традиції полудневих підкладів. За доказ, що навіть ц не отверділо, в сім часі служити може се, що поруч написань з а подибують ся також ті самі приміри з ѧ.

10. Взаїмна заміна шипячих і свистячих: ч через ц, ж — з, с — ш.

На таку заміну вказували би три приміри нашого рукопису: ноць 3б; — повєрзєнъ духомъ 10а (побіч повєржєномъ 3б 1. 17, въвєржєнъ 50а 2. 18); — ꙗко юєфєшанъıню нєрѣю 56а 1. 1.

[1]) Про се близше: Соболевскій: Лекціи, ст. 43; Ягичъ: Критическія замѣтки, ст. 76—77; Четыре палеографическія статьи, ст. 91; Кримскій: Украинская грамматика, т. I, § 12.

Згадую тут про се питане, бо порушив його Кочубинський у своїм „Разбор-і". Він переконаний був про дійсну заміну згаданих шелестівок, приписуючи першому слову польський вплив. Тимчасом на се питане треба інакше глядїти. Заміни ч на ц нема тут зовсїм, бо се слово все пише ся в нашім рукописї нощь — а не ночь. Се очевидна правописна похибка. Другий примір се зовсїм правильна форма від поврѣсти, поврѣзти — *δεῖν* в протиставленю до поврѣшти — *ῥίπτειν* (Miklosich: Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum). Третє слово, наведене мною, також появляє ся в церк. слав. памятках у двох формах: з ш і с (Miklosich: ibidem). Форми з ш цїлком правильні, бо шипячий повстав з s перед мягкими голосівками.

II. Взаїмна заміна оу і в.

Перехід оу в в мав вже в старину діялектичне значінє. Являв ся він в памятках північно західних, смоленсько-полоцьких, українських, а також хоч рідше в новгородських та середноруських.[1]) В київських памятках ся заміна доволї рідка, так що сю обставину уважав Яґіч за крітерій при клясифікації київських та галицько-волинських рукописів найстаршої доби.[2]) Тепер вона звісна також не лише в українських і білоруських, але також і у великоруських говорах. На сїй основі Шахматов не хоче сеї заміни уважати за діялектичну грань, яка відділяла би українську та білоруську мову від великоруської (Очеркъ, § 439). Шахматов розріжнює два типи говорів: оден, де *v* виговорює ся не лише перед голосівками, але також перед шелестівками і на кінци слова, другий, де перед голосівками виговорює ся *v* а в иншім положеню як *u̯* (на місци півкороткого *и*). Перший тип звісний у великоруській, а другий в українській і білоруській области — а лиш рідко у великоруській.[3]) Що до памяток староруських, то послїдовно переводять заміну оу на в і на відворот лише памятки українські та білоруські. До таких

---

[1]) Про се: 1) Соболевскій: Лекціи 4 вид. 122, 2) Ягичъ: Критическія замѣтки XI, 3) Шахматовъ: Очеркъ § 439 і далї.

[2]) З браку заміни оу і в в найстарших київських памятках, заключав Яґіч, що в київскім говорі його в тім часї ще не було. На сїй основі зачислив Яґіч памятки, як Добрилово Ев., Типоґрафське Ев. № 7, Ирмолой Григоровича, Хутинський Служебник, Часослов XIV., (Критическія замѣтки, ст. 14 і 16) до ґрупи київської.

[3]) В північно-великоруських повітах: кириліївскім, демянськім, череповецькім новгород. ґубернії; в полуднево великоруських ґуб., Орел, Курськ, Тула та в говорах північно рязанських (Очеркъ § 440).

українських памяток належать: Типоґрафське Ев. № 7 (в супереч Яґічови), Галицьке Ев. 1266—1301, Типоґрафське Ев. № 6, Полікарпове Ев., Поученя Ефрема Сирина XIII в., Указатель Еван. Чтеній XIII в., Луцьке Ев. XIV в., Путненське Ев. XIV, додам ще Бибельський Апостол XIV в., а до білоруських: перевід Псалтири XVI в. та Літопис Авраамки. На основі новгородських договірних з XIII і XIV в. можна думати, що виговір ꙋ був там чужий.

Лиш декотрі новгородські памятки знають заміну оу — в, так прим.: всї три части, хоч в неоднакім степени, Новгородської І-шої літописи, Кормчая з 1282 р. З двинських памяток лише декотрі знають змішане оу — в, а в старопсковських памятках виступає воно також рідко.

Рукопис Львівських Пандектів належить до сего рода памяток, де се змішане виступає в великій мірі, що потверджають многочисленні приміри.

в замість оу: вже 62а 1. 23; вънꙑнье 72а 2. 19, -ньємь 202б 1. 8; ко въчникомъ 82б 1. 7; въ вътѣшѣньи 215б 1. 20; о въмилѣньи 241а 2. 15; ко въстомъ 262б 2. 11; въспѣ 100б 2. 8; въгажающе 109б 2. 4; въмалнхомъ сѧ 115а 1. 23; въслишимъ 127а 1. 21; въдарить 128а 2. 16; впадемъ 139а 1. 20; въгодити 159б 1. 22; въби 167б 1. 2; въготовали 190б 1. 25: въ|крашенъ 248а 1. 4; въчѣньꙗ 222б 1. 20, 264а 2. 25; повъчѣньє 238б 2. 24, 242б 2. 24, -ньꙗ 4а 2. 17, 51б 2. 24, -ньи 235а 1. 2; повъчати сѧ 43б 1. 18; повъчаєть 73б 2. 12; повъчаꙗ 133б 1. 1; повъчить сѧ 153а 1. 3; повчить сѧ 234а 2. 22; навъченъ 118а 1. 22; євъстафью 8а 1. 7; євъстафьє 151а 1. 7, 297б 2. 23, 300б 2. 9, 305б 1. 16. Так само підпало сїй заміні: оу з носового ѫ: во вътробоу 212а 1. 20; възъка врата 181б 1. 14.

Численнїйші приміри заміни в через оу, а число примірів при побіжнім перегляді доходить понад 200. В полученю з іменниками: о оуздержаньи 22б 1. 6; оуздержникоу 23б 1. 23; въ оусхотѣньи 47б 1. 2; оуздꙑханьє 79а 2. 7, -ньꙗ 71а 1. 3; оузꙑваньє 79а 2. 7; оустаньє 79а 2. 8; со оуздꙑханьємь 175а 2. 11; оуздержаньє 176б 1. 1.

З прикметниками: не оуздерживи 43б 2. 10; на оусточнѣи горѣ 45 2. 19; оузлюбленини 80а 2. 4, 93б 1. 18, 163а 1. 12.

З дїесловами: оуздержати сѧ 22б 1. 23; оуниде 26а 2. 14; оузможе 29б 1. 16; оузврати сѧ 33а 1. 6; оузити 42б 2. 1; оуздꙑшють 49а 1. 14; оузболѣвъ 49а 2. 15; оусхотѣлъ 60а 1. 17; оуздамь 71а 1. 19; оузнесе сѧ 90а 2. 18; оузмоущаєть 103а 2. 15; оусходить 111б 1. 14; оузвѣщаꙗ 117а 1. 15; оузби-

ꙑаѥть сѧ 118а 2. 1; оузносѧ 118а 2. 18; оузненавидимъ 136а 2. 18; оузноси сѧ 138б 1. 1; оузвѣстѧть 146а 2. 22; оузъ|любить 154б 1. 20; оузбранѧти 166а 1. 2; оуведеть 182а 2. 16; оунити 203б 2. 21; оузгорит сѧ 214а 2. 14; оуздати 239б 2. 8; оузвѣщаѥть 255б 2. 11.

З прислівниками: оунегда 23а 2. 20; не оузможно 27б 1. 25, 178б 1. 1; оускꙋю 69а 1. 16; оускорѣ 81а 1. 3, 104б 1. 14, 108а 1. 5; оукоупѣ 171б 2. 14; оуспѧть 147а 1. 5.

Як самостійні приіменники: оу вѣроу 10а 1. 10; оу страсѣ 24а 2. 22; оу печаль 69б 2. 4; оу жизнь 97а 1. 17; оу гордынѧхъ 116б 2. 11; оу вѣкъ 165б 2. 16, 166а 2. 14; оу таинѣ 191б 1. 19; оу братѣхъ 200а 1. 21; оу смѣсѣ 217а 1. 14; оу слѣдъ 256а 1. 14; оу зданьѥ 260а 1. 14.

В середині слів: иоуанъ 11б 2. 16, 34б 2. 10, 218а 1. 24, 301а 2. 17.

12. Перехід къı, гъı, хъı *(ky, γy, xy)* **в ки, ги, хи** *(k'i, γ'i, x'i)*.

Сей перехід був спричинений в українській мові зміною в природї заднопіднебінних шелестівок. Шелестівки сї були в праруській добі лябіялїзовані. Потім стратили вони сю лябілїзацію перед *y*, котре було звуком середнього ряду. З сею хвилею зміняла ся і артикуляція сих гортанних. Середний звук *y* ассимілював собі попередні вже нелябізїзовані шелестівки в звуки середнього ряду. Та середнопіднебінні *k'*, *γ'*, *x'* не вдержали ся в мові, а перейшли так, як взагалї півмягкі в мягкі ще в праруськім, в середнопіднебінні змягчені. По *k'*, *γ'*, *x'* звук *y* не міг вдержати ся, лиш перейшов в *i*.[1])

З явищем сим стрінути ся можна вже в найдавнїйших українських рукописях і то почавши від XII в., а відтак і в білоруських. Не чуже воно було східно- та північно-руським говорам, але там появляло ся пізнїйше — у многих не раньше XIV в. В теперішних українських говорах воно всюди звісне, а також запанувало і в білоруських говорах.

Наш рукопис знає побіч старих писань къı, гъı, хъı також ки, ги, хи. Прим. для ки: паки 21б 1. 25, 72а 1. 17, 85б 1. 20, 90а 1. 22, 251б 1. 24; секира 26а 1. 25; кивота 44а 2. 20; обѣщники 83а 2. 17; въ кии ч°а 195а 2. 15, 233б 2. 21; въ кихъ 76а 2. 10; въ кии днь 95б 2. 23; кия грѣхы 142б 2. 24; нѣкии 125а 2. 10; нѣкимъ 151а 1. 19; роуки 97б 1. 16, 304б 1. 24; изъ роуки 219б

[1]) Шахматовъ: Очеркъ § 473—474, Arch. f. sl. Ph. т. 25, ст. 233.

1. 3, 268а 1. 17, 304б 1. 24; въıсокиҳъ 114б 1. 20; мирьскии 227а 2. 24; великии 267б 2. 17, -кыми 91б 1. 5; цр҃ки 281б 2. 8; ıерапольскии 300б 1. 24.

ки: недоуги 37а 2. 18; книги 72а 1. 10; 263а 1. 18; многи 86а 1. 17; небрѣгии 94б 2. 16.

ҳи: в ҳижи 195а 1. 7 (побіч въ ҳъıҳзинѣ 28б 2. 1), 195а 1. 7.

13. Заміна староболгарського жд в жч.

Ґрупа шелестівок ž̌ǯ (ждж) на місци староболгарського жд не мала, як каже Шахматов (Очеркъ § 312) осібних знаків так, що віддати її на письмі було трудно. Письменники старих часів послугували ся ріжними знаками, аж вкінци остановив ся на полудневій Руси оден знак жч, який проявляти почав ся вже в XII в. (Гал. Ев.).[1] Тим самим знаком для віддання ждж послугував ся також переписчик нашого рукопису в отсих випадках: въжчизаıеть поҳоть 45б 2. 14; въжчелаите прмд҇рти 166б 1. 10.

Такого рода віддане звука ждж було відоме в українських памятках галицько-волинської области, прим.: Галицьке Ев. 1144, Христинопольський Апост., Галицьке Ев. 1266, Луцьке Ев., а також і в памятках білоруських. Воно відріжняло їх також від памяток новгородського та псковського походження, де писало ся на місци староболгарського жд — жг. Київські памятки писали все по староболгарськи жд.

14. Перший повноголос.

Праславянські ґрупи: *tert-*, *telt-*, *tort-*, *tolt-*, перейшли у східно-славянських мовах, у противенстві до инших славянських мов, в ґрупи: *teret*, *telet*, *torot*, *tolot*. Явище се, зване першим повноголосом, звісне було вже в найдавнїйших українських памятках. Наш рукопис має також кілька примірів першого повноголосу: въ деревѣ 48б 2. 16; малотеревниıемь (*ὀλιγοδεία*) 232а 2. 3; берема 254б 2. 2; сволокъ са 32а 2. 24; ворожѣньи 193б 1. 21; порознь (*ἀργία*) 200а 2. 17. До певної міри можна би добачити повноголосні форми у написанях: дьрѣво 69б 1. 7; гъладомъ 23б 1. 3; гълавоу 77а 1. 11. Переписчик хотів мабуть через додаток глухого, котрий в сім місци мав значіне повного, зближити староболгарські форми до народного виговору.

---

[1]) Гал. Ев. 1144: дъжчь 15а, въжчелѣҳъ 170в, рожчьıе 215а.

15. Мягкість ρ.

Мягке ρ находимо в примірах: трѧпєзоу 84а 2. 20; оу трьоудѣ 25а 2. 7.

16. Отвердінє губних м, к, та инших шелестівок.

Отвердінє мь в шестім відмінку деклїнації іменникової та заіменникової подибуємо вже в найстаршій українській памятці, Сборнику 1073 р. Як звісно се отвердінє мало вплив на судьбу звука е, який стояв перед мь.

Пrояв того отвердіня в нашій рукописи доволї частий, хоч усе таки переважає старе написанє з -мь. Виступає воно по найбільшій части у формах іменникових, а лише в кількох випадках у формах прикметників: образомъ 17б 1. 12; гнѣвомъ 64б 1. 4; видомъ 118а 1. 18; волхвомъ 225а 2. 23; дымомъ 281б 1. 10; молѣньємъ 83б 1. 15; пастырємъ 254б 1. 14; попомъ 281б 1. 9; сыномъ 194б 1. 8; старцємъ 9б 1. 16; страхомъ 186б 2. 8; со оустиномъ 4б 2. 5; чєрвємъ 100а 2. 12; свѣтломъ лицємъ 3б 1. 9; с похвалѣньємь вѣрнымъ 17а 1. 10; во всѧкомъ бо начинаньи 108а 1. 17; словомъ бьємъ 251б 2. 16.

В окінченях поодиноких слів: скєрбъ 176а 2. 10; скорбъ 125а 1. 17, 135а 2. 14; скорбы 78б 1. 7, 138а 2. 9; мотылъ 238а 2. 14; дєнъ (свѣтови дєнъ бываєть) 238а 2. 14.

Що до отвердіня н в остатнім слові, котре тепер діялектично звісне на Лемківщинї та в говорі Замішанців (Верхратський: Знадоби II, Говори Замішанців), то в старинї звісні лише приміри в серединї слова: донъдєжє (замість доньдєжє) Сборник Свят. 1073.[1]) Чи в наведенім слові нашого рукопису переписчик мав на думці твердість окінченя, годї сказати. Правдоподібнійше, що се описка, або ъ походить із середно-болгарського підкладу, бо мягкість окінченя згаданого слова панує на цїлій українській територіЇ.

17. Заміна ґрупи шелестівок кρ на хρ.

Поява хρ на місци кρ звісна була вже в середноболгарських памятках. Розповсюднена однак була і в староруських памятках, а особливо як каже Яґіч у полудневоруських.[2]) Звісна вона в Гал. Ев. 1444, Кристинопольськім Апост., Сборнику Святослава 1073, Іпатієвськім Лїтописї, Евсевієвім Ев. 1283 р. Не чужа вона також і нашим Пандектам, хоч заступлена одиноким приміром хрєстьѧна 265б.

---

[1]) Кримскій А.: Украинская грамматика, § 13, ст. 105—8. Ягичъ В. И.: Критическія замѣтки, ст. 72.

[2]) Ягичъ В. И.: Четыре критико-палеографическія статьи, ст. 98.

18. Придиховий приступ.

Придиховий приступ розвивав ся на початку слів і то перед голосівками переднього ряду у виді *j*, а перед голосівками заднього ряду у виді *h*. Він затрачуе ся ще в праславянській добі, а в праруській добі він щезав перед *u*, *o*, а задержував ся перед *ô*. Таке *hô* переходило в *u͡o*. Придих сей, розвинений на ново вже на українськім ґрунтї, був звісний також і переписчикови львівських Пандектів. Прим.: мѣчь востръ (*μάχαιρα ὀξεῖα*) 125б 1. 4; иже ходиша въ вчахъ и козьихъ кожахъ 40а 2. 18 (хоча написане въ вчахъ треба брати з деяким застереженем, бо можна думати, що тут о опущене перед в); и възвеселит сѧ о вовцахъ 277б 2. 6. Такий придиховий приступ розвивав опісля також і в серединї слів між двома голосівками: гѣвоноу 168б 2. 5; иваноу 205б 2. 10. Супроти чередования оу — в можна сюди зачислити також випадки иоуанъ 11б 2. 16, 34б 2. 16, 42а 1. 17, 218а 1. 24, 301а 2. 17, тим більше, що наш рукопис знае і форми иванъ.

Морфольоґія.

Іменники.

А. На першім місци згадати треба сї явища в области морфольоґії, з котрих деякі мали свій початок ще в староболгарській мові. Продовжали вони свое житє і на українськім ґрунтї тим більше, що найшли тут підпору в живій мові. В рукописи львівських Пандектів стрінути можна ось які явища:

1. Змішанє твердих і мягких основ на *-o*.

Прим. в манасътырехъ 41б 1. 16; на страшнѣмь соуди 168а 2. 25.

2. Вплив відміни *-u* основ на *-o* основи мужеського роду.

Проявив ся він в отсих відмінках:

а) gen. sing. masc.: во врѣмѧ гнѣвоу (*ἐν καιρῷ θυμοῦ*) 129а 1. 1; ѿ соудꙋ 246б 2. 8.

б) dat. sing. masc.: тимофѣеви 11б 2. 9, 262а 2. 6 (всїх 5 примірів); б҃ви 49б 1. 12, 233б 2. 17 (32 приміри); титови 56б 2. 21, 105б 1. 11; клирови 90б 2. 25; кѣсареви 103б 1. 25; іс҃ви 104а 1. 2; дьяволови 112а 1. 13; самоилови 118б 2. 10; исакови 134б 1. 9; ѡлтареви 142б 1. 15; из҃леви 150б 1. 16; дроугови 158б 1. 10; ефьрѣмови 159а 1. 9; мирови 160а 2. 11, 227б 2. 9; ралови 247б 2. 9; маркови 306а 2. 6.

в) nom. plur. masc.: молеве 48б 2. 17, 69б 1. 6; оудове 54а 1. 25; жидове 58а 2. 21, 195б 2. 6; пирове 73б 1. 7; бѣсове 77а 1. 19, 114а 1. 9, 235б 1. 6; снове (*ἐνύπνια*) 193б 2. 1, 194б 1. 7; врѣдове 216б 2. 4; волове 273а 2. 2; попове 283а 2. 16.

г) gen. plur. masc.: враговъ 38а 1. 20; врѣдовъ 65б 2. 12, 106а 2. 8; бѣсовъ 85б 1. 4; грѣховъ 95б 1. 2; соблазновъ 124б 1. 23; жениховъ 141а 2. 3; пировъ 143б 2. 18, 287б 2. 9; троудовъ 221б 2. 1.

ґ) instr. plus. masc.: своими даръми 74б.

д) loc. plur. masc.: прѣстаяти сноҳъ 194б 1. 18; въ чиноҳъ 278б 2. 10.

3. Вплив основ *-о* на *-u* основи.

Заступлений він лише одним приміром в nom. plur.: яко сн҃и присьнии (*ὡς υἱοὶ γνήσιοι*) 96а 2. 9.

4. Вплив основ *-о* і *-u* на *-ĭ* основи.

Проявив ся він лише в слові господь: г҃а б҃а своѥго 17а 2. 3; г҃а нашего 198б 2. 3; г҃оу 3б 1. 11, 10а 1. 4, 104б 2. 21; — г҃ви 94б 1. 16, 233а 2. 8, 269б 2. 9 (всїх 23 приміри).

5. Вплив *-о* основ на *-s* основи.

Можна його видїти в loc. plur. делесѣхъ (да оучить же ся и нашихъ добрыхъ делесѣхъ прилежати) 220а 2. 3.

6. Змішанє відмінків.

Acc. plur. ужитий в однім випадку за nom. plur. і хоч се відносить ся до прикметника, згадаємо його з огляду на його іменну деклїнацію в сім місци: двери моя ѿверъсты бяхоу всякомоу приходящемоу 219б 1. 11.

7. Уживанє двійного числа.

Двійне число уживало ся по числівниках два, оба, а також, коли вичисляли ся дві особи або два предмети, або в кінци, коли говорило ся про парнсті предмети. Воно проявило ся в отсих випадках: и створше двѣ лѣтѣ въ нѣмь 4б 1. 8; двою горъстью 39а 1. 15; оуноша два 184б 1. 7; обѣ истесѣ 273а 2. 8; колѣнѣ мои изнемогоста постомъ 27а 1. 23; оставльше родителѣ и братью 50а 1. 3; и вѣжема моима дрѣманьѥ 233а 1. 4; и оузь|-дрѣмли вѣжема своима 233а 1. 21.

Б. Явища, які повставали на українськім, а зглядно схід. славяньськім ґрунті.

1. До таких належать форми gen. sing., nom., acc. plur. мягких основ на *-а*, де на місци староболгарського ѧ появляє ѣ, а в пізнїйших дописках и. Се нове окінчене виступало не лише в іменниках і прикметниках, які відміняли ся по іменниковій деклїнації, але також і в заіменниках. Тут згадаємо лише про першу катеґорію випадків:

а) gen. sing.: прѣже ѥдиноѩ недѣлѣ 3а 2. 7; мчницѣ акоулинъı 306б 1. 4; ѥвгиньѣ 306б 1. 9; ѥвдокьѣ 306б 1. 9; в дописках на листву 306 настасьи, евгиньи, ёвдокьи; — в прикметнику корѣнь бо сластьнъıѩ похоти чл҃вчѣ хвала есть 108а 2. 13.

б) acc. plur.: возрите рч҃е на птицѣ нбснъıѩ 83а 2. 14; всѧ повѣсти бж҃ствьнъıѩ хощи слъıшати и притъчѣ разоума да не оубѣжатъ (*πᾶσαν διήγησιν θείαν θέλε ἀκροάσασθαι, καὶ παροιμίαι συνέσεως μὴ ἐκφυγέτωσάν σοι*) 202а 2. 3; разоумѣвaи доушѣ стада своѥго (*ἐπιγνώσῃ τὰς ψυχὰς τοῦ ποιμνίου σου*) 252б 1. 22.

2. Отвердїнє окінчене instr. sing. так проявляло ся писанєм -мъ побіч старого мь. Приміри такого отвердїня були вже наведені при обговорюваню отвердїня шелестівок.

Прикметники.

В рукописї львівських Пандектів виступають побіч себе два види форм прикметників: відміни іменникової і заіменникової. Форми заіменникової деклїнації виступають у стягненім видї, але побіч сего маємо і форми, які відступають від староболгарських, а носять на собі закраску українську, не чужу і иншим східно-слав. мовам.

До таких треба зачислити:

а) форми dat. sing. муж. і серед. р., де староболгарському ѹѹмѹ, ѹмѹ, юѹмѹ, юмѹ відповідають окінченя -омѹ і -ємѹ: бнначалномоу хсви 13б 1. 12; доброму 36а 2. 10; лъжесловесивомоу 106а 1. 15; величавомоу 113б 2. 18; грѣховномоу 129а 1. 13; истиньномоу 159б 1. 21; нѣчстивомоу 213б 2. 6; полезномоу 254б 1. 19; — чтоущемоу 2а 2. 2; искрьнемоу 9а 1. 11; нерачащемоу 29а 1. 12; множащемоу 29а 2. 23; ближнемоу 33б 2. 16, 33б 2. 22; толъ|коущемоу 75а 2. 23; спадшемоу 111а 2. 1; жажющемоу 175б 2. 18; приходѧщемоу 219б 1. 11; створшемоу 227б 1. 3; въıшнемоу 240а 2. 12.

б) В loc. sing. маємо вплив твердих основ на мягкі: на послѣднѣмь мѣстѣ 17б 1. 11; по ѿ здѣшнѣмь исъ|ходѣ 215б 2. 11.

в) В gen. dual. муж. р. староболгарському окінченю -оую відповідає в нашім рукописї -ою: ѿ моудрою же снвоу покровенъ 21а 1. 2.

Заіменники.

1. В dat. і loc. sing. особового і відносного заіменника другої особи появляють ся форми тебе, себе.

а) dat.: что тебе и намъ 76б 2. 16; лоуче бо тебе дати 114б 1. 13; бе хвалоу тебе оуздаю 117б 2. 11; не глю тебе до седмижды (οὐ λέγω σοι ἕως ἑπτάκις) 162а 2. 23; исповѣдати ся тебе о соудьбахъ 233а 2. 18; кто подобенъ тебе 268б 1. 1; з приіменниками: пусти мя владко приити к тебе 15б 2. 2; оуслыши ги глас раба своего вопьюща к тебе 78б 2. 4; коль множицею к тебе плоть моя 291а 2. 2; — о еже внимати себе 8б 2. 22; готовати себе (ἑτοιμάζειν αὐτοῖς) 41а 2. 14; да оучинить себе мѣроу 73а 1. 19; много творить себе зло 103а 1. 13; лоуче мужь въ бещестьи себе работая неже иже чсть себе облагаеть (κρείσσων ἀνὴρ ἐν ἀτιμίᾳ ἑαυτῷ δουλεύων, ἢ ὁ τιμὴν ἑαυτῷ περιθείς) 110а 2. 12; храняи бо истиноу можеть себе жизнь набдѣти 153б 1. 15.

б) loc.: азъ Ѡверзохъ оуста своя о тебе 240а 1. 4; възвеселю ся и оуздрадоую ся о тебе 269б 2. 17; двое то прошю реч бѹ въ тебе 107а 1. 17; — о еже невѣльмоудрити о себе 8б 1. 21; оуродъ о себе моудръ 115б 2. 17; съгрѣшая в себе 95а 1. 7; ставъ фарисѣи к себе сице моляше ся (σταθεὶς ὁ φαρίσαιος πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα ηὔχετο) 117б 2. 9; глще в себе 196а 1. 25.

Форми сї з е замість ѣ не можна поясняти фонетично. Соболевській говорить (Лекціи, ст. 158), що єї форми мали первісно лише значіне loc. а опісля перейшли до третого відмінка.

Наш рукопис знає також і народні форми для сих відмінків тобѣ, собѣ.

dat.: тобѣ 83а 1. 10; не подобаше лї и тобѣ помиловати 162а 2. 5; непорочноую ризоу собѣ благодатная истъка 59а 2. 3; внимаи собѣ 142б 2. 8, 225б 1. 10; праведнїкъ собѣ 158а 2. 22.

loc.: и исаия лютѣ разоумикъıмъ о собѣ 116б 2. 20; реч же о собѣ 205а 1. 4.

2. В acc. plur. появляє ся ѣ на місци я: мысли своѣ Ѡвергше 3б 1. 2.

Дїєслово.

В формах конюґаційних заміткі отсї відміни:

а) В 3-тій особі ч. од. і мн. панує окінчене мягке -ть: воськеть 38а 2. 23; оусходить 204а 2. 6; кормять ся 6б 2. 25; съзижють ся 13а 2. 22; прѣдоидоуть 220б 2. 8; ивять ся 241б 1. 20. Крім сего зустрічаємо і написаня з т без ь, яке має своє

жерело ще в староболгарських памятках. Признавати сему написаню знак отвердіня окінченя 3 ос. ч. од. і мн., як се робив Будде[1]), не можна. Сї опущеня полягали на традиції опусканя глухих у слабих положенях. Наш рукопис знає лише оден випадок твердого окінченя в 3. plur.: поносѧтъ вамъ 126а.

б) Скорочені форми в 3-тій особі ч. од. і мн.: сь бо ꙗкоже ѥ истїна 6а 1. 13; шѣстьдесѧтъ ѥ ц҃рць 6а 2. 24; добро же є помѧноути 17б 2. 3; ꙗко же ѥ речено 28б 1. 5, 50а 2. 9, 60б 2. 2, 69б 1. 5, 222б 2. 19; мала є злоба всѧка 48а 1. 21; вѣльꙗ оубо ѥ дш҃а 76а 2. 6; се бо ѥ праведно 96б 1. 18; аще ѥ грѣшилъ 102б 1. 12; проклѧтыи ѥ сь бѣсъ 113а 2. 10; ꙗкоже ѥ писано 133а 1. 6; ꙗкоже ѥ лѣпо 151б 2. 24; прѣдложилъ ти ѥ ѿгнь и водоу 243б 2. 25; да разоумѣваѥмъ ѿ всѣмъ что ѥ волѧ бьꙗ 257б 1. 3; вѣра твоꙗ сп҃се тѧ 12а 1. 13; да не оу скарѣдьѥ коѥго нхъ прииде къто когда 25б 2. 8; дроугъ женишь нарече сѧ 58а 1. 17; и ѥго не оузможе 108б 2. 16, 108б 2. 22; — си соу неоудержаще сѧ (*οὗτοι εἰσιν ἀκρατεῖς*) 63а 1. 11; таковы бо су присно жидовьскꙑꙗ доблестї 127б 2. 10; придоу роугатели 93б.

в) Imperat. praes. 1. plur. на мы і мо.

Львівські Пандекти знають дві форми для imperat. praes. 1. plur. Одною з них було окінченє -мы, звісне також і в староболгарськім. Прим.: оузбоимы сѧ 50а 2. 8, 62б 2. 15, 90б 1. 24, 101а 1. 19; възбоимы сѧ 121а 1. 13; дамы мѣсто (*δῶμεν τόπον*) 114а 1. 18; разоумѣваимы 136б 2. 20; працаимы 162а 1. 14; не подаимы 165а 2. 7; покаимы сѧ 174б 1. 9; вѣроуимы 175а 1. 4; дѣлаимы 175а 1. 12; работаимы 175а 1. 16, 295а 2. 18; оубоимы сѧ 175а 2. 6; пооучаимы сѧ 198а 1. 19; разоумѣимы 205а 1. 13, 208б 1. 17; подвызаимы сѧ 211а 2. 15; бл҃годароуимы 269а 1. 5; радоуимы сѧ 295а 2. 22.

Заходила однак ріжниця поміж уживанєм сих форм на -мы в староболгарській і староруській мові. На се звернув увагу Яґіч в „Критическихъ Замѣткахъ“ (стор. 95–6). В староболгарських памятках примірів на -мы з виїмком Супрасльського Збірника, котрий виказує коло 20 випадків, дуже мало. Коли порівнаємо памятки староруської письменности, то побачимо, що там число таких примірів значно збільшує ся. В однім Сборнику Святослава 1073 р. їх більше чим у всїх полудневo-славянських памятках разом. З сего можна робити два виводи. По перше, що у полудневo-славянськім

[1]) Будде Е.: Къ исторіи великорусскихъ говоровъ. Казань, 1896, стор. 209.

підкладі Сборника Святослава окінчене -мъı було вже сильно розвите, по друге, що в сїм окінченю проявила ся жива мова переписчика. Коли приняти се остатне, говорить Яґіч, то може нам насувати гадку, що тодї може ще й не було полуднево-руського -мо, а лише -мъ, -мъı.

Побіч окінченя -мъı в 1. plur. imper. praes. часте також і окінчене -мо. Прим.:

ї паче поревноуимо (*καὶ μᾶλλον ζηλώσωμεν*) 36а 2. 10; и плъти промъısла здѣимо (*ἐργασώμεθα*) 40а 1. 23; слѣдомъ ихъ послѣдоуимо 40б 1. 5; мъı оубо дѣд°каıа дѣıаньıа чисти съ дѣдомь понимо 115а 1. 11; но паче имѣимо плаканьıе (*ἀλλὰ μᾶλλον ἀσκήσωμεν τὸ πένθος*) 120а 2. 13; та помъıшлıаимо (*ταῦτα διανοηθῶμεν*) 122а 2. 15; да к томоу же дъ|роугъ дроуга не осоужаимо 122б 1. 23; и никако же дѣодшьствоуимо (*καὶ μήδι δλως διψυχήσωμεν*) 196а 1. 24; не разгънѣваимо га (*μὴ παροργίσωμεν κύριον*) 197а 2. 21; и мъı оубо възмілѣньıемь с дѣдомь приповѣдаимо 197б 1. 15; всѣмь прилежаньıемь и тщаньıемь слоужѣньıе своıе извѣстоуимо (*πληροφορήσωμεν*) 204б 1. 2; трѣзвьнѣ оубоволıащаго посѣщаимо (*ἐπισκεψώμεδα*) 222б 2. 14; дѣлаимо бл҃гоıе ко всѣмъ (*ἐργασώμεθα τὸν ἀγαθὸν πρὸς πάντας*) 223б 1. 18; но свершенѣ оуповаимо на рекшаго (*ἀλλὰ τελοίως ἐλπίσωμεν ἐπὶ τὸν εἰπόντα*) 225а 1. 14; радоуимо сѧ радостью неизглаголемою 284б 1. 8.

Форми 1. plur. imperat. а також indicat. praes. на -мо виступають в українських памятках в XIV—XV в. В теперішних українських говорах вони всюди розповсюднені, крім сего звісні і у білоруськії мові, а діялектично і у великоруських говорах. З инших славянських мов звісні вони в сербській і словінській мові а також і в західно-болгарських говорах (Лавровъ, в Обзорі ст. 198). Найстарші приміри окінченя 1. plur. praes. у сербській мові находять ся вже в грамотах 11 і 12 віків.[1])

Та походжене окінченя *-мо* в сербській мові зовсїм ріжне від українського. На се звернув був увагу Яґіч у згаданих Крит. зам., та за ним Ляпунов в Изслѣд. о яз. син. списка 1-ой новг. лѣтоп. (ст. 217). Українське *-мо* на їх думку повстало завдяки переходови глухих при даних звукових условинах в повнї — в нашім випадку *ъ* — в *о*.[2])

---

[1]) Vondrák W.: Altkirchenslavische Grammatik. Zweite Auflage, ст. 492.

[2]) З таким способом випровазджуваня окінченя *-мо* в українській мові не годить ся Berneker (Kuhns Zeitschrift, 37, ст. 371). Він не ро-

г) Imperativus praes. 2. sing. i plur. на -жь, -ьте. Прим. вижь (*ὅρα*) 146 2. 6; насажь 170б 1. 24; плачьте 21б 2. 7; плачьте сѧ 37а 2. 24.

ґ) Imperativus praes. 1. i 2. plur. на -ѣмъ, -ѣте. В україн ських памятках галицько-волинського походженя: як Християнопольський Апостол, Галицьке Ев. 1266 р., Полікарпове Ев. 1307 р., зустрічає ся часто приміри imperat. praes. 1. i 2. plur. на -ѣмъ, -ѣте замість староболгарських окінчень -имъ, -ите. Такі самі випадки подибує ся і в нашім рукописї: оуѕищѣмъ 40а 2. 7; нщѣмъ 225а 1. 21, 270а 2. 14; наказѣмъ сѧ 47б 1. 20; имы оубо спостражѣмъ съ павломь 79б 2. 3; но постражѣмъ 211б 1. 9; имы блгоспѣньне покажѣмъ 96а 2. 1; скербїмъ оубо и плачѣмъ 110б 2. 8; и плачѣмъ сѧ днь и нощь 242а 1. 10; воимѣмъ (*προσέχωμεν*), что павелъ намъ повелѣваѥть 198а 1. 1; — нщѣте 33б 1. 8, 42б 2. 9, 172а 1. 10, 201а 2. 6, 241а 1. 13, 271б 1. 25, 285б 1. 16, 287а 1. 10, 287а 1. 20, 305а 2. 11; възищѣте 166б 1. 14; не лжѣте 107б 2. 13; глѣте 114б 1. 20, 153а 1. 9; накажѣте сѧ 170а 2. 12; постражѣте 217а 2. 24; плачѣте 243б 2. 9.

д) Форми імперфекта. В нашім рукописї подибати можна дві форми імперфекта: нестягнену і стягнену. До першої катеґорії належать отсї приміри: бѣаше ѥмоу провѣщано 15б 1. 12; но бѣаше 15б 1. 20; бѣаше срдце и дша ѥдина 184б 2. 9; бѣаше оходѧ 233а 1. 6; не имѣаше кде главы подъклонити 201б 2. 7; ꙗко бѣахоу терпѧще въ оучѣньи апслствѣ 240б 1. 14. До другої належать: пь|рнахъ 151б 1. 2; оуспрнахъ 15б 2. 4; хожаше 47а 2. 1; ꙗдѧше 112б 2. 10; бьꙗше 117б 2. 20; плакаше сѧ 132а 2. 2; порицѧхоу 89а 2. 5; радовахоу сѧ 141а 1. 14; молѧхоу сѧ 164б 1. 16; но бѧхоу 184б 2. 13; не хотѧхоу 197а 2. 12; нѣ имѧхоу 263а 1. 7.

Соболевський запримітив (Лекції ст. 162—3), що жива мова мабуть не знала повних окінчень, лише скорочені, як видно се в Святославовім Сборнику 1076 р., або Архангельськім Евангелію. Та в історичнім часї були звісні також деякі форми імперфекта на на -ѣахъ. Так форми в роді имѣаше держали ся в руських памятках (Лаврентієвський Літопис) до половини XIV в. Але впоряд

бити ріжниці між сербською і українською мовою. Противно, супроти появи сего окінченя в сербській, словінській, а діялектично і словацькій мові, випроваджує Бернекер його зі староіранського окінченя перфекта -*ma* (**mo*). На сю можливість вказувала би ся обставина, що окінченє -*мо* подибуємо наперед в дієсловах атематичних, між котрими вустрічає ся старий перфект *vědě* разом з *vimo*.

із сими формами виступає також і форма бѣхъ, що до котрої нерішено, чи вона дійсно є формою імперфекта чи аориста (Vondrák: Altkirchenslavische Grammatik, ст. 540). Прим.: яко по истинѣ чл҃вци бѣша (*ἦσαν*) бии 2б 2. 8; и бѣша людьє ропчюще на моисѣя 81б 2. 4.

е) Скорочене форм часу минувшого зложеного. Минувший час без помічного слова ѥсмь був звісний вже в староболгарській мові, як се показує Супр. рукопис. Форми такі не рідкі в памятках старорусьвих та при сїм і українського походженя (Свят. Сб. 1703 р.). Подибують ся вони також і в рукописї львівських Пандектів — але лише в третій особі ч. од. і мн.: которы остали сѧ 35а 1. 15; такоже и о двдѣ не наказали сѧ (*Ὁμοίως καὶ περὶ τοῦ Δαυὶδ οὐ πεπαίδευσαι*) 47а 2. 14; трѣтьѧ ты осклабил сѧ 49а 1. 23; искоусил тѧ 177а 1. 12; се же и законъ рѣ. обличи искрь|нѧго своѥго ѥдакогда не створї|лъ; аще ли створилъ, да не приложить (*Καὶ ὁ νόμος φησίν. Ἐλέγξεις τὸν πλησίον σεῦ, μήποτε οὐκ ἐποίησεν. Εἰ δε καὶ ἐποίησεν, ἵνα μὴ προσθήσῃ*) 154б 2. 22—23; гь далъ и гь Ѿялъ (*κύριος γὰρ ἔδωκεν, κύριος ἀφείλατο*) 188б 2. 8; и пакы прѣд лицемь чл҃вкоу далъ мдрсть и разоумъ и радость, и стрѣшающемоу далъ молъвлѣньѥ и ѥже далъ попоустити мѣсто разоумѣ и самовластью члвчю 38б 2. 18—24; и исхода же своѥго не исьтрѣзвилъ 116б 2. 2.

ж) Форми часу давноминувшого і будучого доконаного. Рукопис львівських Пандектів знає форми часу давноминувшого і будучого доконаного, які виступали також і в инших староукраїнських памятках (Житіє Теодосія Печерського).

а) давноминувший: не обыклъ бѣ 20б 2. 20.

б) будучий доконаний: паче же идеже свьршена любы оукоренѣла боудеть (*μάλιστα ὅπου τελεία ἀγάπη ἐρρίσωσεν*) 184а 1. 18.

Аналїзуючи рукопис Пандектів 1307 р., мали ми на увазї в першій мірі діялектичні прикмети сеї памятки. Староболгарську звучню і морфольоґію виріжняли ми на стільки, на скільки сї форми находили продовжене свойого житя і в староукраїнських памятках, або виріжнювали їх від памяток великоруського походженя. До сеї ґрупи зачислили ми такі появи: 1) перезвук *jo* в *je* на початку слів, 2) перезвук ъ в ь і ь в ъ, 3) написанє форм *j* + *e* на початку слова через ꙗ, ѣ, ѥ, 4) вставку д в ґрупі зр, 5) частий перехід -ск перед ѣ і и з діфтонґа в -ст, 6) уживанє форм кде, сде, 7) вплив одних основ на другі: а) -*u* основ на -*o* основи і на

відворот, 6) вплив *-о* і *-и* основ на *-і* основи, в) вплив *-о* основ на *-s* основи, 8) уживане двійного числа, 9) imperat. 1. plur. на -мъı, 10) imperat. 1. і 2. plur. на -ѣмъ, -ѣте замість -имъ, -ите, 11) скорочене форм часу минувшого зложеного, 12) уживане форм часів давноминувшого і будучого доконаного.

З діялектичних прикмет виріжнили ми прикмети, які виріжнювали наш рукопис від староболгарських, а також і такі, які близше означували походжене нашої памятки на теріторії східного Славянства. Прикмети першої катеґорії були спільні для цілої ґрупи східно-славянських мов. Вони були спільні як для української, так і для великоруської, а в дальшій мірі і для білоруської мови. Сї „руссизми" проявляли ся у таких випадках: 1) в переході носових ѫ, ѧ в *и*, *ja*; 2) в заміні *jи* на початку слова на *и*; 3) в заміні праславянського *ā̆* (староболг. ѣ) на *а*; 4) в переході грецького *α* в *о*, *υ* в оу, ю; 6) в задержаню ріжниці між обома глухими ъ, ь; 7) в стягненю двох голосівок в одну; 8) в появі ж на місци прасл. *d* + *j*; 9) в мягкости гортанних, що виражало ся написанями ки, ги, хи замість къı, гъı, хъı; 10) в мягкости шипячих; 11) в першім повноголосї; 12) в окінченю gen. sing., nom. acc. plur. мягких основ на *-а*, а також acc. plur. заіменників — на ѣ замість староболг. ѧ, 13) в окінченях dat. прикметників заіменникової деклїнації на -омоу, -юмоу; 14) в появі в gen. dual. муж. р. прикметників заіменн. деклїнації окінченя -ою замість староболг. -оую; 15) в змішаню відмінків nom. acc. plur.; 16) в появі форм dat. і loc. sing. особового і відносного заіменника другої особи тебе, себе; 17) в появі форм тих самих відмінків тобѣ, собѣ; 18) в появі стягнених форм. imperfect-a.

В кінци прикмети, які виріжнювали українську мову від инших східно славянських мов. Зазначити треба, що декотрі з них не чужі були і білоруській мові. Були вони вислїдом спільного житя частини білоруських говорів з українськими ще до видїленя їх в осібну ґрупу т. є до XIV віку. Сї українізми проявляли ся у таких написанях: 1) в переході змодифікованих глухих ъ, ь перед *j* в **jь* в ъı, и; 2) в переході ґрупи: шелестівка + *ьj* + голосівка *(ьје)* в ґрупу: шелестівка + *j* + голосівка; 3) в появі нового ѣ на місци старого *е*; 4) у виговорі староболгар. ѣ як е; 6) в монофтонґічнім виговорі старого, а також і нового ѣ як и, що можна видїти у взаїмній заміні ѣ і и; 7) в переході старого ѣ в більше середний звук *у*, що виявило ся в написаню сего звука через ъı; 8) в змішаню ъı — и; 9) в переході *а* в *е* по шипячих; 10) у взаїмній заміні звуків оу — в; 11) в появі звука *ждж* — на письмі жч — на

місци староболгарського жд; 12) в змягченю ρ; 13) в отвердїню губних м, в; 14) в пововній появі придихового приступу; 15) в передачі грецького ϑ через т, ф, χ; 16) в твореню 3. sing. і plur. praes. без -ть; 17) в твореню окінченя 1. plur. imperat. praes. на -мо.

Через аналїзу граматичних форм нашого рукопису рішене також питане про його родину. На початку був висловлений здогад, чи на основі історичних даних не треба би шукати родини нашого рукопису в Полоцьку, т. є на білоруській теріторії. Не маючи історично вірної дати про походжене нашого рукопису з полоцької области, ми мусїли би шукати в нїм таких прикмет, які мають памятки, котрих полоцьке походжене доказане. Сї памятки описав нам Соболевський. Він дійшов на основі опису грамот та рукописів XIII—XV в., що полоцькі Кривичі були по мові споріднені з псковськими і новгородськими Кривичами. Вони знали взаїмну заміну звуків ч — ц, але в противенстві до новгородських не знали виговору ѣ як и, а до псковських, взаїмної заміни з — ж, с — ш. За се була звісна їм ще одна прикмета, а се було змішане оу — в, що лучила їх з говорами Дреговичів, дійсних предків білоруського народу.[1]) Сеї першої головної цїхи псковських говорів ми не найшли в рукописї львівських Пандектів. Одинична поява ц на місци ч була на своїм місци виясвена. Тай здогад про білоруське походжене перепищика нашого рукопису не стійний. Як звісно прикмети нинїшної білоруської мови, яко продукт змішаня середноруських говорів з південноруськими (українськими), виступають у памятках почавши від XIV в. Се зазначило ся головно в так званім „аканю". Хоча початок його був вже положений ще в XII в., то однак в памятках виступає воно аж в XIV в. Так приміром не знає його нї Псалтир 1296 р., нї Еван. 1317 р. (бібл. И. Ак. Н. № 2), нї Псалтир XIV в. (И. публ. биб. F. I. 2), а противно виступає воно в грамотах та в Лаврашевськім Ев. 1329 р. (музея ім. Чарториських в Кракові)[2]), та памятках XV віку. Але й сеї прикмети, яку виказало вже Лаврашевське Ев. не знають львівські Пандекти. Виходить отже на основі опису, що се памятка українська, в котрій відбили ся у великій мірі сї звуки і форми, які увійшли в теперішну українську мову. Як відиїс ся перепищик львівських Пандектів, писаних

[1]) Соболевскій А.: Смоленско-полоцкій говоръ в XII—XV в. Р. Ф. В. т. XV, ст. 20—21.

[2]) Карскій Е.: Бѣлоруссы I, ст. 370—1; II 1, ст. 137—8. — Свѣнцицкій И.: Лаврашевское Еван., Извѣстія II-го отд. Им. Ак. Н. т. 18 (1913 р.). Приміри лоукавлньы 81 об.[a], лопота 170 об.

ним на чужій йому мові, до поодиноких звуків своєї мови, видко було з примірів. Не всї в однаковім степени найшли доступ до чужого тексту, — перешкаджала сьому шкільна письменна традиція. Що памятка ся волинського походженя, то вказували би на се отсї прикмети: 1) поява нового ѣ на місци старого *е*; 2) перехід старого ѣ в звук середнього ряду — ъı[3]); 3) перехід нового ѣ в и; 4) перехід а в є по шипячих; 5) частий перехід звука оу в к і на відворот; поява звука *ждж* — на письмі жч; 7) поява в 3. plur. praes. твердого окінченя -тъ.

Поправки і доповненя.

Ст.	стрічка	написане	має бути
4	11	Українськая Грамматика	Украинская Грамматика
5	33	видах	видах,
8	13	ничсо	ничсо
13	10	воськмютъ	воськмють
22	20	додати малотервиюмь 232а 2. 3;	
28	34	Lexicon paleoslovenicum	Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum
31	8 і 9	пропустити: „між ними і Кримський".	
38	6	додати настаємє 306б 1. 7.	
47	20	„ оупразнить 19б 1. 1.	
48	22	нарицамı	нарицѧмı

Деякі знаки взяті з Шахматова „Очеркъ". Так *ӧ* = *е* лябіялїзоване, *ӥ* = *і* лябіялїзоване, *ӣ* = звук між *ӥ* і *и*, *ъ̈* = *ь* лябіялїзоване.

3) Потебня в своїй рецензії на Соболевського „Очерк-и" уважає перехід ѣ на ъı за прикмету західно-українських говорів в противенстві до східно-українських. — Отзывъ о сочиненіи А. Соболевскаго „Очерки". Спб. 1896, ст. 25.

Два документи до побутової історії Київської Могилянської колеґії в XVII ст.

подав ***Микола Петров.***

Документи, що відносять ся до побутової історії Київської Могилянської колеґії XVII ст., тепер незвичайно рідкі. Супроти близького тристалітного ювилею істнованя сеї колеґії в 1915 році, ми подаємо тут два такі документи. 1) Се реєстр видатків на удержане паничів Оґінських, що вчили ся в Київській Могилянській колеґії, й їх інспектора пана Тризни зі службою, 1637 р. 2) Се памфлет на ректора колеґії і ігумена Братського монастиря (Варлаама Ясинського), уложений якимсь учителем колеґії в 1673 р.

Перший документ знайдено в скарбі монет, відкритім у жовтни, 1898 р., під смітєм на хорах у великій церкві Київопечерської Лаври. Він служив за підстілку для монет. Яким чином він попав сюди, се можна пояснити біоґрафією пана Тризни. В 1646 році вибирають його виленські братчики настоятелем виленського монастиря Святого Духа, при сильній піддержці Самійла, Льва й Олександра Оґінських, мабуть давнїйших його вихованків.[1]) В 1647 р. його вибрали архимандритом Київопечерської Лаври і тут він помер 1655 р.[2]) В документі говорить ся про зверхні обставини паничів Оґінських і пана Тризни, а особливо про їх одіня.

---

[1]) „Чтенія въ Церковно-Археологическомъ Обществѣ при Кіевской Дух. Академіи“, выпускъ II, Кіевъ, 1899 г., ст. 92—3.

[2]) „Краткое Описаніе Кіевопечерскія Лавры“, проф. Ѳ. И. Титова, Кіевъ, 1911, ст. 97.

Другий документ говорить між иншим про збурене села Новосілок в 1671 р., яке належало до київського братського монастиря, довершене польським полковником Пивом, та про вбийство на дорозї до Новосілок трьох київських братських монахів у 1673 р., і обі ті події приписує вині тодішнього ректора колеґії й київсько-братського ігумена, яким був тоді відомий Варлаам Ясинський.[1] Хто був автором памфлета, про те трудно тепер щось певного сказати. Він добачував потуранє з боку ректора й ігумена його своякам, а навіть студентам колеґії, за те погорду до монахів, а особливо до маґістрів, т. є. учителів колеґії. Мабуть автор належав до маґістрів, т. є. учителів, бо виявляє значну ерудицію. В останній (18) точці памфлета автор говорить про свого ігумена й ректора, що тих, котрі вчили ся, він хоче викинути з братства і бажає тілько двох шкілок. Варлаам Ясинський бажав мабуть обновити Київську Могилянську колеґію, відкривши тілько дві перші кляси, а зайвих учителїв усунути з братства і через те викликав їх незадоволенє. Сам памфлет полишив ся недокінчений і мабуть не був в обігу, та його думками, здаєть ся, так була пересичена атмосфера київсько-братського монастиря й колеґії, що Варлаам Ясинський сам просив 1673 р. чернигівського архиепископа Лазаря Барановича, як заступника київського митрополита, увільнити його від обовязку ректора колеґії й ігумена київсько братського монастиря та поручив на своє місце Гойського ректора Сильвестра Головчича.[2] Лазар Баранович сповнив його просьбу.[3]

Предкладаємо самі документи в польських оріґіналах.

I. Regiester.[4]

Zadatku od Gospody Paniąt Oginskich y Pana Tryzny, ktorą naięto u Swieszczenika Prytyske(go) na Rok złotych osmset, poczyna się Rok od dnia 7 Septembra A° 1637 dalem ad rationem fl(orenorum) 60.

---

[1]) „Акты и документы, относящіеся къ исторіи Кіевской Академіи", отдѣленіе II, томъ IV, Кіевъ, 1907, стр. 136. Диви нижче точки 7 і 9 самого памфлета.

[2]) Диви письмо його до Л. Барановича в „Описаніи рукописныхъ собраній, находящихся въ г. Кіевѣ", Н. И. Петрова, вып. III, Москва, 1904 г., стр. 62, л. 126—8.

[3]) „Письма Лазаря Барановича", Черниговъ, 1865 г., письмо 113.

[4]) Реєстр переховуєть ся тепер в архіві Київсько-печерської Лаври. Утрачені місця рукопису або зазначені точками, або подані в скобках.

D(ie) 6 Octobris. Ojcu Prytiskem(u) od Gospody Paniąt Oginskich y S. Tryzny wedlug umow(y) na cwierc po... zlotych pla... za pierwszą cwierc od Wozdwiżenia czesnego Kresta zaczą(wszy) daiąc do pierwey zadanych fl. 60 teraz dano fl. 100.

D. 4 Novembris. Paniętam Oginskim y Panu Tryznie y chlopcowi ich na ukowanie botow gr. 12.

D. 14 Novembris. Paniętom Oginskim y Panu Tryznie na Affekcie...

D. 19 Novembris. Od Gospody P. P. Oginskich y P. Tryzny ostatek pieniądzy fl. 3.

Dnia 27 Novembris. Na Gospodą P. P. Oginsk[ich] y P. Tryzny Sozonowey, ktorą zmowiano po fl. 800 na Rok, teraz zadatku dano fl. 50.

Na inkaust Paniątom gr. 7.

3 Decembris. P. P. Oginskim y p. Tryznie... boty y chlopcowi ich fl. 6.

Paniey Sozonowey do pierwszych zadanych... fl. 50 dalem fl. 100.

Na cartiny na Swięto P. P. Oginskim y P. Tryznie gr. 24; tym że na ogolenie y na insze potrzeby gr. 13. Za miotelkie do chędożenia Sukeń tym że gr. 24.

Dnia 19 Decembris. Za polszosta lokcia falendyszu czerwone(go) po polszosta zlot(ych) P. P. Oginskim y Panu Tryznie fl. 30 y gr. 7.

Za sznurek tym że do czapek y do portek fl. 1 y gr. 2.

Za robotę tych troyga nadragow y czapek trzech krawcowi fl. 1.

Za robenie dolomana y portek chlopcowi panięcemu gr. 25.

D. 22 Decembris. Za dwanas(te) lokci Harusu na Pasy P. P. Oginskim y P. Tryznie kożdemu z nych po 4 lokcia.

D. 12 Jannuarii. Pana Tryzninemu chlopcu Koczanowi na kożuch fl. 3, gr. 15.

D. 15 Jannuarii. Paniey Sozonowey... za cwierc fl. 50.

D. 26 Jannuarii. P. P. Oginskim y P. Tryznie... sukień, na kalefactora, na drwa, krawcowi y... drobiazk wedlug potrzeby fl. 2, gr. 15.

D. 16 Februarii. Paniey Sozonowey w zadatku na drugą cwierc fl. 50.

II.

Другий документ, названий памфлетом, був виданий в „Кіев. Старинѣ“ в російськім перекладі під назвою „Ламентація“ [1]) та в дійсности він не має ніякого наголовка. Подаємо його тут у польськім оріґіналї з деякими увагами до тексту.

Na taką podobno zemia y kamienie Monastera naszego z iednym Poëtą Polskim zdobywasię Interrogatią: wymowić czyli zamilczeć. Zeby onym lepszey przeciwko Bogu, aniżli nam ludzkosci nie przypisano, Terra et lapides sileant, my sanguinolentis lachrymis loquimur, aby niebo do nas tak nie mowilo: Muti canes, quare siletis? Mowimy tedy, albo raczey mowi utrapienie nasze te.

Puncta.

1) Kto Oycu Rektorowi na Molebny na Sorokousty piniędzy da, to niebywaią ani Soro(ko)usty, ani molebny. Czy będzie ż Bog Monaster nasz za to blogoslawić?

2) Przykladu mnieysza Bracia nie maią.

3) Zmysla Uboztwo zbyteczne, y mowi: dla tego to ia nie powiadam o piniędzach, żeby ludzie na Monaster jalmużne dawali.[2]) Wszakże te piniądze, iako w obsczym Monastyru, mialy by być na Polace, a ich tam niemasz[3]); y Bracia też potrzebnych na zimę futer albo kożuchow nie miala, ba drudzy y botow nie maią.

4) W szkolach porządku, ba y nauki malo; a to dla tego [iako w liscie naczytalosię Iego Msci Oyca Archi-Pasterża], że friget sine Cerere Pallas. Porcij Magistrom niemasz ku posileniu, Trapeza zczęsta blaha, v Magistrow nuždnych rzeczy niemasz, dla czego barziey skorb niż zachęcenie do nauki maią.

5) Bracia inni, patrząc na starszego, nie często progi cerkiewne obiiaią, a to się wszystko za porządkiem dzieie, ktory iest anima rerum.

---

[1]) **„Кіевская Старина“, октябрь, 1884 г.**

[2]) **Тут можна добачувати вказівку на милостиню, збирану на монастир по просьбі Варлаама Ясинського з 19 мая, 1671 р. Диви: „Памятники, изданные Кіевскою Коммиссіею для разбора древнихъ актовъ“, Томы I и II, второе изданіе, Кіевъ, 1898 г., стр. 486—7.**

[3]) **Звідси видно, що автор був членом монастирської палати (управи).**

6) W obsczynach sobory bywaią, u nas onych niemasz. Przedsie y krole swoich konsiliarzow miewaią.

7) Że Nowosiolki zginęli, nie dziw: bo Ociec Rektor rozgniewawszy się na Namiesnika dobrego, ktory z Panem Piwem dobre mial zachowanie, szalawilę iakiegoś do Nowosiolek z drugiemi na Horodnictwo poslal, ktorzy piani z strzelbą po Polu biegaiąc Piwincow na woynę wyzywali, za tych że porządkiem poddani onych iednego czasu pobili.[1])

8) Bracia radzila między sobą, aby zgladzone Nowosiolki do pewnego Pokoiu opuscil; on, iako zawsze przeciwny ludzkim radom, w ogniu prawie restawrowal one, gdzie pod czas tey restauracij y Poddani y Woly poginęli.

9) Tam że w Nowosiolkach iakieś zatoczenie wymyslil y, rozgniewawszy się na Cercow, tam onych posyla. Diakona tedy zagniewany tam poslal, a Namiesnika niech to y drugiego kaplana w potrzebie posylal, ktorych pozabiiano.[2])

10) Krewni y Gruntami y Skupsczyznami wladną.

11) Studenci y krewni kiedy konie gubią, nic to: niech że tylko by Czerneć zgubil, podobno by go ukamieniowal.

12) Studentow monasterskym kosztem do Polszczy wyprawuie, a tych, co pracuią, zaniedbywa. A powiadaią Philosophowie, że prius est ad se, quam ad aliud, — y tu by się drugi nauczyl, gdy by zachęcenie Magistrom bylo.

13) Nabozenstwo z obiadem bywa czasem ku wieczorowi, a ten porządek z szkolami zgodzić się nie może.

14) Mitra Mohilaeanska zawiedzona na ten czas, kiedy Nowosiolky byly, a czemu z? Wszak na ten czas, iako inne Monastery Chleb kupowali, Bratsky nie kupowal.

15) Miod się szynkuie w Monasterzu, gdzie swieccy Ludzie diversi sexûs pić chodzą.

16) Studnia poszrodku Monastera, a do niey po wodę także chodzi diversus sexus.

---

[1]) Перше вбурене Новосілок польським полковником Пивом мало місце 3 мая, 1671 р. Диви: „Просительное воззваніе В. Ясинскаго“ з 19 мая в „Памятникахъ, изд. Кіевскою Коммиссіею для разбора древнихъ актовъ“, Томы I и II, второе изд., Кіевъ, 1898 г., стр. 466.

[2]) Намісник Мелетій Миколаєвич, економ Інокентій Можиловський і шафар єродіякон Лавар убиті в січни 1673 р. Диви: „Акты и документы. относящіеся къ исторіи Кіевской Академіи“, отдѣленіе II, томъ IV, Кіевъ, 1907 г., стр. 136.

17) Swieccy wszystkim rządzą w Monasteru, a dobrze by to zachowac: non misceantur sacra profanis.

18) Co się uczyli, tych chce z Bratstwa wykorzenić, a chce dwie szkolky.

Na dochody y odchody, iako w inszych Monasterach, żadnych Regestrow nie wydzielismi. Przeszlego roku dwa tysiąca się wyszafowalo, a iednego na one regestryka nie bylo.

Prawa piastowane od wielu Rektorow, za iego starszenstwa są g.[1])

Київ, 29 червня ст. ст. 1914.

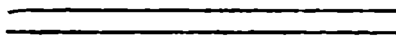

[1]) **Автор не закінчив свойого памфлета, урвавши його на півслові.**

З козацької сфраґістики.

подав *Іван Крипякевич.*

I.

Заміткам, які тут подаю, дала привід невелика книжочка д. Марії Слабченко: Матеріалы по малорусской сфрагистикѣ (Одесса, б. р., ст. 16). Авторка бажала подати в сїй розвідцї в короткій формі огляд усього, що було відоме дотепер про козацькі печати, доповняючи се своїми матеріялами. Поле нашої сфраґістики дотепер таке необроблене, що треба витати не тільки кождий огляд сього рода, але й найдрібнїйші матеріяли; та рівночасно годї оперти ся гіркому почуваню, що так пізно починаеть ся робота і що навіть спеціялїстам доступний тільки невеликий і неповний матеріял... Але така праця можлива тільки при колективних силах, а до остаточних вислїдів можна дійти тільки по рядї приготовляючих студій. Тому звертаючи увагу дослїдників на важну розвідку д. Слабченко, хочу подати на сім місци також деякі свої матеріяли.

В першім роздїлї працї д. Слабченко „Изъ малорусской сфрагистики“ подана невеличка лїтература нашої сфраґістики. Перша робота, що дотикала сього питаня, се ґр. Милорадовича „Матеріалы для исторіи Южной Руси“ 1858, (опись 18 печаток); дальше Филарета Опис. Черн. Епархії т. VI, роботи Лазаревського (Кіев. Старина, 1899, кн. VI), А. Стороженка (Архивъ Стороженковъ), Г. Сотниченка (Кіев. Старина, 1906, кн. III), Китицина „Печати трехъ украинскихъ козачьихъ полковъ въ XVIII в.“ (Труды Полт. Ученой Арх. Ком. II, 1906 р.) і Труды чернигівського Предварит. Комитета, видані Самоквасовом.

Дальше дає авторка перегляд козацьких печатий власної збірки. Ділить їх наперед з огляду на форму: круглі, овальні, чотирокутні, осьмикутні і параболічні. Що до змісту ділять ся печати на такі ґрупи: з написями без імени властителя, з ініціялами без прикрас, з ініціялами й рисунком, з самим рисунком. По такій системі описує д. Слабченко всуміш печатки приватні козаків і поміщиків і печати урядові сотень і міст. Печатки в більшій части походять з XVIII в., кілька є з початків XIX в.; з XVII в. описано тільки десять печатий і то одна лиш з 1620 р. (переяславська міська в Актах Ю. З. Р. X 518), инші з 1660—1690 рр.

Загальних висновків студія не дає. Сконстатовано тільки, що невповні вірна думка Лазаревського, що для українських печатий є характеристичні образи шаблї і хреста, місяця і звізд; в дійсности рисунок печатий дуже ріжнородний що до змісту. Для XVIII в. є характеристична новість, що емблеми кладуть ся у малий щит, окружений пушками і барабанами.

Із матеріялу поданого д. Слабченко маємо вражіне, що українська сфраґістика має характер дуже оріґінальний, не знати (з малими виїмками) чужих взірців, — „українська старшина не заглядала в польські гербарі“, справедливо замітив Лазаревський. В емблямах є богато мотивів, які не стрічають ся в західній геральдиці, а нема знов звичайних західних знаків. Але хоч деякі мотиви повтаряють ся дуже часто (лук, стріли, меч, серце, хрест, звізди, місяць — у ріжних комбінаціях), то нема печатий з усталеними формами; се не родові печати, але особисті in statu nascendi.

При тім не треба забувати, що між печатками козацькими може бути якесь число печатий родових шляхотських; у студії В. Липинського: Z dziejów Ukrainy виказано велику участь української шляхти в козацьких рухах, — се мусїло відбити ся також у козацькій геральдиці і сфраґістиці.

В другій статї „Гетманская печать въ XVII в.“ розглядає д. Слабченко „військову“ себто державну печать України. Авторка користувала ся тут матеріялом з другої руки, тому висліди її в сїм місці не такі повні і вірні. Д. Слабченко дає такий перегляд печатий запорозького війська:

1. 1576 р. неавтентична? (з Кіев. Старини 1887, IX).

2. 1596 р. з написею „Копиа воиска запорозского“ (за Стороженком — Стороженки т. III, ст. 98).

3. 1622 р. герб у „Віршах на погреб Петра Конашевича".

4—6. Печати Богдана Хмельницького: а) з написею „печать воиска Его Королевскои Млсти запорозького" промір 30 mm. б) ріжна від попередної тим, що права рука козака заложена за спину. в) печать при реєстрах (Чтенія М. О. И. и Др. за 1874 р. кн. 3).

7—8. Печати Виговського: а) як гетьмана руського князівства, розмірів 55 × 43 (опублікована Київ. Археоґр. Комісією), б) з гербом Виговського і буквами J. W.

9—10. Печати Юрія Хмельницького: а) з нечиткою написею „...королевской...", б) „печат княжства малоросиского", розмірів 30 × 30 (в дод. до Бантиш-Каменського „Исторія Малой Россіи").

11. Печать Петра Дорошенка: промір 40 mm, напись „Печать воска его ко мл запорозкого".

12. Печать Многогрішного, промір 40 mm, напись „Печать Малои Россіи воиска его царского пресвѣтлого вели запорозского".

13. Печать Тетері промір 45 mm, напись: „Печать воиска его королевскои мисти запороскаго — 1666".

14. Печать наказного гетьмана Самійла: розмір 55 × 40, напись: „Печать воиска его королевскои милости запорозского". (В публ. Київ. Комісії).

15—16. Печати Мазепи: а) промір 45 mm, напись: „Печа малои Россіи воиска н црского пресвѣтло величество запороского" (вид. Київ. Комісії). б) з 1709 р. напись: „Pecat maloj Rossiji vojska pecerskeho presvitloho" (Наук. Збірник присв. М. Грушевському, статя Ст. Томашівського, ст. 345), авторка поправляє на recerskeho.

17. Печать Скоропадського (вид. Київ. Ком.).

Скільки повний сей виказ і чи цілком вірний, про се можна виробити собі думку, порівнуючи його з матеріялами, які подаю низше.

В останній части, „Запорожскія печати", д. Слабченко дає замітки про печати запорозьких паланок, видані Скальковським, Исторія Новой Сѣчи, вид. 2 з 1846 р. і звідси Еварницьким, Исторія Запор. Козаковъ, I.

В часі археоґрафічної екскурсії з порученя Наукового Товариства ім. Шевченка в 1910—1911 р. переглянув я в архівах варшавських і московських богато козацьких оріґінальних листів; головно займав ся я часами перед Хмельницьким і Хмель-

ниччиною, але при нагоді посував працю і в пізнійші часи. Тоді робив я також нотатки про козацькі печати, приготовляючи матеріял до евентуального виданя. Сі нотатки не вичерпуючі, бо дають тільки написї печаток і їх розмір, а не входять в инші деталї — не виповняють всїх вимогів сфраґістичної описи.

Мав я намір сї описи ще раз провірити й доповнити та додати більше фотоґрафій, але воєнні події відложили працю до неозначеного часу, треба полишити матеріял у неповнім виді. Зрештою при нинїшнім станї дослїдів над козацькою сфраґістикою і сї неповні дані можуть бути помічні для спеціялїстів і улекшити їм систематитну працю; се заохочує мене опублїкувати сї замітки.

II.

На першім місцї треба поставити печати запорозького війська себто державні печати України. Опись іде в хронольоґічнім порядку.

I. Найстарша відома менї печать знаходить ся на листї гетьмана Ігната Василевича, у перевозу Таванї 10 серпня 1596 р. (Біблїотека Замойских у Варшаві рук. 1807 к. 14). Печать має промір 27 mm; в серединї картуш, а на нім вояк, підпертий обома руками коло пояса, з шаблею з лївого боку; напись:

КОПИѦ ВОИСКѦ ЗѦПОРОЗКОГО

Се потверджує вістку Стороженка, який знає печатку з тогож року і з такоюж написею (Архивъ Стороженковъ III, ст. 98).

II. На листї „старшого" Гаврила Крутневича з 26 вересня 1600 р. (Бібл. Замойских l. c. к. 20—21) є слїд печати у промірі 31 mm.

III. На листї „старшого" Самійла Кошки з 31 марта 1601 р. є слїд печати у промірі 30 mm (Бібл. варшавського Унїверситета, рук. 1231). Чи не була там та сама печать, що при листї Крутневича?

IV. Печать Михайла Дорошенка має промір 31 mm і напись:

КОПИѦ ВОИКѦ ЗѦПОРОЗКОГО

Напись вказує, що ся печать взорована на печати 1596 р. Але козак зображений на ній зовсім инакше — в ході, звернений пів-профілем, з шаблею при боцї і з рушницею на лївім

рамени; ся стать нагадує на козацький „герб“ у „Віршах“ 1622 р. Знов промір печатки (31 mm) такий сам, як у печатції 1601 р.; може вона є повторенем печатки 1601 р.; а може ідентична з тантою?

Печатку Дорошенка маємо на його листах:

1) до короля, з Переяслава 3 січня 1627 р. (Бібл. Ягайлоньска в Кракові ч. 211 к. 489—90),

2) інструкція б. д. з тогож часу (ib. к. 499—500),

3) до королевича Владислава як в. (ib. к. 487—8),

4) до Томи Скліїнського, Канів 18 лютого 1627 р. (ib. к. 491—2),

5) до короля, у Тарганового Сгаву над Росавою 22 жовтня 1627 р. (ib. к. 497—8).[1]

V. При інструкції козацьким послам, підписаній Теодором Онушкевичем, в Каневі 30 вересня 1636 р. (Бібл. Замойских рук. ч. 1807 к. 68—71) є та сама печать, що при листах Михайла Дорошенка.

VI. Також Іляш Караімович уживав тої самої печати, що Дорошенко; про се свідчить його лист до Миколи Потоцького, з Переяслава 23 лютого 1638 р. (Бібл. Пшездзецких у Варшаві).[2]

VII. Печать Богдана Хмельницького відома в трох ріжних видах, що відріжняють ся і розміром і рисунком і написею. Всї три печатки були публіковані, але ніодна у зовсїм вірній формі.

Перший тип є такий: печать у промірі 32 mm з написею:

ПЕЧАТЬ ВОИСКА ЕГО КОРОЛЕВЬСКОИ МЛСТИ ЗАПОРОЗЬКОГО

В першім слові буква Ч є остра (не півкругла), а Ь обернене противно.

Таку печать знаю з отсих ориґінальних листів Богдана Хмельницького:

1) до царя, з Черкас 8 червня 1648 р. (Архив Мин. Иностр. Дѣлъ в Москві, Малоросс. дѣла, подлинники ч. 28),

2) до сївського воєводи, дата як в. (ib. ч. 27),

---

[1]) Всї отсї листи Дорошенка видані мною в Жерелах до історії України-Руси, т. VIII, ч. 187, 188, 189, 190, 201.

[2]) Пор. мою статю: До характеристики Іляша Караімовича, Записки Н. Т. Ш. т. 122.

3) до хотмижського воєводи, з Чигирина 20 червня 1648 р. (ib. ч. 29),

4) до путивльського воєводи, на Рясаві 11 липня 1648 р. (ib. ч. 30),

5) до хотмижського воєводи, з Константинова 29 липня 1648 р. (ib. ч. 31),

6) до брянського воєводи, з Паволочи 25 серпня 1649 р. (Архив Мин. Юстиціи, Бѣлгородскій столъ, столб. 297 к. 86),

7) до волховського воєводи, з Чигирина 29 вересня 1649 р. (Архив М. И. Д. l. cit. ч. 33),

8) до короля, з Київа 20 марта 1650 р. (Бібліотека Красінських у Варшаві рук. 4022 ч. 103, печатка хибно наліплена в новім часї на листї ч. 18),

9) до путивльського воєводи, з Миргорода 17 липня 1650 р. (Архив М. И. Д. l. cit. ч. 35),

10) до ростовського воєводи, з Переяслава 3 серпня 1650 р. (ib. ч. 38),

11) до ростовського воєводи, з Чигирина 18 листопада 1650 р. (Архив М. Ю., Бѣлгород. ст. ст. 298 ст. 329),

12) до путивльського воєводи, Чигирин 2 сїчня 1651 р. (Архив М. И. Д. l. cit. ч. 40 — лиш слїд печати, величиною відповідає сїй формі).

З сього перегляду виходить, що печать типу I уживала ся в роках 1648—1651. Про її походжене можна висловити тільки здогади. Се не стара запорозька печать, навіть не взорована на давних печатках, бо напись змінена значно: замість „копия“ є „печать“, а вперше появляєть ся додаток „його королївської милости“. Коли появила ся така печать, можна висловити ріжні здогади. Печатка могла повстати по 1638 р., коли військо запорозьке дістало ся під управу королївського комісара; тодї давна напись „копия війська запорозького“ могла видавати ся недокладна або й надто свободолюбна, тому зазначено приналежність до „його королївської милости“. Але з сього глухого часу по реформі 1638 р. не маємо ніяких орігінальних документів з козацької канцелярії і про тодїшну печать не знаємо нїчого. Можна дальше здогадувати ся, що печатку дістали Запорожцї в часї, коли король Володислав носив ся з плянами турецької війни, тодї взагалї козаччина на ново діставала давні права; але козацьких листів з того часу не знаємо. Вкінцї можна думати, що сам Хмельницький з початком повстаня набув собі таку печатку. Але чи се стало ся перед ви-

ходом на Запороже, чи аж по перших побідах, про се не знаємо. Вперше бачимо сю печать на листах з Черкас 8 червня 1648 р.; старших оріґінальних листів Хмельницького не знаємо, а в повнім тексті маємо тільки оден давнїйший лист з 3 марта 1648 р. (до Миколи Потоцького), але сей лист взятий мабуть з копій; крім сього маємо тільки чутки про зазивні листи гетьмана, але сї письма не заховали ся також в оріґінальнім видї.[1])

В послїднє маємо сю печать на листї Хмельницького з 2 січня 1651. По тім часї найблизший оріґінальний лист гетьмана звісний нам з мая 1652 р. і сей лист має вже иншу печатку (тип II). З сього виходить, що печатка типу I перестала уживати ся десь протягом 1651 р. Насуваєть ся здогад, що ся печатка пропала в битві під Берестечком, коли дістала ся Полякам м. ин. й шкатула з перепискою гетьмана. Але ся справа вимагає ще провіреня инших оріґінальних листів, що лишили ся з того періоду; з автопсії можна буде ствердити, як довго уживала ся печать типу I.[2])

Ся найдавнїйша печать Хмельницького разом з другою печатю гетьмана була публїкована в Памятниках врем. ком. т. II таб. IV 1, 2. Але рисунки тут дуже невірні, а написї не мають характеристичних черт в буквах. Лїпша репродукція є у Ілюстрованій Історії України М. Грушевського (вид. 1, ст. 338), але і тут не додержана в повнї форма букв.[3])

VIII. Другий тип печати Б. Хмельницького, з проміром 31 mm, має напись:

ПЄЧЯТЬ ВОИСКИ ЄГѠ КОРОЛЄВЬСКОЄ МІЛОСТІ ЗЯПОРОЗКОГѠ

За докладне відчитане поодиноких букв не можна ручити, бо відтиски були невиразні: в четвертім слові не знати, чи є Ь чи Ѣ, в пятім можна читати МИЛОСТИ (себто И стягнене

[1]) Grabowski: Ojczyste spominki II, 111—12. Згадки про тайні листи Хмельницького по Жовтих Водах. Michałowski: Księga pamiętnicza, ст. 29.

[2]) Відомі менї з сього часу ще такі оріґінальні листи без печаток: з 20 II 1651 р. з Чигирина до Кисїля (Бібл. Пшездзєцких); з 8 IX 1651 з Білої Церкви до путивльського воєводи (Арх. М. И. Д. l. cit ч. 42). З оріґіналу публїковали лист з 11 III 1651 р. з Білої Церкви до бояр. Морозова (Акты Ю. З. Р. III, ч. 316).

[3]) Н. пр. в „печать“ нема характеристичного відверненого Ь; я відчитував МЛСТИ, а не добачував МІЛСТИ.

з попередною буквою). Як бачимо, леґенда в сути така сама, як в типі I, тільки транскрипція в дечім відмінна.

Сю печатку знаю з таких оріґінальних листів Хмельницького:

1) до стародубського воєводи, з табору (місцевість видерта) 17 мая 1652 р. (Архив. М. И. Д. l. cit. ч. 44),

2) суплїка до короля і сенату б. д. лїто 1652 р. (Бібліотека Пшездзецких),

3) універсал для київських міщан з під Бару 2 червня 1653 (Нац. Музей у Львові),

4) до намісників тверського і муромського, з Чигирина 26 січня 1654 р. (Архив М. И. Д. l. cit. ч. 44),

5) універсал з 22 мая 1654 р. (Бібл. Красїньских рук. 4022 ч. 122).

Печатка типу II вживала ся від першої половини 1652 р. (може й скорше) до часу, коли Богдан Хмельницький увійшов під протекторат Москви. Але й тоді ще не від разу ся печать вийшла з ужитя: ще в червнї 1654 р. московські посли бачили, що листи печатають ся давною печаткою. Печать мабуть публїкована в згаданих Памятниках (табл. V 1 чи 2), але дуже невірно, що не пригадує справжньої форми.

IX. Третий тип печати Хмельницького більшого розміру, як обі попередні, бо у промірі 37 mm, має напись:

ПЕЧАТЬ ЦРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА МАЛОИ РОСИІ
ВОИКА ЗАПОРО +

Буква Т є трираменна. Букви стягнені: в першім слові П з Е, Т з Ь, в шестім И з К.

Печати від царя мали домагати ся самі козаки — коли вірити реляції московських послів. Але печати не дуже щастило ся: самі післанцї загубили ручку до неї, а потім хоч козацька канцелярія її дістала, таки не уживано сеї печати ще в червни 1654.[1]) Пізнїйше маємо її на всїх документах, для прикладу вкажу листи Хмельницького:

1) до царя, з Білої Церкви 8 липня 1654 р. (Архив М. И. Д. l. c. ч. 52),

2) універсал з Паволочі 26 падолиста 1655 р. (Нац. Музей у Львові),

---

[1]) Акты Ю. З. Р. т. X, ст. 246, 660, 666

3) до коронного підканцлера Єр. Радзейовского з Чигирина 11 січня 1656 р. (Бібл. Красіньских рук. 4023 ч. 13),

4) універсал з Чигирина 2 марта 1656 (Нац. Музей),

5) універсал з Чигирина 15 марта 1657 р. (Бібл. Пшез дзецких),

6) до короля Яна Казимира з Чигирина 18 квітня 1657 р. (Бібл. Красіньских ч. 4023 ч. 18; тут тільки слід печати розміру типу III, на документї через похибку наліплено відірвану печать типу I).

Сеї печати Богдана Хмельницького уживали пізнійше: Іван Виговський в 1657—1659 рр., Юрій Хмельницький в 1660—1662 рр., Павло Тетеря 1663 р.; докладнійше про се низше. Треба се толкувати не так тривкістю печати, як радше силою традиції великого гетьмана.

X. Іван Виговський уживав протягом цілого майже гетьманства печати Хмельницького типу III. Для прикладу подаю отсї листи:

1) до Мехмет Ґерея, з Чигирина 10 вересня 1657 р. (Архив М. И. Д. 1. с. ч. 76),

2) універсал з 18 вересня 1657 р. (Бібл. Пшездзецких у Варшаві),

3) універсал з Чигирина 26 липня 1658 (Нац. Музей),

4) до Пражмовського з табору 13 марта 1659 (Бібл. Красінських рук. 4023 ч. 51),

5) до короля, із Смілої 26 серпня 1659 р. (також ч. 57).

XI. В жовтни 1659 р. вперше стрічаємо на листах Виговського велику печать Руського князївства. Печать має форму овальну проміру 54×44 (?) Напись знаю із знищеного примірника; зверхний круг:

ІѠАН... КАШІІ ВЫГОВЪСКИІ ВОЕВОДА ЕНЕРАЛЪ КИІЕВЪСКИІ ГЕТЪМАНЪ ВЕЛИКИІ·

внутрішний круг:

КНИАЗЪТВА РꙊСКОГО СТАРОСТА ЧИГИРИНЪСКИІ:

Про загальний вигляд печати дає понятє видане в Памятниках врем. ком. т. II, табл. IV 3, але напись відчитана дуже недокладно.[1])

---

[1]) В моїй транскрипції непевне: чи по ІѠАН є твердий знак; нечиткі слїдуючі букви КА — можна читати КА або инакше; в Ілюстрованій Історії України М. Грушевського печать перерисована мабуть з Памятників.

Печать є на отсих листах Виговського:

1) до Потоцького з Котельні 26 вересня (6 жовтня) 1659 р. (Бібл. Красінських рук. 4023 ч. 60, знищена),

2) до Ст. Потоцького з Котельні 29 вересня 1659 (Бібл. Чарт. рук. 402, ст. 334),

3) до Пражмовського з 10 (20) жовтня 1659 р. (Бібл. Красінських рук. 4023 ч. 63, знищена),

4) універсал київського воєводи з 1 марта 1664 (також ч. 66).

XII. Юрій Хмельницький уживав, як згадано, печати Богдана типу III, про се свідчать листи:

1) до короля під Фастовом 4 жовтня 1659 (Бібл. Чарторийських ч. 402, с. 322),

2–3) два універсали з Чигирина 7 лютого 1660 р. (Нац. Музей),

4) з 9 грудня 1660 р. (Бібл. Красінських рук. 4023 ч. 81),

5) з 15 мая 1661 р. (також ч. 96),

6) з 8 листопада 1661 (також ч. 108),

7) універсал з Чигирина 4 цвітня 1662 (Бібл. Чарторийських ч. 402, ст. 421).

Ся печать публікована в Памятниках т. II, табл. IV 3.

XIII. Є крім сього ще другий тип печати Юрія Хмельницького з пізнійшого часу: овальна, розміру 20×15 (?), в середині герб чи прикраси, — знищений примірник на листі Гедеона Хмельницького до кошового отамана з Білгорода на обрізане госп. 167.. р. (Бібл. Чарт. рук. 402, ст. 702).

XIV. Печать Павла Тетері відома мені в таких видах:

Тип I з проміром 37 mm, з написею:

ПЕЧѦТЬ ЕГО КОРОЛЕВЬСКОИ МЛСТИ ВОИСКѦ ZѦПОРѻ[1])

Знаходимо її на таких листах Тетері:

1) до короля, з Чигирина 13 лютого 1663 р. (Бібл. Красінських рук. 4024 ч. 6),

2) до канцлера як в. (ib. ч. 7),

3) до короля з Чигирина 16 лютого 1663 р., (ib. ч. 9),

4) до Любомирського з Чигирина 9 марта 1663 р. (Бібл. Пшездзецких),

5) універсал з Чигирина 11 марта 1663 р. (Нац. Музей).

XV. Тип II печати П. Тетері се печать Богдана Хмельницького тип III; уживала ся коротко, є на листах:

---

[1]) Т є трираменне.

1) до короля з Суботова 17 марта 1663 р. (Біблїотека Красїньских рук. 4024 ч. 13),

2) до Любомирського як в. (ib. ч. 14),

3) до короля з Чигирина 22 квітня 1663 (ib. ч. 18),

4) до канцлера, Чигирин як в. (ib. ч. 19).

XVI. Тип III печати Тетері має промір 45 mm і напись:

ПЕЧЯТЬ · ВОИСКА · ЕГО · КОРОЛЕВСКОИ · МЛ҃СТИ ЗАПОРОСКОГО : ҂аҳѯг[1])

Ся печать є в отсих письмах Тетері:

1) до полковників, з Чигирина 9 (?) мая 1663 р. (Бібл. Красїн. р. 4024 ч. 13),

2) з Чигирина 26 червня 1663 р. (ib. ч. 35),

3) з Чигирина 24 липня 1663 р. (Нац. Музей),

4) до короля, інструкція з Чигирина 25 липня 1663 р. (Бібл. Красїн. р. 4024 ч. 45),

5) унїверсал з Чигирина 30 липня 1663 р. (Нац. Музей),

6) до Пражмовського з Корсуня 6 листопада 1663 р. (Бібл. Красїн. рук. 4024 ч. 55),

7) до тогож з табору 14 листопада 1663 (ib. ч. 58),

8) до короля з Білої Церкви 30 мая 1664 (ib. ч. 76),

9) з Білої Церкви 6 червня 1664 р. (Бібл. Замойських рук. 1807 к. 114),

10) під Кисляком 30 марта 1665 (ib. к. 117),

11) до канцлера зпід Жукова 24 червня 1665 (Бібл. Чарт. рук. 402, ст. 606).

Пор. инші листи Тетері в Бібл. Красїнських рук. ч. 4024 і Чарторийських рук. 402.

Печать репродукована в Памятниках т. II, табл. V 6.

XVII. Печать Івана Брюховецького тип I, розмір 37 mm, з подвійним кругом, але без написї; по середині стать козака замітна тим, що у правій руцї має спис у видї стріли; печать є на унїверсалї з табору 5 липня 1663 р. (Нац. Музей у Львові).

XVIII. Тип II печати Брюховецького має промір 42 mm і напись:

ПЕЧЯТ · МАЛОИ РоСІИ В . . . .
. . . . ЕЛИ · ЗАПОРОΣ +

---

[1]) Г є трираменне; не маю певности чи останнє слово не є „запороскаго“.

Є на універсалах:

1) в табору під Боришполем 22 червня 1665 р. (Нац. Музей у Львові),

2) з Батурина 22 січня 1667 р. (Бібл. Чарт. рук. 402, ст. 407).

XIX. Печать Петра Дорошенка має промір 43 mm і напись:

ПЄЧАТЬ * ВОСКА * ЄГОКО * МИ * ЗАПОРОЗКОГО +

Маємо її на листах:

1) з лиснянської ради б. д. (Бібл. Чарт. 402, ст. 633),

2) до короля з Уманя 20 листопада 1665 (Бібл. Красїн. рук. 4025, ч. 45, 46),

3) інструкція з 3 жовтня 1669 (Бібл. Чарт. 402, ст. 684).

Печать репродукована в Памятниках т. II, табл. V, ч. 7.

XX. Печать Демяна Многогрішного в розмірі 41 mm має напись:

ПЄЧАТЬ МАЛОИ РОССІИ ВОИСКА ЄГО ЦРСКОГо ПРЕСВѢТЛОГо ВЄЛИч: ЗАПОРОЗСКоГо +

Знаходить ся на отсих листах:

1) універсал з Батурина 7 лютого 1670 р. (Нац. Музей),

2) універсал з Батурина 22 квітня 1670 р. (Нац. Музей).

XXI. Печать Івана Самойловича се печать Многогрішного, як висше; є на таких письмах:

1) універсал з Батурина 10 липня 1672 р. (Нац. Музей),

2) універсал з Батурина 11 липня 1672 р. (Бібл. Пшездзецких),

3) універсал з Батурина 16 липня 1677 р. (Нац. Музей).

XXII. Печать Михайла Ханенка, кругла, промір 43 mm, напись:

ПЕЧАТЬ Ѿ ЄГО КОРОЛ. МИЛОСТі И РЄЧЫ ПОСПОЛ ВОІСКУ ЗАПОРО. ДАНА.

Є на інструкції з 6 листопада 1671 р. (?) (Чарт. 402, ст. 711).

XXIII. На листї Андрія Могили, гетьмана наставленого Польщею, з 1 червня 1684 р. є слід овальної печати о розмірі 54 × 44, — се розміри печати Руського Князївства (Бібл. Замойских 1807 I к. 165—6).

XXIV. Печати Івана Скоропадського знаємо у двох типах. Тип перший має промір 46 mm і напись:

ПЕЧАТЬ МАЛОИ РОСІИ ВОИСКА ЕГО ЦРСКОГО ПРЕСВѢТЛОГО ВЕЛІЧЕСТВА ЗАПОРОЖСКОГО

Печать знаходить ся:

1) на друкованім універсалї з Лебедина 9 грудня 1708 р. (Нац. Музей),

2) на універсалї з Ніжина 22 січня 1709 р. (тамже),

3) з Глухова 7 червня 1710 (тамже),

4) з Лубен 8 марта 1711 р. (тамже),

5) з Глухова 22 лютого 1714 р. (тамже).

XXV. Тип II печати Скоропадського має промір той сам 46 mm і напись:

ПЕЧАТЬ МАЛОИ РОССІИ ВОИСКА ЕГО ЦАРСКОГО ПРЕСВѢТЛОГО ВЛЧСТВА ЗАПОРОЖСКОГО

Є на листах:

1) з Глухова 15 лютого 1720 р. (Н. Музей),

2) з Глухова 6 марта 1721 р. (тамже),

3) з Глухова 16 марта 1722 р. (тамже).

Перегляд написий на печатях запорозького війска.

Леґенда	Рік	Назвище гетьмана
Копия воиска запорозкого	1596	Ігнат Васплевич
Копия воика запорозкого	1627	Михайло Дорошенко
	1630	(Теодор Онушкевич)
	1638	Іляш Караімович
Печать воиска его королевьскои млсти запорозького	1648—1651	Б. Хмельницький тип I.
Печать воиска его королевское мілості запорозкого	1652—1654	Б. Хмельницький тип II.
Печать * воска * егоко * ми * запорозкого *	1665—1669	Петро Дорошенко
Печать · воиска · его · королевскои · млсти запороскаго: ахѯг	1663—1665	Павло Тетера тип III.
Печать его королевьскои млсти воиска запоро	1663	„ „ тип I.

Легенда	Рік	Назвище гетьмана
Печать от его корол. милості и речы поспол воіску запоро. дана.	1671	Михайло Ханенко
Печать црского величества малои росиі воика запоро ✢	1654—1657	Б. Хмельницький тип III.
Печат. малои росіи в... ...ели запорос	1665—1667	Іван Брюховецький тип II.
Печать малои россіи воиска его црского пресвѣтлого велич: запорозского ✝	1670 1677	Демян Многогрішний Іван Самойлович
Печать малои росіи воиска его црского пресвѣтлого веліческтва запорожского	1708—1714	Іван Скоропадський тип I.
Печать малои россіи воиска его царского прѣтлого влчства запорожского	1708—1714	„ „ тип II

XXVI. Інтересно зазначити, що крім печати всього війска були ще печатки поодиноких урядів. З печатий сього рода маємо печать запорозького суду з 1664 р.

Ся печать овальна розміру 32 × 36, має напись:

ЗИЯК ВОИЭЗЯ .... КМЗЯПОРОКБ ✝

в середині стовп і побіч вздовж ЗДУЭ|СКИИ

Сей „судський знак" є на отсих листах:

1) подвійно на протоколї візнань Дмитра Сулинки, під Ставищами 3 серпня 1664 р., підписанім Михайлом Радкевичем обозним і иншою старшиною (Бібл. Чарт. 402, ст. 534),

2) подвійно на інструкції старшини, під Лисянкою 30 листопада 1664 р., підписаній як в. (також ст. 585, тутже печать Тетері типу III).

III.

Окремо від державних печатей треба брати приватні печатки гетьманів. Похибкою треба уважати, що д. Слабченко

бере урядові печати війська всуміш з особистими печатками гетьманів, — се дві окремі катеґорії. Печаток таких є кілька.

XXVII. Печатка Івана Виговського є у двох типах. Тип I, се простокутник зі зрізаними рогами, розміру 22 × 24, з гербом і буквами I — W; є в листах:

1) до Карла Ґустава з Чигирина 11 січня 1656 р. (Бібл. Чарт. рук. 402, ст. 98),

2) до Пириш-аґи з Чигирина 10 цвітня 1656 (також ст. 102),

3) в листах 1656—1657 р. (Бібл. Красїнських 4023, ч. 12, 17).

Ся печатка публїкована в Памятниках т. II, табл. V 4.

XXVIII. Тип II печатки Виговського: овальна, розміру 12 × 10 (?) з буквами I — W; знаходять ся:

1) на листї Виговського (дати не маю зазначеної, — Бібл. Красїнських рук. 4023, ч. 72),

2) на листї Івана Грушї до короля (Бібл. Чарт. рук. 402, ст. 276).

XXIX. Печатка Юрія Хмельницького, овальна, розмір 11 × 10 (?), в серединї герб, з лївого боку буква X, під нею Б (инші нечиткі).

Є на листах:

1) до короля з Каменя 17 січня 1663 (Бібл. Чарт. 402, ст. 480),

2) пор. Бібл. Красїнських рук. ч. 4023, ч. 75.

XXX. Печатка (сиґнет) Тетері є при листах 1662 р. (Бібл. Красїнських рук. 4023, ч. 129, 141).

XXXI. Печатка Брюховецького є на листї з 3 лютого 1665 (Бібл. Замойских ч. 1807, к. 121).

XXXII. Печатка Мазепи: простокутник розміру 22 × 19 зі зрізаними рогами, з гербом і буквами IМГБЄЦПБЗ, на листї до Яна Шембека зпід Київа 18 липня 1707 р. (Бібл. варшавського унїверситета рук. ч. 1231).

Приватних печаток козацької старшини є значно більше, починаючи з часів Богдана Хмельницького. Вже в давнїйших виданях були описані такі печатки нпр. борзенського полковника Мартина Небаби 1649 р. (Акты Ю. З. Р. т. III, доп. ч. 85), сотника Криська Прокоповича 1649 р. (ib. ч. 74).[1])

[1]) При инших документах, які з оріґіналів публїковано в Актах Ю. З. Россіи III доп., є очевидно також печатки, требаб їх вишукати у відповідних архівах.

Такі печатки знаю також з автопсії:

XXXIII. Печать Юрія отамана городового роменського 1649 р.: квадрат 8×8 зі зрізаними рогами, на нім круглий щит з плащем, знак: стояче звіря звернене в ліво; коло щита букви Є Т (Арх. Мин. Юст., Бѣлгор. стол. ст. 270, с. 251).

XXXIV. Печать полтавського полковника Мартина Пушкаря 1650 р.: квадрат 17×17 зі зрізаними рогами, в середині круглий щит з гербом і букви М (?) П. (тамже ст. 297, с. 152).

XXXV. Печать Івана Шахова, наказного полковника чернигівського 1651 р.: квадрат 18×18 зі зрізаними рогами, в середині щит з плащем, знак на щиті невиразний; побіч букви И Ш (ib. ст. 323 к. 471, також 470).

XXXVI. Печать Михайла Ратченка, наказного миргородського полковника 1651 р.: осьмикутник 8×8, на нім серце з отвором, над серцем букви МР. (ib. ст. 323 с. 213).

XXXVII. Печать Петраша Яковенка, наказного полковника полтавського з 1651 р.: осьмикутник 20×20, знак невиразний (кругом листє?), над ним букви МЄ, третя буква невиразна (ib. ст. 323 с. 211).

Таких печатий можна буде знайти більше (передовсім на козацьких орігіналах в Архивах Мин. Ин. Д. і Мин. Юстиції в Москві); справа варта спеціяльного досліду.

На кінець зверну увагу на одну річ, звязану з козацькими печатями. Печатки прибивали ся звичайно на папері, підложенім воском. Сей кусень паперу найчастійше є чотирокутної форми і не представляє нічого замітного. Але на деяких документах, писаних в особливо важних справах, сей кусень паперу переміняв ся у витинанку, нераз артистичної форми. Вперше стрічаємо таку витинанку на листах Михайла Дорошенка 1628 р., у дуже невибагливім виді; так само на листі Хмельницького є така прикраса у простій формі. Але нпр. на листах Мазепи сї витинанки дуже богаті, у розкішних ростинних мотивах, що нагадують узори давних килимів. Ся орнаментика народного походженя — також достойна уваги дослідників української штуки.

Печати запорозького війска.

1. **Богдан Хмельницький,** тип III, **Іван Виговський, Юрій Хмельницький, Павло Тетеря,** 1654—1663 (ч. IX, X, XII, XV).

2. **Павло Тетеря,** тип III, 1663—1665 (ч. XVI).

3. **Мартин Брюховецький**, тип I, 1663 (ч. XVII).

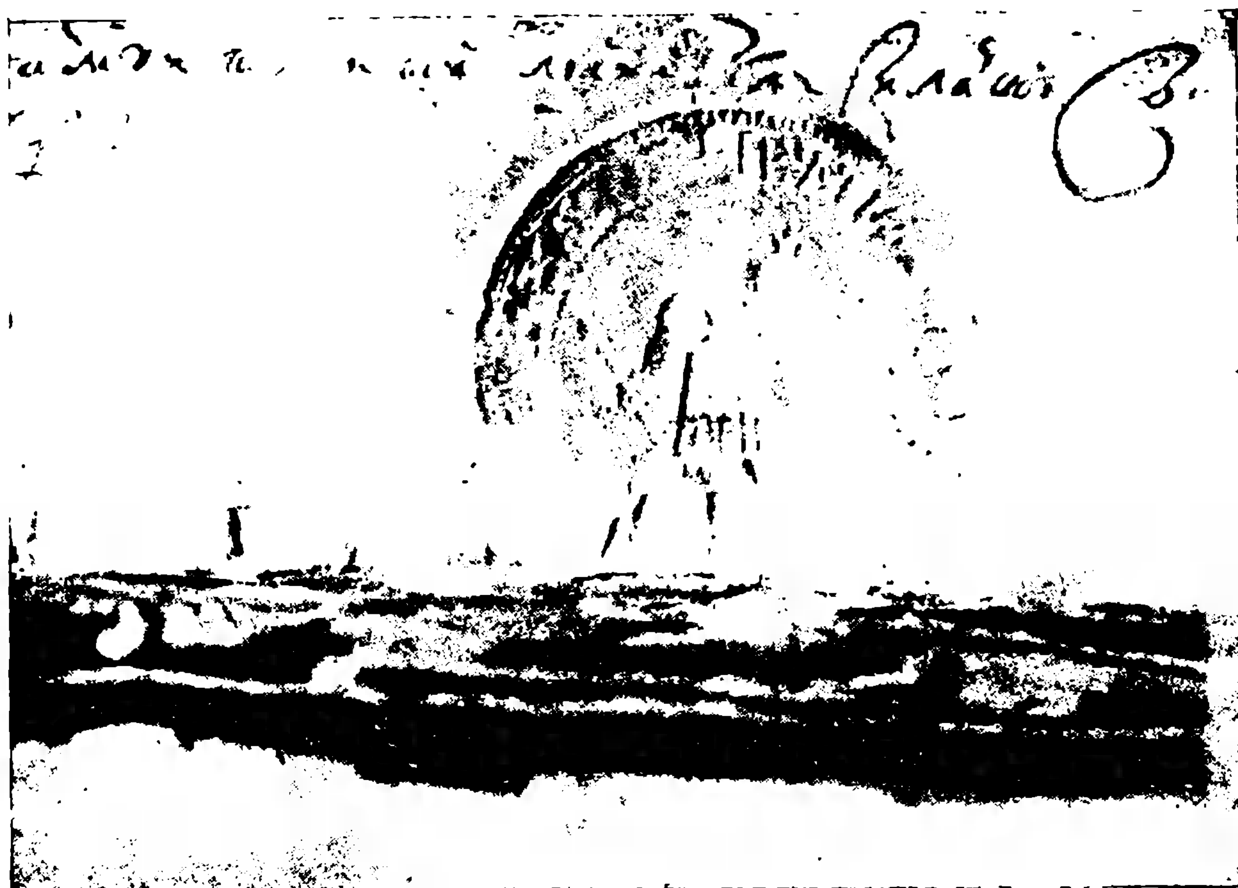

4. **Мартин Брюховецький**, тип II, 1665—1667 (ч. XVIII).

5. **Петро Дорошенко,** 1665—1669 (ч. XIX).

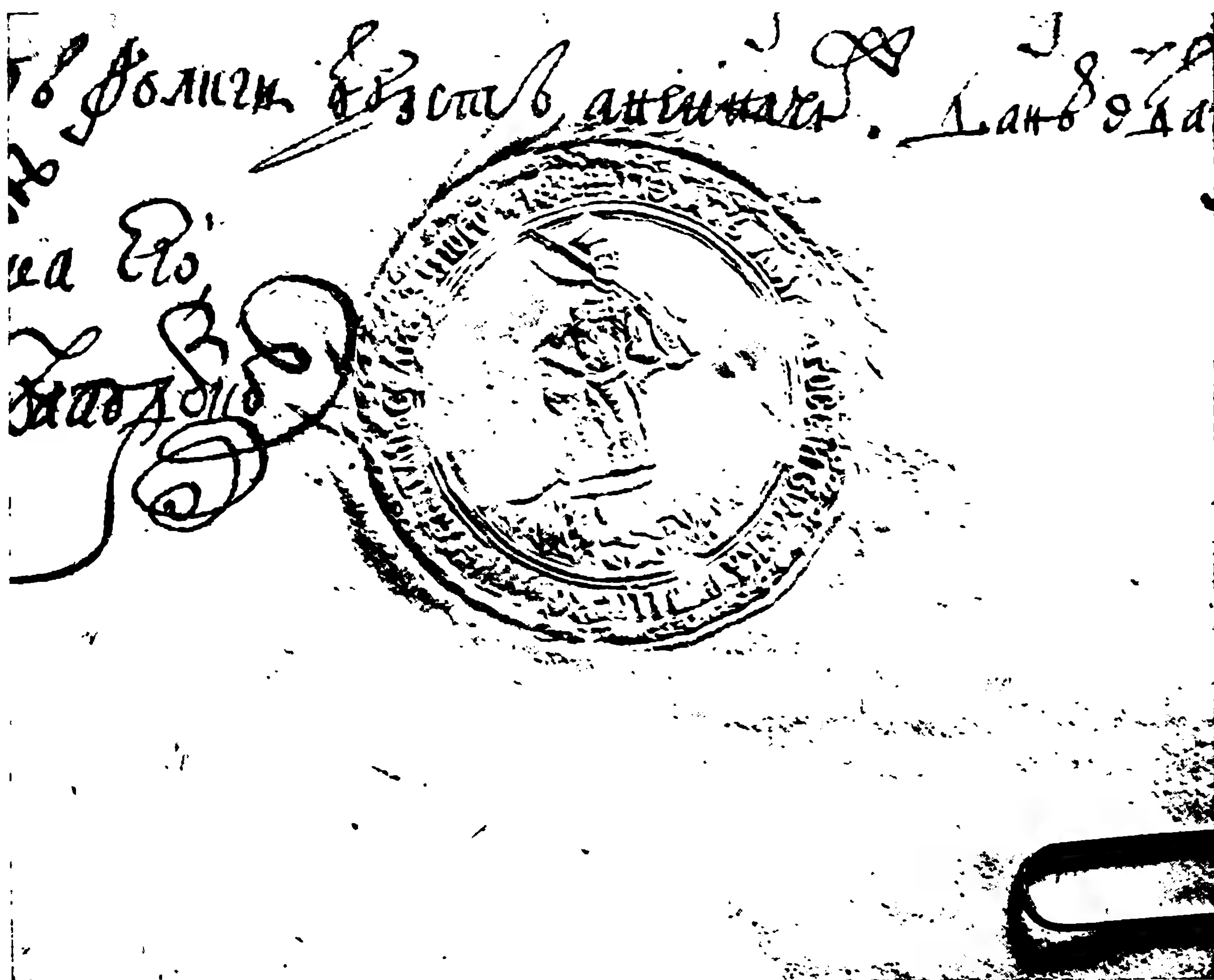

6. **Демян Многогрішний, Іван Самійлович,** 1670—1677 (ч. XX, XXI).

7. **Михайло Ханенко,** 1671 (ч. XXII).

8. **Іван Скоропадський,** тип I, 1709—1714 (ч. XXIV).

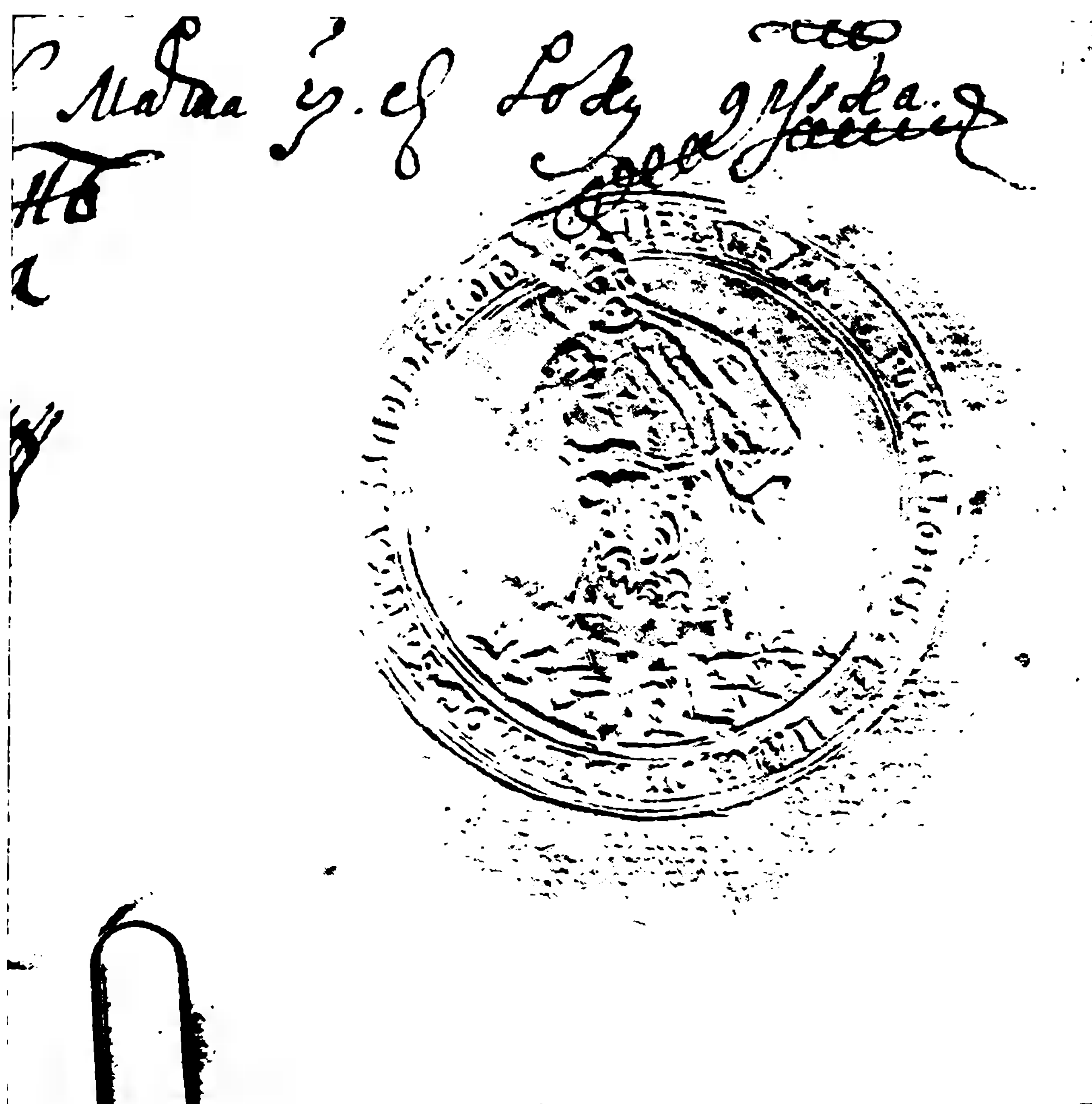

9. **Іван Скоропадський,** тип II, 1721 (ч. XXV).

10. **Запорозький суд**, 1664 (ч. XXVI).

Дневник Орлика.

НАПИСАВ *Альфред Єнсен.*

В 1720 р. покинув Пилип Орлик Швецію[1]) і почав еміґрацийне житє в Европі в тій даремній надії, що вдасть ся йому довести до утвореня коаліції против московського царства. Про сю дорогу провадив він дневник, писаний по польськи, що продовжає ся до р. 1732 і тепер переховує ся у бібліотеці кн. Чарторийських у Кракові (р. п. ч. 1977, 795 ст. м. 4) п. з. Diarusz podróży, który w Imie Trojcy Przenajświętszej zaczął się w roku 1720 Miesiąca Oktobra dnia 10, з мотом: „Jesus et Maria sint mihi in via. Quod felix, faustum fortunatumque sit".

Сей рукопис мало знаний історикам. Польський письменник Равіта-Ґавронський у своїх студіях присвятив йому увагу в розвідці: Filip Orlik, nieuznany hetman kozacki. З українських істориків подав виривки з сього дневника Федір Ґоліїчук у статї п. з. „Филип Орлик в Галичині". Польська розвідка бере на увагу головно полїтичну діяльність Орлика, займаючись дипльоматичними плянами Мазепиного наступника. Та сей гарно викінчений рукопис обіймає так богато подробиць культурно-історичного значіня, що відносять ся до українського народу і особи Орлика, що годі було менї студіюючи його не поробити ряду витягів із нього.

День виїзду із Стокгольму був назначений на 10 жовтня 1720 р. „в понеділковий день під опікою св. ангелів Хранителів і св. Филипа, мого Патрона, котрого свято припадало на

[1]) Диви „Орлик у Швеції", Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. XCII.

завтра, себто ві второк 11 с. м.“ Виїзд був таки відложений до вторку, тому що коні не були на час готові. Просто дорогу через Швецію записує Орлик мало що; здаєть ся, що був мало задоволений сільськими гостинницями у провінції Судермалянд. Коло полудневo-шведської місцевости Броби знайшов він свою рідню, яка тут ждала його приїзду, та дня 24 жовтня став він у портовім місті Карльсгамн. Тут сів він на корабель 29 жовтня, одначе мусів третього дня задля бурі вернути назад у місто. Що тілько 2 падолиста вступив він знов на палубу, а 6 с. м. висів на острові Рірен.

Дня 15 падолиста прибув він до Ґрайсвальд, про який записує: Місто має в собі академію, та в ній тілько професори, студентів або нема, або тілько мало. Тут розлучив ся він з своєю жінкою, що зі слугою Каролем пішла in vias suas через Бранденбургію до Бреслава, натомість він з сином Григорієм і капітаном де Кльоар (des Cloirs) подав ся через Розток і Люнебург у Ганновер, маючи до побореня деякі паспортові трудности. Тут довідав ся він 25 грудня, що його шваґра Григорія Герцика зрадив у Варшаві якийсь поганець Мешицький. Він хотів завести Герцика до шведського посла Траутвегера, віддав його одначе в руки князеви Долгорукому, опісля в російську неволю.

Через Брауншвайґ і Тірінґен прибув він на Новий Рік 1721 у Прагу. Під 11 січня записує: „У церкві Авґустинів з правої руки в окремій каплици престіл св. Уршулі, перед ним горить масляна лямпа день і ніч; священники розказували нам про неї, що як коли трафить ся їй вигоріти і згаснути, то бувають знаки сего згасненя, найбільше тріск у церкві; коли се почує захристіян, догадує ся зараз, що лямпа вигоріла, та іде безпроволочно чи то в ночи чи в день до церкви і засвічує лямпу... У бібліотеці бачили ми камінний стовп, виставлений на улици на памятку того, що на сім місци розкрила ся була земля і пожерла чеську королеву, як їхала у кариті, за те, що була поганкою і переслідувала строго християнство“.

Дня 17 січня 1721 станув він у Бреславі, де як раз на торговици зустрів слугу Кароля і сей завів його до рідні. Тут дістав він відповідь на свій лист, писаний до ґрафа Белки, шведського міністра у Відни, у справі протекції від цісаря. Міністер був одначе дуже обережний і не передав цісареви анї королївського шведського листу анї Орликового. Се збентежило Орлика дуже і довело його майже до „десперациї“.

25 січня вислав він листи до шведського короля, до державного секретаря фон Гипкена і до секретаря Солдана та долучив до того письмо Белки до Гипкена. У Бреславі познайомив ся він з далеким родичем бароном Орликом. Сьому розказав він, що його прадїд за часів чеської революції і гуситської війни, виемігрував з Чехії у Польщу. Дня 29 січня прийшли до нього його дочки Бася (Варвара) і Мартуся (Марта), що виховували ся у монастири Уршулянок, а з конвікту прибули його сини Михайло і Яків.

Через Ченстохову, де перебував він 27 марта, прибув він 21 квітня до Кракова і станув у простенькій гостинници в ринку. В товаристві старого приятеля О. Ваневського оглянув він замкову церкву на Вавелї і т. зв. Орликівську каплицю в Домінїканській церкві. Про се докладно в його дневнику під 3 мая 1721:

„Був я в академічній біблїотецї, одначе не довго тут забавив, бо хотїли замкнути у звичайній годинї; вийшовши подав ся я до церкви св. Тройцї ОО. Домінїканів, тут навідав я найперше гріб св. Яцка у каплици, опісля глядав межи ріжними нагробниками гробу мого предка Станислава Орлика; знайшов його по правім боцї в окремій каплици, де вибито з мармору його і його жени особу; він у зброї з бородою, по старосвітськи, а з верха над ним така епітафія: Generoso Dno Stanislao Orlik de Laziska, militi Hijerosomilitano, Zupparum Russaie Praefecto, qui mortuus est A. Domini MDLIX die VI. Mensis Juni anno vero aetatis suae 50. Katharina de Komarow Coniunx Moestisima, Coniugi desideratisimo ac de se optime merito posuit“.

Над нею зверха на мармору вибито золотими буквами: „Generosa Dna Catherina de Komarow coniugi suo fidelissimo Generoso Dno Stanislao Orlik de Laziska terrarum Russiae zuppario honorificentissimo primum hic sepulto lapidem hunc illi deinde superimponi, et sacellum hoc iam penitus neglectum restaurari illudq. liberaliter dotari curavit, in quo etiam corpus suum humari voluit, ut quos fides coniugalis viventes teneret, eos idem locus quoq. mortuos haberet — vixit — mortua die —.

На склепіню сеї каплицї намальовані ріжні герби посвояченних з сим домом родин, а наш батьківський герб при самім М. Орлику і на верху статуї вибитий з мармору. Ся каплиця називає ся „Orlikoviana“.

8 мая дістав він від доньки Анастазії зворушливий лист, що його улюблений син Яків нагло захорів тяжко; 12 мая прийшла вість про його смерть. „Dominus dedit, dominus accepit, sit nomen Domini benedictum in saecula. Eheu irrevocabile damnum. O formose puer, nimium ne crede colori. Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra teguntur". Дня 22 мая дізнав ся він від сина Михайла про причину смерти: „Причиною смерти Якубка був безбожний прецептор; він дав йому лік, хліб з сіркою і з бобковим листєм, та велїв натопити в печи; сидячи при нїм зачадив собі голову і з горяча набув болю голови, великих віддавань, опісля падачки".

Дня 31 мая вислав Орлик листи до шведського короля, до державного секретаря Гипкена і секретаря Солдана, малюючи в них своє положенє і наводячи пункти трактату з Москвою. 2 червня дістав лист від п. Івана (Герцика) зі Стокгольму, який ще доси не міг виїхати і просив поради, як він може покинути Швецію кораблем. Опісля довідав ся він, що його шваґра вислали шведські панове в такім нужденнім станї, що він мусїв їхати „при жебранім хлїбі і гроши". 23 червня прийшов до нього лист від доньки Анастазії і записка („цедулка") від його жени із звісткою, що „Анна, Марія і Ґрита остали католичками, хоч служили у шведських лютеранів".

Що тільки 25 серпня дізнав ся він з письма Гипкена, що його царська величність не хоче йому признати амнестії, а Стенфлїхт повідомив його, що московські мирові аґенти виключили Орлика з умови про виданє ще за житя Карла XII, та опісля Ґирц предложив, щоб амнестія обняла всїх in specie et in genere. Дня 12 сїчня 1722 р. прийшов новий лист від Стенфлїхта, що цар буцїм то хоче його помилувати під умовою, що він осяде на Українї під панованєм царя. З сього таки нїчого не вийшло, а було се мабуть для Орлика чи не найлїпше.

Побут Орлика у Польщі мав мабуть передовсїм на метї довести до помиреня між Швецією і Польщею, коли Станислав Лещинський уважав ся безповоротно страченим; в тій цїли взяв Орлик з собою лист від шведського короля до короля Авґуста. З сього пляну не вийшло таки нїчого і Орлик був засуджений у Кракові на бездїльність. Дня 27 падолиста писав він у своїм дневнику: „Не було що ad notandum".

1 марта 1722 виїхав Орлик з Кракова і був зразу на замку князя Любомирського в Ланцутї. Брат пана замку був передше тиран, та згодом став мелянхолїйний і побожний, не

терпів ніяких слуг побіч себе, мужикам дарував довги і роздавав милостиню. Коротко перед приходом Орлика поповнив сей дивак самоубійство: його найдено з розстріленою головою і двома пістолями в руках. Священник не хотів похоронити трупа, кинено його у землю, а брат сказав: „Коли чорт взяв його душу, то нехай бере також тіло“.

Дня 21 марта 1722 прийшов Орлик у молдавську границю над Черемошем і знайшов прихильне приняте у Турків. Та його політична місія не повела ся; хотинський паша не хотів дати йому авдієнції і до Царгороду не міг Орлик дійти, щоби Туреччина не мала задля нього неприємностий з Москвою. Він рішив тому їхати у Солунь та ждати там прихильної нагоди — може бути, що турецькі власти приневолили його до того.

10 червня доїхав він до Ґалацу. „У вечері був я в церкві св. Юрія і навідав гріб небіщика Мазепи, помолив ся за його душу і відмовив молебень за усопших, жалуючи, що такий чоловік не міг мати почесного похорону. Вийшовши з церкви стояли ми короткий час над Дунаєм, де нас стрінув о. ігумен тамошної церкви і монастиря... від котрого опісля дістав я 4 фляшки вина і 4 цитрини. Тої ночи не спав зовсім або мало що задля бліх“.

11 червня прошено його до монаха, якого монастир належав до Атосу, й угощено чаєм, конфектом і горілкою. Опісля ішов він пів милї до „рова Траяна“ (fossa Trajani). Дня 26 червня був він у селї Чинґер, що було власностю султана Махмета Ґерея. Недалеко лежав Ямбул, де шведський король пробував 3 дни, коли переведено його після „калабалика“ в Бендерах у Демотику. Як подорожну лектуру читав Орлик „Телемаха“, та там забув його в турецькій гостинници, поклавши під подушку.

Дня 1 липня доїхав до Філїпополя, „города заснованого Филипом Цезарем, убитим задля своєї християнської віри“. „Усї говорять словянською мовою, більше по сербськи ніж по болгарськи“. Тамошний католицький архиепископ був із Раґузи, одначе у місті були лише 3 католики. Орлик зустрів тут молодого „законника“ з України, якого дитиною ще спіймали були Татари і продали комусь, що знов жертвував його Атонській горі. Сей духовний говорив з Орликом то по латински, то по італійськи, то знов „словянською інакше раґузанською мовою“.

7 липня прибув він у Демотику, „де заночували ми і пізнали ся з тамошними людьми, з якими перед тим в часї побуту тут небіщика Карла бачив ся я, коли то в р. 1714 останнього червня прибувши до небіщика Карла, жив я в сїм місті аж до королївського виїзду з турецької землї, себто до 23 жовтня. Тепер станули ми в замку на горі, де самі християни, окрім одного Турчина, який пильнує сього замку, зачиняючи і відчиняючи його в означенім часї. На долї натомість були самі Турки, де перед тим стояв небіщик король в однім не дуже вибагливім дворі і де я також разом з иншими шведськими ґенералами і офіцирами стояв“.

„8 липня хотїли ми з паном капітаном їхати півтора милї, щоб побачити один міст, про котрий розказують, що цїла Европа не має йому рівного — має мати в собі 360 склепінь“. Одначе при сїм зазнав він з боку Турків перепони: каді дивив ся на нього з підозрінєм, одержавши від Греків непевні відомости. Пізнїйше просив аґа вибаченя за се і позволив їхати без конвою, одначе Орлик зрік ся того, відправивши його rigida fronte et torro oculo.

В часї дальшої їзди на полудне мусїв він ночувати в „ганї“, де були вірменські, грецькі і жидівські купцї, що торгували тютюном; християнських домів годї було знайти. З конвоєм на 15 ослах вела дальша подорож у Кавалу, де був французький консуль. Се місто звало ся давнїйше Християнополь, та Ґенуезцї перезвали його Кавалою за надморським замком, подібним до коня (cavallo).

Дня 15 липня попасав він в місточку Превешті у попа, у котрого знайшов жінку з Полтави. Вона перебула 10 літ у неволи, і була продана якомусь Туркови. А що не хотїла приймити магометанської віри, бив її, колиж се не помагало, пік її розжареним зелїзом у груди і пальцї на ногах. Опісля продав її якомусь Жидови в Солуни, викупив її знов якийсь грецький купець, а вкінци попала вона до згаданого попа у Превешті, якому умерла була жінка. Сього попа обвинувачено тому в двоженстві і завішено у священичій діяльности. Тут же подибав Орлик також Топчі башу, що в дійсности був Литовцем з Вильна, на імя Павло. Він служив був у пана Лимонта, та з Камінця утїк на Україну, служив кілька літ під Палїєм, одначе дїставши ся в турецьку неволю, перейшов на іслям. Він рад би був повернути у рідний край, одначе се було йому вже неможливим.

Про улиці міста Серес пише Орлик, що були такі вузкі, що возом годі було їхати. Город називав ся колись Апольонія, ще як св. Павло перебував там в дорозї у Солунь. Імя Серес одержало місто по дочці болгарського короля, яка вийшла за цісаря Андроніка. Тут зустрів Орлик невільницю із московської Слобожанщини, яка старцювала із сином, щоби могти себе викупити. Загалом місто зробило на Орлика некорисне вражінє: nulla societas, nulla conversatio...

Дня 29 серпня почув на торговици, що турецька фльота приготовила ся сильно до облоги Мальти. „Бог нехай спасе се горяче мальтанське лицарство, яке уважає своїм завданем бороти ся з магометанською безбожностю“.

День 3 падолиста 1722 перебув він „у горечи серця“: сього дня умер його улюблений син Яків, маючи 11 літ. Був се також як раз 24 річний день Орликового подружа.

Підчас їзди з Серес до Сальонік задержав ся в якійсь гостинниці, де саме умер анґлїйський консуль. Митрополит запросив його на богослуженє і вів з ним розмову про схизму між обома церквами і про її причини. З Сальонік 12 грудня вислав беєви у Серес на вдячну память конвойована пару пістолетів визначної роботи у слоневій оправі і з дулами прикрашеними золотом. Сї пістолї дарував шведський король свому синови Карлови [XII], як він учив ся стріляти. „По його fata вони дістали ся менї і я бажав їх лишити pro raritate і на память такого великого монарха, особливо улюбленого добродїя Карла XII, але що я не мав нїчим, чим міг би уконтентувати бея, мусїв invitus на мій великий жаль їх йому дарувати“.

В 1723 р. переписував ся Орлик пильно з Сальонік на ріжні сторони (до Гипкена, Стенфлїхта і ин.) і думав з тугою про свою родину. Часто бував гостем в анґлїйського консуля і через італїйські часописи діставав новини з полїтичного світа. 24 марта дізнав ся, що умер його старий приятель Скоропадський; по його смерти ще нїхто не „successit на гетьманство“; його вдова пішла в монастир у Глухові, а шурин, лубенський полковник Маркович, висланий царем з козаками до Персії.

В тім самім роцї списав Орлик як pro memoria біоґрафічні дати про себе і своїх 8 дїтий. Подає докладно, коли й де дїти родили ся і яких мали хресних родичів (між ними Мазепу, Карла XII, короля Станислава, князя Михайла Корибута-Вишневецького, київського воєводу Йосифа Потоцького, королеву Ульріку Елеонору і богато шведських достойників у провінції

Сконе. Що сї ґенеальоґічні подробиці вже мабуть публїковано, нема потреби їх тут повторяти. Наймолодша дитина, що родила ся в Крістіянстад 5 листопада 1718 (донька Катерина), умерла передчасно. „Не довго жила, бо ad parandam viam до неба братови свойому наймилїйшому Якову умерла в роцї 1719. Нехай отже ся люба пара служить в небі Богови!..."

1 лютого заслаб несподївано і зімлїв при читаню якоїсь французької книжки. Казав прикликати лїкаря Жида, що дав йому „krystera" (клїстир) і сказав, що се „епілепсія в крижі"; але, додає Орлик — „той медик не дуже перфект". 21 лютого приведено з французького консуляту до дому його слугу Рудого. Рудого, „непоправного пяницю", знайшли яничарі пяного в болотї і думаючи, що се Француз, доставили до французького консуляту. Рудого замкнено, але він утїк з вязницї. Другого дня дістав multa flagella.

Орлик терпів також на болї голови. Раз сїла на його дворі сова і кричала. „Се зловіща птиця, — experimentia est comprobatum. Боже, заховай нас у твоїм великім милосердю перед сею страшною карою!" Лихі прочутя Орлика не були безосновні: в Сальонїках ширила ся пошесть; заразили ся люди в тім самім домі; річи викидано на вулицю й Орлик мусів переселити ся до сусїдного села Ґаляцети.

17 липня дізнав ся, що донька Анастазія подружила ся з шведським ґенералом Стенфлїхтом; але 25 жовтня дістав лист від сина Григорія, що вони вже від року злучені подружем і мають сина Карла Ґустава. (Другий син дістав по дїдови імя Филип.) Але Орлик обурював ся, як дізнав ся, що подруже „благословив проклятий лютерський мiнїстер". Шлюб відбув ся в Ґорі, 6 миль від Бреслава, у пана Венґерського, і анї мати анї брати молодої не були при тім. (В 1726 р. Стенфлїхт переніс ся з Ґори до Гольштайна, щоби обняти провід над новоутвореним полком.)

4 жовтня (1724) дізнав ся Орлик від одного монаха, що був у Київі, що Полуботка вивезено на Сибір і його маєтности конфісковано тому, що він з товаришами на рішеня української старшини їздив до царя, щоби добути волї. „Нема вже гетьмана на Українї; Москва панує у всїх городах".

2 жовтня (1728) є така замітка: „В понедїлок, в той день, коли покійник Мазепа гетьман умер в Бендері, року 1709, вислухав я за його душу ex voto служби божої і змовив pro requie et aeterna задушні молитви, котрому нехай Бог з вели-

кого свойого милосердя простить усї гріхи“. Ся нотатка особливо важна, бо усуває останні сумніви про день смерти Мазепи. Орлик послугуеть ся все старим стилем гр. обр. і не міг помиляти ся, що до дня смерти свого гетьмана, — так отже годить ся отся дата з даними Нордберґа і Ріґельмана, які кажуть, що Мазепа умер 22 вересня.

Положене Орлика ставало все тяжше і тяжше. До Стамбулу не міг їхати, хоч шведський міністер Дірлінґ інтервенїював за ним в Константинополи, бо російський посол жадав безуслівно, щоби Орлик переселив ся до Росії. Цариця Катарина I, як казали, не була противна, щоби йому віддати гетьманський уряд, але через її смерть минула і ся слаба надія. Розпочав знов зносини зі Станиславом Лєщиньським, — королем без землї! — і наближав ся до француського президента мінїстрів Флєрі через богато писань: „Gloriosum certi ab ortu solis ad occasum Eminentiae V. nomen rapit me hinc ab oriente florido suo candore, non in venerationem modo, vero etiam in admirationem“... Але очевидно безуспішно. „Super flumina Babylonis sedemus et flemus“ (також форми: sedimus і flevimus) зітхає він нераз. „Non habeo civitatem permanentem, ubi cum deploranda familia caput reclinare“...

З років 1725—26 записки досить скупі і без значіня. В 1726 р. писав до шведського короля лист, якого відпис перехував ся в його дневнику:

„Quoique je pensasse, que l' extreme douleur dont je suis depuis long tems accablé, serait toujours audessus de toute consolation, je l'ai pourtant trouvée, en partiè adouciè et consolée lorsque je eu le bonheur de voir par la lettre de Mr. le Baron de Höpken, avec quel zel vraiment Chretien, il a plu à V. M. prendre un soin compassif de me delivrer de cette malheureuse Babylon on la mauvaise foi et la brutale impieté des infidèles s'est avisée de me jetter contre le droit de gens. Quelle joye Sir! pour moi, d'avoir parmi tant de maux lieu d'esperer d'aller etre bientot mis en liberté et tiré de si grande calamités. C' est V. M. qui par sa generosité a relevé mes esperances abbatues. Que me reste-t il Sir a souhaiter si ce n' est que V. M. venille bien continuer a me proteger et a employer son tres puissant pouvoir a me faire mettre en liberté et de sortir de toutes ces disgraces que mon cruel destin me contraint de suffrir jusq' au desespoir. Pour moi, je n' oublierai rien pour me rendre digne

d' une si eclatante bonté et des si signalés bienfaits de V. M. les quels m' obligent a ne cesser jamais d' etre eternellement avec plus de zele et de veneration que personne".

Дня 5 мая відбув ся у Сальоніках калабалик в мінятурі. Слуги Орлика, Карло і Іван були знеславлені від „боснійських каналїй"; але Карло й Іван показали свою силу і дали Боснякам добре „по плечах".

8 липня (нового стилю) були для Орлика сумні роковини, що дали йому привід для таких рефлексій: „У второк в день нещасливої для нашої сторони полтавської баталїї, по якій втратили ми все quoad mobilia і immobilia, і почали переґрінацію, яку по ріжних землях вісімнацять літ уже континууємо, і Бог знае, коли їй буде кінець, — в сей, кажу, оплаканний день вислухав я служби божої, дякуючи передвічному його маєстатови, що нас як ласкавий батько своїм караням до поправи житя напоминає, і суплікуючи, щоби по своїм покараню змилосердив ся над нами і видвигнув нас таким, яким сам хоче після своєї [волї] способом з тої журби, в якій ми занурені. Та у всім нехай повнить ся його свята воля".

І 15 цвітня 1728 пригадував собі, що того дня дістав нещасливе гетьманство (в Бендері 1710 р.). Молив ся в церкві, щоби „міг визволити ся від сеї проклятої турецької протекції, і бути виведеним з сього краю, як з Єгипту або Вавилона".

28 марта 1729 дізнав ся з листа від Григорія, що Анастазія Стенфліхт умерла; але 16 мая 1730 мав велику радість, що побачив знов сина Григорія. Григорій приїхав під іменем „капітан Гаї" через протекцію французького консуля з Марсилії до Сальонік і дістав від французького правительства 500 талярів. Але не міг мешкати при батьку, щоби не розбудити підозріня у Турків. Григорій оповідав, що донька Орлика є в Кракові і що Войнаровського заслано на Сибір, де він умер.[1]) Також дістав Орлик богато звісток про давних українських товаришів. Богато українських засланців у Росії мало денного удержаня тільки 3 копійки. Швагер Орлика посвятив ся в Москві лікарській штуцї і вмів навіть лічити сліпих.

10 червня (1730) поїхав Григорій в дальшу подорож до Константинополя. Орлик дізнав ся в тім самім часї, що везир

[1]) Як відомо се передвчасна вістка. Нещасний Войнаровський умер значно пізнійше у східній Сибірі.

хоче перенести його не до Хотина або Бендер, але до Очакова, що видавав ся Орликови найгіршим місцем засланя, де він не міг би „анї з Поляками анї з Українцями вести конверсації, а тільки був би окружений каналїями". Згадував про „сї дикі околиці, куди ледви чи ступала коли польська або українська нога, як я через ті пусті поля по поражці під Полтавою з покійним шведським королем ішов до Очакова і потім до Бендер, в товаристві свідомого провідника, що належав до запорозького війська і він дивив ся на небесні світила і все ad cursum eorum диріґував нашу дорогу. Ледви протягом двох тижнїв зміг нас перевести через ту пустиню, хоч як ми прискорювали похід, щоби уникнути погонї".

В 1732 р. Орлик дізнав ся, що його жінка 1731 писала до ґрафинї Стерн з Їлленшернів (Gyllenstjerna) в Стокгольмі з причини грошевих трудностий; але ґрафиня відповіла чемно, що Орлик в 1720 р. раз на все покінчив із шведським правительством і що шведська держава, якої приходи „ne suffissent qu' a peine a ses depenses", йому не обіцювало річної платнї 5000 талярів (ecus).

З Кіль дістав Орлик вкінци від Стенфлїхта письмо, де читаємо: „Mia cara Barbara ad me nudis manibus ex Suecia redijt, quae remansit ibi post discessum meum, ut sollicitare posset apud ordines Regni de victu et amictu pro familia, sed plane nihil obtinuit nisi expensas, quae fecerat Holmiae pro se et ancilla sua".[1]) — Ґенерал Стенфлїхт старав ся тодї о доньку Орлика Варвару, але Орлик відмовив словами: „Non licet tibi habere sororem uxoris tuae".

Останнїй уступ Орликового діярія зображує дуже подрібно невдалу експедицію Григорія у Крим, щоби позискати хана до союза з Туреччиною і козаками против Росії. Але хан був хорий чи принаймение удавав, що хорий.

На тім кінчить ся діярій Орлика; про дальшу його долю, до часу, коли він умер на турецькій землї з початком 1740 рр., недостає близших даних. Се тільки можна сконстатувати, що його житє складало ся ще біднїйше і більше нещасливо, і що нї оден з його певно фантастичних плянів не здійснив ся. Тим більше треба подивляти енерґію, з якою сей український емі-

[1]) Пізнїйше Орликова вдова дістала від шведської корони все таки річну пенсію 12000 талярів.

ґрант, останній і найліпший із справжних „Мазепинців“, придержував ся давних ідеалів. І не без зворушеня читав я його записки.

Вони показують нам передовсім знаменитого стилїста і зобразителя подорожий, який при всїх неприємностях і небезпеках авантурничої подорожі по Туреччині, мав ясний погляд на своєрідні звичаї народа і задля малих перешкод і противностий не втратив охоти до житя і надії. Орлик був, як Мазепа і богато його українських земляків, поетичною натурою — не найменше в полїтицї! — і він був певне висше образований як більшість його сучасників і ті риси поетичної фантазії й інтелїґенції додають його дневникови особливого чару.

Особисто через ту сповідь він став симпатичнїйший і близший до читача. Пізнаємо чоловіка, — мужа і батька родини, що пережив богато, що нїколи не може переболїти втрати свого улюбленого сина Якова і з віддаленя посилає тужні думки своїм своякам. І хоч і від Мазепи і від Карла XII не все збирав подяку і нагороду, нїколи не дав зрушити ся зі своеї повної пієтизму вірности супротив наставників. Також у зрілих нещасливих роках лишив ся вірний своїм молодечим снам і як раз серед нещасть показав ся витрівалим мучеником і героєм, незнищимим оптимістом, якого тільки смерть могла примусити до вічної мовчанки.

Стокгольм, липень 1914.

Причинки до пізнаня Гуцульщини.

подав ***Володимир Гнатюк.***

Український народ, як кождий инший, що займає значну теріторію, розпадаєть ся на цілий ряд більших і менших племен, які відріжняють ся від себе і виглядом, і ношею, і говором, і звичаями, і способом житя. Ся частина українського народу, що жиє в Австро-Угорщині, творить приблизно одну десятину цілого народу, якого решта жиє в Росії, та з огляду на конфіґурацію терену і спосіб житя виказує між собою більше число племінних ґруп, як се процентово випадало би на неї. До найцікавійших із тих ґруп належать безперечно Гуцули, на яких особливо в остатніх десятиліттях звернули увагу дослідники, зібрали багато цінного матеріялу про них і через те поклали сильну основу до дальших дослідів, що не лише задля новини, але й річевости предмету, мусять дальшим авторам суто оплатити ся.

Гуцули чисельно не велике племя, та живуть вони аж у трьох адміністрацийно відмінних країнах (Галичині, Буковині й Марамороощині) і двох державах (Австрії й Угорщині). Вони стикають ся також безпосередно з двома такими ріжними народами, як Мадяри й Румуни, що очевидно не може минути без впливу на них; тим цікавійше, хоч може й труднійше, досліджувати їх у ріжних напрямах. Отсей факт може й вияснить обставину, що доси простудіовано найдокладнійше галицьких Гуцулів, по них буковинських, а найменше угорських. Про галицьких і буковинських маємо вже й окремі моноґрафії і хоч вони ще не повні, хоч не одно можна ще до них додати, то

всеж належало би бажати, щоби ще подібна моноґрафія появила ся про угорських Гуцулів, а за ними пішла вже велика, повна моноґрафія про всїх Гуцулів, що трактувала би їх як одну цілість, та зазначуючи все, що їх лучить і відріжняє, виказувала би й чужі впливи і в мові і в ноші і в звичаях. Така моноґрафія могла би дати основу не до одної студії та стала би взірцем для опису инших наших племен.

Для орієнтації читачів укажу тут на все найважнїйше, що дотикає Гуцульщини, та звідки можна зачерпнути відомостий про Гуцулів.

До загальних праць, давних вправдї, але які й доси не стратили значіня з уваги на авторів, що були між Гуцулами і знали їх добре, належать отсї:

Ів. Вагилевич, Гуцули — мешканцї східного погіря карпатського (Huculowé, obiwatelé wýchodného pohoři Karpatského, в Časopisu Českého Museum, 1838—1839). — Як. Головацький, Гуцули (Горцы, Гуцулы — в передмові до Народ. пѣсенъ Галицкой и Угорской Руси, т. I, ст. 685—712). — Ст. Витвицький, Rys o Huculach (Львів, 1863). — З антропольоґічного боку говорять про Гуцулів: I. Kopernicki, Charakterystyka fizyczna Górali ruskich (Zbiór wiadomości do antrop. kraj., т. XIII, 1889) і Федір Вовк, Антропометричні досліди укр. населеня Галичини, Буковини й Угорщини. I. Гуцули (Матеріяли до укр. етнольоґії, т. X), з численними фотоґрафіями.

Про теріторію і число гуцульської людности говорять: Winc. Pol, Rzut oka na północne stoki Karpat (Prelekcye, 1851) — вичисляє гуцульські села (неповно) в Галичинї й Буковинї. — Як. Головацький (в цитованій висше статї) доповняє В. Поля і вичисляє всї села гуцульські в Галичинї, Буковинї й Мараморощинї. Число Гуцулів у Галичинї подає на 79.031 (1874 р.), в Буковинї на 13.205 (1874 р.), в Мараморощи на 15.384 (1872 р.), разом 107.610 душ. Се й одинока повна (у тім часї) статистика Гуцулів. — В. Шухевич, Гуцульщина, т. I, подає число і села лише галицьких Гуцулів.

Історії Гуцульщини нї в цїлости, нї частинно, не тикав доси нїхто. Лише про одну прояву суспільну, що мала свій осередок на Гуцульщинї, про опришків, маємо чотири статї пок. дра Юл. Целевича (про Олексу Довбуша і його попередників та наступників, між ними про Василя Баюрака та про Івана Бойчука), зібрані разом п. н. „Опришки“ (Руська

Істор. Бібліотека, т. XIX). — Народні погляди на опришків зібрані в моїй книжці: Народні оповіданя про опришків (Етн. Збірник, т. XXVI). — Народні погляди на пачковане тютюну, розширене давнійше сильно на Гуцульщині, зібрані в моїй статї: Народні оповіданя про тютюнарів (Записки, т. 122).

Про гуцульський говір трактуєть ся принагідно, побіч инших, в отсих працях: К. Михальчук, Малоруссы (П. Чубинскій, Труды, т. VII, 1877). — Ом. Огоновський, Studien auf dem Gebiete der ruth. Sprache (Львів, 1880). — А. Семеновичъ, Объ особенностьяхъ угро-русскаго говора (Сборникъ В. Ламанскаго, СП. 1882). — Ів. Верхратський, Die Maramaroscher Mundarten (Львів, 1883). — Ів. Верхратський, Знадоби для пізнаня угорсько-руських говорів. Т. І. Говори з наголосом движимим (Записки, т. 27—30 й окремо, 1899). — Виключно про гуцульський говір трактують: А. Лукіяненко, Новыя данныя для характеристики Гуцульскихъ говоровъ (Изборникъ Кіевскій, 1904). — Bonkáló Sándor, A Rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana (1910). — На деякі прикмети гуцульського говору (головно фонольоґічні) вказав я у передмові до оповідань про опришків.

Найбільше пощастило Гуцулам із етноґрафічного боку. На першім місци належить тут піднести велику працю пок. Вол. Шухевича, п. н. „Гуцульщина“, що вийшла в пятьох томах (1900—1908; з того чотири томи, що містять описову частину, вийшли в Матер. до укр. етнольоґії, т. II, IV, V і VII; пятий том, що містить оповіданя, вийшов окремо) з дуже численними і дуже гарно викінченими ілюстраціями, які нераз можуть заступити самий опис. В першім томі поміщений фізіоґрафічний, етнольоґічний і статистичний опис, дальше опис села, будівлї, ноші, поживи. В другім томі описані занята Гуцулів (праця в оседку, сінокоси, бутини, сплавачка, вівчарство, рибальство, стрілецтво) і домашний промисл (ложкарство, коритарство, боднарство, столярство, кушнірство, ткацтво, гончарство, мосяжництво, римарство, різбярство). В третїм томі описані родини та хрестини, весілє (при тім музичні інструменти й танцї), похорони і зібрані піснї. В четвертім томі поміщений народний календар. У пятім томі зібрані оповіданя (казки, леґенди, перекази і ин.), народні лїки і словарець. Простора рецензія на працю В. Шухевича, що вказує на деякі її недостачі, але підносить велику вартість матеріялу, надрукована в Кіев. Старинѣ,

1905, кн. II. (Праця В. Шухевича вийшла також у польськім перекладї). Говорить В. Шухевич у працї лише про галицьких Гуцулів і то переважно з Косівщини.

На другім місци належить поставити працї проф. Р. Ф. Кайндля, поміщувані у віденських „Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft“ і „Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft“, в часописи Globus і инших. Ось їх назви: Die Huzulen, ihre Sitten und ihre Volksüberlieferungen (Wien, 1895). — Bei den Huzulen im Pruthtal. — Haus und Hof bei den Huzulen. — Ethnographische Streifzüge in den Ostkarpathen (всї в Mitteilungen антропольоґ. товариства, богато ілюстровані). — Die Wahrheit über die Huzulen. — Neue Beiträge zur Ethnologie und Volkskunde der Huzulen. — Die Jagd bei den Huzulen. — Die Fischerei bei den Huzulen. Viehzucht und Viehzauber in den Ostkarpathen. — Побіч того говорить проф. Р. Кайндль про Гуцулів і в инших працях, як: Die Seele und ihr Aufenhaltsort nach dem Tode im Volksglauben der Ruthenen und Huzulen. — Die volksthümlichen Rechtsanschauungen der Ruthenen und Huzulen. — Der Festkalender der Rusnaken und Huzulen і ин. Найважнїйші з тих праць зібрані разом у „Studien zur Ethnographie des Ostkarpathengebietes“ (Czernowitz, 1902). Працї проф. Р. Кайндля присвячені в першій мірі буковинським Гуцулам, але декуди розтягає він їх також на Гуцулів галицьких і угорських. Важні вони тим, що подаєть ся в них фактичний матеріял із першого жерела, без нїяких видумок та фантазій і робить ся його доступним ширшим ученим кругам через німецьку світову мову.

На третїм місци стоять працї учителя Ант. Онищука, надруковані у двох томах „Матер. до укр. етнольоґії“ (т. XI і XV). Зібрані в них матеріяли відносять ся до Гуцулів із Надвірнянщини, доповняють ся отже дуже добре з попереднїми. Особливим богацтвом визначають ся „Матеріяли до гуцульської демонольоґії“ (Мат. XI), теж саме належить сказати про „Народний календар у Зеленици“ (Мат. XV). На велике число культурних пережитків у Гуцулів звернув увагу учених Ант. Онищук у статї: „Останки первісної культури у Гуцулів“ (Мат. XV). В тім самім томі надруковані ще поменші його статейки: Родини і хрестини та дитина до шестого року житя. — Житє на віру. — Рекруччина в народнїх оповіданях. — Як Гуцули правують ся. — Прошаки. — Баї й ворожіня Андрія Шуми-

ляка. — Перед війною віддав я до друкарні рукопис А. Онищука, де описувано занятя Гуцулів. Рукопис той знищили Москалї в часї інвазії. В приготовленю мав перед війною А. Онищук статю про народне будівництво; етноґрафічна комісія признала навіть була йому підмогу на екскурзію для доповненя матеріялів, та війна не дозволила викінчити плян; те саме належить сказати про готовлену статю з докладним описом народної ноші. — Поза тим надрукована ще одна статя А. Онищука з Гуцульщини: „Похоронні звичаї й обряди в с. Зелениці, Надвірн. повіта“ (Етн. Збірник, т. XXXI—II).

В тім самім томі надруковані ще: „Похоронні звичаї й обряди в селї Головах, Косів. пов.“ Петра Шекерика Доникового (дуже повний та старанний опис), опис похоронів із тогож села П. Дудека та з Жабя Маґури Мих. Кузьмака. П. Шекерик Доників описав іще: „Як відбувають ся коляди у Гуцулів“ (Етн. Збірник, т. XXXV) і зладив просторий опис родин та хрестин у Головах та Красноїли, Косів. пов., що лежить тепер у мене і призначений до найблизшого тому „Мат. до укр. етнольоґії“.

Тут належить зазначити ще невеличку статю проф. Федора Вовка: „Кавказ і Карпати“ (Науковий Збірник, Львів, 1906), важну тим, що автор указує в нїй на анальоґію в деяких виробах Гуцулів і Кавказців. — У статї дра З. Кузелї: „Посиджіне і забави при мерци в укр. похороннім обрядї“ (Записки, т. 121—122) багато місця присвячено також Гуцулам.

Зазначу в кінци, що багато пісень із Гуцульщини надруковано в великій збірцї Я. Головацького: „Народ. пѣсни Галицкой и Угорской Руси“ та в моїх збірках: „Коломийки“ (Етн. Збірник, т. XVII—XIX) та „Колядки і щедрівки“ (також, т. XXXV—XXXVI).

У красній лїтературі знайшли собі Гуцули також уже місце, хоч не можна сказати, щоб таке, на яке заслугували би. Найкрасше змальоване їх жите і побут, їх радощі й терпіня, їх палкість, мстивість, але й шляхотність, їх любов і ненависть, їх буйність і добродушність у творах такого визначного письменника, як Юрій Федькович, що виріс сам поміж Гуцулами і наскрізь зжив ся з ними, знав їх добре і розумів. Твори Ю. Федьковича се гуцульське зеркало, в якім кождий Гуцул пізнає себе без огляду, чи він із Буковини, Галичини або Угорщини. Сї твори добувають ся до найскритших закутків гу-

цульської душі, порушують найтайнійші струни і грають на них, як на арфі.

Поза Ю. Федьковичем, що писав про Гуцулів і для Гуцулів, инші письменники займали ся ними лише принагідно. На першім місци стоїть тут Ів. Франко, що вже першу свою повість „Петрії і Довбущуки" старав ся змалювати на тлї гуцульського житя; те саме треба сказати про його драму „Камяна душа". Та живих Гуцулів пізнав він аж пізнійше і вислїдом того пізнаня були його новелї: „Як Юра Шикманюк брив Черемош" та „Терен в нозї". До кінця житя носив ся він усе з наміром переробити одно народне оповідане п. н. „Чудо в Головах" на новелю, та недуга не дозволила на те.

Мих. Коцюбинський, що пробував три рази між Гуцулами, студіював їх і захоплював ся ними, написав на тлї гуцульського житя таку перлину, як „Тїни забутих предків". Він зібрав був також матеріял до широко закроеної повісти, але недуга й смерть не позволили йому вже засїсти до неї.

Гнат Хоткевич, що жив також кілька років лїтом між Гуцулами і сильно одушевляв ся ними, написав повість із гуцульського житя п. н. „Камяна душа", що вийшла з ілюстраціями в Чернівцях; крім того написав ряд новель, п. з. „Гуцульські акварелї", драму „Олекса Довбуш" та один сценїчний образ, які перед війною не були ще друковані.

Також пок. драматурґ Мих. Старицький написав драму на гуцульській основі п. н. „Юрко Довбиш", яку грають деколи українські театри, та він зладив її на підставі повісти К. Францоза, бо сам не мав нагоди пізнати Гуцулів.

З польських письменників торкали ся гуцульського житя Й. Корженьовський (драма: Karpaccy górale) та Ю. Турчинський у кількох повістях. З німецьких письменників змальовував жите Гуцулів у своїх „Kulturromanen" К. Е. Францоз, але зовсім фантастично й пересадно. Один із тих його романів „Kampf ums Recht", якого героем є Довбуш, вийшов у Київі також в українськім перекладї п. н. „Боротьба за право".

Коли хто запитав би, що належало би ще зробити для докладнійшого пізнаня Гуцулів, то я відповів би: Дослїдити їх історію і побут та економічний стан у давнинї й тепер, розслїдити родинні відносини та чужі впливи на Гуцулів, зібрати й розслїдити їх народню поезію (піснї й ріжні оповіданя прозою), незвичайно богату і записану доси лише в незначній

части, а особливу увагу звернути на культурні пережитки, яких там велика сила. До них треба причислити й міти, віруваня, народні ліки, ворожіня. При тім не належить забувати і про розпочаті вже праці, продовжувати та доповняти їх аж до цілковитого заокругленя. Аж тоді кождий переконаєть ся наглядно, що Гуцули вповні заслужили на такі наукові розсліди.

Бажаючи зі свого боку докинути також цеголку до пізнаня Гуцульщини, я подаю далї зі своїми увагами три реферати про Гуцулів, зладжені для висшої власти, та відчит німецького письменника і редактора, держаний перед ширшою німецькою публикою приблизно перед трийцятьма роками.

I.

Погляди сільських інтеліґентів на Гуцулів у середині XIX ст.

Ще в XXXIII т. „Записок“ (кн. I, 1900) помістив я був коротеньку замітку п. н. „Як австрийський уряд був заінтересував ся Бойками“, в якій надрукував циркуляр адміністрацийної окружної власти до деканальних урядів із просьбою, надсилати їй відомости про теріторію Бойків, їх число, фізичні і моральні прикмети, спосіб житя, звичаї й ин. та по можности долучити до них взірцї мови (піснї, пословиці). Ті відомости мала використати дирекція адміністрацийної статистики при поясненю тексту до етноґрафічної карти австрійської монархії, яку саме тоді укладано (мова тут про працю барона К. Черніґа: K. Czörnig, Ethnographie der österreichischen Monarchie, Wien, 1855, т. I—III). Циркуляр, виданий у Самборі, носив дату 17 грудня, 1851 р. Ч. 22.032. Я думав тоді, що уряд зацікавив ся з якоїсь причини самими Бойками і бажав мати про них відомости від місцевих інтеліґентних людий, що жили по селах та знали найлїпше простий народ. З огляду, що в Черніґовій Етноґрафії не вказує нїщо на те, аби він дістав такі відомости, висловив я бажанє, щоби хтось, що пробуває в Відни, пошукав у тамошних архівах за відповідями на розісланий циркуляр, припускаючи справедливо, що се неможлива річ, аби на нього не надійшли ніякі відповіди.

Одначе й доси не знайшов ся ніхто охочий виповнити те бажанє. За те довело ся менї переконати ся, що подібні циркулярі поровсилала адміністрацийна власть на просьбу дирекції адміністрацийної статистики при кінци 1851 р. по цілій Гали-

чині (і так само певно по инших краях) і то не тілько до деканальних урядів, але й инших, порозкиданих по селах та місточках, що стикали ся з місцевою людністю та могли подати про неї етноґрафічні інформації. В „Хроніці" Остермана, яку закупило Наук. Тов. ім. Шевченка для своєї бібліотеки, знайшли ся аж три подібні відповіди[1]) про Гуцулів; одну зладив Українець, священник Мих. Козаневич, парох Вільшаниці (коло Тисьмениці); другу Поляк, надвірнянський мандатор Мяновський; третю Німець, делятинський камеральний зарядець Тадей Крах. Цікаво не лише побачити, як виглядали такі відповіди загалом, але й як їх уложили члени трьох ріжних національностий та як вони відносили ся до Гуцулів, тому й подаю низше всі три відповіди в цілости.

Всі три автори, як видно, не мали достаточного наукового підготовленя для того, аби таку роботу виповнити беззакидно. Етноґрафія до того часу була за слабо ще розвинена і за мало популярна, яких небудь взірців вони не мали перед собою і дирекція статистики не вказала їм на них, а лише в одного М. Козаневича видно сліди деякого обізнаня з бідною загалом дотичною літературою. Автори оперують переважно загальниками, які нині не мають майже ніякого значіня, на скілько не служать як указники, що й тоді був якийсь такий прояв, про який нині говорить ся вже докладно. Та всеж усі три реферати не позбавлені зовсім вартости хочби тому, що всі три автори говорять тілько про те, що самі бачили, або знають із практики. Тілько де вони з фактів роблять висновки, не все можна з ними годити ся. Так приміром о. М. Козаневич називає Гуцула „ein wildes, muthiges Kind der Natur". З тим можна згодити ся лише в пропущенем прикметника wild тому, що цілковито диких людий тепер нема ніде, а коли возьметь ся численні гуцульські звичаї й обряди, буденне житє й занятя з одного боку, з другогож цілковите їх занедбане в просвітнім напрямі з боку тих державних орґанізмів, до яких Гуцули входили, то швидше прийдеть ся їх назвати вповні культурним, хоч простим племенем, ніж диким. Сього не робить уже й Ф. Гельвальд й хоч його відчит мав очевидно на цїли привабити як найбільше слухачів, то всеж у титулї уживає він тілько прикметника „halbwild".

---

[1]) З них зладжено копії на зарядженє бібліотекаря д. Ів. Кревецького, що й передав їх мені.

Поґрупую свої уваги до всіх трьох рефератів приблизно в тім самім порядку, в якім їх виладжено.

Зачну від теріторії та числа людности. М. Козаневич обіцяє подати докладні історичні і статистичні дати не лише про Гуцулів, але загалом усіх верховинців (отже й Бойків та Лемків). На ділїж він не виповнює своєї обіцянки навіть що до Гуцулів, бож вислів, що верховинці жиють у горах „відколи тямить історія“, а Гуцули „від непамятних часів“, не можна уважати за історичну дату, а числа Гуцулів, що „виносить приблизно 80.000 душ“, за статистичну. Невірне також розтяганє границь гуцульської теріторії в Галичині на стрийський округ (крім коломийського та станїславівського; сю помилку робить іще й Т. Крах) по Солотвину та Перегинсько. Говорячи про верховинців загалом, заявляє, що вони всї греко-католики, хоч буковинські Гуцули православні. Забуває також згадати про те, що не лише Гуцули та Лемки, але й Бойки жиють на Угорщинї в сумежних повітах із галицькими, хоч там і надають їм инші назви. За те справедливо підносить їх вроджену талановитість та здібність, особливо до всяких майстерств. Колиб Гуцули мали на своїй теріторії які небудь технїчно-промислові школи, вони доставляли би найбільшого і найлїпшого контінґенту фахових робітників і майстрів та приносили би через те не лише собі, але й державі великі користи. На жаль доси не звернув на те нїхто уваги та не робив нїяких заходів у тім напрямі.

Мяновський подає гуцульську теріторію також загально, але доволї вірно. Він обчисляє її на 150 кв. миль, а людність на 150.000 душ (за багато). В Надвірнянщинї вичисляє лише чотири місцевости з людністю на 7.065 душ — як гуцульські — очевидно мильно. Т. Крах подає простір на 250 кв. миль, а людність також на 150.000 душ, при чім втягає сюди й буковинських та угорських Гуцулів. Гуцульські оселї не вважає давними і найстаршим начисляє найбільше 260 літ істнованя. На доказ наводить село Красноілю, в якій тоді сторчав іще стовбур ялиці (= красна іль), від якої пішла назва села. Ся назва дійсно не давна, але треба би справдити, як далеко сягають попередні назви: Дїдушкова Річка і просто Річка. При дослїджуваню повставаня і назв гуцульських сіл треба мати все на увазї, що хоч теперішня назва не давна, то оселя могла істнувати давнїйше під иншою, бо на Гуцульщинї кождий верх, кождий потік, кождий більший простір має свою окрему назву, по якій звичайно називаєть ся й оселя (прим. Жабє Слу-

пейка, Жабє Маґура, Жабє Крента, Жабє Ільця, Жабє Кривополе і т. д.).

Про походженє й назву Гуцулів та инших верховинців нема в авторів фактичних матеріялів. М. Козаневич виводить назву Гуцул за Я. Головацьким від румунського huc-ul = розбійник. Мяновський чув щось про назви: лемаки й лишаки, але як у них орієнтуєть ся, видно з того, що каже: В околици Сиґота говорять жителї слово Lem, а в околици Жабя — Lissa (= лише), звідти буцїм то й назви, привязані до Гуцулів (= Лишаків). Т. Крах завважує натомість, що про лишаків (Lissaken) не знає нічого і в Жабю не знають про сю назву, хоч дехто мав чути слово lissa. З инших верховинців Т. Крах не знає Бойків, а жителїв самбірського округа називає Лемками, яких буцїм то і самі Гуцули так називають від слова лем (у дійсности Гуцули називають усїх не-Гуцулів Бойками, а назви Лемко — не знають). Т. Крах зазначує, що Лемки живуть по обох боках Карпат, а вважає їх мішаниною Русинів, Словаків і Мадярів (хоч нема ніяких доказів славянщеня Мадярів) та добачує в них (безпідставно) азийський тип (чорне волосє, смагляве лице).

Фізичні прикмети Гуцулів змальовує М. Козаневич коротко, але добре. Одна ріжниця між давним і теперішним станом при його описї впадає в очи: Нинї нема вже Гуцулів із таким довгим волосєм, що спадає на плечі, а багато ходить із остриженим волосєм; у 50-их роках було одначе ще багато довговолосих. Мяновський називає Гуцулів „dieses gesunde und robuste Volk“. Т. Крах признає мущин також добре збудованими, легкими і мускулярними. Женщинам відмавляє признаня „гарного пола“, але се мабуть лише тому, що він не бував у тих селах, де Гуцулки бувають навіть дуже гарні. Зазначує значну плідність Гуцулок, які мають часто по 5—6 дітий, але не згадує нічого про велику смертність дітий. Гуцулки, що родили 15 — а нераз і 20 разів — не належать до великих рідкостий, але як з того виховаєть ся четвертина дітий, то дуже добре. Неплідних між Гуцулками подає на $^1/_{10}$ і ту неплідність приписує наслїдкам кінної їзди. Про се повинні висловити свою думку лїкарі; на мій погляд сю прояву належить приписати иншим обставинам, а чи не в першій мірі — половим хоробам.

Замітки про моральні прикмети схопив М. Козаневич зґрубша також доволї вірно. Що тикаєть ся одначе гуцульської правдо-

мовности, то хиба давно було інакше, але нинї Гуцул зовсім певно найменше правдомовний з усїх наших племен. Що він може образити ся, коли хто подає в сумнїв його правдомовність просто в очи, се не диво, бо так само зробив би і не Гуцул. До темних сторін зачисляє М. Козаневич мстивість Гуцулів (у них істнує до нинї рід вендети!), пяниченє та забобони (віруваня). Що до останнїх, то належало би їх оцінювати не лише з точки християнської релїґії, але і з иншої, прим. наукової; тодї показалоб ся, що не в одних „забобонах“ скривають ся останки давних культур та що при докладнїйшім розслїдї можуть вони вияснити неодну темну річ та вказати на впливи й зносини, про які нинї може нїхто й не думає. Нераз містить ся в них також велике богацтво поезії, яка ушляхотнює прості душі, тому відбирати її, не давши на те місце нїчого лїпшого, так само простого і зрозумілого селянинови, не зовсїм добре, тим більше, що велика часть тих вірувань зовсїм не шкідлива в нїякім напрямі. Не можна їх також викорінювати ганьбою та лайкою, як то часто буває, лише ширенєм просвіти, яка швидко і ґрунтовно переміняє нераз і дуже застарілі погляди.

Про підстрижини, які мали відбувати ся на 18 р. житя у хлопців і до якого часу їм не можна було пити, курити та ходити до коршми, не доводило ся менї чувати, хоч се не виключає можливости, що такий звичай був десь. Нинї всї Гуцули роблять усе те без обмеженя віку, а курять і пють не лише хлопцї та дївчата, але й дїти. З танців називає автор лише аркан і коло, та їх є далеко більше. Зазначує також любов Гуцулів до музики, співу (що до сього — то Гуцули найменше співолюбні з усїх наших племен, про що свідчить хочби бідність їх мельодій), до поезії та до своїх гір. Що Гуцули і люблять поезію і мають до неї великий нахил, про се свідчать не лише їх обряди та звичаї, але й велике число льокальних пісень та ріжних, дуже гарних оповідань.

Мяновський зачисляє до добрих прикмет у Гуцулів добродушність та велику здібність (Kapazität), до злих темноту (не конечно завинену Гуцулами), забобонність, лїнивство, пяниченє та віддаванє себе під шкідливі жидівські впливи. При помочи горівки видурюють Жиди у Гуцулів усе можливе, тому хоч вони мають зарібки, не годні нїчого заощадити. Отсї слова не стратили до нинї ваги, а кождий, хто хоч трохи побув на Гуцульщинї, переконаєть ся про їх правдивість.

Т. Крах називає Гуцулів льояльними, слухняними, хитрими, але й добродушними. Підносить їх велику гостинність, милосердність, талановитість і поетичність, але побіч того і фаталізм, забобонність, лінюхованє та нахил до пяниченя.

Ноша описана в усіх трьох рефератах лише загально. М. Козаневич зазначує, що вона така сама, як у опришків (чому мала би бути інакша?) із виїмкою збруї (хоч давно носили мущини загалом пістолета та топірці) та синїх гачий і хрестів на грудях. Що за хрести має автор на думцї, не знаю; можу лише зазначити, що Гуцули люблять носити усякі прикраси, особливо блискучі, отже й медалї, військові і приватні й инше. Синї гачі (холошнї по долівськи) носять у Надвірнянщинї побіч чорних, у Косівщинї натомість червоні. Мяновський описує трохи докладнїйше ношу, але лиш у мущин, про женщин не згадує зовсім. Т. Крах описує ношу мущин і женщин, а навіть згадує про заплїтанє дівчат та про вишивки, хоч не добачує в них мабуть нїчого незвичайного, коли не присвячує їм хочби кількох слів. Згадує також про те, що в часї дощу перевертають Гуцули часто киптарі та кожухи вовною на верх; він не знає, що вони роблять се тому, аби шкіра не чорнїла, лиш буцїм то для відріжненя лїтної ноші від зимової. Замітка, що Гуцули не запинають сорочок і груди мають усе відслонені, вправдї вірна, але не відносить ся до всїх Гуцулів; переважно ходять так лише старі люди.

Пожива описана в усїх трьох рефератах дуже недокладно. У М. Козаневича виходить вона дуже скупа і в дїйсности є далеко лїпша. Вівсяні коржі й чир — се головна пожива Бойків, а не Гуцулів. Риба не відграє значної ролї в поживі Гуцулів; головні предмети поживи: кулеша, картофля, масло, молоко (бриндзя, гуслянка), солонина, мясо, капуста, борщ, фасоля. Мяновський вичисляє головні поживні матеріяли, забуває одначе про найважнїйші: картофлї, та принагідні, як гриби і ріжні ягоди (афини, ґоґодзи, малини, ожини, черешнї). Не згадує також про яловичину, з якої Гуцули роблять „будженицу". Опису потрав не подає. Т. Крах згадує про поживу також коротенько і не вдаєть ся в ніякі подробицї.

Що до способу житя, то М. Козаневич не задержуєть ся над ним богато. Зазначує, що Гуцули віддають ся головно скотарству, але в долинах господарять, управляючи картофлї, овес, лен. Згадує і про пчільництво, та воно таке незначне, що не може входити в рахубу. Свої витвори міняють Гуцули за куку-

рудзу, якою переважно живлять ся. Літом сплавляють вони на ріках дерево.

Мяновський підносить, що Гуцули в рільництві управляли найбільше побіч вівса — картофлю, поки не почала гнити. Опісля стали управляти кукурудзу, жито[1]), ячмінь, капусту, бураки, а надто лен і коноплї. Не зазначує одначе, що всього того збіжа так мало — по причинї скупости відповідного ґрунту під управу — що воно не може вистати навіть на їх власну потребу; лише картофля, капуста (не все) й бураки зароджують ся так, що в кого є відповідний кусень землї, не потрібує їх купувати до нового урожаю; за те треба купувати кукурудзу, огирки, овочі і т. д. Про пчільництво згадує, що воно нужденне. Мильно говорить про те, буцїм би то Гуцули проводили більшу частину лїта на полонинах; там пробувають лише пастухи, а ґазди займають ся тодї сїнокосами та иншими домашними роботами, або сплавляють дерево, якого зимою не можна сплавляти, лише рубати і приладжувати до сплавлюваня.

За те справедливо зазначує, що хоч Гуцули скотарі, то не вміють провадити поступової молочної господарки, через що очевидно не мають таких приходів, які при тім самім коштї, а иншій господарцї, могли би мати. Корови у них зимою дають дуже мало молока, або й зовсїм не дають, а то через зимно і брак відповідних стаен. Окрему увагу звертає на гуцульських коників, яких виносливість (Leistungsfähigkeit) подивляє[2]) та радить через раціональне плекане удержати ту гарну расу, якої походжене виводить від Татарів. На жаль у нас мало звертаєть ся уваги на такі голоси, а коли що й робить ся, то не так, як треба, бо коли поустановлювано стації розплодових жеребців, то з зовсїм иншої породи, через що гуцулики так позводили ся, що тепер їх дуже мало. Та ще й тепер можна би сю расу відновити, як була би добра воля до того.

Т. Крах підкреслює також, що Гуцули скотарі, та й він звертає увагу на коників-гуцуликів, яких походжене виводить від орієнтальних жеребцїв, годованих на Буковинї за часів турецького панованя. Зазначує управу тих самих родів ростин, що Мяновський та згадує, що картофля видавала перед гнитєм 14—18 бульб, а ячмінь 20—30 зерен.

---

[1]) На скілько менї відомо, Гуцули швидше сїють пшеницю, як жито, аби мати бодай на кутю.

[2]) В теперішнїй війнї показало ся се найлїпше і гуцуликам віддано найбільше признане в мілїтарних кругах.

Зі звичаїв подає лише він один коротенькі описи сватаня й весіля та хороби й похоронів. Згадує також коротко про гуцульські оселї та вигляд загород, але не добачує, які здібности будівничі мають Гуцули та що в будівництві мають вони свій власний стиль.

Інформації про мову у всіх трьох авторів дуже бідні, хоч гуцульський діялект має доволї багато цікавих відмін. М. Кованевич зазначує отсе: Говорене до кождого рег ти, зам. ви; додаване наростка ко до імперативів (прим. дай-ко) та ку до вокативів (прим. ѓомостику; се зовсїм фальшиво!); додаване партикули мой при імперативах (прим. ходи-ко мой суда); так говорять не тілько Гуцули, але й Подоляки та Наддністрянцї; зам. єсьм говорять сме (прим. був сме). На взір мови наводить пісню про Довбуша.

Мяновський ще менше розуміеть ся на мові. Для її характеристики наводить три слова, що звучать інакше у Гуцулів, як у Подолян. На взорець мови наводить вісїм пословиць та три коломийки, при чім звертає увагу на збірник пісень В. Залеского.

Т. Крах підносить, що Гуцул грає (на сопілцї) і співає цілий день та що сам компонує собі піснї (се буває часто і у збірцї В. Шухевича є досить таких пісень). На доказ поетичности Гуцулів наводить пісню про панщину, та приклад вибрав дуже нещасливо, бо ся пісня не тілько не гуцульська, але первісно й не народнього походженя. На взорець мови наводить 17 приповідок, а для ріжницї мови Гуцулів і Русинів у загалї подає 14 слів.

Полишаєть ся ще одна проява, якій присвячує більше місця сам М. Кованевич. Се — опришківство. Автор твердить, що сама назва гуцул-опришок (розбійник) доказує, що Гуцули займали ся розбишацтвом. На мій погляд се доказувало би, що з частинних назв виробляють ся загальні, але ніколи, що всї Гуцули займали ся розбишацтвом. Се противить ся також дотеперішним розслїдам про опришків. Опришківські ватаги складали ся лише з невеликих гуртів і не маємо ніяких доказів, щоби хоч одно село брало поголовно участь у розбишацтві; але бо й ті невеличкі гурти не творили ніякої племінної одноцїльности; крім Гуцулів належали до них і Бойки і Подоляни, ба навіть Румуни та Мадяри. Чомуж жадна з тих національних ґруп не дістала назви опришків (= гуцулів)? Се зовсїм не трудно пояснити. Опришкам вигідно було переховувати ся на

нинїшнїй гуцульській теріторії, як країнї, що лежала на пограничу трьох держав (Туреччини, Угорщини, Польщі). Коли ватазї ставало горячо в однїй країнї, вона переходила кілька верхів і опинювала ся у другій; а коли і там натворила такого, що треба було на якийсь час пропадати, переносила ся до третьої. Недоступність терену, великі лїси, численні криївки відгравали при сїм також не малу ролю. Гуцульщина була отже теріторією, на якій переховували ся опришки і від того цїле племя могло дістати назву, коли загалом вивід назви вірний.

Для оправданя гуцульського розбишацтва М. Козаневич наводить ту обставину, що Гуцули були приневолені до нього, бо поки не попрорубувано лїсів та непозакладувано сїл, задля острого клїмату та неврожайної землї вони не мали з чого жити. Та тут належить зазначити, що поки не було сїл, то й не було в горах Гуцулів, бо чейже по лїсах та по печерах вони не жили попід колоди спільно з медведями. Тай гуцульські оселї не такі нові, а в кождім разї старші, як поява опришків (у більшім стилю, бо про поодинокі випадки можна й інакше думати). При опришківських процесах довідуємо ся і про села, з яких вони походили, тай само розбишацтво не устало з заснованем постійних осель у горах, але аж по занятю Галичини й Буковини Австрією. З того видно найлїпше, що опришківство було вислїдом тодїшних полїтичних та суспільних відносин. На сю думку впадає по части й М. Козаневич, коли називає опришків оборонцями та местниками покривджених, що дійсно нераз мало місце.

Незгідний з правдою погляд, що гуцульська суджена вимагала від свого судженого поступуваня в опришки і участи в розбишацьких походах. Очевидно, опришківське молодецтво й відвага подобали ся дївчатам Гуцулкам так само, як подобали би ся й иншим дївчатам якого будь народа (згадаймо хочби про сербські дївчата й гайдуків!), та се ще не умова женячки. Так само слово ледїнь (поправно: леґінь, із мадяр.) не означувало нїякої опришківської прикмети, лише дорослого парубка.

Опис опришка, цитований за Вуйцїцьким, доволї вірний і ще й тепер можна подибати подібні типи між Гуцулами, хоч опришків нема давно. Так само вірний опис опришківського одягу і заквестіонувати можна лише пави за капелюхами, яких Гуцули звичайно не носять, тілько Покутяни (Гуцули носять

трясучки); також мазанки (= чорні сорочки) виварюють ся не в солонинї, лише в маслї. За те переборщений факт, що буцїм то один опришок обрабував 20 Вірменів! Так само гіпербола те, що опришки наскладавши собі майно, осїдали у селї і спокійно ґаздували. Могли трафляти ся часом поодинокі випадки, але правилом вони не могли бути тим більше, що по селах увихали ся мандатори з пушкарями і мали дуже добрі інформації про сховки опришків та про тих, що їх передержували. Розуміє ся, що коли галицький опришок утїк на Угорщину, де його нїхто не знав, а угорський до Галичини, і тут непомітно осїдали, то могли й далї жити нетикані. Пробували опришки не лише в Чорногорі (як вони жили би там зимою?), але всюди в горах, а люди передержували їх по потайниках та кормили. Були й такі, що зраджували опришків, за що опісля як не опришки самі, то їх товариші мстили ся на зрадниках.

I. Aufschluss

über die im Stanislawower und Kolomeär Kreise wohnenden Huculen (Hucuły:), betreffend ihre Volksthümlichkeiten, Abstammung. Tracht, Gebräuche und Mundart; dann über ihre phisische und moralische Beschafenheit etc. zum Gebrauche der administrativen Statistik — gegeben dem Stanislawower Kreisamte vom gr. kath. Pfarrer Michael Kozanowicz. Dto Olszanica 31 December 1851.

Es erschienen in den letzten Decennien verschiedene Abtheilungen in den deutschen (Panorama des Universums, Prag, 1845, II Heft), ruthenischen (Winok, Wien, II Theil), polnischen (Obrazy K. Wojcickiego, Warszawa, 1840; 4 Band) und böhmischen (Czasopis Czeskoho Muzeum, XII Jahrgang, 1 Heft) Zeitschriften und Werken über die galizischen Bergbewohner, namentlich über die Huzulen, Bojken, Lemken u. d. gl., die sehr viel Belehrendes in Bezug auf ihre Eigenthümlichkeiten, Sitten, Lebensart, Gebräuche, Religion, Sprache, und Volkslieder enthalten, nur werden in denselben die partistischen Daten über die Anzahl dieser Stammes-Abtheilungen, die bestimmte Begrenzung ihrer Wohnorte und des Gebiethes, welches sie einnehmen, vermisst, was das Meiste, dass in denselben die Nomenclaturen verwechselt erschienen.

Um richtigeren Aufschluss über diesen Gegenstand zu geben, hat Gefertigter nach möglichster Überzeugung und thunlichster Gründlichkeit alle geschichtlichen und statistischen Daten, diese Bergbewohner betreffend, zusammengestellt, wie selbe in nachstehender Abhandlung zur Einsicht dienen.

Gemeiniglich wurden die karphathischen Bergbewohner Galiziens, welche mit Ausnahme des Krakauer Gebiethes, slavorussinischen Stammes sind, in den östlichen Kreisen Rusyny, Hirane, in den westlichen

Hirniaki, (wie sie sich selbst zu nennen pflegen) im Allgemeinen genannt. Gemeinhin werden selbe von den Flächenbewohnern meistens ihrer Eigenthümlichkeiten, Tracht und Mundart halber, auch Lemaki, Bojki, Huculy und Łyszaki benannt, und daher mehrere Abtheilungen dieser Bergbewohner vorkommen, ohne jedoch veschiedene Stammesabtheilungen zu sein.

Die Hirniaken, welche die westliche Bergkette in Jasłoer, Sandecer und Sanoker Kreise bewohnen, gebrauchen in ihrer Mundart das von den Ungarn entlehnte Nebenwort łem (das deutsche nur), werden daher von den russinischen Bewohnern, die dasselbe Nebenwort mit dem echt russinischen Ausdrucke łysze abgeben, Lemki genannt, welche Benennung auch den, auf der ungarischen Seite wohnenden Gebirgsleuten eigen ist, — und im Gegentheile benennen sie die anderen Łyszaki; deshalb die Abtheilung in Lemki, Bojki im Samborer und Stryjer, und Huculy in einem Theile des Stryjer, in dem Gebirge des Stanislawower und Kołomyjer Kreises, welche letztere sich tief in Bukowina erstrecken.

Die Bergbewohner leben auf dem Gebiethe der Karpaten seitdem die Geschichte gedenkt, unvermischt und in ununterbrochenen Massen, so dass man leicht die Scheidelinie zwischen diesen (drei) 3 Abtheilungen und ihren Wohnorten bestimmen kann.

Diese Bergbewohner sprechen allgemein die russinische Sprache und zwar den galizischen Dialekt nur mit wenigen Flexionen und Abweichungen des Accentes; auch bekennen sie sich sämtlich zur griechisch katholischen Religion.

Hier frägt sich bloss und allein von um die hierkreisigen Bergbewohner, die sogenannten Huculen (Huculy), ihre Anzahl, Volksthümlichkeiten und ihre phisische und moralische Eigenschaften.

Die Huculen, ein slavorussinischer Stamm, bewohnen seit undenklichen Zeiten die äusserst urbaren Plätze des Hochgebirges im Stanislawower und Kolomeaner Kreise, werden allgemein Hiranen genannt und sind von den Podhiranen, den Bewohnern an dem Fusse der Karpathen zu unterscheiden. Die Wohnorte der Huculen in Galizien nehmen das Berggebieth längs der ungarischen Grenze, angefangen von dem Ausflusse der Łomnica im Stryjerkreise, und erstrecken sich ununterbrochen längs des Gebirges bis an den Fluss Czeremosz biały und weiterhin in das Innere von Bukowina. Gegen das Flächenland stossen sie mit den Podhorany in den Städten Kutty, Kossow, Peczeniżyn, Delatyn, Nadworna, Sołotwina, bis an das Dorf Perehińsko. Auf der ungarischen Seite hingegen nehmen sie die Gebirgsgegend des Marmaroscher Komitats hinab bis an die Theiss, und erstrecken sich gegen Osten bis an Szigeth.

Der Flächeninhalt, den die huculischen Wohnorte in Galizien einnehmen, beträgt □ Meilen[1]) und ihre Anzahl beläuft sich beiläufig auf 80.000 (Schematismus der gr. k. lemberger Erz. Diöcöse 1851).

[1]) Нема ніякого числа.

Die Benennung Huculen stammt vom wallachischen Worte hoc-uł, welches Wort einen Räuber bedeutet, wie es richtig der Gelehrte J. Hołowacki in seiner Abhandlung „Gross-Chrobatien und die Haliczer Karpatho-Russinen anführt".

Diese Benennung deutet, dass diese Bergbewohner meistens sich mit dem Raubgeschäfte befassen, die Nachbaren mit ihren Einfällen belästigten und daher den Namen Huculen entlehnten.

Es scheint auch, dass die Bergbewohner bemüssigt waren, durch das rauhe Gebirgsklima und Unfruchtbarkeit des Bodens, ehe die Urwälder gelichtet und Dörfer angelegt wurden, diesem Geschäfte nachzugehen. Nachdem aber sich die Huculen in ordentlichen Dörfern niederliessen, geben sie diesen Lebenswandel auf, und treiben mehr Vieh- und Schafzucht. Jedoch hat sich bis in die neueste Zeit bewahrt, dass einige aus ihnen die Vorliebe für das Raüberleben hegten und sich demselben ergeben. Solche werden aber selbst von den Huculen, Opryszki, Frevler oder Pustiaki, Windbeutel genannt. (Mehrere von den Anführern dieser Opryszken haben sich berühmt gemacht, und leben noch im Andenken des Volkes, wie z. B. Olexa Dobosz 1737—1744, Marusiak und Głonka, welcher erst 1818 getödtet wurde).

Die Ursache, warum die Huculen gegen dię Opryszki besondere Achtung bezeugen, selber in ihren Dörfern Zuflucht gewähren, und die Strafe derer als den Heldentod betrachten, ja sogar die berüchtigten Banditen in ihren Volksliedern besingen, liegt darin, dass das gemeine Volk gegen die Unterdrücker, nachdem es keine Gerechtform und Schutz der Mächtigen finden konnte, bemüssiget war, die Opryszki, als Rächer der leidenden Unschuld aufzufordern, wo sich selbe immer dienstfertig des gemeinen Volkes als Beschützer bezeugten.

Hierin ist auch die Ursache zu sehen, warum eine junge Huzulin, ehe sie verlobt wurde, von ihrem Bräutigam die Beweise seiner Opryszken Thaten abverlangte. Daraus auch dieses zu rechtfertigen, dass ein junger Hucule, der sich durch Stärke, Gewandheit und Muth auszeichnete, mehrere... mit den Opryszken mitmachen musste, um einen lobenswerten Beinamen łedíń oder mołodec unter den Seinigen zu haben.

Herr Wojcicki beschreibt einen solchen Opryszek, den er selbst gesehen haben soll, wie folgt: „Ich habe die Gelegenheit gehabt einen Huculen zu sehen, der nach Angabe seiner Landleute durch mehrere Jahre ein Anführer der Opryszken in Bukowina gewesen, nachdem er ein Vermögen zusamengebracht hat, gab dieses gefährliche Handwerk auf, kehrte in sein väterliches Haus zurück, und beschäftigte sich mit der Schmiedearbeit. Dies war ein Kerl von riesenhafter Gestalt, sein dichtes Haupthaar floss in langen rabenschwarzen Locken auf die Schultern herab und bedeckte sein verbranntes dickes Genick, seine breite Brust war wie mit Bossen eines Ebers bewachsen, seine Hand so breit, dass man darauf sitzen könnte.

Hochgewachsen, von derbem Knochenbau, breitschulterig, wäre er im Stande einen Bären zu erdrosseln. Unter seinen büschigen Brauen blitzten seine feurigen Augen, aus denen noch jetzt seine Grausamkeit und Wildheit zu sehen war".

Es ist also kein Wunder, dass so ein Opryszek, was hier allgemein bekannt ist, 20 Armenier in den Engpässen der Karpathen allein geplündert hat.

In demselben Werke werden ganz richtig die Opryszken-Tracht und deren Waffen beschrieben, es heisst: ein runder, schwarzer Hut mit einer breiten blechernen Borte und mit Pfauerfedern ringsherum geziert — ein schwarzes Hemd, (das im Speckfette gesiedet wird, um sich gegen Ungeziefer zu sichern), für den Feiertag aber ein weisses mit verschiedenfarbiger Wolle gestrickt; ein lederner Gurt, der ihm den ganzen Bauch und die Hälfte der Brust bedeckt, eine dziobenka (torba, Tasche) über die Schulter, mit messingenen Knöpfen beschlagen; wollennziegelbraune Beinkleider (gewöhnlich bei den Huculen), ein Beil am langen Kiel (toporec), von vorne zwei Pistolen, ein Hirschfänger, eine Flinte; auf der Schulter wie frei herabhängender Serdak (kurzer Uiberrock) und Bundschuhe (postoły) vollenden die Bekleidung eines Opryszek.

Hat ein Opryszek durch seine Streifzüge sich ein Vermögen gesamelt, so kehrt er in seine Heimat zurück, und führt ein ordentliches Leben. An der Gränze des Stanislawower Kreises gegen Brustury befindet sich die Czarna hora, der gewöhnliche Aufenthaltort der Opryszken. Nun aber Gott sei dank hat die Regierung dem Opryszkenthum ein Ende gemacht, und im Jahre 1828 büssten die letzten Uiberbleibsel in Nadworna ihre Verbrechen auf dem Galgen.

Die Huzulen kommen rücksichtlich ihrer Sprache als auch ihrer Religionsgebräuche mit den übrigen im Lande lebenden Russinen fast ganz überein, ausser, dass ihre Mundart etwas rauher — wie überhaupt der Bergbewohner — und es ist ihre Gewohnheit den Wörtern die Vorsylben -ko und -ku nachzuhängen, als: Jegomosty-ku, Pany-ku Herr, Pan otczy-ku Geistlicher, daj-ko gieb, chody-ko komm u. d. gl. eben so reden sie eine jede Person ohne Unterschied mit dem persönlichen Fürworte ty (du) an, wie es den Gebrauch bei Tyrolern ist: ty otczyku, ty panońku — ty hospodońku Gott. Ruft der Hucule jemanden herbei, so hängt er dem Worte noch moj an: chody-ko moj — pożdy-ko moj; und das Hilfszeitwort jeśm, ich bin, verwendet er in sme — anstatt zu sagen: buwiem — ich war, sagt er buwsme. Uibrigens werden die Lieder der Huculen von allen Bewohnern Galiziens gesungen, so wie sie in Originalen vorkommen.

Die Huculen bewohnen meistens unwirthliche Gegenden, wo man nur schrof aufsteigende Berge und wilde Natur sieht, daher ihre ganze Landwirtschaft in der Viehzucht und in dem Anbaue von etwas Hafer, Flachs und Erdäpfel besteht, und das nur in niedriger gelegenen Örten; in den höher gelegenen beschrenkt sie sich auf die Schafe und Bienenzucht.

„Hier herrscht" — schreibt Wagilewicz in Czasopis Czeskeho Muzeum — „das alte Hirtenleben und unter einem Watażko verbleiben die Schäfer, dessen Befehlen sie ohne Widerrede folgen müssen. In schwarzen Hemden und runden aus Wolle: gewirkten Mützen ziehen sie von Weide zu Weide (Połoniny), hegen die Hürden für die Schafe und bauen sich Laubhüten zur Behausung. Dies Leben ist elend und

mühselig und sie sind allen Drangsalen und Ertragung des Unwetters unterworfen, eine endlose Pein!"

Sie treiben auch den Handel mit den benachbarten Städten, wohin sie auf ihren kleinen starken Gebirgspferden (sogenannten Huculen) ihre Produkte als: Bryndza, Käse, Flachs, Wolle, Tücher und verschiedene künstliche Holzarbeiten auf den Markt bringen, und für Mais vertauschen. Im Sommer flössen sie Schindeln und Balken auf Flössen in die Ebenen.

Die Nahrung der Huculen ist sehr dürftig, sie besteht ausser den Fischen, Milch und Käse aus Mais und Hafer. Aus der ersteren bereiten sie mełaj (Kuchen), kulesza (Brei), stulnie ein Gebäck von Käse und Mehl — mantuty (eine Mehlspeise); aus dem Hafermehl bereiten sie czyr (Tropfteig) und korże (Haferkuchen) — von Grünzeug, Kraut und Erdäpfeln – und als Delikatessen Schöpfenfleisch. Die Tracht der Huculen ist ganz dieselbe, wie die der Opryszken mit Ausnahme der Bewaffnung, und zum Unterschiede wären nur die blauen Beinkleider und ein Kreuz auf der Brust.

Was die phisische Beschaffenheit anbelangt, so sind die Huculen ein gesunder und wohlgewachsener Schlag von Menschen vom derben Knochenbaue, hoch gewölbter Brust und breiten Schultern. Ihr Gesicht ist würdig und angenehm, trägt echt slavischen Typus. Die Augen feurig, die Stirn erhaben, das Kopfhaar meistens schwarz und fällt in Locken auf die Schultern herab; sie unterscheiden sich von den Flächenbewohnern durch anständigeres Aeussern, durch leichten Gang, durch grössere Gelenkigkeit des Körpers, und dadurch, dass sie scharfen reizhaften Sinn haben, daher auch ihre Leidenschaften heftiger sind, als die der Bewohner der Ebenen.

Wenn man seine moralische Beschaffenheit betrachtet, so findet man in dem Charakter des Huculen ein Gemisch von edlen Tugenden, aber auch groben Lastern und Leidenschaften.

Der Hucule liebt seine Heimat über Alles und er bleibt in seinen Gebirgen lieber der Ärmste, als auf dem flachen Lande der Reichste; und sobald er von seinen Gebirgen entfernt wird, ergreift ihn eine schwermüthige Sehnsucht. Der Hucule ist sehr gastfreundlich, und theilt mit seinem Gaste Alles, was er hat, wie sein Sprichwort lautet: czym chata bohata, tem hostewy rada.

Aufrichtigkeit und Redseligkeit der Huculen beiderlei Geschlechtes eigenthümlich. Wenn man einen Huculen fragt, ob er war spräche? so fühlt er sich beleidigt und erwiedert alsogleich: Iszcze, panońku, wid hucuła nichto brechni ne czuw i ne bude.

Sein Muth und seine Kühnheit arten meistens in Verwegenheit aus; er scheut keine Gefahren und achtet auch sein Leben nicht —, mit gleicher Kälte geht er einem Bären zu, wie einem Galgen.

Zu seinen Fehlern gehört die leidenschatfliche Rachsucht, Aberglaube und Trunkenheit, und diese Leidenschaften sind bei den Huculen heftiger wie bei anderen Bewohnern. — Was den Aberglauben anbelangt, so findet man eine wahre Schilderung dessen im Panorama des Universums von Franz Klutschak, 1848, S. 151.

Uibrigens haben die Huculen manche schönen Gebräuche. So ist, was die Zucht der Kirche anbelangt eine Sitte, dass ein Jüngling bis ins 18-te Jahr weder Pfeife rauchen, Brandwein trinken, noch Wirtshaus besuchen darf, erst nachdem ihm das Haupthaar beschoren werden ist (pidstreżeny).

Der Hucule äussert auch einen Sinn für das Künstliche; er verfertigt — ohne gelernt zu haben — Flinten, Pistolen, er gravirt, er hat eine... für Schnitzarbeiten, und vor einigen Jahren hat ein junger Hucule die Restauration aller Schnitzarbeiten in der lateinischen Pfarrkirche accordirt und nach gegebenem Plane ausgeführt. Sie sind geschickte Baumeister, lieben die Musik, und sind Meister in den Nationaltänzen Orkan und Koło.

Ungeachtet seiner Fehler und Leidenschaften, von deren kein Volk frei ist, sind die Huculen ein treues, biederes Völkchen und verdienen nicht, dass man sie, wie mancher Gelehrte ganz ungerecht „Windbeutel" benennt, und die Huculinnen als unverschämte, zudrängliche Buhlerinnen schildert. Und in der Wirklichkeit ist bei Huculen das Sittenverderbniss noch nicht so eingerissen, wie es anders wo der Fall ist. Gewiss hat der J. Wagilewicz die Lustbarkeit und Naivitaet der Huculinnen als Folge des Lasters angesehen. Im Gegentheile sind sie industriel, sie spinnen, weben Leinwand, Tuch und besorgen die Wirtschaft, während der Mann mit dem Viehweiden beschäftigt ist.

Nachdem der Hucule also noch ein wildes, muthiges Kind der Natur ist, so drängt er sich zu ihr, er liebt über alles Freiheit, Poesie und Gesang. Darum erschallt das huculische Gebieth überall von Gesängen. Die Menge der huculischen Lieder deutet auf den poetischen Geist dieser Natursöhne. Ein Anführer der Banditen Dobosz soll das nachstehende Lied selbst vor seinem Tode gedichtet haben.

Endlich haben die Huculen einen natürlichen Verstand und einen Alles durchdringenden Geist, wie sie es selbst in ihrem Sprichworte ausdrücken:

W mene na hołowi tik,
A w roti cip;
De schoczu,
Tam zmołoczu.

Huzulisches Volkslied.

Hej popid haj zełeneńkij
Chodyt Dobosz mołodeńkij;
Na nożeńku nalihaje,
Topircem sia pidpyraje,
Taj na chłopci pokłykaje:
Oj! wy chłopci, wy mołodci,
Ta schodit sia Synohirci!
Oj! wy chłopci, wy mołodci!
Pijdemo wsi wraz w hosti.
Ustawajte wsi raneńko,
Uberajte sia borzeńko
U postoły skiranyi
I wołoki szowkowyi
Taj pijdemo do Stefana Dzwinki
I do jeho krasnoj żinki.

O p r y s z k i.

Oj! Doboszu! ty Pane nasz,
Tam pryhoda bude na nas!

D o b o s z.

No! na mene uważajte,
Po dwi kuli nabywajte.

Stańte, chłopci, pid worota,
A ja pidu pid wikonce.

2. Dobosz.

Dobryj weczér, Stefanowa,
A weczera czy hotowa?
Czy spysz, serce, ta czy czujesz,
Czy Dobosza zanoczujesz?
Czy spysz, serce, czy neczujesz,
Oj czy sama ty noczujesz?

Stefanowa.

Oj! ja nespiu, ta wse czuju,
Hajdamachy neznoczuju!
Oj! ja ne spiu, no wse czuju,
Bo weczerenku hotuju:
I weczera ne hotowa,
Bo Stefana nema doma.
Bude ona duże pylna...

Dobosz.

Czy ty wyjdesz otwyraty,
Czy sia maju dobuwaty?

Stefanowa.

Ne każu sia dobuwaty,
I ne pidu otwyraty.
Szczeby sylki zażywaty,
Moji dweri rozłupaty.

Dobosz.

Pusty, suko, wraz do chaty,
Szczob dwery ne wywalaty.

Stefanowa.

W mene dwery tisowyi,
W mene zamki stalowyi.

Dobosz.

Ne pomożut zamki twoji,
Jak pidłożu płeczi moji.
Wziaw sia Dobosz dobywaty,
Wziały zamki widlitaty.
Odni dweri otworyw,
A druhi łysz pidchiływ:
Stefan Dzwinka w serce wciływ.
Szcze wstaw Dobosz, wyjszow [z chaty,
Nemih kroku postupaty.

Dobosz.

Treba, chłopci, utikaty.
Ej! wy chłopci! wy mołodci!
Wozmit mene na toporci.
Prybliżyt sia błyżcze k' meni.
O! jakże tiażeńko meni.
Winesit mia w Czornu horu,
Położit mia na kołodu:
Bude zymnyj witer duty,
Bude mene chołodyty.
W Czornu-horu zanesit mia!
Naj sia Lachy ne zbytkujut.
Woźmit mene w Czornu horu
Położit mia tam pid buka,
Tam nam bude wsim rozłuka.
A wy chłopci! wy mołodci!
Newisti sia nezwirajte,
Bo u neji tilko wiry,
Jak na wodi toji piny!
Bo newista i zdradzaje,
Sribło, złoto zabyraje,
I zdorowie widyjmaje.

Opryszki.

Oj! Doboszu! Doboszczuku!
Czomżeś newbyw toju suku?

Dobosz.

Jakże ja ju wbyty maw,
Koły ja ju szcze kochaw.

Opryszki.

Oj! Doboszu! ty Pane nasz,
Wełyka pryhoda na nas.
Deż my budem zymowaty,
Toho lita litowaty?
Piszłybymy w Uherszynu,
W dałekuju Ukrainu,
No i tam my złe zrobyły,
I tam my sy preszkodyły.

Dobosz.

Oj! budete zymowaty,
Toho lita litowaty:
W Stanisławi na rynoczku,
W tiażkich dybach, w zelizoczku.
Tam budete noczowaty,
Tam budete dni dnowaty,

Tam budete noczowaty,
Budut ptyci tiło rwaty.
Wpały Lachy, wsich zabrały,
Ruki nazad powiazały,
Ruki nazad powiazały
Do konyj poprypynały.[1])

2. Bericht

des Dominiums Nadworna (Mandator Mianowski). Dto 10 Jänner 1852. Z. 2246 ex 1851 betreffend die Mittheilung von Aufschlüssen über den ruthenischen Volkstamm Huculen genannt.

In Folge Aufforderung von 14 December 1851 Z. 19797 (des bestandenen Stanislawower Kreisamtes) werden die Ergebnisse der Forschungen über die ruthenische Stammesabtheilung Huculen genannt, im nachstehenden mitgetheilt:

Die Huculen bewohnen den gebirgigen Theil des Stanislawower und Kolomyjer Kreises, ingleichen auch die Gebirgsgegend von Banila in der Bukowina; ferner breitet sich dieser ruthenische Volksstamm auch über einen ansehnlichen Theil des gebirgigen Marmaroscher Komitates in Ungarn. Nur die in der Bukowina ansässigen Huculen bekennen sich zur griechisch nicht unirten Kirche, alle anderen sind gr. k. Religion.

Bei Szigeth in Ungarn bedienen sich die Einwohner häufig des Füllwortes Lem, und in der Gegend von Żabie Kołomyjer Kreises des Füllwortes Lissa, daher die Benennung Lemaken und Lissaken sich herleiten lässt.

Man kann immer das gesammte Gebieth der galizischen, Bukowinär und ungarischen Huculen mit 150□ Meilen und deren Bevölkerung, mit Rücksichtsnahme auf das Gebirge, das in dieser Hinsicht der Ebene nachstehet, auf 150.000 Seelen annehmen. Ganz richtig könnte nur dann derer Seelenanzahl angegeben werden, wenn bei der künftigen Volksaufnahme die huculischen Ortschaffen einer besonderen Bezeichnung unterzogen werden sollten.

In der Herrschaft Nadworna halten sich die Huculen ausschliesslich in den Ortsschaften Jablonica, Mikuliczyn, Pasieczna und Zielona auf. Ihre Gesamtbevölkerung beläuft sich am 7065 Seelen, und das von ihnen bewohnte Gebieth umfasst 18¾□ Meilen.

Dieses gesunde und robuste Volk, das unter rauherem Klima im Gebirge lebt, beschäftigt sich mehr mit Zucht des Rindviehes, der Schafe und Ziegen als mit dem Ackerbau. So lange als die Erdäpfel, die im Gebirge sehr gut gedeiheten, der Fäule nicht unterlagen, haben sich die Huculen nebst des Habers, nur auf derer Anbau allein beschränkt, sie hatten für sich reichliche Nahrung, und vermochten überdies noch jenes Knollengewächs auch zu Markte führen, durch

[1]) Варіянти до пісні: Русалка Днѣстровая. У Budинѣ, 1836. Ст. 7—11.—Wacław z Oleska, Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego. We Lwowie, 1833. Ст. 510—511.— Я. Ѳ. Головацкій, Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси. Москва, 1878. Ст. 152—153.— В. Гнатюк, Народні оповіданя про опришків, ст. 40—49.

das Missrathen und fast gänzliches Verschwinden derselben, ist die Viehzucht im Gebirge merklich eingegangen, denn die Huculen verstehen nichts vom Anbau nützlicher Futterkräuter, Klee, Wiesenbewässerung. — Seit dem Zeitpunkte der eingetretenen Erdäpfelfäulniss haben sich diese armen Gebirgsbewohner zum Anbau der Mais, Roggens und der Gerste unter den Gartengewächsen auf die Cultur des Wasserkrautes und der Stockrüben verlegen müssen, die auch nicht immer gerathen, und bei der kleinen Ackerparcelle nicht zur Ernährung der Familie ausreichen. Obschon alle Huculen Hanf, weit minder Flachs zu ihrem häuslichen Gebrauche anbauen, so verdient bei dieser Gelegenheit die Industrie der Huculen des, in der diesseitigen Herrschaft gelegenen Dorfes Jablonica, eine lobenswerthe Erwähnung. Diese Gemeinde beschäftigt sich nebst der Viehzucht ausschliessend mit dem Leinbaue, der sonderbarerweise in jener rauhen Gebirgsgegend so gut geräth, dass die Einwohner bedeutende Quantitaeten hiervon theils verkaufen, theils auch gegen Körnerfrüchte umzutauschen vermögen.

Leider muss man den Huculen die gröbste Unwissenheit, nicht auszurottenden Aberglauben, Faulheit und besondere Neigung zur Trinksucht vorwerfen, obgleich man ihnen Gutmüttigkeit und Kapazität nicht absprechen darf.

Dieses Volk überlässt sich nur zu sehr dem verderblichen Einflusse der Juden.

Und so kommt es, dass der Hucule jede auch noch so erwiesen vortheilhafte Neuerung bei Bestellung des Ackers oder in der Viehzucht mit Misstrauen betrachtet, an seinen alten Schlendrian selbstklebt, dem Brandweingenusse zu sehr fröhnt, daher nichts zu ersparen vermag, obgleich ihm an Verdienst durch Fuhrlohn und Holzfällen in den Herrschaft-Waldungen, durch Holzflössen nicht gebricht. Der rührige Jude dringt in die Hütte des Huculen, ja selbst bis in seine Sennenhütte ein, und schwatzt diesem unwissenden Volke oft das beste Stück Rindvieh mit Zuhilfnahme des Alles vermögenden Brandweins ab. Von Ersparung kann da keine Rede seyn, wo das in Galizien hübsch zahlreiche Volk Israels einerseits auf Vieh, Kleidungsstücke und Wirtschaftsgeräthe gegen 90% stets willig borgt, anderseits das geborgte Geld durch Brandweinausschank gleich wieder verschlingt.

Eine hölzerne mindere Hütte mit langen Schindelbrettern gedeckt, ohne Schornstein, im Innern der Stube ein Backofen zum Kochen und Heitzen ein grobgezimertes Bettgestelle mit wenig Stroh, darauf ein grobes Leintuch, ein ordinarer Tisch samt tiefer Lade, Wandbänke, ein dürftiger Schrank mit groben irdenen Geschirn, einige hölzerne Löffel, von der Zimmerdecke herabhängende Stangen zum Aufhängen der Bekleidung, in der Kammer etliche hölzerne Gefässe und Säcke — darin besteht die ganze Hauseinrichtung der Huculen. Grobe Wäsche und die andere Bekleidung aus ordinärem Tuche, von der Wolle der selbstgezügelten Schafe, werden zu Hause fabrizirt; dem Kirschner werden Felle gebracht, der daraus die Pelze ohne Armel (keptar) bereitet, dahingegen der grobtuchene schwarze oder rothe Halinarock (petek), der bis zu den Knien reicht, Petek genannt wird. Ein

weisses grobtuchenes Beinkleid, das an Sonn- und Feiertagen bisweilen einer sehr weiten Pantalon aus dunkeblauen oder auch rothem Tuche vertauscht wird und Ubranie heisst, an den Füssen Schuhe von rothen Häuten (postoły genannt) mit dünnen Riemen oder langen wollenen Schnürren zusammengehalten oder geschnürt, oder auch ordinäre halbjuchtene Stiefel, im Sommer ein grob filzerner schwarzer Hut mit rundem, breiten Rande, im Winter eine mit Fuchs- oder Wolfspelz gefütterte Mütze, woran Ohrlappen, bilden die Bekleidung des Huculen.

An Sonn- und Festtagen ziert sich der Hucule mit einem breiten ledernen Leibgürtel mit messingeren Schnallen und vielen dergleichen Knöpfen besetzt, hierin wird ein Messer auch wohl Pistolen getragen; mit einem mit Mossieg beschlagenen Pulverhorne, welches an einem reichlich mit mossiegeren Knöpfen besetzten Riemen hängt, dann der vermöglichere mit einer an einem Uiberschwungriemen hängenden ebenfalls mit Knöpfen besezten ledernen Tasche (taszka) und der Aermere mit einer aus carirtem Wollenstoff erzeugten dauerhaften Tasche, Dziobenka genannt. In der Hand trägt er einen Stock mit einem kleinen Beil, welchen er toporeć nennt. Bei der warmen Jahrcszeit gehen die Huculen auf dem Lande in blossem Hemde und barfüssig, Kinder unter 8 Jahren nicht selten mutternackt herum.

Sauerkraut, Rüben, gedörte Holzäpfel oder Holzbirnen, Fisolen, Kukuruzbrei (kulesz auch mamałyga genannt), sauere Kuh- Schaf- und Zügen-Milch (huślanka), Schafskässe (bryndza), ferner Käsewasser (żentycia), an Festen Schwein und Hammelfleisch mit grobem Kukurutzbrod dienen dem Huculen zur Nahrung.

Der Hucule bringt im Sommer seine meiste Zeit bei dem Weiden der Herden auf den Alpen und in Hochwäldern zu; die Sonnenhütte leistet dürftigen Schutz von dem Regenwetter, der Wind hat überall Eingang, doch mangelt ihr der Kessel zur Käsebereitung und einige Fässchen nicht, in welchen Milch und Käse auf Saumrossen nach dem Thale herabgebracht werden. Bei früherem Beginnen des Winters in den Karpathen wird das Vieh von den Alpen nach den Dörfern im Thale getrieben, wo es lange bleibt bis der Schnee geschmolzen ist Weil die Stallungen bei den Bauergehöften meistens sehr schlecht, und vor Kälte nicht verwahrt sind, so geben die Kühe im Winter keine Milch. Uiberhaupt sind die Huculen in der Milchwirtschaft sehr unerfahren. Die Bienenzucht wird von den Huculen nur hie und da, aber sehr mangelhaft und dürftig gepflegt.

Einer vorzüglichen Erwähnung verdient die Pferdezucht der Huculen. Wie schon oben erwähnt, bedient sich der Hucule derselben zur Herabschaffung der in Sonnenhütte erzeugten Milch, Käse, so wie auch zum Zusamenbringen der nöthigen Nahrungsmittel aus den entfernten Marktorten nach ihrem hoch im Gebirge liegenden Hütten, zu denen nur ein schmaler gefährlicher Gebirgspfad führt, und wohin kein Wagen gelangen kann.

Nicht selten sieht man oft ganze Karavanen von Saumrossen, schwer beladen mit den auf den beiden Seiten herabhängenden Quersäcken eigener Erzeugung von karirtem dauerhaften Wollenstoff, welche an dem vorderen Zwiesel des hölzernen ungarischen Bocksattels befe-

stigt sind. Ausser dieser Last sitzt noch ganz gemächlich der robuste Hucule auf den scheinbar winzigen Pferdchen, welches höchsten 12 Faust hoch ist, und in der Regel sich noch in einem sehr schlechten Futterzustande befindet. Wer die Leistungsfähigkeit dieser Pferden nicht kennt, muss glauben, dieselben müssen unter der Last zusamenbrechen, nichts destoweniger macht der Hucule damit Tagreisen mit solcher Belastung auf den gefährlichen Gebirgspfäden, wobei er ihm nur eine kurze Erholung gönnt, indem er anhält, wenn er durch ein Gebirgswasser reitet, um es zu tränken, oder während der Mittagszeit sich lagert, und dem Pferde überlässt, sich sein Futter selbst zu suchen. Die aussergewönliche Leistungsfähigkeit der Huculen Pferde dürfte hauptsächlich dem Umstande zuzuschreiben seyn, dass dieselben orientalischer Abstammung sind, indem deren Ursprung sich von den Tataren-Einfällen herschreiben soll. Leider zeigen sich in der äusseren Gestaltung nur selten noch schwache Uiberreste des schönen orientalischen Pferdebildes, indem die schlechte Wartung und Fütterung des Huculenpferdes namentlich während des Winters, wo sie sich nicht selten von den Nadeln abgehackter Fichten ernähren müssen, so wie durch die schon in dem zweiten Jahre eintretende Benützung und Uiberlastung derselben, eine Entartung nothwendig zu Folge haben musste. Nichts destoweniger bleibt aber die Leistungsfähigkeit der Huculenpferde und Sicherheit des Ganges derselben auf steilen Gebirgspfaden so bewunderungswürdig, dass es wohl rathsam erscheinen dürfte, auf die rationällere Züchtung und Verbesserung der Rasse eine besondere Aufmerksamkeit zu verwenden

Bei dem Huculenstamme ist nur die ruthenische Sprache im Gebrauche, und haben blos wenige Wörter eine eigenthümliche Benennung, so z. B. benennt der Ruthene das Feuer wohoń, der Hucule watra; der Ruthene das Vieh chudoba, der Hucule marżyna; der Ruthene die Kartoffeln bulba oder mandeburka, der Hucule ripa.

Bei Kindestaufen, Hochzeiten, Begräbnissen und Festtagen spielt der Brandwein immer die Hauptrolle. Bei Hochzeiten wird zuweilen aus Flinten gefeuert.

In Sterbefällen wird der Leichnam, welcher 48 Stunden ruhet, von Freunden und Anverwandten durch die ganze Nacht bewacht. Wird die Leiche vom Hause fortgetragen, so wird ein Glas Brandwein mit einem Stückchen Brod aufs Fenster oder Stube gestellt, weil der Hucule in dem Wahne lebt, dass die Seele, die bisher herumgeirrt, nochmals zurückkehren könne, weshalb ihr jener Labetrunk hingesetzt wird. Nach der Begräbnissfeier kehren die Leichengäste zum Trauerhause zurück, um da das bereitete Todtenmahl zu geniessen.

Ihre Sprichwörter und Lieder sind in der Beilage aufgezeichnet, wobei bemerkt wird, dass ihre, so wie auch die Lieder aller Stämme der galizischen Bevölkerung in dem Buche: Piesni polskie i ruskie ludu galicyjskiego z muzyką instrumentalną, przez Karola Lipińskiego, zebrał i wydał Wacław z Oleska w Lwowie 1833 in einer grösseren Menge vorkommen.

Sprüchwörter.

1. Aby chlib, zube budut.
2. Wilno psu i na Boha brechaty.
3. Z jednoho derwa krest i łopata.
4. Hde chlib i woda, tam nema hołoda.
5. Jakyi pan, takyi kram.
6. Pietamy nakywaty.
7. Szczo maie utonuty, to ne uwisne.
8. Pes bresze, a witer nese.

Huculen-Lied.

1. Dajut meni chliba jiste, a ja ne hołoden,
Meni każut braty babu, a ja diwczyny hoden;
Dajut meni chliba jiste, meni sia nechocze,
Koło mene mołodycia w serdeńko skobocze.

2. A hde ty buw, towaryszu, kołe rozdawały,
Wsim parobkam po diwczyni, tobi wdowu dały.
Oj ja stoiu, towaryszu, tai na zarinoczku,
Krasszu meni dały wdowu, jak tobi diwoczku.

3. Oj hospode myłostywy, swiaty ponediłku,
Ja bym ne daw swoju babku za najkrasszu diuku.
Ja ś swojeju babkow stanu w kutoczku,
Tak ja jeji lubliu, jak kotri diwoczku.

3. Bericht

des Delatyner Cameral-Verwalters Thadäus Krach dto Delatyn 8 Februar 1852. Z. 60 über Entstehung, Eigenschaft, Beschaffenheit und National-Charakter der Huculen.

In der Provinz Galizien ein einstiger namenloser Theil des alten Sarmatiens, geschichtlich von Griechen und Römern zurückgelassen, befindet sich namentlich in dem Stanislawower und Kolomeaer Kreis am Karpathengebirge eine Landstrecke, derer Bewohner unter dem Namen Huculen bezeichnet sind.

Der gefertigte mit der Aufforderung vom 14 December 1851. Z. 19797 zur Forschung ihrer Sitten, Gebräuche, Gewohnheiten und ihres National-Charakters betraut, beeilt sich das theils aus eigener Erfahrung, theils aus Forschungen eingeholte Ergebniss hiemit anzuzeigen.

Stames-Unterschied der Huculen, Lemken und Lissaken, der ersteren Wohngebieth und Seelenzahl.

Die Huculen bilden einen eigenen Zweig des Ruthenen-Volkes, der sich durch seine phisische und moralische Beschaffenheit und Eigenschaft von den anderen Ruthenen wesentlich unterscheidet.

Uiber den Ursprung und Enstehung der Huculen und wie zu dieser Namensbeilegung gekommen, sind die Tradicionen nicht einig. Die einen wollen wissen, dass sich Fremdlinge aus den kriegerischen Perioden in diese aus lauter Wald bestandenen Landstrecken geflüchtet haben. Dagegen behaupten die anderen, dass diese unermesslichen Waldteraine von Flüchtlingen besonders von der ungarischen Gränze überzogen worden sind, und dass blos Schafzucht und Raub ihr Unterhalt war. So viel ist jedoch gewiss, dass die meisten der Huculen-Ortschaften erst in der letzteren Zeit entstanden sind und nicht über 260 Jahre hinausreichen. So ist in Caäl-Herrschaft Kossow das Dorf Krasnoilla in der lezteren Zeit entstanden, nachdem noch der Wurzelstock jener Tanne heute steht, welche diesem Dorfe den Nahmen gab.

Es stand nämlich in einem anmuthigen Thale an dem Gebirgbache Dziduszkiwska riczka eine ausnehmend starke und schöne Tanne an der, die Bewohner der untern Ortschaften bei dem Hinauftrieb ihres Viehes in die Weidealpen, gewöhnliche Raststunden hielten, und diese krasna ill (schöne Tanne) nannten. Später machte sich daselbst ein Bewohner aus einer unteren Ortschaft Dziaduszko ansässig, daher der Name des gedachten Baches Dziaduszkiwska riczka und des hierauf entstandenen Krasnoilla von Krasna Ill, dieses Dorf kann gegenwärtig 80. Haus-Nummern zählen.

Das Wohngebieth der Huculen ist das höhere Karpathengebirg, sowohl in seiner nördlicher Abdachung gegen Galizien, als auch in der südlichen Abdachung gegen Ungarn; u. z. für Galizien in Stryjer, Stanislawower, Kolomeaer und einem kleinen Theile im Bukowinaer Kreise, und für Ungarn im Marmaroscher Komitate, und namentlich von der im Stryer Kreise gelegenen Ortschaft Perehinsko bis an den Marktflecken Wisznitz im Bukowinaer Kreise, dieses Flächenmass dürfte sonach mehr als 250□ Meilen, und die Seelenzahl der Huculen wohl über 150.000 betragen.

Die Lemken von den Huculen Łemki genannt, sind die Bewohner der höheren Karpathen in dem Samborer Kreise, sowohl im Norden gegen Galizien, als auch im Süden gegen Ungarn. Den Namen Łemki haben diese von dem häufig gebrauchten Füll- oder Sprichworte łem erhalten, dessen sich dieselben eben so wie die Böhmen des Wortes: „sem oder pack“ bedienen.

Dieser Stamm ist unstreitig aus der Verschmälzung der märischen Slovaken, der Ruthenen oder Russinen und der Magyaren entstanden. Wie bekannt haben die ersteren bei der Einwanderung der Asiaten nach Ungarn gegen das Ende des 9-ten Jahrhunderts im Norden von Ungarn, an und in den Karpathen gewohnt, von wo diese später durch die Magyaren, in das höhere Gebirge gedrängt, und in der Zeitfolge sowohl mit diesen, als auch mit den auf der nördlichen Karpathen-Abdachung gegen Galizien wohnhaften Ruthenen vermengt wurden. Dieses beweist der Umstand, dass dieses Volk viel von der ungarischen Tracht und Gebräuche angenommen hat. Auch deuten ihre schwarzen Haare und ihre dunkle Gesichtsfarbe — auf den asiatischen Typus.

Von den sogenannten Lissaken ist hier nicht bekannt. Selbst in der Gegend von Żabie, wo einige das Füllwort lissa gehört haben wollen, ist gegenwärtig hievon nichts zu hören

Moralische und phisische Beschaffenheit, Karakter der Huculen.

Der Hucule ist seinem Car (Monarchen) aus ganzen Seele treu und anhängig, gegen Obere ergeben, folgsam, sonst zwar schlau, aber gutmüthig; gastfreundlich, gegen Arme mitleidig, möglichst wohltuend und besitzt viel Mutterwitz, Begrifsfähigkeit, und hat besonders ein eigenes reges Dichtertalent. Dagegen ist er arbeitscheu, wie alle Nomaden Völker, bigot und abergläubisch bis zur Lächerlichkeit: Brandwein und Tabak, vorzüglich von der stärksten Gattung, sind für ihn so lockend, dass er oft sein Letztes dafür hingibt. Er glaubt fest an eine Bestimmung, daher seine ruhige Ergebung in jedes Schicksal. Selbst wenn er die Uiberzeugung hat, dass durch den unvorsichtigen Gebrauch des Kinnschames, er allein die Schuld trägt, dass sein Haus in Rauch und Flamen aufgegangen ist, so sagt er doch: dieses Unglück hat mir Gott geschickt.

Der Schlag der Männer ist grösstentheils wohlgebildet, leicht, muskulös, von mittlerer Grösse, hoch gespalten, die Brust stark gewölbt, dagegen muss man dem weiblichen Geschlechte, mit sehr wenigen Ausnahmen, die Benennung „das schöne Geschlecht" durchaus absprechen.

Die Weiber sind so fruchtbar, wie ihre stammverwandten Schwestern in der Ebene. Man trift nicht häufig auf Huculenfamilien, die eine Nachkommenschaft von 5 bis 6 Kindern ausweisen. Gewöhnlich wird die Zahl von 2 bis 3 Kindern nicht überschritten. Auch kann man annehmen, dass $^1/_{10}$ bis $^1/_9$ der Dorfsinsassen kinderlos bleibt. Die Ursache dessen soll in dem Reiten liegen, dem sich die Weiber der Huculen häufig unterziehen müssen.

Der Hucule hängt mit Leib und Seele an seinen Bergen, daher auch seine Abneigung von dem Werkstande.

Ist der Hucule hinter einer, wenn auch kleinen Herde von Schaffen, Ziegen oder Rindern auf seinen Bergen, und hat er dazu gestopfte Pfeife und eine sopiłka (eine Art Flöte), so ist er der glücklichste Mensch. Er spielt und singt beinahe den ganzen Tag, wozu er sich die Lieder selbst komponirt.

Ihre Lieder sind zweizeilig; der erste Vers ist gewöhnlich ein Bild der Natur und der zweite spricht beziehungsweise den eigentlichen oft sehr sinnreichen Gedanken aus. Z. B.

A kto lubyt huby, huby, a ja peczeryci,
Oden lubyt diwczatońka, a ja mołodyci; — zu deutsch:

Schwämme nicht — nur Championen such ich in den Auen,
Mancher liebt die Mädchen, ich aber die Frauen.

Zum Beweis ihres obbemerkten Dichtertalents, diene das folgende Lied, welches in der hiesigen Gegend, gleich nach der Aufhe-

bung des Unterthans-Verbandes, in Bezug der Robot, von den Huculen gedichtet und gesungen wurde:

Szumiła zazułeńka taj jała kowaty,
Szczoś ia maju, dobri lude, wam opowidaty.
Jak sia lisy rozwewały, ia do was wertała,
Siłam sobi w temnym lisku, trochim spoczywała.
A to razom zahudiło, ia sia spohladała,
Takiem dywo zobaczyła, aż jem sia strachała.
Bo słoboda pańszczynoczku pered sobo hnala,
Zahnała ju w lis i stepy, aby tam propała.
Zanew, zanew Pany hnały, jały ju prosyty:
Werny, werny, pańszczynoczku, — nema widki żyty.
Pańszczyna im widpowiła: Ja tomu newynna,
Samyste mene wiprawyły, ja wam buła wirna.
My ne umijem mołotyty, ani żynkie żaty,
My ne znały, szczo tak hirko, na chlib by robyty;
Do kawiarni z niszczym ity, taj w karty hraty,
Po kiszeni wsiudy tudy, niszczo widty wziaty.

Kultur, Lebensweise, Kleidung, Gebräuche.

Die Huculen beschäftigen sich grösstentheils mit der Viehzucht, und namentlich mit Schafen, Ziegen, Rindern und Pferden. Die lezteren vorzüglich im Kolomeaer Kreis haben wegen ihrer Feuer, Ausdauer in Strapazen und ungewöhlich harten Huf, eine solche Berühmtheit erhalten, dass ein derlei Pferd, welches nicht mehr als 13 Faust hoch ist, auch mit 200 f. č. M. bezahlt wird. Der Verwalter selbst hatte für einen hochgestellten Herrn in Lemberg ein derlei Pferd im Handel, dafür er schon dem Eingethümer 300 fčm. vergeblich antrug. Ein solches Pferd ist aber im Stande einen Ritt von 12 Stunden, ohne Futter und Trank zu machen, und ohne den Muth sinken zu lassen. Die Kau dieser muthigen unverwüstlichen Pferde verdankt ihren Ursprung den orientalischen Hengsten aus jener Zeit, als Bukowina den Türken gehörte. Das Vieh kommt selten in eine Stallung. Im Sommer wird es auf die Alpen, und im Winter von einem Heuschober zum anderen getrieben, und nur bei der Nacht gegen Raubthiere in einen hoch eingezäumten Viehstand gehalten.

Der Feldbau beschränkt sich blos auf Erdäpfel, etwas Kukuruz, Gerste, Haber, Bohnen, Kraut, rothe Rüben, Hanf und Flach, wozu das Feld gewöhnlich mit der Grabschaufel auf den Schafständen zubereitet wird. Erdäpfel gaben vor der Fäule einen Ertrag von 14 bis 18 und die Gerste gibt auf so einem Schafstand 20 bis 30 Körner.

Die Hauptnahrung des Huculen bestand früher nämlich vor der Fäule in Erdäpfeln, und diese Periode war für ihn das goldene Zeitalter; gegenwärtig besteht sie in Kukuruz, woraus er die sogenannte Kulesza (Polenten) bereitet, dann aus Käse, Milch, Molken, Kraut, Bohnen, und auch Fleisch, welches leztere jedoch bei Kirchweihen und Familienfestlichkeiten, den sonst sehr frugalen Huculentisch schmückt.

Die Hirten bekommen zur Sommerszeit ausser Käse und Milch keine andere Nahrung.

Die Häuser der Huculen sind so zerstreut, dass eine Ortschaft den Flächenraum von 2 bis 8□ Meilen einnimmt. Diese werden entweder aus runden oder geschnittenen Wandholz zusamengestellt, enthalten gewöhnlich blos eine Stube, ein Vorhaus, und eine Kammer zur Aufbewahrung der Lebensmittel und der Kleidung. Das Dach besteht gewöhnlich aus gespaltenen übereinander gelegten Dachbrettern, welche durch die Last der aufgelegten Steine zusamengehalten werden. In dem Wohnzimmer befindet sich ein Backofen, der zugleich als Kochherd dient, ein Schüssel gestellt, eine Bettstätte und eine breite Bank, welche ringsherum im Zimmer angebracht und unbeweglich ist. Statt Glasfenster haben diese Häuser oft nur einen hölzernen Schieber. Indessen gibt es auch hie und da Häuser, die eine gehobelte Wand, Fussboden, Heiz und Kochöfen von Kacheln und ordentliche mit Nägeln befestigte Dächer haben.

Der Hucule gibt auf seine Bettstätte nie ein Stroh, sondern blos eine selbst erzeugte Kotze oder ein grob gewebtes Leintuch (wereta). Von Kopfpölstern und eigentlichen Decken ist hier keine Rede.

Die Kleidung des Huculen besteht aus einem kurzen 4 bis 8 Zoll über die Hüften reichenden weissen oder rothgefärbten, oder auch schwarzen Oberrock von Halinatuch (Petek genannt), aus derlei breiten Beinkleidern, welche an Feiertagen mit blauen ausgekauften Tuch gewechselt werden, aus einer mit rother Baumwolle oder Seide ausgenähten Hemde, welches über Beinkleider getragen wird; aus einem 12 bis 14 Zoll breiten rothen ledernen Gürtel, in welchem in einer besonderen Scheide, ein Messer sammt einer Gabel steckt, aus einer Art Pelzweste (Kiptar genannt), welche bis unterhalb der Hüften reicht — aus Bundschuhen; endlich im Sommer aus einem breitkrampiger mit Messingblech besezten Hute, im Winter aus einer niedrigen Mütze vom blauen oder rothen Tuche, mit schwarzen Lamfellen verbräumt. Auch trägt jeder Hucule eine aus gefärbter Wolle gewebte noch lieber aber lederne Tasche, derer Tragriemen und Deckel mit vielen messingenen Knöpfen oder derlei Blech symetrisch angeschlagen wird. Eine leichte niedlich geformte Hacke, ohne welcher der Hucule auch nicht 10 Schritte ausser dem Hause macht, beendigt den Putz eines Huculen-Ehegatten.

In der angeführten Kleidung geht der Hucule auch in den wärmsten Sommertagen, nur mit dem Unterschiede, dass er seine Pelzweste mit der Wolle nach oben kéhrt und seinen Oberrock nur über die Schultern wirft.

Das charakteristische bei der Huculenkleidung ist, dass er seine Kleider selbst das Hemd, nicht zuknöpft, sondern Hals und Brust stets offen hägt.

Die Weiber tragen dieselben Oberröcke, Halbhosen, zwei aus gefärbter Wolle angefertigte Fürtücher, von denen eins voran, das andere rückwärts angebracht und an Feiertägen mit einer rothen breiten wollenen Binde (pojas) festgebunden wird. Den Kopf verbinden die

Weiber mit baumwollenen oder seidenen recht bunten Tücheln, seltener mit weis leinenen oder perkalenen Binden (Peremitki genannt).

Die Mädchen flechten ihre Haare in rothe Wolle, worin recht viele Knöpfe von Messing angebracht werden

Beabsichtiget der Hucule seinen Sohn zu verheiraten, so sendet er ein Paar seiner Verwandten oder Freunde (welche für diese Funkcion starosty heissen) an die Eltern der Auserwählten, mit der Anfrage, ob sie in diesen Wunsch eingehen. Ist die Antwort günstig ausgefallen, so gehen die Eltern des Bräutigams in die Wohnung der Braut, versteht sich mit Brandwein versehen, wobei die Mitgift beider Theile und die Zeit der Hochzeit besprochen wird. Ist dieses angemacht, so begeben sich beide Theile mit den Brautleuten zum betreffenden Geistlichen, der die Letzteren in der Religion und den Geboten examinirt. Bei schlecht bestandener Prüfung müssen die Brautleute bei dem Pfarrer bleiben, der sie theils selbst, theils durch den Kirchensänger unterrichtet.

Am Vorabend des Traungstages kommen die geladenen Gäste in beide Häuser, jedoch nicht mit leeren Händen, sondern entweder mit Brod, Brodfrüchten, Käse oder Brandwein.

Der mit dem Präsente versehene Gast wird vom Wirthe in die Kammer geführt, wo er sich dessen erledigt, und nach Massgabe dieser Gabe mit Brandwein gleich in der Kammer und hierauf im Zimmer mit Speisen bedient wird. Die Ledigen bringen nichts, und bekommen nichts, und ergötzen sich blos mit dem Tanze. Des anderen Tages in der Früh führen die Gäste die Brautführer und Kranzeljungfern jeden Brauttheil unter Musik und Gesang in die Kirche, wobei wenn die Eltern wohlhabend sind, die ganze Geselschaft reitet. Die Braut hat bei diesem Gange die Haare nicht geflochten, und trägt an den Schultern ihre künftige Kopfbinde. Nach der Trauung geht jeder Theil der Brautleute mit den Gästen in seine Wohnung, wo bis Abends gegessen, getrunken, und getanzt wird. Abends geht der Bräutigam mit seinen Gästen zur Braut, und führt sie mit ihren Gästen zu sich.

Das junge Paar bleibt gewöhnlich bis zum Frühjahre bei den Eltern des Bräutigams, wo ihm dann ein Haus gebaut, und der für ihn entfallende Grundtheil ausgewiesen wird, und er sonach seine neue Wirtschaft anfängt.

Ist jemand in einem Hause krank, und wird er so schwach, dass man an seinem Aufkommen zweifelt, so wird der Kranke noch beim Leben ganz abgewaschen, in ein reines Hemd, Beinkleider und Fussocken gekleidet. Stirbt der kranke, so wird ihm noch eine Mütze aufgesetzt, und sodann die Leiche auf die Bank am Fenster gelegt, und ein Licht angezündet. Die Nachbarn und die Verwandten des Verblichenen kommen zusammen, beten für die Seele des Verstorbenen, und bringen die Nacht bei einem vor dem Hause angemachten Feuer, unter Erzählungen zu, wobei zugleich der Sarg aus gespaltenen und bezimmerten Brettern zusammengeschlagen wird. Am 3ᵐ Tage nach dem Absterben kommt der Geistliche mit dem Diaken, und nach dem er die Ritualgebete abgelesen hat, wird die Leiche hinausgetragen, auf einen breit gehaltenen Schlitten gelegt, und zur Beerdigung mit 1 oder 2 Paar Ochsen geführt.

Ist das Haus weit von der Kirche entfernt, so wird gleich, so wie man die Leiche aus dem Zimmer trägt, für die vorfindigen Gäste das Todtenmahl aufgetischt, wobei der Brandwein nicht fehlen darf. Nach dem Abspeisen wird die Begräbniss bewirkt. Im Gegentheile kommen die Gäste nach der Beerdigung zum Mahle zurück. Bei einem unfahrbaren Wege wird die Leiche getragen, und ist der Weg gar schlecht und schmal, so wird die Leiche auf einem Pferde transportirt, und erst auf dem besserem Wege in den Sarg gelegt.

Nach dem Wegschaffen der Leiche wird in der ersten Nacht ein Glas Milch oder Brandwein mit einem Brode oder Semmel aufs Fenster gestellt, welches des anderen Tages ein armer bekommt.

Uibrigens bekennen sich die Huculen in dem galizischen und ungarischen Gebithe zur griech. unirten, jene in der Bukowina zur griechisch nicht unirten Kirche.

Die Schrift ist dieselbe, deren sich auch die Russen bedienen. Die Kirchenbücher sind bei beiden Sekten mit bulgarischen Lettern gedruckt.

Die Sprache ist die gewöhnlich ruthenische, jedoch mit vielen abweichenden Benennungen z. B.

Bedeutung	nennt der Hucule	der andere Ruthene
Vater	lelo	tato
Mutter	nenia	maty
Grossmutter	mama	baba
Lediger Bursch	legiń	parobok
Hut	kresania	kapeluch
Feuer	watra	wohoń
Vieh	marżyna	chudoba
Tuchhose	chołoszni	nahawyci
Tanne	il	jałycia
Oberrock	petek	sirak
Bundschuhe	postoły	chodakie
Sarg	derewnia	trumna
Begräbniss	pochoron	pochrib
Zünde an	zazży	zaświty

Unter den vielen sinnreichen Sprichwörtern, werden einige gewöhnliche hier benannt:

Komu Boh pomoże. toj wse peremoże.
Mudra hołowa ne dbaje na łehki słowa.
Choć ne krasne, ałe własne.
Czoho sia mudryj wstydaje, tym sia durnyj wełyczaje.
Szanuj hory-mosty, budut ciłiji kosty.
Szczaście rozum odberaje, a neszczaście nazad wertaje.
Kowal kłepłe, poky tepłe.
Tochdy lubyt i swat, koły sia dobre maje brat.

Jakoie korinie, takoie i nasinie.
Bez muky nema nauki.
Obiciał pan kożuch. tepłe jeho słowo.
Szczo neni meni, to zautra tobi.
Bez Boha ani do poroha.
Pryjde szczaśtie, rozum bude.
Czyja chata, toho prawda.
Wary wodu, woda bude.
Ne rodysia krasna, ałe rodysia szczasna.[1])

---

[1]) До того останнього опису додав Остерман таку замітку: „Die beiden mir persönlich bekannten Berichterstatter haben ihrer Befähigung entsprochen“ (Остерман, Хроніка. Т. I, ст. 60, рукоп. Бібл. Наук. Тов. ім. Шевч. ч. 19).

II.

Відчит Ф. Гельвальда про Гуцулів п. н. „Unter Halbwilden in Europa“.

Зовсім відмінний характер від попередних рефератів носить відчит Ф. Гельвальда. Заки перейду до самого відчиту, скажу кілька слів про його автора.

Ф. Гельвальд (Friedrich Anton Heller von Hellwald), син австрійського ґенерала (* 1842, † 1892), відомий як етноґраф, ґеоґраф й історик, служив зразу в війську, але 1864 р. виступив зі служби, бажаючи віддати ся в цілости студіям. Коли надійшов 1866 р., взяв участь у війнї проти Прусів як поручник кавалерії. По війнї став членом редакції часописи „Österreichische militärische Zeitschrift“ і брав рівночасно участь у науковім житю Відня, особливо в Ґеоґрафічнім Товаристві. В 1871 р. переймив на себе редакцію часописи „Ausland“, яку вів до 1882 р., тому й переніс ся з Відня до Канштату (Kannstadt bei Stuttgart), де жив до смерти. Писав дуже багато, а важнійші з його праць ось які: „Die amerikanische Völkerwanderung“ (1866), „Maximilian I, Kaiser von Mexiko“ (1869); „Die Russen in Centralasien“ (1873); „Centralasien“ (1875); „Kulturgeschichte in ihrer natürlichen Entwickelung“ (перше видане 1875, друге 1883); „Hinterindische Länder und Völker“ (1880); „Oskar Peschel“ (1876); „Die heutige Türkei“ (1877); „Im ewigen Eis“ (1879—81); „Naturgeschichte des Menschen“ (1880—1885); „Die Erde und ihre Völker“ (1883); „America in Wort und Bild“ (1884—1885); „Frankreich in Wort und Bild“ (1888); „Die weite Welt“ (1885) і инші.

В р. 1883—84 уладив він цїлий ряд відчитів на ріжні теми, як свідчить про се проспект із марця 1883 р., розсиланий зі Штутґарту, такого змісту: „P. T. Hiermit erlaube ich mir zur geneigten Kenntnis zu bringen, dass ich in der kommenden Vortragssaison 1883—1884 nachstehende Vortragsthematen zur Verfügung stellen kann:

Länder und Völker des Orients.
Ergebnisse der modernen Afrikaforschung.
Die Nordostpassage und ihre Entdeckung.
Ueber Auswanderung und Kolonisation.
Rom in Vergangenheit und Gegenwart.
Verkehr und Reisen in alter und neuer Zeit
Die Welt der Slaven.
Die Magiker des Morgenlandes.
Kostüm und Mode.
Marco Polo und seine Reisen.

Sollte Ihnen einer dieser Vorträge genehm sein, so ersuche ich höflichst mir dies mit Angabe des Ihnen am besten passenden Monats und Wochentages ehebaldigst anzeigen zu wollen. Hochachtungsvollst Friedrich von Hellwald.

Правдоподібно тоді зладив Ф. Гельвальд також відчит про Гуцулів — на що вказувала би й одна дата: згадка про коломийську виставу в 1880 р., на якій був цісар, і перед яким запродуковано похід гуцульського весіля. Чи був на нїй і автор, трудно сказати; живий опис весільного походу промовляв би за тим; та з другого боку брак назв якихнебудь місцевостий, брак указівок про подорож та про инші наші типи, про які автор певно був би згадав хоч одним реченем, якби був їх бачив, та в кінци брак правдивих інформацій про Гуцулів, які певно був би дістав на виставі від наших людий, промовляє проти такого здогаду. Треба припускати, що опис природи у вступі, опис весільного походу і ще деякі дрібниці взяв він із дописи про виставу в якійсь ґазеті і як зручний письменник переробив їх по свойому.

А вже не може підлягати ніякому сумнїнови, що Ф. Гельвальд не був нїколи на Гуцульщинї. Не лише факт, що він подає фальшиві інформаціїі, яких зовсїм певно не подав би будучи на місци хочби перелетом, вказує на се, але як етноґраф він мусїв би був звернути увагу на такі річи, як: розложене гуцульського села і його будівлї: хати з оґраждами, бордеї, зимарки, курні хати (що нинї вигибають цїлковито); хороми і комори, в яких поміщуєть ся побіч кінської упряжі, також збруя (порошницї, пістолєта, рогатини); церкви і їх прикраси; придорожні каплички і хрести; сплавлюване дерева з численними миґлами, дарабами, загатами, гоцами; мосяжні вироби, деревляні, різьби, писанки, ліжники — також не уйшли би його зору. Все те побачив би він проїздячи тілько дорогою, прим. понад Че-

ремош, і не розмовляючи ні з одним інтеліґентом. А колиб був запустив ся в розмову, був би довідав ся, що на Гуцульщині були колись села, в яких не було ні плуга, ні борони і в яких люди не вміли з ними обходити ся; що доси є ще Гуцули, які не вміють жати, і коли посіють пшеницю на кутю, то зжинають із неї лише вершки, а ціле стебло лишають на стерню; що були села без возів, бо в них не було доріг возових і не було куди їздити; всї транспорти відбували ся на конях верхом. Сліди тих відносин полишили ся і в говорі. Гуцули (не всї) відміняють слова орати й їхати — так: ораю, =аєш, =ає; їхаю, =аєш, =ає; конем ідуть, а не їдуть і ин. Гуцули давнійше не вели ніякої рільної господарки, бо й не потрібували. Вони випасали конї, вівцї, худобу, робили бриндзю й гуслянку, продавали та купували собі за те кукурудзу, яка все зі збіжевих продуктів була головною їх поживою. Садити кукурудзу, картофлю, ріпу й біб зачали не так дуже давно, а сіяти инші роди збіжа ще пізнійше. Овець тримали Гуцули давно дуже багато, бо вони давали їм усе потрібне: бриндзю, вурду, жентицю, вовну і шкіру (сукна й кожухи), мясо (будженицю, яку Гуцули дуже люблять). Худоба була в них окремої дрібної породи (попелястої барви); нинї та порода вже майже вивела ся, а її місце заняла швайцарська порода, що до Карпат дуже добре надаєть ся. Конї були також окремої породи (гуцулики) та заховали ся до нинї, але зводять ся. Навіть окрема порода свиний була (і є) у Гуцулів замітна тим, що їсть коняки (кінські відходи), чого инша порода не робила би. З матеріяльного боку стояли давнійше Гуцули далеко лїпше, як нинї; до них належали численні великі полонини, грубі лїси, придорожні парцелї в долинах. Нинї майже все те перейшло ріжними способами в жидівські руки. Автора були би поінформували інтеліґенти і про такі цікаві для нього річи, як: Полонинський хід, мішанє (пробний подій), ватагованє, живий огонь, вічний огонь, різане письмо (бирки), свіченє скипками, прислопи (для ловленя грубого звіра, прим. медведїв), лопатки (тай загалом похоронний обряд, як і инші обряди), гріте діда, молитви до сонця й місяця, інстітуція годованців, любаси й любаски і багато иншого. Все те такі річи, що безумовно захопили би етноґрафа, а особливо чужинця, і він по просту сипав би фактами, аби здивувати слухачів, а не потрібував би аж шукати за видуманими і тому беззартними. Колиж з усього того нема й слїду в відчитї, се найлїпший доказ, що

автор не видів гуцульського села, нї інтелїґентів, що знають Гуцулів, і могли його про них поінформувати.

З якого жерела черпав Ф. Гельвальд свої відомости про Гуцулів, сього він не каже нїде. В однім місци лише згадує анонїмно якогось нїмецького письменника з XVII ст., що писав про Гуцулів між иншим: „In diesem Gebirge sind nur Bären zu finden und wilde Menschen, so man Uzels nennt". Автор, як етноґраф, не міг ужити у відчитї слова wild і тому перемінив його на можливійший halbwild у титулї, та якби був побував між Гуцулами і пізнав їх житє, обряди й звичаї, був би певно написав „ein merkwürdiges Kulturvolk", розуміеть ся не в значіню модерної культури з її усїми технїчними винаходами, але зі значними моральними культурними вартостями та з великими здібностями до розвою. Було би дуже цікаво віднайти того нїмецького письменника з XVII ст., що інтересував ся Гуцулами, та довідати ся більше, що він говорить про них і чи він їх сам бачив, чи також лише щось повтаряє за кимось.

Инше місце відчиту, зложене розстріленими буквами, вказує, що Ф. Гельвальд черпав дещо з К. Францоза. Не можучи тут тепер дістати творів того письменника, наведу невеличкий цитат із другої руки: „Lange wusste man im Westen über dieses merkwürdige Karpathenvölkchen nicht viel mehr, als was K. E. Franzos davon in seinen „Kulturromanen" erzählt; diese strotzen aber von sensationslüsternen Übertreibungen und argen Unrichtigkeiten. Ihren Schilderungen folgte auch Diefenbach in seiner Völkerkunde. Von anderen Schilderungen sei nur noch jene Büchners in dem bekannten Werke „Kraft und Stoff" erwähnt. Er schreibt ganz offenbar unter dem Einflusse von Franzos folgendes: „Selbst Europa ist nicht frei von religionslosen Stämmen. Die letzte Reise des Kaisers von Österreich durch seine Länder führte ihn, wie die Zeitungen berichten, nach der Stadt Kolomea in Galizien (1880), in deren Nähe ein herrlich gebauter Menschenschlag, die Huzulen, wohnt. Obgleich dieselben sehr gut geartete Menschen sind, kennen sie kaum eine Religion und im Umkreise vieler Stunden ist keine Kirche zu sehen. Nur einmal im Jahre reitet der Pope, den sie kaum kennen, durch die Dörfer und tauft die neugeborenen Kinder. Dennoch leben diese Leute friedlich und sittlich, sterben ohne die Tröstungen der Kirche und kommen, wenn es einen solchen gibt, ebenso in den Himmel

wie diejenigen, welche viermal im Jahre zur Beichte gehen". — Wort für Wort die ärgste Entstellung der Tatsachen" [1]).

Хоч автор покликаєть ся раз на анонїмного письменника з XVII ст., то в відчитї не змальовує давних часів, лише сучасні, що бачимо з деяких натяків. Отже до цитату з анонїма додає: „Er könnte es gestern berichtet haben". Про коломийську виставу згадує, як про минуле. Говорить про ґульдени, що також не мають за собою великої старини, й инше. Тим сильнїйшим анахронїзмом віє від тих фактів, які він приписує наслїдкам походженя Гуцулів від Уців (про що далї), а які подані як пережитки могли би швидше знайти віру у читачів.

Що до лїтературно-технїчного боку відчиту, то належить признати, що написаний він дуже гарно, живо, приступно, бож автор не був лїтературним новиком і знав, як писати. Тим більше треба жалувати, що відчит не опертий на дїйсних фактах, бо тодї міг би він послужити взірцем для инших відчитів та ще й нинї міг би був бути виданий як інформація для чужинців. Автор підтягнув його був мабуть під титул „Die Welt der Slaven" у серії відчитів. По смерти автора перейшов відчит на власність одної антикварнї, від якої набула його бібліотека Наук. Тов. ім. Шевченка в 1906 р.

Перейду тепер до самого змісту відчиту. Є в нім вправдї й деякі вірні факти, але їх дуже не багато. Опис природи, опис вигляду Гуцулів (мущин і женщин), опис ношї, зазначенє любови Гуцулів до свободи (хоч і не з мотивів, поданих автором), признанє, що Гуцули — се „das einzige Reitervolk der Erde, welches in den Bergen haust", вказанє на численні культурні пережитки у них, хоч зовсїм загальне, та на те, що Гуцули се одинокий відломок північних Славян, що носить оружє (радше носив, бо тепер заборонене не тільки ношенє пального оружя, а подекуди (Жабє) й топірців), піднесенє краси Гуцулок (у противенстві до Т. Краха, який називає їх поганими), між якими подибують ся просто клясично гарні профілї з грецькими носами, а красу ту підносить іще одяг із численними рісницями (в дїйсности у Гуцулок менше рісниць, як у Подолянок), завважанє, що Гуцули замітна порода, у яких житєві умови, ноша, тип, звичаї й характер відмінні, як у инших Українців — ось усе важнїйше, в чим можна годити ся. За те автор наводить цїлий

[1]) Prof. Dr. R. F. Kaindl. Die Huzulen (Österreichische Rundschau, 1909, Bd. XX, Heft 5, 1/IX, ст. 300–301.

ряд фактів, із якими не можна згодити ся без застережень, і ось до них переходжу.

Уся вага відчиту лежить у виводі походженя Гуцулів від старинних Уців і у консеквенціях, витягнених із того походженя. Уци були — по словам автора — кочівники, не признавали особистого майна, були погани і не знали подружа. Те саме добачає автор у Гуцулів, як їх потомків.

Що до кочівництва, то Гуцули вправді формально осілі — каже автор — але в дійсности вони пробувають повних сім місяців у верхах із чередами, де переходять із місця на місце, бо їх пре якась сила все в перед і не позволяє їм сидіти на місци. Лише на коротко вертають звідти до дому, аби виорати поле, засіяти вівсом та скосити, що автор називає найтяжшою їх роботою. Зазначує при тім, що гуцульський плуг відмінний від подільського, але опису його не подає. Супроти сього завважу, що полонинське пасенє тріває лише 3 місяці, а не сім; що в полонинах пробувають лише пастухи тай то у дуже незамітнім числї, а властителї худоби являють ся тодї, коли мають завезти пастухам харч та забрати ускладану бриндзю; поза тим вони не мають що там робити. Пастухи не можуть переходити з місця на місце, лише мусять тримати ся одної полонини, бо друга занята иншими пастухами і коли би одні пхали ся до других, прийшло би до бійки тай до процесів між властителями полонин, які за випасуванє кождої штуки беруть із гори визначені такси. Правда, давно було в тім напрямі вільнїйше, але безконечної вандрівки й тодї не могло бути хочби з огляду на апровізацію пастухів та на відбиранє бриндзї. Одні „козаки" (пастухи кіз) могли ходити собі довільно туди, куди йшли кози, але кіз у горах не держано нїколи багато.

Що до особистого майна, то воно по думці автора складаєть ся лише з одежі та збруї, а все инше — се або родинне, або родове, або племінне майно. У Гуцулів істнує буцім то по старинному славянському звичаю велика родина (як у Москалїв мір, община, у Сербів задруга), на якої чолї стоїть родинний старшина, що порядкує 3—4, а навіть 12 родинами спільного походженя. Він приказує всїм і всї його слухають. Нї одна вівця, нїяке збіже, анї нїщо инше не належить одначе до нього, лише творить спільне добро родини. Буває нераз, що одна вівця належить і до 800 осіб. Крім родинного є й громадське майно, котрим завідує рада, зложена зі старшин родинних з усего села. Громадське майно повстало так, що колись належало воно до

одиниці, зглядно одної родини, яка звільна розросла ся в цілу громаду. Громада стоїть під проводом найстаршого (війта), котрий для полагоджуваня спільних справ скликає по прастарому звичаю (віче) всїх мущин під липою на площи перед коршмою. Під його проводом мущини вибирають ся також у половинї грудня на лови на медведя, аби собі на різдво прилагодити печеню. Лови трівають три дни. Коли скінчать ся, збирають ся всї довкола огню, один грає на козї, а всї зачинають танцювати „горн", танцю, спільного всїм карпатським верховинцям, що є властиво военним танцем, як у давних Уців.

Тут треба би все простувати, бо нїчого подібного у Гуцулів нема. Великих родин (під одною покрівлею) у Гуцулів нема і навіть не знайшов я доси таких її слїдів, які полишили ся на Бойківщинї. Така інстітуція противила би ся навіть иншим словам автора, а то любови до свободи та праву сильнїйшого (останнє могло істнувати хиба в Польщі, а тепер воно неможливе, наскілько слабший суперник не схоче добровільно піддати ся сильнїйшому). Гуцул вивіновує свої дїти все на бік і лишає при собі лише того сина або зятя, що має стати безпосередним його наслїдником. Тай кождий син, скоро оженить ся, бажає як найшвидше відділити ся і працювати на свою родину, а коли се не завсїди дієть ся швидко, то причина лежить у чисто технїчних, матеріяльних трудностях, а не в чім иншім. Ніякого родинного, нї родового майна нема, є лише громадське, алеж се не якась гуцульська особливість. Ніяких родинних, нї родових старшин нема, нема також нїяких рад, в яких брали би участь усї мущини. Лип у горах дуже мало тай ті карликоваті, а не такі показні, як на долах. Коршми в горах — се зовсїм не давні інстітуції, а й ті, що є, не все стоять при площах та коло лип. Ще живуть Гуцули, які памятають, що коли хто під Чорногорою хотів напити ся горівки, мусів іти аж до Косова, бо близше не міг її купити. Лови на медведів відбувають ся звичайно від вересня до падолиста. В половинї грудня лежить у горах сніг на 1—2 метри завгрубшки, а медвідь спить захований так у ґаврі, що й доброму ловецькому псови тяжко його віднайти. Громадами не ходили Гуцули нїколи на лови, а медведів стріляли лише тодї, коли вони робили їм шкоду. Колиж убив Гуцул медведя, то стягав із нього шкіру, яку продавав, та видирав сало, якого уживав як ліку в ріжних хоробах. Мяса не тілько не ховав на Різдво, але й загалом не їв його, лише закопував. Можливо, що се не

правило, та що є села, в яких їдять медвеже мясо, але се треба би ще дослідити. Гóра — се румунський танець і можливо, що його знають буковинські Гуцули, але і в них національний танець — се коломийка або гуцулка. Военного танцю Гуцули не знають, а останки його можна добачувати лише на весїлю в тім місци, де приходить молодий по молоду, а її буцїм то не дають. Тодї танцюють із топірцями. Не вірю також, аби колинебудь був можливий танець на морозї, на снїгу, в половинї грудня. Тодї хиба про тих, що підскакують із зимна, аби загріти ся, кажуть, що танцюють.

Один лише факт має в собі деяку основу: Приналежність одної вівцї до 800 осіб. Се буває в часї полонинського пасеня. На полонинї вівця не має спеціяльного властителя, але належить до всїх учасників; одначе сей колективізм уриваєть ся з тим часом, як вівця зійде з полонини.

Що до віри, то автор уважає, що Гуцули формально християни, а в дійсности погани, як Уци. Свого священника, який освітою стоїть мало що висше від них, ледви знають і стикають ся з ним дуже рідко. Раз на рік їде він селами та хрестить дїти. Нераз на просторі кількох днїв дороги не можна побачити церкви. Різдво се не свято дїтий і їх не обдаровують. Усе свято в тім, що їдять потраву з проса, маку й меду та пють мід. Останками поганства вважає також автор побратимство. Кандидати на побратимів надоюють два пугарі кобилячого молока, пускають у нього по кропли своєї крови, міняють ся пугарами і випивають.

Що у Гуцулів є багато слїдів поганства, се правда, але не в тім, де бачить їх автор, лише в віруванях, замовлюванях, мітах, яких автор зовсїм не знає. Правда також, що Гуцули не бувають так часто у церкві, як люди на рівнинах, але се не вплив поганства, лише розлогости сїл. Жабє має приміром аж дві церкви і дві парохії, та воно тягнеть ся на чотири милї (від Криворівнї до Ворохти). Щож у тім незвичайного, як не кождий Гуцул, що жиє на кілька або й кільканайцять кільометрів від церкви, не кождої недїлї чи свята спішить до церкви? Та всеж і такі старають ся бути в церкві бодай на Великдень та на храм, не згадуючи нагод, як весїлє, хрестини, похорони. А в такім разї чому вони не мали би знати свого пароха, коли він пробуває довший час у місци. Замітка про освіту духовних могла мати місце в XVIII ст., в XIX ст. не було вже невчених священиків. Нема і не було звичаю, аби священик їздив

по селах хрестити діти. Навпаки, є звичай у Гуцулів нести дитину до хресту як можна найшвидше, ще того самого дня або найблизшого по уродженю, бо по охрещеню не має нечиста сила доступу до неї. Церков, правда, нема густо, але вони не стоять і так рідко, як автор говорить. На просторі Чорногора—Косів, що виносить приблизно 8 миль, зорґанізовані такі парохії: Жабє (дві), Криворівня (з філїяльними у Бистреци і Зеленім, обома близько Чорногори; в них відправляють ся богослуженя звичайно що три неділї), Ясенїв Горішний, Яворів, Соколівка, Город, Косів. Усї вони істнували вже в XVIII ст., як про се свідчать метрики. Якже при такім станї можна говорити про кількаденну подорож, поки побачить ся церкву? Такі приблизно відносини є й над Б лим Черемошом та Прутом. Правда, що Різдво у Гуцулів не свято дітий, але дорослих, та що дітий не обдаровують по німецькому звичаю, але через те не тратить воно характеру великого і головного свята. Для оцінки сього треба знати одначе й обряди, звязані з ним, та коляди. Не кінчить ся воно також на однїй потраві — тай ще до того з проса, яке рідко Гуцули їдять, а певно є й такі, що ніколи його не бачили і не їли; — власне Різдво визначає ся тим, що на нього ладять найбільше потрав, як на жадне инше. Правилом уважає ся 12 потрав, але очевидно, не кождий Гуцул на те „витекає“ (вистає йому), особливо тепер, при щораз сильнїйшім убожіню. Побратимства, полученого з якоюнебудь обрядністю, Гуцули не знають, а кобилячого молока ніхто не доїть і не пє.

Про весїлє в автора також дуже кепські інформації. Суджені буцїм то — in reiferen Jahren — дістають благословенство своїх родинних старшин, коли тому не стоять на перешкодї процеси або убийство. Весїлє визначують на найблизшу неділю, пють, вимінявши вівцї на горівку, а як випють усе, молодята стають подружем. Вінчанє вважає ся важним без духовного благословенства, яке береть ся лише при нагоді, прим. при хрещеню першої дитини. Дитина належить до тої фамілїйної ґрупи, що мати, і має такі самі права на маєток родини, як усї инші члени.

Вистане прочитати один опис гуцульського весїля, щоби переконати ся про щось инше. Гуцули женять ся в таких лїтах, на які дозваляють державні приписи і в тім напрямі нема між ними нічого особливого (я сам бачив старого Гуцула, що женив ся на 16-ім роцї житя, коли се ще було дозволене!). Без церковного благословенства вінчанє абсолютно неважне і не має

правного значіня, тому всї Гуцули вінчають ся в церкві. Замітне одначе тут що инше; звичайно весїле відбуваєть ся разом із церковним вінчанєм, та бувають випадки, в яких наслїдком збігу обставин, весїле відбуваєть ся швидше або пізнїйше, як церковне вінчанє. На Гуцульщинї розширена також сильно інстітуція любасів та любасок (= пожите на віру). Коли отже Гуцулови подобаєть ся яка Гуцулка, а він не має правних умов для заключеня подружа, тодї очевидно він не йде до церкви, але формальне весїле, з усіми обрядами й церемонїями, справляє. Належить іще зазначити, що Гуцули не зачинають весїля в недїлю. Все инше, що говорить Ф. Гельвальд про благословенство родинних старшин (яких нема) та про церковне вінчанє при нагодї хрещеня першої дитини (повисше він сказав, що дїтий не несуть до церкви хрестити, лише парох їздить по селах хрестити!) — не має нїякої основи.

Похорон — по його представленю — відбуваєть ся також без попа. Мерця ховають у лїсї під ялицею, у голов закопують хрест, по правім боцї ставлять збанок води, по лївім соли і хлїба, у ногах шкіру козиняти „для инших богів“. Відома річ, що всякі обряди держать ся сотками лїт без зміни; ми маємо вже кілька описів гуцульських похоронів, межи ними й дуже докладних, але про все те нема в них згадки; тож і опис Ф. Гельвальда мусимо вважати за фантастичний. Одно лише має в собі дещо правди; коли умре який бідак у тяжко доступнім верху, а родина не може викинути такої квоти, яка була би відповідною нагородою за дійсно тяжкий труд священника, то ховають мерця лише з дяком, а священник виходить тілько з церкви на цвинтар (того самого дня або пізнїйше) „запечатати“ гріб, за що бере якусь маленьку квоту (звичайно 1 кор. або 2 кор.). Як видно отже, то похорон не відбуваєть ся цїлком без священника, бож він усе печатає гріб, а лише не провадить тїла з дому смерти до церкви.

Усе, доси сказане, було вислїдом походженя Гуцулів від Уців. Перейдемо до иншого.

На думку автора, Гуцули не мають споминів про свою історію. Та можна би запитати: А котрий простий нарід має спомини про свою історію, коли не перейняв їх із книжок? За те має кождий перекази, які одначе не мусять покривати ся з правдивими історичними подіями.

Автор порушує у відчитї опришківство, але й його представляє фальшиво. Переказ про Довбуша, утворений буцїм то

на подобу переказу про Ахіля, звязаний з Польщею. Довбуш по поділї Польщі усунув ся в гори, аби воювать з цісарським військом за відбудованє Польщі. — Я видав цілий ряд переказів про Довбуша, але нї в однім він не представлений за польського патріота, поминувши те, що Довбуш згинув на довго перед поділом Польщі і Гуцули не строїли його, як думає автор. Також не має нїчого спільного Довбуш із Ахілем.

Зближуванє опришків із гайдамаками (за Зелїзняка) не має ніякого ґрунту, за те зближуванє з сербськими гайдуками (з кавказькими абреками, апенїнськими бриґантами) вповні оправдане. Переношенє їх одначе на теперішність цілком анахронїстичне, бо опришки давно вигинули. Зазначу ще, що Гуцули не кленуть „прокляті вояки“ і самі належуть до дуже добрих вояків.

Що таке „Великий лїс“ і де він, сього не вмів менї нїхто пояснити. Знак тому, що його й нема. Про вівсяний хліб Гуцули не чували і навіть не вміли б його спекти. Браку мяса Гуцули нїколи не відчували, бо як скотарі, мали все доволї домашних звірят, які різали, тому не потрібували розбивати ся за медвежим мясом і наражувати нїби то житє на небезпеку. Гуцули не лякали ся нїколи стрічі з опришком і медведем, бо нї один, нї другий переважно не робив їм нїчого. Опришків зрештою давно нема, а медведів хоч є небагато, то вони при стрічі не кидають ся на чоловіка, коли він їх не зачіпає і се знають Гуцули дуже добре. Правда, що Гуцули жили свобіднїйше від долинян, але й вони знали подекуди панщину (прим. Жабє, Криворівня, Ясенів Горішний), знали мандаторів і пушкарів, знають податкових екзекуторів і платять із давен давна податки, без уваги на те, що Gott ist hoch und der Kaiser weit, що зрештою прикладано до надужить урядників, а не податків. Правда лише, що давно платили Гуцули податки не грішми, а відрабляли лїсовими роботами. Та тут у суте річи нема ріжниці. Гуцульські попи бородаті лише на Буковинї, в Галичинї й на Угорщинї голені. Антропольоґ, проф. Ф. Вовк, не вважає Гуцулів за мішанців, тому й нам треба йому більше давати віри, як кому иншому.

Спростовувати инші дрібницї не оплатилоб ся, тому полишаю їх і подаю відчит, як був, у цілости читачам.

Unter Halbwilden in Europa.

I.

Wie ein ungeheurer Grenzwall, hier steil emporgeballt, dort sacht aufgebaut, ziehen sich die Karpaten zwischen zwei Ebenen dahin: dem bräunlich fahlen Tieflande, durch welches die Theis rinnt, und dem gewaltigen ostslavischen Steppen- und Ackerlande, welches südwärts über den Pruth hinweg nach Rumänien hienübergreift, bis an und über die Ufer der Aluta. Um diese blaugrünen Kuppen flattert das Gewölk, welches sich dann, vom Sturme gehäuft und getrieben, über dem Magyaren oder Ruthenen entlädt, wie es dem launischen Windstoß beliebt. In diesen umwaldeten Schluchten werden all' die Flüsse geboren, welche zuerst pfeilschnell krystallhell, dann immer langsamer und trüber die Ebene durchrinnen. So ist dieses Waldgebirg der gemeinsame Wetter- und Wasserspender für alle Lande und Völker zu seinen Füßen.

Wer aus der nördlichen Ebene in jenem Teile Ostgaliziens kommt, den man früher Pokutien nannte, ersieht das Gebirge zuerst nur wie eine ungeheure Wolkenbank von verschiedener Färbung, je nach der Tageszeit und dem Sonnenstande: bläulichschwarz dann bläulichgrau und immer lichter und lichter, bis sie mit hinkender Sonne rötlich zu strahlen beginnt und noch lange fortleuchtet in die Dämmerung hinein, eine feurige Grenzwand der dunklen Ebene. Aber am nächsten Morgen liegt diese Wand wieder dunkel, dunkler, je klarer die Luft, und der Himmel ist keine Glocke mehr wie in der Ebene, sondern er endet über der Wand, zerrissen von ihren Spitzen und Kuppen.

Nah', sehr nah' scheint dies Alles dem Wanderer zu liegen, aber die Ebene täuscht. Es ist noch manche Stunde Weges dahin. Doch ist die Gegend nicht einförmig, wie im Tieflande. Rasch, sichtlich, fast von Schritt zu Schritt verändert sich ihr Antlitz. Kein Sumpf, kein Weiher blinkt mehr durch umhegendes Schilfrohr; die Bäche werden zahlreicher, klarer ihre Wasser und rascher ihr Lauf. Denn sacht, aber stetig steigt der Boden an, und von Stunde zu Stunde erweitert dem Wanderer sich der Gesichtskreis. Immer seltener führt sein Pfad an bebautem Acker vorüber, und was hier gedeiht, ist Korn und Hafer, nicht mehr der fette Weizen der Ebene. Hingegen dehnt sich um ihn gewaltig der braune Haideboden, und immer dichter steht darauf der Wachholder und jene holde stille Blume, welche der bescheidene Schmuck armer Landschaften ist: die Erica. Nur noch selten ist ein Dörflein zu erspähen, aber dabei ist kein Edelhof mehr, die Kirchen und Hütten sind ärmlicher als im Flachlande, und nur die Schänken leider gleich groß. Die Obstpflanzungen verschwinden, hingegen treten die Buchen immer häufiger zusammen; im Waldesschatten läuft der Pfad dahin, und in einigen Stunden weicht die Buche der Fichte. Die Stücklein Himmel, welche durch das nadelige Geäst herabblicken, schimmern in tieferem Blau. Der ewige Dunsthauch der Ebene liegt nicht mehr darüber. Und in den Lüften schwimmt ein prikelndes fremdartiges Arom, der Harzduft. So vermitteln dem Wanderer alle seine Sinne den Wechsel der Landschaft.

Und wenn er den Wald überwunden, wenn er auf dem kahlen Rücken der Erdwelle steht, die er erstiegen, und den Blick zurückwendet, dann will ihm jählings auch das Bekannte unbekannt erscheinen. Denn wohl liegt da unten seine Ebene, aber in seltsamer, fremdartiger Schönheit. Zum grünen, leuchtenden Riesenteppich ist sie geworden; silberne Schlänglein huschen hindurch — die Bäche; hellblinkende Edelsteine sind darauf hingestreut — die Hütten, und fern, fern ein Osten, wo das Blau der Lüfte mit dem Grün der Gefilde sich vermählt, liegt schimmernd ein gelber Topas: der Flecken, aus dem der Pilger kam. Sein Ziel aber, jene Grenzwand, sieht er nicht. Zur Rechten und zur Linken und vor ihm sind Kuppen wie jene, auf der er steht, und häufen sich immer höher über einander. So hat ihn der Pfad durch den Tannenhag unmerklich zur Höhe geführt, und nun umstarrt ihn von allen Seiten in unsäglich ernster Schönheit das dunkle Waldgebirg.

Entsetzlich einförmig ists' auch hier, wie im Tieflande. Will sich das Auge von dem überaus gewaltigen, tiefgrünen Tannenmeer losreißen, so bleibt ihm nichts, darein es flüchten kann, als das Blau des Himmels. Einsam und sehnsüchtig wird auch hier des Wanderers Herz, vielleicht auch traurig, aber nimmer weich, wie wenn er über die Steppe zieht. Denn mit seiner tausend Stimmen rauscht ihm das Waldgebirg den Atem seiner herben Kraft zu. Wild, stürmisch, ungezügelt stäubt durch die Klüfte der Bergbach zu Thal, daß die jungen Tannen an seinen Ufern ewig scheu erzittern. Kreischend, in grausamer Lust, pfeilschnell stößt der Falke aus blauer Höhe auf sein Opfer nieder. Dazwischen singt unablässig das Gezweige des Waldes sein Lied, bald überaus dröhnend, bald leise wie im Traume, aber selbst bei tiefster Luftstille nie ganz ersterbend — unaufhörlich, ewig, wie Rauschen der Meerflut. Wer diesen Stimmen lauscht, dem werden sie zu Gebietern, und er muß tiefer hineinwandern in die dunkelgrüne Wüstenei dieser Berge und Wälder. Hier lockt die Natur nicht durch kleine anmutige Gaben, hier fesselt sie den Wanderer nicht durch Blumenketten, sondern in herber, ernster, ja schreckhafter Schönheit reißt sie ihn unwiderstehlich an ihr Herz.

Wen einmal der keusche, herbe Zauber umsponnen, der begnadet sich selbst immer wieder mit seinem Genusse. Aber es gibt nicht viele solcher Wissenden! Kaum daß zuweilen aus einer der beiden ungeheuren Ebenen, zwischen welche das Karpatengebirge sich legt, von den Ufern der Theis oder des Pruth, ein Wanderlustiger emporsteigt in diese fremde, wildschöne Welt. Noch heute gehört der Welyki Lys, der Große Wald, dem Bären, dem Hajdamaken und dem Huzulen, dem halbvergessenen Bewohner jener Einöden. Und wenn man die Leute der Ebene befragt, so pflegen sie zu sagen, es sei zwischen diesen Dreien, was Rechtsgefühl und gute Sitte betreffe, kein fühlbarer Unterschied. Aber das ist eine Verläumdung. Sie alle sind besser als ihr Ruf.

II.

Es ist ein merkwürdiger Menschenschlag, diese Huzulen, mit welchen ich Sie, verehrte Zuhörer, heute näher bekannt machen will. Das eigentümliche Völkchen, dessen Name bei uns selten einem Anderen als dem Ethnologen geläufig ist, wird gewöhnlich der gemeinsamen Sprache wegen, den Ruthenen oder Kleinrussen beigezählt, aber Ursprung und Lebensbedingungen sind verschieden, und darum auch Typus, Brauch und Charakter. Der Huzule ist ein Mischling, in dessen Adern sich das slavische Blut des Ruthenen und das mongolische des Uzen von der Goldenen Herde vereint hat. An das erstere mahnt die Sprache, an das letztere der Volksname und die kühntrotzige Art, welche sich unter dem Scheine kühler Gemessenheit birgt, aber plötzlich emporlodert, wie der Hekla die Schneedecke durchbricht. In den Mienen der Weiber liegt ein gewißer Ernst. Das geradezu klassischschöne Profil mit der griechischen Nase fällt vor Allem auf. Merkwürdig: die Weiber sind sich alle ähnlich, so daß es dem Fremden unmöglich ist, dieselben von einander zu unterscheiden. Es sind wahrhaft schöne Weiber, mit weißester Lilienhaut, alle schlank und hochgewachsen, üppig und geschmeidig, von herrlichem Bau, der durch das faltenreiche Gewand nur noch gehoben wird. Im etwas gebräunten Antlitz lodern prächtige Schwarzaugen. Die huzulische Schöne, welche 1880 in Kolomea vor dem Kaiser von Oesterreich zu Pferde ihre Evolutionen aufführte, konnte man für eine lebende Statue halten. Nicht minder überraschen die Männer, hünenhafte Reiter mit kühnen Falkenaugen. Prächtig sehen sie aus in ihrem Festschmucke: den hohen, schwarzen, federgeschmückten Filzhut auf dem haarumstarrten Haupte, braune wollene Reitröcke, dunkelrote Beinkleider, schwarze Sandalen; und wie angewachsen sitzen sie auf ihren kleinen unruhigen Pferden.

Die Huzulen sind nämlich das einzige Reitervolk der Erde, welches in den Bergen haust und unter den Nordslaven sind sie die einzigen, welche Waffen führen: die Flinte über dem Rücken, die Pistole im Gurt, das blanke Beil am Arme. Wer plötzlich dem Räuber im Bergwalde gegenüber steht, muß sich wehren oder zu Grunde gehen. Der Huzule darf die Flinte nicht aus der Hand legen, weil er stets der Begegnung mit dem Räuber oder dem Bären gewärtig sein muß. Er ist eben auf die eigene Kraft und Selbsthülfe angewiesen. So thaten die Väter, so thun heute noch die Enkel. Sein Recht behaupten und jeden niederschießen, der daran greift, das ist Huzulenart. Das Recht des Stärkeren allein entscheidet. Um was immer ein Streit ausgehen mag, um einen Grenzrain oder eine Henne, fast stets fängt er damit an, daß der Stärkere mit Gewalt in den Besitz des bestrittenen Gutes sich setzt. Gelingt es dem Gegner ihn daraus zu vertreiben oder bringt der Richter einen Vergleich zustande, so ist es gut. Gelingt dies nicht, so behält der Stärkere, was er geraubt, und es ist auch gut.

Was Armut, was Reichtum ist, weiß man aber im allgemeinen in dieser tannengrünen Wüstenei nicht. Kümmerlich genug fristet sich das Leben im Bergwald: das Schaf giebt Milch und Käse, der harte Boden nur etwas Hafer für kaum genießbares Brot. Wer Braten essen

will, muß vorher sein Leben einsetzen, den Bären zu erlegen. Noch heute giebt es da Einschichten, wo niemand im Leben einen Gulden gesehen. So kann auch die Menschen kein Neid trennen. Auf jedem lastet das Leben gleich schwer. Der Mangel, die Kälte, das wilde Getier sind gemeinsame Feinde für Alle. Jeder hat nur in so ferne Wert und Geltung, als er diese Feinde aus eigener Kraft zu besiegen, zu verscheuchen vermag. Daher das Bewußtsein der Gemeinsamkeit und Gleichheit Aller. Darum setzen sie ihre Worte nicht anders für den oder für jenen, weil sie alle Menschen sich selber und unter einander gleich erachten; darum dutzen sie Jedermann. Von jeher lebten die Huzulen frei in ihren Bergen, keinem Adeligen, keinem Vogt der Krone unterthan. „Der Falke erträgt keinen Käfig, der Huzule keine Knechtschaft“ geht das Sprichwort in den Bergen. Zu diesem armen Volke kam daher auch niemand hinauf, die Steuer zu holen, und der Adel blieb in der fetten Thaltrift. „In diesem Gebirge sind nur Bären zu finden und wilde Menschen, so man Uzels nennt“ hat im siebzehnten Jahrhundert ein deutscher Reisender geschrieben; er könnte es gestern berichtet haben. Nur mit dem Bären teilt der Huzule die Herrschaft dieser Berge. Auch seine Freiheit ist im Grunde nur die Freiheit des Bären — aber Freiheit ist's doch!

Auch im Übrigen ist der Huzule der ächte Erbe der alten Vätersitten. Sein Ahn, der Uze, den der Kriegssturm hieher verschlagen, hat weder den festen Wohnort gekannt, noch den persönlichen Besitz, weder das Christentum noch die Ehe. Der Enkel hat sich all diese Zügel wilder Triebe anlegen lassen, aber er trägt sie locker und in seiner Art. Er ist angesiedelt, er hat eine Hütte, aber er benutzt sie nur während jener Zeit, wo ihm die Natur die Nötigung dazu auferlegt. Von den Tagen, da zuerst der Schnee schmilzt, bis zu jenen, wo er wieder bergehoch liegt, durch sieben Monate des Jahres zieht der Huzule mit seinen Herden im Gebirge umher, von Trift zu Trift, von Thal zu Thal, weiter als er müßte, weil ihn nicht bloß die Notwendigkeit treibt sondern ein dunkler, rätselhafter Drang. Sorglos läßt er dabei seine Herden in's Gebirge treiben, drei oft fünf Meilen weit, und mondenlang bleiben sie droben unter der Obhut einiger halbwüchsiger Bursche. Wozu? — damit auch Bär und Wolf ihre Nahrung fänden? Nun, die holen sich denn auch, was ihnen beliebt, und andere Stücke stürzen sich in den Felsklüften zu Tode oder verlaufen sich im Bergwalde. Und so wenig wie für gehörige Bewachung, wird für gedeckte Hürden gesorgt; dazu fehlt es an Arbeitskräften.

Während dieser „grünen Zeit“ — der Winter heißt ihm die „schwarze“ — kehrt der Huzule immer nur auf wenige Tage zu seiner Siedelung zurück. Er muß die schwerste Arbeit thun, die es für ihn giebt: sein Haferfeld bepflügen, besäen und mähen. Er muß es thun, weil er sonst verhungern würde, aber der Hang nach Mehrung des Besitzes geht nie nach dieser Richtung. Der Huzule ist über jedes junge Zicklein erfreut und jubelt über jedes neue Füllen; aber wenn er je den Versuch unternimmt, seinen ackerfähigen Grund zu erweitern, so hat ihn sicherlich nur die eiserne Not dazu gezwungen. Zur Bestellung ihrer steinigen Felder benutzen die Leute einen starken,

schmalen keilförmigen Pflug, völlig abweichend von dem breiten, dünnen podolischen Schaufelpflug der Ebene. Auch die Bespannung, die Zeiten für das Säen, Ernten und Dreschen sind anders als im podolischen Tieflande.

Ebenso ist die Entwicklung des persönlichen Besitzes nicht über die ersten Anfänge hinaus gediehen. Zu jeder der huzulischen Einschichten gehören allerdings bestimmte Äcker, Triften und Herden, welche sonst niemanden zugehören. Aber in der Siedelung wohnen drei, vier, zuweilen auch zehn und zwölf Familien gleicher Abstammung unter einem, durch die Geburt bestimmten Oberhaupte. Dieser „Hausvater“ ordnet an, wann die Frucht zu säen, die Herde auszutreiben ist. Aber kein Schäflein, kein Hälmchen Frucht gehört etwa ihm oder einem Andern persönlich zu; es ist gemeinsames Gut. Daneben giebt es aber auch Triften und Herden, welche nicht einer einzelnen Siedelung angehören, sondern mehreren zusammen, so daß man Lämmer sehen kann, an welchen 800 Menschen zugleich das Miteigentum besitzen. Was aber den gemeinsamen Acker anbelangt, so ist dieser das Heiligtum jeder slavischen Gemeinde. Wer diesen antastet, führt den Streich nicht bloß gegen ihr Vermögen, sondern auch gegen ihr Herz, und keine Frevelthat erscheint diesen Männern verruchter. Die Verwaltung und Verteilung Alles Kollektiveigentums geschieht ganz wie im russischen „Mir“ durch die Versammlung der Hausväter, welche sämmtlich unter einander verwandt sind, denn dieser gemeinsame Besitz mehrerer Siedlungen rührt immer daher, daß sie vor Jahrhunderten eine Familie gebildet, welche sich dann, immer mehr anwachsend, räumlich geschieden. Persönlicher Besitz existiert also eigentlich bloß an Kleidern und Waffen. Alles andere ist gemeinsamer Familien-, Geschlechts- oder Stammesbesitz.

Jede Gemeinde steht unter einem selbstgewählten „Ältesten“ oder Richter, welcher zur Beratung der gemeinsamen Angelegenheiten die Männer der Gemeinde nach uraltem Brauche unter der Linde, auf dem Platze vor der Schenke versammelt. Unter seiner Führung ziehen sie um die Mitte Dezember zur Bärenjagd aus, um sich für den Weihnachtsabend den gebräuchlichen Braten zu erschießen. Drei Tage pflegt diese Jagd zu währen, und trotz aller Entbehrung und Todesgefahr ist diese Frist für den Huzulen die hohe Zeit des Jahres. Ab und zu bilden die Bewohner einer Siedlung einen Kreis um das Feuer, einer holt seinen Dudelsack hervor, und sie beginnen sich nach dem Reigen der Hora zu drehen, jenes wilden, seltsamen Tanzes, der den Karpatenbewohnern aller Zungen gemeinsam ist, bei den Huzulen aber wieder zu dem wird, was er wohl ursprünglich gewesen ist: ein Kriegs- und Waffentanz, wie die alten Uzen ihn ausgeführt haben mögen.

III.

Der Uze war ein Heide, der Huzule ist ein katholischer Christ nach griechischem Ritus; das ist allerdings richtig. Aber, meinen die Podolier, der Huzule hat nicht mehr Christentum, als die Katze, wenn sie sich mit gekreuzten Pfoten über die Schnauze fährt, und das ist

auch nicht so ganz unrichtig. Jeder von ihnen ist von einem Popen mit geweihtem Wasser auf den Namen eines Heiligen getauft worden, und darauf bedacht, daß auch seinen Kindern das Gleiche widerfahre. Jeder weiß, wie man nach griechisch-katholischen Ritus das Kreuz schlägt, und daß da droben ein guter alter Heer thront, mit Maria, seinem Sohne Jesus Christus und einem Hofstaate von ungezählten Heiligen, Engeln und Teufeln. Das ist aber auch Alles. Höchstens wissen Einige noch das Vaterunser herzusagen. Ihren Priester kennen die Huzulen oft kaum, und dennoch ist die geistliche Führung die einzige, welche bei ihnen waltete. Ein Seelsorger jener Landschaft bedeutet für seine Pfarrkinder in der That ein gut Stück ihres Schicksales. Da ihnen ein Einfluß auf die Wahl nicht zusteht, so müssen sie dies indes thatlos erwarten. Der meist sehr arme Dorfpfarrer ist nun gewöhnlich keine Musterkarte aller Tugenden, vielmehr ein Mensch mit menschlichen Schwächen. Doch hat er oft ein warmes Herz, und wenn auch der Kreis seiner Anschauungen nicht allzu weit über den seiner Bauern hinausreicht, so beherrscht er doch manchmal die kleinen engen Verhältnisse mit scharfem Verstande. Gegen einen ledigen Pfarrer, einen Popen ohne „Popadja“, gegen einen Wittwer oder Mönch des Basilianerordens haben die Leute in Ostgalizien immer ein Vorurteil. Sie meinen, das sei nur ein halber Mensch, der Anderer Leid und Glück, Sorgen und Gedeihen nicht recht verstehen könne. Ihre Berührung mit demselben bleibt indes gemeiniglich eine recht beschränkte. Einmal des Jahres reitet der Pope durch die Dörfer und tauft die neugebornen Kinder. Im Umkreise vieler Stunden, ja oft mehrerer Tagereisen ist keine Kirche zu sehen. Wohl wird in derselben die Messe zwar nach katholischem Ritus, jedoch in ruthenischer Sprache gelesen, was zur heilsamen Folge hat, daß die Gläubigen auch diesem Teile des Gottesdienstes mit Verständnis folgen können, allein die Gläubigen finden sich eben dazu nicht ein.

So leben die Huzulen ohne Kultur — keiner kann lesen und schreiben — ohne Streben und eigentlich auch ohne Religion, obwohl sich ihr Leben, wie jenes der Leute in Pokutien, nur nach den kirchlichen Festen regelt. Der Tag Simon und Judä ist die einzige Ausnahme. An jenem Tage wird überall im Berglande und bis tief in die Ebene hinein das Rüsten für den Winter begonnen. Die Weiber bringen die Vorratskammer in Ordnung, die Männer versammeln sich vor der Schänke und beschließen die Verteilung des Holzes aus dem Gemeindewalde. Dann rückt das Weihnachtsfest heran. Es ist aber in den Karpaten kein Fest der Kinder. Sie werden nicht beschenkt; die schöne Sitte des Christentums ist unbekannt. Die Feier besteht bloß darin daß am Weihnachtsabend ein besonderes Gericht aus Hirse, Mohn und Honig verspeist und Meth getrunken wird. Das alte Heidentum giebt sich auch ferner noch kund in der Bundesfreundschaft, der Blutsbrüderschaft, die mit jenem uralten Brauche besiegelt wird, wie ihn die Huzulen von ihren turanischen Ahnen ererbt und wie er noch heute in der mongolischen Hochebene üblich ist. Sie füllen zwei Becher mit Stutenmilch, jeder läßt einen Tropfen seines Blutes in den

Becher fallen, dann tauschen sie die Gefäße und trinken, den Blick zur Sonne gewendet und indem sie die flache Linke aufs' Haupt legen, Jeder von des Anderen Blute.

IV.

Auch bei den Ereignissen, welche wir als Marksteine im menschlichen Leben zu betrachten gewöhnt sind, ist vom Einflusse des Christentums wenig oder gar nichts zu bemerken. Das Wort des Popen vermochte bislang nichts gegen das größte Laster, welches den Huzulen befleckt: gegen die Sittenlosigkeit im Verkehre der beiden Geschlechter. Wenn da droben ein Mann und ein Mädchen, gewöhnlich schon in reiferen Jahren, zum Entschlusse kommen, ihre fernere Lebenszeit in ehelicher Gemeinschaft zu vollbringen, so ist dies eine Sache, die außer ihnen zunächst nur die Hausväter ihrer Siedlungen angeht. Diese geben denn auch wirklich ihren Segen, sofern nicht etwa die Brautleute Geschlechtern angehören, welche gerade um eines Besitzstreites oder gar um einer Blutthat willen verfeindet sind. Liegt dieser Grund nicht vor, so wird sofort der Hochzeitstag festgestellt und es geht die Kunde durch die Berge: „Ihr seid am nächsten Sonntag Alle zur Siedlung des Marko geladen; der lange Lefko nimmt die rote Magdusia!" Dann kommen sie insgesamt gezogen, bringen kleine Geschenke und berauschen sich in dem Branntwein, welchen die beiden Hausväter in der nächsten Schänke gegen einige Schafe eingetauscht. Und wenn der letzte Tropfen getrunken ist, dann sind der Lefko und die Magdusia ein Ehepaar geworden, was aber nicht immer eine Änderung ihrer Lebensweise bedeutet.

Zur Zeit des Besuches des Kaisers Franz Joseph in Kolomea wurden dort zwei huzulische Hochzeiten veranstaltet. Die Elite der Huzulen hatte sich hier zu Pferde eingefunden, in ihren braunroten Kleidern aus schweren Wollstoffen, reichen Schmuck tragend, was eben diese Armen Schmuck nennen: grelle, große Blumen, dicke Wollenbänder mit stark aufgetragener Stickerei. Die Weiber, hundert an der Zahl, waren auch zu Pferde und hatten sich sehr pompös herausgeputzt. Der Hals war mit dichten Reihen roter Korallen geschmückt, welche wie ein Ringkragen bis in die Mitte der Brust reichen. Die Weiber reiten nach Männerart, ohne Zaum und mit den Füßen die Pferde lenkend. Die beiden Bräute waren reich mit Blumen beladen, trugen mächtige Metalldiademe und Kränze darüber; zu beiden Seiten jeder Braut ritten die Brautführerinnen, ebenfalls sehr überladen aufgeputzt. Der Hochzeitszug setzte sich in Bewegung, und im Galopp ritt die ganze Bauernkavalkade auf den Kaiser zu. Beide Bräute und ihre zukünftigen Ehegatten stiegen vom Pferde, knieten vor dem Monarchen nieder, küßten ihm die Hände und Füße, und baten um seinen Segen. Der Kaiser erteilte denselben und übergab jeder Braut ein fürstliches Geschenk. Hierauf begann die Musik zu spielen, aus Streichinstrumenten und Zymbeln nebst zwei dünnen, ungemein langen Waldhörnern bestehend. Die Hochzeitsgesellschaft begann dann die Hora zu tanzen, die Braut in einem Kreise mit ihrem Bräutigam. Nach Been-

digung des Tanzes ritten die Huzulen nach ihrem Heimatsdorfe ab, wo die Hochzeit zwangloser, als es vor dem Kaiser möglich gewesen, in der früher geschilderten Weise gefeiert ward.

Was nun den Segen des Popen anbelangt, so wird derselbe keineswegs grundsätzlich verschmäht, nur wird keine Überredung der Welt dem langen Lefko klar machen können, daß die rote Magdusia erst dann sein rechtmäßges Eheweib geworden ist, nachdem der Pope seinen Segen über beide gesprochen. Und demgemäß benimmt er sich auch. Er beeilt sich nicht diesen Segen einzuholen, sondern wartet auf irgend eine schickliche Veranlassung, welche den Zug zur fernen Kirche notwendig macht, also etwa die Taufe des ersten Sprößlings. Wenn der Pope ein eifriger Mann ist, so läßt er sich selten die Gelegenheit entgehen, eine überaus saftige Strafpredigt vom Stapel zu lassen, die nun freilich auf die Herzen seiner Zuhörer keinen tieferen Eindruck macht, als die Erbse, welche man an die Wand schleudert. Sie begreifen gar nicht, warum sich der Herr Pope so sehr aufregt, und wie und warum ihr Benehmen den guten Heiland gekränkt hat, das bleibt ihnen für immer ein Rätsel. Der Huzule ist darin das gerade Gegenteil seines sonst friedfertigeren und demütigeren podolischen Nachbars. Denn dieser denkt nicht leichtfertig über solche Verirrungen, ja oftmals so streng, daß sich das Gefühl der Menschlichkeit dagegen auflehnt. Die Gründe für die freie Auffassung der Liebe und der Ehe beim Huzulen wurzeln sehr tief. Zunächst im Blute, diesem Mischlingsblute, in welchem sich noch immer der wilde, wüste Hang und Drang des Mongolen mitvererbt. Hiezu die Lebensweise: in derselben Siedelung wohnen mehrere Familien in engster Gemeinschaft beisammen; endlich die Besitzverhältnisse. Während anderwärts die Not der Liebeslust einen Damm setzt, fällt hier dieser Zwang gänzlich fort. Der Neugeborne ist Mitglied jener Gemeinschaft, der seine Mutter angehört; er hat dasselbe Anrecht auf den Besitz der Siedlung, wie jeder Andere.

Rechnet man diese für unsere geläuterten Moralbegriffe so anstößige Eigentümlichkeit ab, so finden sich am Huzulen, wie an jedem Naturmenschen, nur jene Laster und Tugenden, welche aus seinen Lebensbedingungen hervorgehen. Er ist neidlos und offenherzig tapfer und gastfrei, dabei aber der Trunksucht ergeben. Der Huzule läßt gern Jeden und Alles auf Erden gelten, den Schnaps ausgenommen, den er überall vertilgt. Neben diesem Hauptlaster, das so allgemein ist, wie Luft und Wasser, befleckt ihn der Hang zu trotziger Gewaltthat, zeigt er sich auch roh und grausam. Gewißenlos ist er nicht; sein Rechtsgefühl ist ein reges, wenn auch etwas getrübt durch den ungezähmten, egoistischen Instinkt des Naturmenschen. Nach der Maxime: Gott ist hoch und der Kaiser ist weit, kümmert ihn der Beamte, des Kaisers Schreiber, nicht; er braucht seinen Schutz nicht, und leistet ihm gutwillig keine Steuer. Das mögen seine Stammesgenossen in der Ebene thun, auf welche er mit einer Empfindung herabblickt, die aus Mitleid und Verachtung seltsam gemischt ist. Wie leidenschaftlich, wie leicht erregbar die Huzulen sind, beweist schon ihre Redeweise. In der Ebene spricht man langsam und in wohlgesetzten Worten; diese Män-

ner werfen einander ihre Urteile und Meinungen nur so an den Kopf, ob es nun eine Beule absetzen mag oder nicht. Und ebenso jedem Fremden! Ebenso wenig geizen sie unter sich mit dem auch dem Polen geläufigen Schimpfe: Psakrew, du Hundsblut.

V.

Die Huzulen haben keine Erinnerung an ihre Geschichte gepflegt. Bloß in einzelnen Anekdoten lassen sie die Vergangenheit in sich leben. Die Vaterlandsliebe existiert nur in einer dunklen Vorstellung bei ihnen; sie glauben noch an die Wiederherstellung des Polenreiches, und dieser Glaube ist in einem eigentümlicher Zusammenhange mit der Weltgeschichte. In der Nähe von Kolomea war ein Kloster. Ohne damals religiöser zu sein als heute, hatten die Huzulen sich durch die Macht der Gewohnheit an dieses Kloster gefesselt gefühlt. Sie liebten die Mönche, die ihnen Gutes thaten. Kaiser Ioseph II. hob mit andern auch dieses Kloster auf, und damals ist in der Vorstellung der Huzulen Polen zu Grunde gegangen. Noch eine andere Sage hängt mit dem Ringen um Polens Wiederherstellung zusammen. Die Huzulen haben ihren Achilles — es war Alexander Dobosch, den sie im Liede den „Schwarzen“ oder den „Eisernen“ nennen. Die Sage von ihm scheint der Achillessage nachgebildet zu sein. Dobosch ist ein Held, welcher nach der ersten Teilung Polens mit seinen Huzulen sich ins Gebirge zurückzog, um dort den kaiserlichen Truppen Widerstand zu leisten. Er war unverwundbar; sechsmal mußte die Kugel geweiht sein, die ihn töten konnte. Seine Geliebte führte ihn dem Tode zu. Sie war feil und käuflich und wurde nach Kolomea gelockt, dem Babel der Huzulen, wo Schwalgerei getrieben wird und große Schätze den Menschen verführen. Dort wurde ihr der Schmuck aus des Kaisers Schatz geschenkt und die Kugel sechsmal geweiht, welche den Dobosch tötete. „Als er tot war“, erzählt die Sage, „hingen sie ihn an einen Galgen, sechshundert Fuß hoch auf — aber unsere Berge sind noch höher“. Die Wahrheit ist indes, daß Dobosch von seinen eigenen Leuten bei einem Gastmahle durch Gift hinweggeräumt wurde.

Dobosch war ein heimatloser Geselle, ein „freier Mann“, ein Hajdamak. Wie sich für das kleinrussische Wort Hajdamak in keiner Kultursprache des Westens ein zutreffender Ausdruck findet, so liegt die Sache selbst den gewohnten Anschauungen glücklicherer Nationen völlig ferne. Nur die Bulgaren haben ein Wort, welches einen ähnlichen Begriff ausdrückt: das Wort Hajduk. Das Hajdamakentum in den Karpaten, das Hajdukentum im Balkan sind verwandte Erscheinungen. In beiden offenbaren sich in seltsamer Mischung, welche ein gerechtes Urteil sehr erschwert, die besten und schlimmsten Triebe eines unterdrückten Volkes. Jedenfalls thäte man Unrecht zu glauben, daß jeder dieser Männer ein Verderbter sei, den nur die Beutegier in die Berge getrieben, oder ein Verbrecher, der aus Furcht vor dem Kerker der Ebene entflohen.

Drei scharf geschiedene Gruppen kann man unter diesen „freien Männern“ unterscheiden. Zum Ersten: die gemeinen Verbrecher, Bur-

sche, welche Unthaten begangen, durch die sie nicht bloß in den Augen des Gerichts, sondern auch in denen ihrer eigenen Volksgenoßen verächtlich, strafwürdig, vogelfrei werden. Hajdamaken dieses Schlages treten niemals in größeren Banden auf. Einzeln oder zu Zweien, höchstens zu Dritt gehen sie ihrem traurigen Räuberhandwerke nach. Anders jene weitaus zahlreichere Gruppe von Jünglingen und Männern, die den Behörden als Missethäter gelten, ihren Landsleuten jedoch als Märtyrer der bestehenden Ordnung, also zunächst jene, welche sich bei der Einhebung der Steuern gewaltsam widersetzten, wohl gar den Beamten schwer geschädigt haben. Wenn dann die Gensdarmen kommen, den Übelthäter zu holen, so erhalten sie von seinen Nachbarn mit schlecht verhehlter Freude die Antwort: Er ist der Sonne nachgegangen! d. h. nach Westen, also von Podolien aus den Karpaten zu. Zu dieser Klasse gehören auch die Rekrutierungsflüchtlinge, sowie früher die Opfer des traurigen Verhältnisses zwischen dem polnischen Heren und dem ruthenischen Bauern. Diese unseligen Gesellen sind stets in Banden von 20—50 Köpfen vereinigt, leben ohne Zwist und Hader, ja wahrhaft brüderlich beisammen, und teilen getreulich die kümmerlichen Freuden und die großen Beschwerden ihres Daseins. Denn es ist schwer sich vor Hunger und Kälte zu schützen, wenn man dabei doch ein „ehrlicher Hajdamak“ bleiben will — ehrlich, oder wie man es eben so nennt. Denn „ehrlich“ heißt jener „freie Mann“, welcher unter keiner Bedingung stiehlt, nur aus Notwehr oder Rache mordet, und Leben oder Eigentum seiner eigenen Volksgenossen niemals antastet. Er darf den Polen oder „Schreiber“, d. h. den Beamten berauben; wer aber einem Popen oder Großbauern an die Geldkatze greift, gilt als ehrlos. In der That greift der Hajdamak fast nie einen Bauern oder Juden an. Nur in der bittersten Not und wenn er bereits die Krallen des Todes im Nacken fühlt, des Todes durch Hunger oder Kälte, entschließt sich der Hajdamak einen einzelnen Hirten anzufallen. Solche Verbrechen ereignen sich äußerst selten und werden lange als ein Unerhörtes an den Herdfeuern der Siedlungen, an den Waldfeuern der Banden erzählt, wie man sich etwa in der Großtadt eines Raubes am hellen Tage jahrelang erinnert.

Die dritte und wenigst zahlreiche Gruppe der Hajdamaken bilden die „Freiwilligen“. Es wird stets als etwas besonderes berichtet, wenn sich ein Mann ohne äußere Nötigung in den Bergwald schlägt. Aus Beutegier geschieht es nicht. Gründe edlerer Artung, wilde Thatkraft und schmerzliche Entrüstung über das Los ihres Volkes treiben diese Einzelnen dazu, der Sonne nachzugehen. Nur diese Wenigen, die heute obendrein immer seltener werden, erinnern noch an das Hajdamakenwesen der Vorzeit. In der Ebene findet solch ein Spätling keinen Raum für seine Thatkraft; er geht in die Berge, den „Erbfeind“, d. h. den Polen zu bekriegen. Dies ist in der That der einzige Grund, der feste Entschluß. Und weil diese Wenigen in der Regel Menschen voll Energie und Körperkraft sind, so treten sie bald als Führer an die Spitze einer Bande. Sie treiben ihr Handwerk anfangs immer ehrlich, doch das hält selten vor. Es ist ein böses Handwerk, es verdirbt Körper und Seele, man kommt dabei nicht zu Jahren. Nur Wenige

sterben droben als Greise eines natürlichen Todes. Die Meisten werden in jungen Jahren jählings dahingerafft, durch Hunger und Kälte, durch die unsäglichen Mühen dieses Daseins, durch die Bestien des Waldes, wenn nicht durch die Kugeln der Soldaten oder den Strick des Henkers.

Der Hajdamak ist nur ausnahmsweise ein Huzule, meist ein Ruthene der podolischen Ebene, der so lange unter dem Drucke des Polentums zu seufzen hatte. Daher sein alter Haß gegen den Polen. Der Huzule benimmt sich nun gegen den Hajdamaken etwa so, wie sich der Bär der oberen Waldschichten gegen den Menschen benimmt. Er bekümmert sich nicht um ihn und brummt ihn höchstens an. Gefahr oder Schaden hat er von Hajdamaken nicht zu befürchten. Wohl aber kann ihm um seinetwillen beides zu kommen: durch das Militär, welches hinter dem Gesindel her ist. Dem Huzulen sind aber die kaiserlichen Soldaten schon deshalb unwillkommene Gäste, weil sie Diener einer Gewalt sind, die er nicht begreift, nicht anerkennt. Nun kommt aber überdies in ihrem Gefolge zuweiten jene Gewalt über ihn und faßt ihn am Kragen, indem sie bei solch passender Gelegenheit die Steuern eintreibt. Darum flucht er in einem Atem: „Diese verdammten Soldaten und Hajdamaken!“ Es ist schwer zu sagen, wen der Geier zuerst holen soll. Dieser Widerstreit der Empfindungen bestimmt den Huzulen zur Neutralität. Er würde sich lieber die Zunge abbeißen, ehe er dem Offizier die Zufluchtsstätte des Hajdamakenführers verriete. Aber ebenso wenig fällt es ihm ein, den Räuberhauptmann warnen zu lassen oder ihm sonstige Hülfe zu leisten. Mit verschränkten Armen sieht er dem Kampfe beider Parteien zu, und das Liebste wäre ihm, wenn sie sich wie die Löwen der Fabel gegenseitig aufzehrten. Auch andere Erwägungen legen ihm diese passive Rolle auf. Er weiß, daß es unter den Hajdamaken Bursche giebt, denen er, auch nach seinen Rechtsbegriffen, je eher je lieber, die Hanfkravatte gönnen muß. Aber die Gesellschaft ist gemischt und zählt auch Leute, welche keine Handlung verübt, die dem Huzulen verächtlich erschiene. Nun kann man es ja dem Menschen leider nicht vom Gesichte ablesen, weshalb er ein „freier Mann“ geworden, und so benimmt sich der Huzule gegen Alle gleich. Er thut ihnen weder Gutes noch Böses, und hält nicht die geringste Gemeinschaft mit ihnen.

VI.

Wie man sieht, hat auch auf die Rechtsanschauungen des Huzulen sein Christentum nur unmerklich sittigend gewirkt. Wie wenig tief dasselbe in ihn gedrungen, geht am schlagendsten aus dem Umstande hervor, daß diese seltsamen „Christen“ des Karpatenwaldes sogar das Sterben ohne Popen fertig bringen. Wenn der greise Huzule veratmend auf dem Lager liegt, welches die Genossen ihm aus weichen Fellen inmitten der Hütte errichtet, so denken weder er noch sein Sohn an den bärtigen Herrn im stattlichen Pfarrhofe da unten. Und wenn sie auch an ihn dächten — was nutzte es ihnen? Mindestens neun Tage würde es dauern, bis der Bote unten, der Pope

oben und wieder daheim wäre. So lange darf aber ein geistlicher Hirt seine Schafe nicht allein lassen, selbst wenn er wollte. Darum ist es tröstlich zu wissen, daß weder der Sterbende noch die Nachkommen und Geschlechtsgenossen, welche weinend ihn umstehen, den letzten Trost des Christen vermissen. Irgend ein Frommer spricht das Vaterunser und fügt dann jene dunklen Formeln hinzu, mit welchen diese Menschen die anderen Götter, an die sie glauben, zu beschwören suchen. Der Totkranke stammelt die Worte nach und stirbt getröstet.

Da durchschneidet plötzlich ein seltsamer schriller Ton die Stille das Welyki Lys. Eine Hirtenschalmei ist es, deren Tone das Thal durchzittern. Nur eine kurze Weile währt die Melodie, dann wird sie von einem schrillen Tone unterbrechen, der jenem gleicht, mit dem sie begann. Aber er kommt aus einer andern Richtung, aus einer anderen Schalmei. Der erste Hirt verstummt, der zweite beginnt sein Spiel, welches dem des Gefährten völlig gleicht und ebenso endet, wenn eine dritte Schalmei, diesmal schon in weiter Ferne, mit demselben gellenden Tone einsetzt und die Melodie fortführt. So währt jenes melodische Schluchzen fort von Trift zu Trift, von Gehöfte zu Gehöfte, und die Menschen, die es vernehmen, bekreuzen sich und sprechen ein Gebet. Dann aber eilen sie heim, holen ihr Feiergewand aus der Truhe und rüsten sich zum ernsten Gange. Denn also ist die Sitte in den Bergen: Ist ein Mensch in einer dieser Einschichten zum Sterben gekommen, so verkündet es den Andern ein Ruf aus dem Horn, dem Totenhorn, welches dumpf und schauerlich klingt, wie die Klage des ersten Schmerzes. Zwei Tage später aber ladet das sanfte, milde Klagen der Schalmeien, dem Toten die letzte Ehre zu erweisen. Dieser wurde mittlerweile, nachdem die Leiche erkaltet, nach alter Sitte unter einer stattlichen Tanne aufgebahrt. Zu Häupten ein mächtiges Kruzifix, aber zur Rechten ein Krüglein Wasser, zur Linken Salz und Brot, am Fuße das Fell eines eben geschlachteten Zickleins „für die anderen Götter". Zwei Tage später begräbt man die Leiche unter der Tanne. Kein Priester spricht seinen Segen, nur einer der Anwesenden flüstert, ehe die Grube goschlossen wird, uralte Sprüche, welche sich, gleich geehrt und gleich unverstanden, seit grauen Tagen bis heute vererbten. Sie schaufeln die Erde darüber, schließen ihre Flinten ab und kerben vorne ein großes Kreuz in den Baum, zur Rechten und Linken aber seltsame Zeichen, wieder „für die anderen Götter". Dann schreitet die Gesellschaft aus dem Walde zurück nach der Siedelung des Verstorbenen, wo das Brauermahl gerüstet ist. Dies ist das Ende des Huzulen, des Gliedes dieses selten genannten, wohl mehr als halbvergessenen Völkchens der Karpaten, nur dem Ethnographen bekannter Naturmenschen, so zu sagen Halbwilder mitten in Europa.